

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВІСНИК

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 12
Том 2

Кам'янець-Подільський
Медобори-2006
2017

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)
В53

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 14715-3686 ПР від 20.04.2008 р.

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № __ від 27.04.2017)

Редакційна колегія:

Ящишина І.В., доктор економічних наук, професор (голова, науковий редактор),
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Баженова С.Е., доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка;

Конет І.М., доктор фізико-математичних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка;

Лотоцький І.І., доктор економічних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка;

Мазур Н.А., доктор економічних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка;

Новак Д., доктор економічних наук, професор, Познанський університет економіки;
м. Познань, Республіка Польща;

Пармаклі Д.М., доктор економічних наук, професор, Комратський державний
університет, м. Комрат, Республіка Молдова;

Лисак В.Ю., кандидат економічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка;

Стрельбіцький П.А., кандидат економічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка.

Відповідальний редактор:

Боднарчук Т.Л., кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки
підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка

**В53 Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка. Економічні науки. Випуск 12, у 2 т./за ред. Ящишиної І.В. –
Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2017.– Т.2. – 296 с.**

ISBN 987-617-681-142-8

Вісник містить статті, які відображають результати наукового доробку
вітчизняних та зарубіжних вчених. Досліджено окремі аспекти сучасної економічної
теорії, інноваційних перетворень економіки, проаналізовано особливості управління
людським капіталом, а також проблеми розвитку суб'єктів господарювання різних
галузей економіки, зокрема, індустрії гостинності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться
проблемами розвитку сучасної економіки України.

ISBN 987-617-681-142-8

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Антонюк В.П. Людський капітал в моделі ендогенного зростання як стратегічний чинник розвитку для України	6
Гриненко А.М., Кирилюк В.В. Вплив менталітету на соціальну згуртованість українського суспільства	15
Гришнова О.А., Козловський А.Т. Регламентация трудових процесів в ході здійснення інвестиційної діяльності на підприємстві	22
Колайчук Н.Ф., Лопух Ю.И. Анализ состояния рынка вкладов (депозитов) населения в Республике Беларусь	33
Комарницька О.М. Сучасні методичні підходи щодо оцінки трудового потенціалу підприємства	39
Лотоцький І.І., Стрельбицький П.А. Проблеми формування трудового потенціалу регіону	45
Олійник Н.Ю. Теоретичні основи прийняття організаційно-управлінських рішень в контексті етики	56
Шиловцева Н.В. Місце та роль професійної освіти в інфраструктурі ринку праці	63
Якубів В.М., Якубів Р.Д. Система управління персоналом: наукові теорії та сучасні практики	71

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ, ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

Буторіна В.Б. Діяльність культурно-дозвіллевих закладів Хмельницької області	77
Ковтуник І. І. Кліматичні рекреаційні ресурси Хмельницької обл.	86
Логвін О.О. Стратегічне планування підвищення конкурентоздатності туристичних підприємств Хмельницької області	90
Монастирська Р.І. Готельна індустрія міста Кам'янця-Подільського як важливий чинник розвитку ділового туризму	96

Опря Б.О.	Особливості сфери гостинності у XXI ст.	98
Поліщук В.С.	Організаційно-правове забезпечення туристичної індустрії в Україні	103
Смирнов І.Г.	Національно-патріотичний та виховний вимір підготовки туристичних кадрів вищої кваліфікації	110

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Бойко В.В.	Обґрунтування пріоритетів взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій	123
Лисак В.Ю., Хомин О.Й.	Міграція населення як один з чинників економічної безпеки	130
Лясковець О.В.	Оцінка стану економічної безпеки підприємства ПАТ «Запорізький механічний завод» на підставі економіко-математичного моделювання	135
Маковоз О.С., Передерій Т.С., Чмирь А.Ю.	Система захисту інформації платіжних карт в Україні	140
Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л.	Методологічні засади активізації трудових і соціальних чинників сталого економічного зростання	150
Попова С.М., Попова Л.М.	Роль судово-економічної експертизи у виявленні тіньових схем та забезпеченні сталої діяльності суб'єктів господарювання	157
Харазішвілі Ю.М.	Проблеми тіньової економіки, детінізації, середньої та мінімальної заробітної плати	164
Цилибина В.М.	Местные топливно-энергетические ресурсы Беларуси: потенциал, перспективы использования	172
Marcinkowski B.	The risk management process in Polish enterprises	181

РОЗДІЛ 6. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І САМОУПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Галаченко О.О.	Регіональні особливості сфери санаторно-курортних послуг в умовах децентралізації влади	186
-----------------------	---	-----

Гнатюк С.Н.	
Кластерная модель устойчивого развития экономики региона	192
Костик А.О.	
Інформаційне забезпечення адміністрування податків та зборів в Україні	200
Лях І.І.	
Проблеми сприяння інноваційному розвитку промисловості в умовах децентралізації управління	209
Наркевич Л.В.	
Направления развития экспортного потенциала Могилевской области	216
Петрова І.П.	
Реалізація проектів розвитку територій на засадах державно-приватного партнерства	223
Самофатова В.А.	
Специфіка досягнення сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації управління економікою	232

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ СКОРОЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Горін Н.О.	
Український досвід формування соціально-відповідального підприємництва на прикладі життя і діяльності С.М. Колачевського (1849 – 1911)	239
Лях О.В.	
Інституційні аспекти розвитку соціального підприємництва в Україні в умовах децентралізації влади	247
Мельник О.В.	
Особливості управління проектами в громадських організаціях	256
Оберемчук В.Ф., Ліва О.М.	
Формування бренду роботодавця: соціальні аспекти	262
Семендяк В.М.	
Вплив рівня соціальної відповідальності на конкурентоспроможність підприємств аграрного бізнесу: теоретико-методологічні аспекти	271
Рарок Л.А., Рарок О.В.	
Стан соціального розвитку сільських територій	276
Яцишина І.В., Коновалова М.В.	
Євростільнота: взаємозв'язок інноваційного та соціального розвитку	286

РОЗДІЛ 3.
ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО
КАПІТАЛУ

УДК 330.356.7

*Антонюк В.П.,
д.е.н., професор,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ*

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В МОДЕЛІ ЕНДОГЕННОГО
ЗРОСТАННЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЛЯ
УКРАЇНИ

У статті висвітлено сутність та складові теорії ендогенного зростання. Визначено роль людського капіталу як чинника зростання. Здійснено аналіз динаміки чинників ендогенного зростання в Україні, зроблено висновок, що Україна на сучасному етапі втрачає стратегічні фактори зростання.

***Ключові слова:** економічне зростання, чинники зростання, теорія ендогенного зростання, людський капітал, навчання на практиці, наукові дослідження, інвестиції.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі економіка України знаходиться в кризовому стані, що виражається в падінні ВВП. За останні 5 років його динаміка (в цінах 2010 р.) була такою: 2012 р. – +0,2% до попереднього року; 2013 р. – нульовий приріст; 2014 р. – мінус 6,8%; 2015 р. – мінус 9,8%; 2016 р. – +2,3% [1]. Це обумовило суттєве погіршення економічних позицій країни та зниження рівня добробуту населення. Вихід із такого становища можливий лише шляхом економічного зростання, пошуку та активізації усіх можливих чинників зростання, що потребує як теоретичного обґрунтування, так і дієвих заходів економічної політики. Забезпечення стійкого економічного зростання завжди було важливим для всіх країн завданням економічної політики та економічної науки, що обумовило формування в ХХ столітті різноманітних теорій зростання та утвердження сучасної парадигми економічного зростання. На сучасному етапі пошук нових чинників економічного зростання пов'язаний з реалізацією концепції сталого розвитку. Серед глобальних цілей сталого (збалансованого) розвитку, ухвалених у вересні 2015 р. на 70-й Генеральній Асамблеї ООН, визначено ціль 8 – сприяти тривалому, інклюзивному та збалансованому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх [2]. Україна також

обрала для себе цю ціль в якості пріоритетної, що потребує визначення шляхів та інструментів її досягнення. Розробка в Україні ефективної макроекономічної політики, спрямованої на забезпеченні стійкого економічного зростання, повинна опиратися на здобутки економічної теорії та застосування її положень до формування дієвих шляхів та інструментів подолання кризових явищ та забезпечення сталого й збалансованого зростання економіки.

Аналіз досліджень та публікацій за проблемою. Аналіз теоретико-методологічних засад економічного зростання свідчить, що науковці різних методологічних платформ по різному підходили до визначення чинників зростання. В кейнсіанській та неокласичній теорії розроблено певні моделі економічного зростання, які враховували переважно традиційні чинники виробництва - капітал, інвестиції, працю а також НТП, що знайшло відображення у різноманітних виробничих функціях. Однак поступово до аналізу залучалось безліч соціально-економічних чинників, передусім пов'язаних зі знаннями, розвитком науки та нагромадженням людського капіталу. Це привело до формування теорії ендогенного зростання. Модель ендогенного зростання орієнтує насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку, які забезпечують науково-технічний прогрес, на зростання внутрішніх ресурсів і потенцій, що здатні створити необхідні умови для економічного розвитку та забезпечити підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому періоді, що є важливим для України.

В Україні значна кількість науковців займається дослідженнями проблем економічного зростання, серед яких слід назвати В. Гейця, Б. Данилишина, А. Гальчинського, Б. Кваснюка, А. Чухна та багатьох інших. Безпосередньо умови та чинники ендогенного економічного зростання аналізуються в працях Ю. Бажала [3], О. Ляшенко [4], В. Лось, В. Рак [5], П. Сенища [6], а також інших науковців. Слід відзначити, що в багатьох вітчизняних публікаціях концепція ендогенного зростання виступає об'єктом економіко-математичного моделювання. Тому, не зважаючи на наявні публікації, в Україні поки ще не усвідомлено сутність цієї концепції та можливості її практичного застосування для формування дієвих механізмів сталого економічного зростання.

Метою дослідження є систематизація основних чинників ендогенного зростання, визначення ролі людського капіталу в їх структурі, умов його активного залучення для забезпечення стійкого зростання економіки України.

Виклад основного матеріалу. Теорія ендогенного зростання сформувалась в ході еволюції економічної науки та її поглядів на основні чинники, що забезпечують позитивну динаміку економіки. *Кейнсіанська теорія* в забезпеченні економічного зростання значну роль відводить співвідношенню між заощадженнями (що залежать від

доходів населення) та інвестиціями. Саме збільшення інвестицій є стимулом до економічного зростання. В посткейнсіанській моделі економічного зростання Харрода-Домара стійке зростання економіки можливе при умові стабільності коефіцієнтів капіталомісткості та схильності до споживання у довгостроковому періоді [7]. *Неокласична теорія* в забезпеченні зростання основну увагу приділяється факторам виробництва. У виробничій функції Кобба-Дугласа – це праця та капітал, яку голландський економіст Я. Тінберген у кінці 40-х років ХХ ст. доповнив фактором технічного прогресу, що пов'язаний з якісними характеристиками людського чинника [8]. Американський економіст Р. Солоу у 1956 році розробив власну виробничу функцію з врахуванням факторів технічного прогресу і часу, на основі якої розрахував показник матеріалізованого технічного прогресу [9]. Однак технічний прогрес в цих моделях виступає екзогенним чинником, який не впливає із самої моделі і не пояснюється нею. Е. Денісон звернув увагу на нематеріальні чинники економічного зростання. В основі виробничої функції Денісона лежить розрахунок показника так званого нематеріалізованого технічного прогресу, який зумовлений вкладеннями капіталу в підготовку кадрів, в людину, розвиток її інтелекту. Розрахунки Денісона показали, що вкладання капіталу в людину (що також охоплюється поняттям технічного прогресу) у 5-6 разів більш ефективні, ніж вкладання у нову техніку і технологію [10]. Відомий американський економіст Саймон Кузнец (1901-1985), автор дослідження з історії економічного зростання розвинутих країн вважав, що економічне зростання є довготривалим збільшенням здатності господарства забезпечити все більше різноманітні потреби населення за допомогою все більш ефективних технологій і відповідних їм інституціональних та ідеологічних змін [11].

В процесі розвитку економічної науки до чинників економічного зростання залучається все більше параметрів, які пов'язують процес зростання з усіма можливими якісними й кількісними факторами: ресурсними, соціальними, інституційними, міжнародними тощо. До таких чинників було віднесено: демографічні показники і процеси, в тому числі очікувана середня тривалість життя людини, частка робочої сили з початковою чи середньою освітою, частка інвестицій у ВВП, частка військових витрат у ВВП, середньодушові доходи і витрати населення, нерівність у розподілі доходів, трудова і соціальна мобільність, різні показники соціальної і політичної нестабільності, в тому числі кількість військових конфліктів тощо.

В той же час більшість дослідників основним чинником зростання вважають науково-технічний прогрес, який в *теоріях ендогенного зростання* є внутрішнім фактором, що формується за рахунок інвестицій в людський капітал, в розвиток знань та наукові дослідження та

обумовлює динаміку зміни технологій і продуктивності праці. В сучасних умовах головним фактором економічного зростання будь-якої держави є науково-технічна та інноваційна діяльність. Саме розвиток науково-технічного потенціалу на основі знань та накопичення людського капіталу призводить до розробки та подальшого впровадження нових моделей економічного зростання ендогенного характеру. Американські фахівці з макроекономіки Абель Е., Бернанке Б. відзначають, що вперше теоретичні основи ендогенного зростання були викладені в статтях Пауля Ромера (Зростаючі доходи і довгострокове зростання // *Journal of Political Economy*. 1986. С. 1002 - 1037; Основи ендогенного зростання // *Journal of Economic Perspectives*. 1994. С. 3-22), Роберта Е. Лукаса мол. (До механізмів економічного розвитку // *Journal of Monetary Economics*. 1988. С. 3-42) [11, с.308]. Представники даної теорії виходять з того, що зростання економіки країни в довгостроковій перспективі залежить від рівня заощаджень та інвестицій в економіку, оскільки кожна додаткова одиниця капіталу збільшує обсяг виробництва. Збільшення запасів фізичного капіталу обумовлює збільшення запасів людського капіталу, тобто знань, навиків, умінь та досвіду. По мірі того як економіки нагромаджують капітал і стають багатшими, вони усе більше ресурсів направляють на розвиток людини, тим самим збільшуючи людський капітал країни, який забезпечує зростання продуктивності праці [11, с 309].

Теорія ендогенного зростання пояснює позитивну динаміку продуктивності праці та зростання економіки за рахунок таких чинників: навчання на практиці та розповсюдження знань; нагромадження людського капіталу шляхом підвищення частки населення з вищою освітою; розвитку наукових досліджень, створення нових технологій та запровадження інновацій.

О. Ляшенко, аналізуючи сутність ендогенного зростання, відзначає, що низка зарубіжних дослідників створили моделі, в яких розглядали механізм, названий «learning-by-doing» (навчання в процесі виробництва). В таких моделях відкриття будь-якої людини негайно "розтікається" (ефект «spillover») по всій економіці[4, с.12-13]. Моделі ендогенного зростання, в яких центральну роль відіграють ефекти розповсюдження знань (досвіду) запропоновано низкою дослідників. Так, П. Ромер [12] вважав, що фірма, яка збільшує об'єм свого фізичного капіталу,одночасно збільшує обсяг знань і людського капіталу. Такий позитивний вплив досвіду на виробництво називається навчанням на власному досвіді або навчанням на власних інвестиціях. При цьому кожний виробник отримує вигоду від середнього рівня людського капіталу в економіці на основі дифузії знань, оскільки знання неконкурентне і загальнодоступне.

Важливим чинником ендогенного зростання є виробництво та

нагромадження людського капіталу, що здійснюється в секторі освіти і являє собою сукупність компетенцій працівників. Збільшення людського капіталу забезпечують можливість застосування нових технологій та зростання продуктивності праці. За Лукасом, людський капітал є конкурентним та ексклюзивним товаром, тому використання його в одній сфері діяльності унеможливує його використання в іншій сфері [13]. Важливо забезпечити виробництво людського капіталу та його залучення у сферу суспільної діяльності.

Однією з класичних моделей економічного зростання з ендегенним технологічним прогресом є модель Поля Ромера, що запропонована 1990 року [14, с.71]. Для визначення впливу знань на економічне зростання він ділить економіку держави на три основні сектори: дослідницький; сектор існуючого запасу знань, тобто реальної економіки; сектор нових технологій. У першому — дослідницькому — секторі в результаті використання сконцентрованого в ньому людського капіталу отримується нове знання, яке потім матеріалізується в вигляді нових технологій. Приріст нового знання залежить від кількості робітників науково-технічного сектору та параметрів наукової продуктивності (визначається як відношення обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт до чисельності докторів та кандидатів наук). Вітчизняні науковці відзначають, що сфера досліджень і розробок впливає на економіку не тільки завдяки продукуванню нових знань, саме її існування виступає необхідною умовою економічного зростання, оскільки забезпечує накопичення людського капіталу [15].

Слід відзначити, що в забезпеченні дієвості чинників ендегенного зростання важливу роль відіграють як ринкові механізми, так і механізми державного регулювання. Тому в окремих моделях (наприклад, Барро, 1990 р.) діяльність уряду також виступає джерелом ендегенного зростання. Уряд має забезпечити умови для нагромадження людського капіталу, ефективного функціонування науково-дослідницького сектору та розвитку інноваційної діяльності в реальному секторі економіки.

У сучасних умовах саме теорія ендегенного зростання визначає стратегічні чинники довгострокового розвитку України, такі як інвестиції, освіта, наука, нагромадження та ефективне використання людського капіталу. Важливо забезпечити активне залучення ендегенних чинників для подолання кризи та забезпечення виходу на траєкторію сталого розвитку. Проаналізуємо можливості та проблеми такого залучення на основі аналізу доступної статистичної інформації. Для аналізу візьмемо показники динаміки капітальних інвестицій, чисельності зайнятих та їх освітнього рівня, чисельності фахівців науково-дослідницької сфери та наукової продуктивності.

Капітальні інвестиції забезпечують розвиток та модернізацію технічної бази виробництва і, тим самим, створюють підґрунтя для розвитку знань, кваліфікації, розповсюдження нових методів виробництва. Динаміка капітальних інвестицій представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій в Україні за 2010 – 2015 рр.*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Капітальні інвестиції у фактичних цінах, млн. грн.	189061	259932	293692	267728	219420	273116
ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544
Капітальні інвестиції у % до ВВП	17,5	20,0	20,9	18,3	13,8	13,7
Капітальні інвестиції у цінах 2010 р., млн. грн.	189061	218430	238000	217135	151953	139132

**Розраховано за джерелом [16, 17, 18].*

Дні таблиці свідчать, що капітальні інвестиції у фактичних цінах зростали до 2012 р., у 2013 – 2014 рр. їх обсяг знизився. У незмінних цінах відбулося значне падіння цього показника, який у 2015 р. складав лише 73,6% рівня 2010 р. Частка інвестицій у ВВП також в останні 3 роки скорочувалася і в 2015 р. досягла надзвичайно низького рівня (13,7%), що свідчить втрату Україною даного чинника економічного зростання. Це безумовно призведе до подальшої стагнації економіки, скорочення зайнятості та неефективного використання наявного людського капіталу, що вже відбувається в економіці України, про що свідчать дані наступної таблиці.

Таблиця 2

Динаміка зайнятого населення та його освітнього рівня у 2010 – 2015 рр.*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зайняте населення у віці 15-70 р, тис. осіб	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16433,2
В тому числі з повною вищою освітою, тис. осіб.	5017,1	5226,2	5392,4	5401,8	5661,7	5272,3
Частка зайнятих з повною, базовою та неповною ВО у загальній кількості зайнятого населення, %	47,8	48,6	49,4	49,7	52,7	52,8

**Розраховано за джерелом [19,20].*

Показники табл. 2 свідчать, що зайняте населення у 2014-2015 роках

різко скоротилося - відносно 2013 р. на 2701 тис. осіб. Частка зайнятих з повною, базовою та неповною вищою освітою зростала, однак у 2015 році чисельність зайнятих з повною вищою освітою зменшилася майже на 400 тис. осіб. Це свідчать про зменшення використання в економіці України людського капіталу, що має негативні наслідки як для можливостей економічного зростання, так і для добробуту населення, оскільки зростає безробіття, зменшуються джерела доходів та поширюється бідність. В таких умовах населення змушене шукати можливості зайнятості в інших країнах, що призводить до втрати людського потенціалу держави.

Дослідження показує, що складне становище склалося у науково-дослідницькій сфері (табл. 3), яка за останні роки суттєво погіршила свої кількісні та якісні параметри.

Таблиця 3

Динаміка основних показників діяльності науково-дослідницького сектору України за 2010 – 2015 рр.*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи, тис. осіб	89,6	85,0	82,0	77,9	69,4	63,9
Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій, у фактичних цінах, млн. грн..	98676,1	10349,9	11252,7	11781,1	10950,7	12611,0
Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій, у цінах 2010 р., млн. грн..	9867,1	8697,4	9118,4	9554,8	7583,6	6424,4
Наукова продуктивність, обсяги НтаНТР на 1 спеціаліста, у цінах 2010 р., тис. грн.	110,1	102,3	111,2	122,7	109,3	100,5

**Розраховано за джерелом [16, 17].*

Порівняно з 2010 р. у 2015 р. кількість фахівців, які виконували наукові та науково-технічні роботи, зменшилася на 29%. При цьому відбулося зменшення докторів наук на 9% та кандидатів наук на 18% [17, с. 483]. Обсяг наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах зростав (окрім 2014 р.), однак в основному за рахунок інфляційної

складової. У цінах виробників 2010 р. він скорочувався і складав у 2015 р. лише 65 % від рівня 2010 року. Наукова продуктивність, розрахована за цим показником, у більшості років дослідження знижувалася і в 2015 р. була майже на 9% нижчою рівня 2010 року. Наведені дані свідчать про стагнацію наукового сектору економіки та зменшення його впливу на забезпечення економічного зростання.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що Україна втрачає сучасні фактори економічного зростання. Виявлено стійкі негативні тенденції у формуванні основних чинників ендogenous зростання, що унеможлиблює забезпечення динамічних темпів зростання економіки в найближчу перспективу. Тому пріоритетним завданням економічної політики держави має бути їх реанімація, а саме: стимулювання суттєвого збільшення внутрішніх інвестицій в різноманітні сфери економічної діяльності та забезпечення їх модернізації на новій технологічній основі; відновлення потенціалу науково-дослідницького сектору та забезпечення його активної співпраці з реальним сектором економіки; підвищення якості освіти і професійної підготовки, запровадження системи навчання упродовж всього життя, формування сучасних компетенцій у відповідності до потреб модернізації економіки.

Список використаних джерел

1. Валовий внутрішній продукт у I–IV кварталах 2016 року й у 2016 році. [Електронний ресурс] Експрес випуск/ Державна служба статистики. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Європейська інтеграція». – 2016. - № 7(151). – 37 с.
3. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. / Ю.М. Бажал. - К. : Заповіт, 1996. - 238 с.
4. Ляшенко О. Моделювання економічного зростання при умові навчання на власному досвіді та розповсюдження знань/ О. Ляшенко // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Економіка. – 2016. - № 4(181). – С. 12- 17.
5. Лось В.О. Аналіз ендogenous економічного зростання на основі моделі Поля Ромера/ О.В. Лось, В.В. Рак // Економіка та держава. – 2010. - № 8. – С. 36-38.
6. Сенищ П. Сутність та види економічного зростання: історико-аналітичний аспект / П. Сенищ // вісник ТНЕУ. – 2013. - № 2. – С. 100-107.
7. Харрод Р. Теорія економічної динаміки/ Р. Харрод: Пер. с англ. В.Е. Маневича. /Под ред. В.Г. Гребенникова. – М.: ЦЭМИ РАН, 2008. – 210 с.

8. Небава М.І. Теорія макроекономіки [Електронний ресурс]/ М.І. Небава— Режим доступу: / http://posibnyku.vntu.edu.ua/makro_ek/123.htm
9. Высшая макроэкономика: учебник / Дэвид Ромер; пер. с англ. под. науч. ред. В.М. Полтеровича; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 855 с.
10. Денисон Э.Ф. Оценка источников экономического роста как база долгосрочных прогнозов/ Э. Ф. Денисон // В кн.: Долгосрочное планирование и прогнозирование. – М.: Прогресс, 1975. – 516 с.
11. Абель Э. Макроекономика / Э. Абель, Б. Бернанке. – 5-е изд. – СПб.: 2010. – 768 с.
12. Romer, P.M., 1986. Increasing Returns and Long-Run Growth / P.M. Romer // Journal of Political Economy, 94, October, 1986. – pp.1002-1037. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/261420>
13. Lucas, R.E., 1988. On the Mechanics of Economic Development/ R.E. Lucas // Journal of Monetary Economics, 22, July, 1988. – pp. 3-42. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](http://dx.doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
14. Romer P.M. Endogenous Technological Change / P.M. Romer // Journal of Political Economy. — 1990. — V.98. — №5. — P.71.
15. Підоричева І. Ю Теорії регіонального зростання та розвитку з інноваційною домінантою/ І. Ю. Підоричева // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 1 (25). – С. 87-94.
16. Статистичний щорічник України за 2014 рік/ Державна служба статистики України. – Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2015. – 585 с.
17. Статистичний щорічник України за 2015 рік/ Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 575 с.
18. Національні рахунки України за 2015 рік. Статистичний збірник/ Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 177 с.
19. Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник/ Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – 207 с.
20. Економічна активність населення України 2015: Статистичний збірник/ Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 205 с.

***Summary.** The article highlights the essence of the components of the theory of endogenous growth. Defined the role of human capital as a factor of growth. The analysis of dynamics of factors of endogenous growth in Ukraine, Ukraine concluded that at the present stage losing strategic growth factors.*

***Keywords:** economic growth, factors of growth, the theory of endogenous growth, human capital, learning in practice, research, investment.*

Гриненко А.М.,

к.е.н., професор,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»,

м. Київ

Кирилюк В.В.,

асистент,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»,

м. Київ

ВПЛИВ МЕНТАЛІТЕТУ НА СОЦІАЛЬНУ ЗГУРТОВАНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено вплив менталітету на соціальну згуртованість українського суспільства. Розглянуті поняття менталітету, соціальної згуртованості та їх основні складові. Визначено традиційні риси українського менталітету та їх вплив на соціальну згуртованість українського суспільства.

***Ключові слова:** менталітет, соціальна згуртованість, ментальність, суспільство.*

Постановка проблеми. Менталітет як складний соціально-психологічний феномен суспільства постійно розвивається, а отже певним чином змінюється. Очевидно, що коло соціальних задач, рішення яких так чи інакше пов'язане з ментальними властивостями індивідів, громад та суспільства досить широке і потребує системного аналізу. До ряду найважливіших проблем сучасності, і тим більше для майбутнього України, відноситься проблема духовної взаємодії, духовного взаємозбагачення і поступової інтеграції груп і соціумів в згуртоване суспільство.

Аналіз останніх досліджень. Питання національної самобутності європейських народів виникло на хвилі революційного піднесення у першій половині ХІХ століття. Тоді ж на теренах України зародилася історична романтична школа, головними представниками якої були М. Костомаров, М. Максимович, П. Куліш. Їх патріотичні ідеї разом із пристрасним поетичним словом Кобзаря дали потужний імпульс національному самоусвідомленню українців. Згадані вчені вивчали передумови становлення менталітету, доводили історичну та етнічну особливість українців від росіян, поляків й ін. Згодом над цими проблемами працювали І. Нечуй-Левицький та В. Антонович, І. Франко, М. Грушевський, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, М. Шлемкевич, В. Петров, О. Бочковський, І. Лисяк-Рудницький та

багато інших дослідників. У сучасному науковому дискурсі менталітет розглянуто у працях О.Колісник, Г.Євсєєвої, О.Савицької, У.Хархаліса та інших.

Проблеми ж соціальної згуртованості та її окремих складових досліджували такі зарубіжні науковці як Я.Дреновські, Л.Вітте, Л.Козер, В.Роїк, А.Сен, М.Волгін, Ю.Пахомов та інші. В Україні питання соціальної згуртованості досліджували Е.Лібанова, А.Колот, А.Гриненко, А.Сіленко та інші.

Мета статті полягає у дослідженні впливу менталітету на соціальну згуртованість українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Хоча існує чимало визначень менталітету, навіть у сукупності вони поки-що не дають змоги охопити всі головні характеристики цього багатогранного поняття. Етнопсихологи української діаспори вивчали природно-географічні та кліматичні чинники становлення менталітету, описували характерні риси українців, притаманні їм протягом останніх століть. У працях наших сучасників термін "менталітет", "ментальність" вживається переважно як синонім до поняття національного характеру або як перелік окремих феноменологічних проявів, набір особистісних рис чи система основних існуючих в етносі настанов, вірувань, цінностей [5, с.108].

У 50-х рр. ХХ ст. французькі вчені Ж. Люб'є і Р. Мандру ввели до наукового обігу поняття "ментальність". За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

Етнічна ментальність виявляється у домінуючому життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо.

Поняття "ментальність" і "менталітет" відрізняються між собою. Ментальність – це система образів, які містяться в основі уявлень індивіда про світ і власне місце у ньому, що визначають вчинки і поведінку людей (за Ж. Дюбі). Менталітет (синонім до світорозуміння) – це деяка інтегративна характеристика спільноти людей з певною культурою, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього [6, с.125].

Для того, щоб дослідити вплив українського менталітету на соціальну згуртованість українського суспільства, необхідно також визначити сутність цього багатогранного поняття. На сьогоднішній день не існує єдиного трактування поняття соціальна згуртованість.

Згідно визначення Ради Європи, соціальна згуртованість – це здатність суспільства забезпечувати благополуччя всіх своїх членів мінімізуючи диспропорції в розвитку й уникаючи маргіналізації людей. Її досягнення має на увазі створення в суспільстві атмосфери солідарності яка зводить до мінімуму відчуженість. Концептуальним ядром доктрини соціальної згуртованості виступає включеність (залученість) людей у життя суспільства відповідно обґрунтовуються заходи спрямовані проти соціальної ізоляції й соціальної дезінтеграції (наприклад бездомності, бідності) [3, с.41].

Відомий український вчений А.М.Колот розглядає соціальну згуртованість як включеність й участь членів суспільства у політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності і належності до суспільства, що засноване на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. В основі соціальної згуртованості суспільства – добробут абсолютної більшості громадян, гармонійні і стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції [4, с.220].

Ще одне визначення запропоноване Світовим Банком: соціальна згуртованість – це такий стан, за якого група людей у межах певної території – країни, демонструє здатність до співпраці, що, в свою чергу, створює інституційну можливість для продуктивних змін. Це абсолютно не означає, що люди крокують в одному напрямку, думають однаково, мають однакові погляди. Соціальна згуртованість – це можливість без втрати індивідуальних відмінностей забезпечити координацію, співпрацю заради реалізації критично важливих цілей суспільства [3, с.42].

Соціальна згуртованість на рівні суспільства має певні складові (рис.1).

Рис.1. Основні складові соціальної згуртованості [1, с. 262]

Зважаючи на отриману Україною спадщину, в індивідуальній та суспільній свідомості (й ментальності) її жителів трансформація носить в собі суперечливі процеси. Україна й досі продовжує пошук духовних засад, а сама трансформація ментальності є процесом довготривалим. При цьому неодмінно виявляє себе певний консерватизм суспільної та індивідуальної соціальної свідомості з позитивними і негативними її характеристиками, який в певній мірі гальмує як соціально-економічний поступ країни, так й позитивні зміни в підвищенні соціальної згуртованості.

Ментальність українського народу формувалась під впливом складних історичних умов. Розташування між Сходом і Заходом, тривале бездержавне існування, розчленованість народу у минулому здебільшого визначили український менталітет. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила химерне поєднання у світогляді українців західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності [7].

Українця з давніх часів вирізняє насамперед працьовитість, господарливість, глибокий емоційний зв'язок з краєм де він народився та виріс. Типовий українець має м'яку, лагідну, миролюбну вдачу. Недостатня єдність і згуртованість українців пояснюється перш за все їх індивідуалізмом як сутнісною рисою національного характеру. Можна відзначити стриманість, розважливість українців, реалістичний погляд на життя. Деякі характерні для українського менталітету сумовиті настрої інколи поєднуються з нездоланим оптимізмом, життєрадісністю. Імпульсивність, демократизм, індивідуалізм часто заважали українцям. Але додавали оптимізму такі особливості української душі, як гумор, іронія, українська пісня, фольклор, обрядовість, естетика народного життя (одяг, житло, їжа) тощо [7].

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, можна виокремити основні характеристики українського менталітету, які найбільш яскраво проявляються (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні традиційні риси ментальності українців

№	Риса ментальності	Основні характеристики
1	Індивідуалізм (хатаскрайність)	Історично український індивідуалізм був насамперед нахилом до індивідуального землеволодіння, приватної власності. Родюча земля, достаток, хліборобська праця формували цю рису. Індивідуалізм (“я нічого не знаю, моя хата скраю”) був соціально обумовлений.
2	Емоційність	Українцям притаманні несталість емоцій та настрою, швидка запальність та швидке згасання емоцій. Емоційність наповнює життя як оптимізмом, так і песимізмом, сприяє перетворенню ненависті на любов,

		гніву – на милість тощо. Завдяки емоційності стосунки в суспільстві, родині будуються на щирості, характеризуються або приязністю, доброзичливістю, або сухістю, навіть нещирістю. Переконаність українця в будь-чому зазвичай зумовлюється емоційною наповненістю того, що йому пропонується. Отже, український народ захоплюється міфотворчістю, живе у світі міфів, живить себе міфами, легко переходить від одного міфу до іншого.
3	Інтровертність	Інтровертність українців пов'язана з домінуванням минулого над майбутнім, байдужим ставленням до перспектив соціального розвитку. Українська інтровертність призводить до заміни істини пристрастю, бажанням, зацікавленістю, до пошуків не істини, а власної правди. Інтровертність зумовлює суперечності між містом і селом, які викликані тим, що інтровертність селянина не налаштовує його на зміну традиційних основ буття, які активно впроваджує в життя місто. У зв'язку з цим селянин відчуває до мешканця міста приховану антипатію.
4	Релігійність	Християнська релігія, яка прийшла на українські землі в кінці X ст., абсолютизувала дохристиянську ієрархічність, намагаючись якщо не зруйнувати стару світоглядну систему, то максимально пристосувати її до своїх потреб. Результатом такого протиборства ідей став релігійний дуалізм (двовір'я), елементи якого донині збереглися у народних звичаях і обрядах. Із впровадженням християнства у віруваннях і повір'ях посилюється елемент надприродного. Разом з тим, фантастичне і надприродне, яке не пов'язувалося з офіційною релігією, витіснялося у сферу фольклорної традиції (поезії, казок, легенд тощо).
5	Кордоцентризм	Кордоцентризм виявляється у прагненні жити, діяти за покликом серця, за інтуїтивним визнанням того, що є добро і зло. Це зумовлює втечу від реального життя в "життя душі". Сподівання на вдачу, мінливість настрою притаманні українцям.
6	Екзекутивність	Пов'язана з домінуванням у психіці українців жіночого начала (хоча не є синонімом жіночості), орієнтує людину на репродуктивно-відтворювальну діяльність, уникнення наднормативності, нестандартності. Емоційно-етичні начала передбачають життя українця в умовах поміркованого традиціоналізму, консерватизму.
7	Антеїзм	Зумовлює формування відчуття спорідненості з рідною землею.
8	Толерантність	Толерантність базується на архетип і рівності, притаманному українському народу. Українець "заплющує очі" на всі негаразди, тому його толерантність може переростати у всетерплячість, яка виступає своєрідним захистом своєї безпеки, у поступливість, коли людина не може нікому відмовити.

9	«Селянськість»	Забезпечує орієнтацію на селянські ідеали представників усіх верств населення, зумовлює їхній стиль життя. Поміркованість, традиційність, консерватизм, злиття з природою, а також працелюбність, завзятість, упертість породжені цією ментальною рисою. Зв'язок із землею, природою сприяє ліричному, сентиментальному ставленню української нації до світу, формує почуття власної гідності, впевненості у власні сили її представників.
10	Орієнтація на малий гурт	Пояснює прагнення українців творити Рай у власному Домі. Вони відчують дискомфорт, коли опиняються без родинної допомоги, поза родинними зв'язками. У малому гурті завдяки взаємопорозумінню кожен може розкрити, реалізувати свої прагнення і бажання, йому пробачать недоліки, підтримають та заспокоюють.

**Джерело: побудовано автором на основі [2]*

Побудова нового для України ринкового соціально-економічного середовища вимагає формування нової людини ринкового типу, якій притаманні такі загальноновизнані риси ментальності, як готовність інтенсивно та високопродуктивно працювати, усвідомлення права власності на свою робочу силу, здатність до адаптації, інновацій, перенавчання, високий рівень самодисципліни, прагнення підвищувати на ринку праці свою конкурентоспроможність, економічне мислення, орієнтація на належну оплату праці та задоволення різноманітних потреб, повага до права власності та орієнтація на зростання власного капіталу, зацікавленість в успішній та прибутковій діяльності особи або колективу та інше. Рівень освіти такої людини має бути якнайвищим.

Значній кількості пересічних українців притаманні певний консерватизм в мисленні, відсутність достатньо швидкої реакції на зміну обставин для адекватної корекції своєї поведінки. Звичайно, неприємно і нелегко погоджуватися з такими реаліями. До того ж, як відомо, ментальним структурам властива інертність. В залежності від зрушень у масовій свідомості через освітню та культурну сфери, економіці, психології й від форм спілкування та влади можуть відбуватися зміни ментальності. Тому подолання таких негативних рис має бути важливим завданням соціальних програм різних рівнів й спрямувань.

Ринкові перетворення в Україні на тлі демократизації політичного життя об'єктивно призводять до формування громадянського суспільства, отже мають спонукати складний та суперечливий процес відродження особистості – з усіма її базовими потребами, посеред яких потреба в отриманні високого рівня якісної освіти посідає провідне місце. Економіка ринкового типу дійсно породжує принципово нові особливості суспільних відносин, які відбиваються на свідомості та поведінці людей, на їх ментальності.

Вже сьогодні українська молодь, яка живе «інноваційному світі» почала ламати складові негативного досвіду в ментальності, який накопичений століттями. Молоді українці вчать самостійно формулювати нові цілі розвитку, що позитивно впливатиме на формування громадянського суспільства. Основними характеристиками інноваційного типу ментальності української молоді є: по-перше, зміна акселогічних параметрів в оцінюванні суспільного та індивідуального життя. Щастя не в постійних перемогах над собі подібними, а у приборканні тваринних інстинктів та соціальних схильностей, які розмивають межі між біологічним і соціальним. По-друге, відмова від психології жертвування, оскільки готовність жертвувати собою зумовлює появу спокуси принести в жертву інших. По-третє, реабілітація цінностей повсякденного життя, які утворюють дійсну основу менталітету високоморальної особистості.

Висновки. Україна демократизується, оновлюється, впевнено йдучи до європейського державного простору. У нових умовах постає проблема переосмислення власної історії. Однією із важливих рушійних сил у зміцненні державності стає український менталітет і його вплив на соціальну згуртованість українського суспільства. Аналізуючи процеси національної ідентифікації, можна зазначити, що менталітет охоплює такі чинники, як спільність території, держави, економіки, культури, історії, освіти, мови, національної свідомості. Це передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність народу, який згуртовується навколо певних цінностей.

Список використаних джерел

1. Гриненко А.М., Кирилюк В.В. Соціальна згуртованість суспільства: соціально-політичний аспект / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 8. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2013. – С. 261-264
2. Євсєєва Г. П. До питання про український менталітет і формування української національної ідеї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_15.
3. Кирилюк В.В. Соціально-трудова чинники соціальної згуртованості в інноваційній економіці / В. Кирилюк // Україна: аспекти праці. – 2015. - №2. – С.41-46
4. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: етап відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А.М.Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.
5. Колісник О. П. Культура, ментальність і національний характер // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. - 2002. - т. IV, ч. 1. - С. 104-111.

6. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія. – Навчальний посібник.- К.: Каравела, 2011. – 264 с.
7. Хархаліс У.М. Риси української ментальності та їх прояв у народній обрядовості (на прикладі Закарпаття). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philosophia/18373.doc.htm

Summary. In the article the impact on social cohesion mentality of Ukrainian society. The notion of mentality, social cohesion and their main components. Determined traditional features of Ukrainian mentality and their impact on social cohesion Ukrainian society.

Key words: *mentality, social cohesion, mentality, society.*

УДК 338, 331

Гришнова О.А.,

д.е.н., професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ

Козловський А.Т.,

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТРУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В ХОДІ ЗДІЙСНЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто специфіку регламентації трудових процесів в контексті здійснення інвестиційної діяльності. Наведено теоретичне обґрунтування необхідності поділу регламентних документів на 2 функціональні блоки – регулятивні та конкретні документи, а також описані практичні аспекти регламентації трудових процесів на кожному з етапів здійснення інвестиційної діяльності. Оцінено роль регламентації трудових процесів з метою оптимізації виконання інвестиційних проектів та в контексті особистісного розвитку працівників. Запропоноване застосування спеціалізованого програмного забезпечення в процесі впровадження регламентних процедур на різних етапах інвестиційних проектів. Проведено ідентифікацію потенційних ризиків надмірної бюрократизації в ході регламентації та оцінено відповідний вплив на працівників та відносини між ними.

Ключові слова: *регламентація трудових процесів, інвестиційний контролінг, економічно-соціальна ефективність, інвестиційний процес.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Інвестиційний процес на підприємстві передбачає значну складність реалізації – починаючи від правильного формування команди для реалізації проекту, і закінчуючи створенням безпечних умов праці.

На сучасному етапі розвитку соціально-трудова відносин на вітчизняних підприємствах можна відзначити наявність окремих напрямів регламентації діяльності персоналу, але в основному це стосується працівників робітничих спеціальностей, де спектр робіт є обмеженим. Натомість в економічній науці та на практиці питання побудови нового механізму роботи з персоналом, персоніфікованої мотивації та регламентації діяльності саме управлінців та професіоналів, які виконують різносторонні багатofункціональні завдання, розглядається недостатньо.

Це ж стосується й регламентації трудових процесів працівників, що задіяні в реалізації інвестиційних проектів. Водночас необхідно акцентувати увагу на тому факті, що відсутність необхідної регламентації в цій сфері діяльності може мати наслідком:

- невчасне виконання інвестиційних проектів;
- підвищення рівня економічної злочинності на різних етапах реалізації інвестиційних проектів (починаючи від зловживань під час проведення тендерів для закупівлі обладнання та робіт, і закінчуючи крадіжками матеріалів з місця реалізації проекту);
- значне перевищення фінального кошторису порівняно з першочерговою вартістю реалізації проекту;
- зниження продуктивності праці та мотивації персоналу у зв'язку з нерозумінням функціональних обов'язків та актуальних процесів на підприємстві;
- підвищення рівня травматизму у зв'язку з недотриманням правил охорони праці.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питання регламентації діяльності трудових процесів частково розглядаються в літературі з управління персоналом [1; 5; 6]. Тим не менш, очевидно, що необхідні додаткові дослідження, які передбачають більш детальну та чітку структурування регламентних документів, в тому числі тих, які стосуються регулювання трудових процесів, що здійснюються в ході реалізації інвестиційних проектів.

Постановка завдання. Саме у зв'язку із зазначеним вище та з метою активізації й оптимізації управління інвестиційною діяльністю методичне забезпечення процедур контролінгу персоналу, що здійснює реалізацію інвестиційних проектів, має бути теоретично осмисленим з урахуванням специфіки побудови бізнес-процесів на сучасних промислових підприємствах.

Основний матеріал і результати. Зважаючи на багатоаспектність кожного з процесів, регламентація трудової діяльності працівників, які безпосередньо задіяні у реалізації інвестиційних проектів, призводить до систематизації дій працівників, забезпечує підґрунтя для вчасної та якісної реалізації усіх етапів проектів.

При реалізації інвестиційних проектів важливу роль відіграє повнота регламентації існуючих та планових трудових процесів. Саме від того наскільки чітко ідентифікований спектр питань, при розв'язанні яких необхідна регламентація існуючих процесів, значною мірою залежить кінцевий результат реалізації проекту.

У ході здійснення інвестиційної діяльності працівники керуються загальноприйнятими регламентами, в яких розкриваються загальні положення щодо функціонування організації – статут, установчий договір, правила внутрішнього трудового розпорядку, посадові інструкції. Тим не менш, є й специфічні регламентні документи, де формалізуються процеси, конкретно пов'язані з реалізацією інвестиційних проектів.

Узагальнено документальне забезпечення реалізації інвестиційних проектів передбачає наявність 2 блоків документів:

1) регулятивні документи, які безпосередньо фіксують яким чином має діяти відповідальний працівник підприємства на тому чи іншому етапі проекту (це такі документи як інструкції, процедури, положення тощо);

2) конкретні документи, через які реалізується виконання регулятивних документів (акти, накази, технічні завдання, службові записки тощо).

У більшості випадків у регулятивних документах зазначається механізм дій відповідальних осіб на конкретних етапах реалізації інвестиційних проектів. При цьому на українських підприємствах регулятивні документи можуть охоплювати всі етапи інвестиційних проектів, а можуть регулювати лише деякі з них, без повного охоплення всього спектру інвестиційних процесів. Тим не менш, роль регулятивних документів полягає в тому, щоб:

1) стандартизувати наявні на підприємстві процеси, беручи до уваги специфіку системи управління, існуючі інформаційні системи та галузь функціонування підприємства;

2) стандартизувати оформлення обов'язкових документів, які передбачені законодавством, або ж покликані мінімізувати економічні, податкові, репутаційні та інші ризики;

3) встановити відповідальність конкретних посадових осіб за виконання функцій на кожному з етапів реалізації інвестиційних проектів.

При цьому наявність актів, наказів, технічних завдань, службових записок та інших конкретних документів дає змогу зафіксувати факт

виконання окремих етапів інвестиційних проектів, є доказом реальності виконаних робіт для регулятивних органів, в тому числі при податкових перевірках, а також дозволяє ідентифікувати, на якому з етапів реалізації інвестиційного проекту виникли відхилення, що в кінцевому результаті могли призвести до негативних наслідків для підприємства.

Необхідно зазначити, що в ході реалізації інвестиційної діяльності регламентація може стосуватися усіх етапів – починаючи від відбору персоналу, і закінчуючи регламентацією систем оплати праці та мотивації персоналу. Можна виокремити такі напрями регламентації трудових процесів в ході здійснення інвестиційної діяльності:

- 1) регламентація процесів відбору, наймання й адаптації нових співробітників, що повинна забезпечити чіткість виконання даних процесів і максимально швидке сприйняття потенційними працівниками властивих організації традицій і норм, що дозволяють долучитися до трудового процесу;
- 2) регламентація змісту обов'язків співробітників організації, що служить підвищенню ефективності виконуваної роботи;
- 3) регламентація параметрів трудової діяльності співробітників, що передбачає встановлення якісних і кількісних показників оцінки виконання обов'язків;
- 4) регламентація результатів виконуваної співробітниками роботи відіграє дуже важливу роль із погляду мотивації й стимулювання трудової діяльності. Вона містить документи, що встановлюють порядок визначення показників діяльності підрозділів організації й кожного її працівника окремо, які враховували б їхній внесок у загальний результат діяльності організації. Також тут міститься кількісна оцінка по кожному з показників та встановлюється залежність розмірів винагород і міри виконання показників.

Враховуючи реалії діяльності українських підприємств, ми пропонуємо застосовувати такі документи на різних етапах реалізації інвестиційних проектів (табл. 1).

Таблиця 1

Регламентація трудових процесів на різних етапах здійснення інвестиційної діяльності

Напрямок регламентації в ході здійснення інвестиційного процесу	Регулятивні документи	Конкретні документи
Відбір та адаптація співробітників для реалізації інвестиційного процесу	Процедура з відбору персоналу	1) Наказ про прийом на роботу 2) Штатний розпис 3) Посадові інструкції 4) Правила внутрішнього трудового розпорядку

Аналіз доцільності та погодження бюджету для реалізації проекту	Процедура з управління капітальними інвестиціями	1) Контрольний список 2) Технічне завдання 3) Попередні комерційні пропозиції 4) Акти висновків 5) Лист погодження бюджету на реалізацію проекту
Закупівля обладнання, робіт, послуг	1) Процедура по закупівлі товарів, робіт, послуг 2) Процедура з відбору постачальників 3) Процедура погодження договорів	1) Лист погодження договору 2) Лист погодження постачальника 3) Фінальна комерційна пропозиція 4) Договір
Напрямок регламентації в ході здійснення інвестиційного процесу	Регулятивні документи	Конкретні документи
Будівельні, монтажні роботи на території підприємства	1) Процедура з капітального будівництва 2) Процедура з допуску та роботи підрядників на території підприємства 3) Процедура по виконанню капітальних ремонтів	1) Пропускні документи 2) Акти прийому-передачі 3) Накладні, рахунки-фактури, акти наданих послуг 4) Аудиторські висновки 5) Кошторис
Оплата зобов'язань перед контрагентами	Процедура з проведення оплат	1) Заявка на проведення платежу 2) Платіжне доручення
Введення основних засобів в експлуатацію	Процедура з введення основних засобів в експлуатацію	1) Службова записка 2) Наказ
Встановлення кількісних та якісних параметрів виконання роботи	Процедура з управління капітальними інвестиціями; процедура з прийому обладнання, робіт та послуг	1) Акти прийому-передачі 2) Аудиторські висновки 3) Внутрішні звіти щодо виконаних робіт
Оплата та мотивація праці	Внутрішній розпорядок щодо винагороди працівників та системи оплати праці	1) Розрахункові листи 2) Трудові контракти 3) Листи-повідомлення щодо перегляду рівня винагороди праці
Персональний розвиток	1) Політика з тренінгів 2) Політика компенсацій на навчання 3) Політика з обміну міжнародним досвідом	1) план особистого розвитку працівника 2) графік виконання особистих цілей працівника 3) особова справа працівника 4) накази керівництва щодо виділення коштів для навчання і т.ін.

**Джерело: складено авторами*

Варто зауважити, що запропонований спектр процедур та документів може відрізнятись залежно від галузі, розміру та форми власності на підприємство. Тим не менш, усі запропоновані регулятивні документи покликані уніфікувати, стандартизувати та спростити роботу працівників й чітко розділити обов'язки. При цьому коротко цілі представлених вище процедур є такими:

1) Процедура з відбору персоналу регулює яким чином відбувається процес вибору працівників на вакантні місця для виконання відповідних функцій у ході реалізації інвестиційних проектів. Працівники, які приступили до виконання обов'язків, у своїй діяльності керуються правилами внутрішнього розпорядку та посадовими інструкціями. При цьому, з одного боку, посадова інструкція чітко регламентує повноваження працівника, напрями його відповідальності, але з іншого боку, надмірна деталізація посадової інструкції може зменшувати можливості для прийняття рішень та повноваження для прийняття рішень у складних ситуаціях – тому для відділу по роботі з персоналом важливим є дотримання балансу між якісною формалізацією трудових процесів у посадових інструкціях та збереженням управлінських функцій та можливостей щодо прийняття рішень у визначених ситуаціях.

2) Процедура з управління капітальними інвестиціями регулює базовий механізм генерації ідей щодо проектів, їх бюджетування, аналізу доцільності їх реалізації, а також кінцеве погодження. При цьому акти висновків використовуються для підтвердження необхідності проведення капітальних ремонтів, або ж для підтвердження економічного ефекту в результаті реалізації проекту. Технічне завдання слугує для коректного описання повного спектру робіт, а також необхідного обладнання для реалізації проекту і формування запиту на надання попередніх комерційних пропозицій потенційним постачальникам. Контрольний список є узагальненим документом, де містяться обов'язкові до виконання пункти в рамках «Процедури з управління капітальними інвестиціями», і через перевірку повноти виконання кожного пункту лідер проекту впевнюється в готовності до переходу на подальші стадії проекту. Лист погодження бюджету є документом, де відповідальні особи підприємства (фінансовий директор, індустріальний директор, генеральний директор) дають письмову згоду на реалізацію проекту і виділення бюджету. Натомість у внутрішніх звітах щодо виконання робіт можуть бути наведені висновки щодо вчасності та якості проведених робіт, відповідності обладнання та виконаних робіт встановленим параметрам, що в кінцевому результаті слугуватиме базою для нарахування додаткових елементів заробітної плати, відповідно до існуючої системи оплати праці.

3) Процедура з закупівлі товарів, робіт, послуг регулює аспекти, пов'язані з проведенням тендерів, збором фінальних комерційних

пропозицій, умов оплати, поставки товарів, а також переліку документів, необхідних для контрагування. При цьому закупівля обладнання, робіт, послуг в межах інвестиційних проектів може здійснюватися як за загальним шаблоном, прийнятим для всіх договорів в компанії, так і за спеціальною формою, у випадку додаткового погодження.

4) Процедура з відбору постачальників встановлює критерії, відповідно до яких можуть бути обрані постачальники товарів, робіт та послуг. Дана процедура може бути самостійним документом, а можливий варіант інтеграції в процедуру з закупівлі товарів, робіт, послуг. При цьому на підприємстві може бути передбачений лист погодження постачальника, коли відділ закупівель, юридичний департамент та представники відділу економічної безпеки дають письмову згоду щодо контрагування постачальника.

5) Процедура погодження договорів регулює процес формального погодження, в першу чергу, через фіксацію конкретного ланцюга погодження для різних видів договорів. Для договорів, пов'язаних з реалізацією інвестиційної діяльності, обов'язковим погоджувачем є інвестиційний контролер. Фінальним документом в результаті проходження ланцюга погодження є готовий документ для підписання, а також лист погодження договору.

6) У ході фактичного виконання робіт, монтажу обладнання та інших активностей на території підприємства, пов'язаних з реалізацією інвестиційного проекту, організація безпечних умов є важливою з точки зору охорони праці усіх працівників, в тому числі підрядників, а також економічної безпеки, для уникнення випадків крадіжок та інших економічних злочинів – дані аспекти регулюються Процедурою з допуску та роботи підрядників на території підприємства.

7) Конкретні аспекти проведення будівельних, монтажних та інших робіт, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів регулюються окремими процедурами – Процедурою з капітального будівництва, Процедурою по виконанню капітальних ремонтів, Процедурою по монтажу обладнання та ін. Там же чітко прописується за яких умов сторони підписують акти прийому-передачі, яким чином йде звірка фактично виконаних робіт з кошторисом, за необхідності також може бути прописано процедуру аудиторського підтвердження виконання робіт, коли компанія-зовнішній аудитор надає висновок щодо повноти виконання та якості капітальних робіт.

8) Процедура з проведення оплат регулює яким чином відбувається погашення зобов'язань перед контрагентами, в тому числі – підприємствами, що виконують поставки, роботи, послуги в межах інвестиційної діяльності. При цьому процедурою може бути передбачено необхідність подання заявки на проведення платежу, яка попередньо підписується відповідальними особами підприємства (ініціатор платежу, бюджеторозпорядник, бухгалтер, інвестиційний

контролер). Фінальним документом, що підтверджує погашення зобов'язань перед контрагентом є платіжне доручення.

9) Введення основних засобів в експлуатацію також може регулюватися окремою процедурою, де чітко прописується за яких умов основний засіб є готовим до введення в експлуатацію, і які документи необхідні для документального оформлення даної операції (зазвичай це службова записка від матеріально відповідальної особи, підписана бюджеторозпорядником та інвестиційним контролером, і як результат – наказ директора щодо введення основного засобу в експлуатацію).

10) Важливу роль в особистісному розвитку персоналу відіграють процедури та політики, спрямовані на активізацію навчання, розвитку професійних навичок працівників, зокрема й тих, що здійснюють реалізацію інвестиційних проектів. Політика з тренінгів регламентує проведення внутрішніх та зовнішніх тренінгів, регулювання бюджетів, що можуть бути виділені на ці цілі, а також визначення переліку обов'язкових та добровільних тренінгів, які мають відвідати працівники (серед обов'язкових варто виокремити тренінг з охорони праці, тренінг-вступ до компанії). Політикою з компенсацій на навчання регулюються умови та підстави для виділення коштів для покриття затрат на додаткове навчання для працівників. Працівники, задіяні в реалізації інвестиційних проектів, можуть проходити додаткове навчання для підвищення рівня технічних навичок (для інженерів), проектного менеджменту (для керівників проектів), MBA (master of business administration) – для інвестиційних менеджерів, що керують компаніями, які займаються виконанням великих інвестиційних проектів. Політика з обміну міжнародним досвідом є регламентним документом у транснаціональних корпораціях, що мають підрозділи в різних країнах, через які може здійснюватися обмін досвідом між працівниками. Особливо це актуально в контексті реалізації інвестиційних проектів, адже більшість інвестиційних проектів мають суттєву специфіку реалізації та проводяться разово на відповідних підприємствах, а у випадку наявності багатьох підрозділів (заводів) – менеджмент має змогу організувати обмін досвідом між працівниками (це стосується як міжнародного, так і внутрішнього обміну досвідом).

Необхідно також зауважити, що є низка документів, які використовуються у повсякденній роботі підприємства, але фактично також мають вплив на реалізацію інвестиційних проектів. В першу чергу це Облікова політика підприємства, де чітко регулюється які затрати можуть бути віднесені на капітальні, а які мають бути визнані операційними затратами. Процедурою з ризик-менеджменту може регулюватися порядок дій при виникненні непередбачуваних ситуацій, що можуть мати критичний вплив на функціонування підприємства, в тому числі щодо подій, які можуть статися в ході виконання інвестиційних проектів (аварія, розкриття конфіденційної інформації третім особам тощо).

У практиці вітчизняних підприємств частина обов'язкових процедур, передбачених в рамках регламентації трудових процесів, успішно реалізується з допомогою спеціального програмного забезпечення. Наприклад, погодження договорів може здійснюватися через програму «1С:Документообіг», де реалізовано можливість множинного погодження договорів, причому ланцюжок погоджувачів залежить від параметрів самого договору (сума, тип, ініціатор договору тощо). Автоматизація процесу проведення оплат проводиться у відповідних програмах для ведення бухгалтерського та складського обліку («1С:Підприємство», SAP). Регламентація процесів, пов'язаних з особистісним розвитком працівників, здійснюється з допомогою спеціалізованого програмного забезпечення (в основному – в міжнародних компаніях), де працівники мають змогу не тільки відслідковувати досягнення власних цілей, але й реєструватися на доступні тренінги, а також планувати кар'єрний розвиток в межах компанії. Узагальнюючи варто зазначити, що інформатизація регламентних документів, їх адаптація під потреби працівників дає змогу як результат одночасно контролювати реалізацію відповідних регламентних документів, задовольняти відповідні потреби працівників та забезпечувати дотримання відповідних регламентів усіма працівниками. При цьому важливо, щоб електронна база регламентних документів була легкодоступною для всіх працівників.

Ми також розглянули роль регламентації у розвитку особистих компетенцій персоналу та систематизували ризики негативного впливу надмірної або необдуманної регламентації на діяльність персоналу, в тому числі тих працівників, які здійснюють реалізацію інвестиційних проектів (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив регламентації трудової діяльності на інвестиційний процес та персонал

Назва процедури	Роль в процесі регламентації інвестиційної діяльності	Роль щодо розвитку персоналу	Потенційні ризики негативного впливу на діяльність персоналу
Процедура з відбору персоналу та посадові інструкції	Регулювання правил внутрішнього трудового розпорядку; формалізація відносин з працівниками та визначення критеріїв їх відбору	Розвиток посадових компетенцій, підвищення рівня трудової дисципліни	Надмірна організаційна підпорядкованість або значна деталізація посадових інструкцій можуть мати наслідком зменшення творчої та винахідницької активності працівника,

			зниження рівня його самостійності
Процедура з управління капітальними інвестиціями	Формалізація процесів, що відбуваються на усіх етапах інвестиційної діяльності	Підвищення рівня обізнаності щодо принципів функціонування процесів, пов'язаних з реалізацією інвестиційних процесів в компанії	Зниження рівня свободи прийняття рішень, дій поза межами процедури
Процедура по закупівлі товарів, робіт, послуг	Регламентация процесів проведення тендерів та закупівлі обладнання, робіт, послуг	Розмежування відповідальності та обов'язків технічних спеціалістів та відділу постачання – більше робочого часу для розвитку технічними працівниками своїх професійних компетенцій	Відбір постачальника може не враховувати побажань та експертної думки технічних фахівців, які не беруть участі у проведенні тендеру
Процедура погодження договорів	Нівелювання ризиків у зв'язку з проходженням договором погодження представників різних департаментів	Розвиток компетенції працівників щодо підготовки проектної документації з врахуванням специфіки вітчизняного законодавства	Надмірна бюрократизація процесу погодження договорів; ймовірність відтермінування реалізації проекту; міжособистісні конфлікти у ході вирішення спірних моментів
Назва процедури	Роль в процесі регламентації інвестиційної діяльності	Роль щодо розвитку персоналу	Потенційні ризики негативного впливу на діяльність персоналу
Процедура з капітального будівництва та ремонтів	Регламентация процесів з капітального будівництва та ремонту	Підвищення рівня безпеки праці; стандартизація будівельних процесів	Надмірні вимоги можуть призвести до відтермінування реалізації проекту, а також нівелювання ідей працівників щодо альтернативних шляхів реалізації робіт

Процедура допуску роботи підрядників на території підприємства	з та на	Регулювання правил доступу підрядників на територію підприємства	Зменшення рівня економічної злочинності; підвищення рівня особистої відповідальності працівників	Ризики не виникають
Процедура проведення оплат	з	Стандартизація процесів пов'язаних з проведенням бухгалтерських документів та їх оплатою	Підвищення рівня компетенції працівників щодо коректності підготовки та подання документів для проведення в бухгалтерському обліку та подальшої оплати	Складність проведення позачергових оплат; ризик надмірної бюрократизації процесу оплат
Внутрішній розпорядок щодо винагороди працівників та системи оплати праці	та	Регламентация системи оплати праці	Можливість чіткого планування кар'єри та побудови зарплатних очікувань	Відкриття інформації стосовно заробітної плати колег може мати негативні наслідки на міжособистісні взаємини працівників

**Джерело: складено авторами*

Висновки. У кінцевому результаті необхідно зазначити, що чітка формалізація процесів, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів, дає змогу оптимізувати процес відбору проектів, при якісній організації - пришвидшити їх виконання, мінімізувати ризики, пов'язані з реалізацією інвестиційних проектів, а також розмежувати відповідальність між працівниками підприємства. Тим не менш, керівництво підприємств має розуміти, що надлишкова бюрократизація може мати наслідком зниження ефективності реалізації інвестиційних проектів через надмірне відчуття відповідальності з боку виконавців, тривалий процес погодження, надто широкий список погоджувачів. У час розвитку інформаційних систем багато з процесів можуть бути автоматизовані або інформатизовані (наприклад, погодження може відбуватися через спеціально розроблені програми). Саме тому підхід до формування документальної бази реалізації інвестиційних проектів має бути зваженим, і з однієї сторони, сприяти налагодженості процесів, а з іншої – не бути надто тривалим та трудозатратним.

Список використаних джерел

1. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків: Монографія / О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук, О.О. Олійник. — Рівне : НУВГП, 2014. – 216 с.
2. Про інвестиційну діяльність (із змінами)// Закон України від 10.09.1991 № 1560 а-ХІІ [Електронний ресурс]. – РД: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12>
3. Шарп Ф., Александер Г., Бейли Д. Инвестиции. Пер. с англ. М.:

- «ИНФРА-М», 1997. – 743 с.
4. МСФЗ №16 «Основні засоби» [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_014
 5. Управління персоналом організації // под ред. докт. екон. наук, проф. А.Я. Кибанова. М.: ИНФРА-М, 2011. С.572
 6. Управління персоналом: підручник / [В.М.Данюк, А.М.Колот, Г.С.Суков та ін.] за заг. та наук. ред.. к.е.н., проф.. В.М.Данюка / К.: КНЕУ, Краматорськ: НКМЗ, 2013. – 666 с.

Summery. Specifics of labor processes regulation during the investment projects implementation is described in the article. It was theoretically justified that regulative documents should be separated into two functional blocks – regulatory and specific documents. Meanwhile practical aspects of labor processes regulation are described in connection with each stage of investment projects implementation. The role of labor processes regulation with the aim to optimize project's implementation and in the context of personal development of employees is estimated. Usage of specialized software in the process of regulation procedures implementation on different stages of investment projects had been proposed. An identification of potential risks regarding possible excessive bureaucracy in the process of regulation had been executed and respective influence on personnel and their relations had been assessed.

Keywords: labor processes regulation, investment controlling, economic and social efficiency, investment process.

УДК 336.717.3

Колайчук Н.Ф.,
студентка,
Полесский государственный университет,
г. Пинск
Научный руководитель:
Лопух Ю.И.,
ассистент,
Полесский государственный университет,
г. Пинск

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РЫНКА ВКЛАДОВ (ДЕПОЗИТОВ) НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

У статті проведено аналіз розвитку ринку вкладів (депозитів) в Республіці Білорусь як один з основних джерел формування ресурсної бази комерційних банків.

Ключові слова: вклади (депозити); ресурсна база; банківська система; пасивні операції; строкові депозити; депозити до запитання.

Актуальность данной темы обусловлена ориентацией современной государственной политики на построение высокоразвитой социально-ориентированной рыночной экономики, которая обеспечивает достижение устойчивого экономического роста и решение социально-экономических задач в целях удовлетворения жизненных потребностей и повышения качества жизни населения страны.

Одним из приоритетных направлений деятельности банков Республики Беларусь является привлечение денежных средств физических лиц во вклады (депозиты). Для инвестирования денежных средств в экономику банки должны обладать соответствующей ресурсной базой, значимым источником формирования которой являются депозиты физических лиц, позволяющие динамично наращивать ресурсный потенциал отечественной банковской системы.

В стране с рыночной экономикой вкладные (депозитные) операции являются одним из важнейших секторов денежного (финансового) рынка. Масштабы депозитных операций определяются наличием в народном хозяйстве свободных денежных средств.

На основе депозитных операций коммерческих банков формируется подавляющая часть их ресурсов, используемых для краткосрочного и долгосрочного кредитования субъектов хозяйствования и населения. Определяя банковскую политику по формированию своих и привлеченных средств, коммерческие банки должны добиваться наиболее рациональной структуры последней. Депозитные ресурсы должны быть согласованы по срокам и суммам с активными операциями банка. Для повышения ликвидности банка необходимо расширять виды депозитных операций в целях увеличения числа и размеров вкладов[1].

По состоянию на 01.01.2016г. привлечение денежных средств физических лиц во вклады (депозиты) могут осуществлять 24 банка из 26 зарегистрированных Национальным банком Республики Беларусь. У двух банков, а именно у ОАО «Евроторгинвестбанк» и ЗАО «АБСОЛЮТБАНК», лицензия на привлечение денежных средств только юридических лиц на счета и во вклады (депозиты). Однако с 29 января 2016 г. у ЗАО «Н.Е.Б. Банк» и с 29 апреля 2016 г. у ЗАО «ТК Банк» сроком на 1 год приостановлено право на привлечение денежных средств физических и юридических лиц во вклады (депозиты).

По состоянию на 01.01.2016 г. доля депозитов, привлеченных банками от физических лиц, составила в общей сумме пассивов белорусских банков 32,3%, увеличившись по сравнению с 01.01.2014 г. на 5,4 %[2].

Необходимо отметить, что преобладают вклады (депозиты) физических лиц, привлечённых банком на короткий срок (в основном до полугода) и только треть средств была привлечена на срок свыше года (табл. 1).

Таблица 1

**Структура вновь привлеченных депозитов физических лиц в
банках Республики Беларусь в разрезе сроков привлечения средств,
%**

Срок вклада (депозита)	2014г.		2015 г.		Абсолютное отклонение (2014-2015 гг.)		2016 г.		Абсолютное отклонение (2015-2016 гг.)	
	в бел. руб.	в СКВ	в бел. руб.	в СКВ	в бел руб.	в СКВ	в бел. руб.	в СКВ	в бел руб.	в СКВ
До востребования	0,9	1,3	2,9	0,6	2	-0,7	7,6	6,3	4,7	5,7
До1 месяца	24,7	1,9	9,4	1,0	-15,3	-0,9	10,5	2,4	1,1	1,4
1-3 месяцев	34,9	10,4	56,8	43,3	21,9	32,9	32,7	20,5	-24,1	-22,8
3-6 месяцев	12,7	27,2	5,3	16,0	-7,4	-11,2	10,4	19,2	5,1	3,2
6-12 месяцев	6,8	22,1	7,0	10,2	0,2	-11,9	9,2	14,4	2,2	4,2
1 год	19,8*	35,9*	18,3*	27,3*	-1,5*	-8,6*	8,1	3,1	10,9*	7,1
1-2 лет							16,3	18,4		
2-3 лет							4,8	12,9		
свыше 3 лет	0,1	1,2	0,1	1,3	0	0,1	0,3	2,7	0,2	1,4
Итого:	100	100	100	100	-	-	100	100	-	-
На срок до 1 года	79,9	62,4	81,0	71,2	1,1	8,8	76,8	63,7	-4,2	-7,5
На срок свыше 1 года	20,1	37,6	19,0	28,8	-1,1	-8,8	23,2	36,3	4,2	7,5

*- в 2014 и 2015 году была классификация 1-3 лет.

*Примечание - Источник: собственная разработка на основании
данных [2].*

Процентные ставки по депозитам с 2014 по 2016 год значительно снизились. Например, средняя процентная ставка по всем новым банковским вкладам (депозитам) в национальной валюте для физических лиц за 2014 г. составляла 35,6%, в 2015 году – 33,1%, а за 2016 г. снизилась примерно в 2 раза и составила 15,9 % [2].

На изменение процентных ставок по вкладам оказало влияние:

- уменьшение ставки рефинансирования;
- эмиссия денег, а также предоставление кредитов Центральным банком банковскому сектору увеличивает предложение денег на рынке и снижает ставки;
- высокий уровень конкуренции среди банков и т.д.

Вклады населения в национальной и иностранной валютах в банках Республики Беларусь на 01.01.2016 г. составили 19270,7 млн. рублей, что на 43,5% или 5837,7 млн. рублей больше, чем на 01.01.2015 г. (таблица 2). Данный показатель на 01.01.2014 г. составил 10233,9 млн. рублей, что на 31,3% меньше, чем на дату 01.01.2015 г.

На 01.01.2016 г. вклады физических лиц в национальной валюте составили 4020,4 млн. рублей, что на 59,2 млн. рублей больше по сравнению с 01.01.2015 г., где вклады физических лиц в национальной валюте составили 3961,2 млн. рублей. В свою очередь, на 01.01.2014 г. вклады физических лиц в национальной валюте составили 3301,8 млн. рублей, что на 659,4 млн. рублей больше 01.01.2015 г.

На 01.01.2014 г. вклады в иностранной валюте составили 7289,2 млн. долларов США и за 2 года увеличились на 923,6 млн. долларов США, что на 01.01.2016 г. составило 8212,2 млн. долларов США.

Другие депозиты физических лиц в национальной валюте на 01.01.2016 составили 2614,5 млн. рублей и по сравнению с 01.01.2014г. увеличились на 328,4 млн. рублей, или на 12,56%.

Другие депозиты физических лиц в иностранной валюте по сравнению с 01.01.2014 г. увеличились на 835,6 млн. долларов США, или на 10,86%, и на 01.01.2016 составили 7691,5 млн. долларов США.

С 01.01.2014г. по 01.01.2015 г. предпочтительными для населения были вклады в национальной валюте, а с 01.01.2015 г. предпочтительными стали вклады в иностранной валюте, что связано с высоким курсом белорусского рубля по отношению к доллару США. Официальный курс с января 2015 г. по январь 2016 г. варьировался от 1,4377 бел. рублей до 1,999 бел. рублей за 1 доллар США.

Таблица 2

**Вклады населения в банках Республики Беларусь за 2014-2016 гг.,
млн. руб./млн. долл. США**

Показатели	01.01. 2014 г.	01.01. 2015 г.	Прирост (2014- 2015 гг.)	Темп роста, %	01.01. 2016г.	Прирост (2015- 2016 гг.)	Темп роста, %
1.Вклады в нац. валюте	3301,8	3961,2	659,4	120	4020,4	59,2	101,5
Переводные	1015,7	1237,7	222	121,9	1406,0	168,7	113,6
Другие	2286,1	2723,5	437,4	119,1	2614,5	-109	96
2.Вклады в ин. валюте	7289,2	7993,3	704,1	109,7	8212,8	219,5	102,8
Переводные	433,3	472,1	38,8	109	512,3	40,2	108,5
Другие	6855,9	7521,2	665,3	109,7	7691,5	170,3	102,3
ВСЕГО	10233,9	13433,3	3199,4	131,3	19270,7	5837,4	143,5

**Примечание-Источник: собственная разработка на основании данных [2].*

Прирост практически по всем вкладам с января по декабрь 2016г. отрицательный, особенно по вкладам в иностранной валюте, что говорит об оттоке ресурсов в банках. Это может быть связано с принятием Декрета Президента Республики Беларусь от 11 ноября 2015 г. № 7 "О привлечении денежных средств во вклады (депозиты)". В

соответствии, с которым с 1 апреля 2016 г. изымается подоходный налог с процентных доходов физических лиц, разместивших денежные средства на текущих (расчетных) банковских счетах и во вкладах (депозитах) на срок менее 1 года – в белорусских рублях, и менее 2 лет – в иностранной валюте. При этом подоходный налог взимается только с процентных доходов только в том случае, если процентная ставка, по которой получен этот доход, превышает размер действующей в банке процентной ставки по вкладу до востребования.

Привлекая средства населения, банк увеличивает свой ресурсный потенциал, что повышает его свободу в осуществлении активных операций. Привлекая долгосрочные депозиты, банк, кроме того, создает себе возможность осуществления долгосрочных активных операций на безопасной основе. Привлечение средств населения позволяет банку значительно диверсифицировать свою ресурсную базу за счет большого числа вкладчиков и их разнообразия, что увеличивает надежность банка.

Для банковской системы в последние годы характерно повышение уровня доверия к банковскому сектору со стороны населения. Вместе с тем значительная часть населения не рассматривает сбережения в банковской системе как особо надежные и выгодные формы размещения временно свободных денежных средств. Несмотря на положительную динамику вкладов в национальной и иностранной валюте, можно утверждать, что банками республики все ещё не в полной мере используется ценный инвестиционный ресурс - сбережения населения.

Для того, чтобы происходило увеличение средств, привлечённых банком для осуществления комплекса активных операций, банкам необходимо проводить мероприятия по совершенствованию и развитию депозитных (вкладных) операций в Республике Беларусь. Такими мероприятиями могут быть:

- повышение качества обслуживания клиентов.
- расширение спектра предлагаемых банком продуктов и услуг;
- введение дополнительных видов бесплатных услуг.

В условиях жесткой конкуренции между банками, рекомендуется проводить такие мероприятия как:

- проведение лотереи среди клиентов;
- бесплатная рассылка выписок со счетов;
- передача клиентам поздравлений и подарков к праздникам от имени банка и т.д.

Повышение качества обслуживания клиентов можно достигнуть путем:

- регулярного проведения анкетирования клиентов, путем заполнения ими контакт-листов, на основе анализа этих данных изучать

мнения клиентов о качестве обслуживания, их предложения, затем проводить обсуждение этих вопросов между сотрудниками и заведующим, и принимать решение о внесении изменений в действия обслуживающего персонала с целью наиболее полного удовлетворения клиента;

- проведения еженедельной технической учебы среди сотрудников отдела кассового обслуживания физических лиц на предмет знания видов вкладов, их условий, соблюдения стандартов сервиса сотрудниками, так каждый специалист будет получать задание рассказать на технической учебе об определенном виде вклада, его особенностях и условиях, это будет способствовать закреплению изученного материала всеми сотрудниками;

- ввода системы депремирования за нарушение стандартов обслуживания.

В рамках совершенствования операций с депозитами физических лиц упростить процедуру обслуживания клиентов, повысить требования к культуре обращения с вкладчиками.

Дополнительными мерами для привлечения клиентов в банк могут служить рекламные мероприятия, доводящие до потребителей банковских услуг информацию о новых и уже существующих предложениях депозитных услуг, а также совершенствование интерьера помещения банков, предназначенных для работы с клиентурой.

Важную роль в развитии сберегательного бизнеса играет уровень финансовой грамотности населения, а также степень доступности финансовых инструментов. На данный момент времени Советом Министров Республики Беларусь и Национальным банком Республики Беларусь разработан План совместных действий государственных органов и участников финансового рынка по повышению финансовой грамотности населения Республики Беларусь на 2013 – 2018 годы.

Роль депозитных операций будет достаточно весомой, если они будут основаны на хорошо разработанной теории депозитной политики, под которой понимается система мер, направленных на мобилизацию банками денежных средств субъектов хозяйствования, населения и госбюджета в форме вкладов (депозитов) с целью последующего их использования на взаимовыгодной основе.

Все вышеперечисленное позволит не только повысить лояльность и укрепить доверительные отношения с банком уже имеющих клиентов, но и будет способствовать привлечению новых.

Таким образом, осознавая важность депозитных (вкладных) операций в формировании ресурсной базы, банки активно развивают это направление, ведя между собой конкурентную борьбу за клиента путем расширения линейки депозитных продуктов и совершенствования депозитных операций.

Список использованных источников

1. Основные тенденции в экономике и денежно-кредитной сфере Республики Беларусь, аналитическое обозрение, 2016 г. Национальный банк Республики Беларусь / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/publications/ectendencies/>. – Дата доступа: 25.03.2017 г.
2. Национальный банк Республики Беларусь [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.nbrb.by/>. – Дата доступа: 27.03.2017.

Summary. This article analyzes the development of the market of deposits (deposits) in the territory of the Republic of Belarus as a source of formation of the resource base of commercial banks.

Key words: deposits; resources; banking system; passive operations; term deposits; demand deposits.

УДК 331.103.32

Комарницька О.М.,
викладач економічних дисциплін
кафедри економіки, фінансів, обліку та оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський

СУЧАСНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У сучасних умовах невід'ємною ланкою процесу формування стійкої конкурентної позиції підприємства на ринку є раціональне використання трудового потенціалу. У зв'язку з цим набуває особливої ваги знання реального стану трудового потенціалу підприємства, його оцінки, що дасть керівникам змогу об'єктивно оцінювати можливості у сфері використання трудових ресурсів, правильно формувати стратегію управління персоналом.

Ключові слова: система показників трудового потенціалу, трудовий потенціал.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань діяльності підприємства є забезпечення високого рівня конкурентоспроможності продукції та отримання стабільного прибутку. Необхідною умовою економічного зростання є розвиток трудового потенціалу особи,

виявлення і реалізація потенційних можливостей кожного працівника, у тому числі молодих фахівців і грамотне управління людськими ресурсами. На сучасному етапі суспільного розвитку успішна діяльність будь-якої організації залежить від високої результативності спільної праці зайнятих в ній працівників, від їх кваліфікації, рівня освіти та професійної підготовки. У зв'язку з цим встає питання про вибір інструментарію оцінки потенціалу підприємства, який дозволить оперативно визначати шанси і загрози в цілях підвищення ефективності діяльності.

Для вирішення таких стратегічних завдань підприємству необхідно вчасно виконати об'єктивну оцінку та аналіз ефективності використання людського фактора виробництва. Вирішення цих питань є складним і тривалим процесом, тому що, досліджуючи наявні та потенційні можливості персоналу підприємства, треба враховувати не лише реалізовані в процесі праці знання, вміння, здібності, тобто всі ті характеристики, які працівник зумів проявити, але й ті внутрішні, приховані резерви, які не були реалізовані в процесі трудової діяльності через відсутність певних об'єктивних чи суб'єктивних умов. Для об'єктивного вимірювання трудового потенціалу необхідно виділити показники, які могли б дати найповнішу характеристику усім складовим трудового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження методичних підходів щодо оцінювання трудового потенціалу присвячено багато праць як вітчизняних так і зарубіжних вчених таких як І. Бажан, В. Брич, Д. Богиня, В. Савченко, Н. Тарнавська, О. Варецька, О. Грішнова, В. Веснін, Х. Грэхем, Р. Беннетт, Б. Генкин та ін.

Постановка завдання: Метою статті є дослідження та виявлення найбільш ефективних методологічних підходів щодо визначення кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу підприємств в умовах ринкової економіки

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «потенціал» означає приховані можливості. Потенціал розглядається як джерело можливостей, котрі можуть бути приведені в дію, та використання для вирішення різноманітних питань. Тобто можливості особи, підприємства, суспільства, які ще не виявилися, або виявилися не повністю.

Оцінка трудового потенціалу підприємства має на меті порівняти реальний зміст, якість, обсяги й інтенсивність робіт з їхніми потенційно можливими параметрами. Це -...надзвичайно складне завдання, яке пов'язане з необхідністю врахування впливу багатьох чинників. Багато складових якості трудового потенціалу на стадіях формування та реалізації взагалі не піддаються кількісному виміру [1].

Щодо вимірювання трудового потенціалу, то у науковців склалися різні підходи, та однозначного способу вирішення цієї проблеми поки що не запропоновано. Зокрема, науковець Р.П. Колосова зазначає, що трудовий потенціал можна оцінити затратами живої праці. “Измерение затрат живого труда на изготовление продукции проявляется в измерении, движении ряда экономических показателей, таких как численность работающих, заработная плата, рабочее время, трудоемкость, профессионально-квалификационная структура кадров и др. Каждый из них, характеризуя различные стороны трудового потенциала, более или менее полно, в зависимости от своей природы и метода исчисления, отражает место затрат живого труда в совокупных затратах предприятия на изготовление продукции”[2].

На думку В.Н. Авдєєнка та В.А. Котлова, одним з найважливіших показників, що дає можливість виміряти трудовий потенціал підприємства, є чисельність промислово-виробничого персоналу.

В цьому, певною мірою, на нашу думку, спостерігається вузький підхід до методики оцінки трудового потенціалу. Показник чисельності працівників, не є достатнім для повної оцінки та виміру трудового потенціалу. Ми вважаємо, що тут необхідна інша система показників, яка, на нашу думку, охоплювала б усі сторони трудового потенціалу підприємства: по-перше, можливості участі працівників підприємства в суспільно - корисній діяльності, по-друге - характеристику якостей працівників, що відображає їх підготовленість до виконання робіт, рівень розвитку їх здібностей та особистого ставлення до праці. Підтвердження цьому знаходимо у працях науковців.

Так, професор Д. П. Богиня і професор О. А. Грішнова вважають, що трудовий потенціал — це інтегральна оцінка і кількісних, і якісних характеристик економічно активного населення.

В.Г. Костаков, при оцінці трудового потенціалу зазначає: "Трудовий потенціал - це запаси праці. Вони залежать від загальної чисельності трудових ресурсів та їх структури за статтю і віком, рівня зайнятості за статтю і віком, накопичених знань, ступеня відповідності демографічної структури» [3].

Б.М. Генкін для виміру виділяє вісім компонентів трудового потенціалу: здоров'я, моральність і вміння працювати в колективі, активність, творчий потенціал, організованість, освіту, професіоналізм, ресурси робочого часу [4]. Такий підхід, на нашу думку, охоплює практично всі аспекти розвитку особистості.

Подібний підхід спостерігаємо у працях Т.М. Касіч-Пилипенко [5], трудовий потенціал – це показник інтегральної дієздатності людини, що виникає з органічної єдності якісних і кількісних характеристик

економічно активного населення, трудових ресурсів, сукупного робітника і члена суспільства.

Вважаємо, що при проведенні оцінки трудового потенціалу необхідно приділяти увагу характеристиці кількісної й якісної складових потенціалу. Якісна характеристика трудового потенціалу спрямована на оцінку:

- фізичного й психологічного потенціалу робітників підприємства (спроможність і схильність працівника до праці - стан здоров'я, фізичного розвитку й т.п.)

- об'єм загальних й спеціальних знань, трудових навиків та вмінь, що обумовлюють спроможність до праці визначеної якості (освітній та кваліфікаційний рівні, фундаментальність підготовки тощо);

- якість членів колективу як суб'єктів господарської діяльності (відповідальність, зацікавленість й т.п.) [6].

Трудовий потенціал являє собою узагальнену характеристику ресурсів, прив'язану до простору і часу. На думку автора, кількісні та якісні характеристики трудового потенціалу не можуть надати повноти підходів, щодо оцінки трудового потенціалу. Тому, автором пропонується розглядати кількісні та якісні характеристики трудового потенціалу в взаємозв'язку із умовами їх реалізації.

Оцінка трудового потенціалу – завдання надзвичайно складне, пов'язане з необхідністю врахування багатьох факторів, які мають різноманітний характер прояву. Тому об'єктивно виміряти трудовий потенціал підприємства можна, лише використовуючи систему показників, до якої увійшли б не тільки кількісні та якісні показники, але й, на нашу думку, умови їхньої реалізації.

Результати наукових досліджень економістів, соціологів, фізіологів праці та багатьох інших фахівців свідчать про значні резерви приросту продуктивності праці за рахунок якісної організації праці та створення умов для роботи, як говорять „на повну котушку”.

На практиці недовикористання трудового потенціалу (невідповідність між потенційними можливостями працівника і їхньою реалізацією) виявляється у невідповідності між потребами виробництва і професійною структурою кадрів, між наявним і фактично необхідним рівнем кваліфікації працівників; у нераціональному розподілі трудових функцій; у незадоволенні працею, її організацією й умовами Автор дотримується думки, що оцінка трудового потенціалу підприємства, його реалізація безпосередньо пов'язана і залежить від умов праці.

Майже всі підходи до оцінки потенціалу підприємства ґрунтуються на ресурсах підприємства та їх можливостях. Але при цьому сама наявність ресурсів підприємства ще не гарантує досягнення поставлених цілей, а тому важливою складовою потенціалу є здібності підприємства мобілізувати ресурси для досягнення поставлених цілей.

Підтвердження цьому знаходимо в монографії І.І.Бажана «покращення якісних характеристик практично збільшує ресурсний потенціал у рамках однієї і тієї ж чисельності працездатного населення. Якщо трудовий потенціал реалізується, то це уже фактор виробництва. Є багато ситуацій, коли, є трудовий потенціал, але не використовується з причини відсутності матеріально-технічних умов виробництва» [8]. Потенціал може реалізуватися лише в умовах економічної та політичної свободи. Якщо таких умов не буде, то трудовий потенціал не самореалізується [9, с.8.].

Умови праці на підприємстві формуються під впливом технічних та організаційних факторів. Поліпшення умов праці безпосередньо впливає на ефективність оцінки, використання та розвитку трудового потенціалу підприємства, отже, на основний виробничо-господарський показник роботи підприємства на продуктивність праці.

У напрацюваннях вітчизняних та закордонних науковців у найбільш загальному вигляді можна виділити три найбільш поширені підходи до визначення вартості трудового потенціалу: витратний; доходний; порівняльний.

вартість трудового потенціалу, відповідно до витратного підходу, є сукупністю фактичних витрат на його створення. (фактична заробітна плата, витрати на забезпечення умов праці, оплата соціального забезпечення).

Доходний підхід до визначення вартості трудового потенціалу пов'язаний з оцінкою реальної вигоди, яку має підприємство від праці працівників, тобто вартість трудового потенціалу дорівнює капіталізації частини прибутку, що генерується цією працею.

Порівняльний підхід до оцінки трудового потенціалу базується на співставленні (порівнянні) трудових потенціалів окремих працівників за допомогою якісних та кількісних методів. У межах зазначених підходів розробляються конкретні методи та методики оцінки трудового потенціалу.

Висновки. Ознайомившись з літературою та опираючись на досвід вчених, можна дійти висновку, що в розробках, які стосуються сфери оцінки трудового потенціалу підприємства, існує певна недосконалість, Існуючі підходи до оцінки трудового потенціалу підприємства не відображають ступінь потенціальної можливості персоналу до ефективної праці.

Автором запропоновано розглядати кількісні та якісні характеристики трудового потенціалу, при формуванні підходів щодо оцінки трудового потенціалу, в взаємозв'язку із умовами їх реалізації. Це уточнення дозволить в більшій мірі виділяти і розраховувати рівень впливу складових на оцінку, вимір, формування, використання та

розвиток трудового потенціалу підприємства, забезпечити ефективне і конкурентне становище підприємства на ринку.

У подальших дослідженнях планується визначення інтегрального показника та розроблення методики його застосування.

Список використаних джерел

1. Белкин Е.В. Человеческий фактор общественного производства / Е.В. Белкин. - М.: Мысль 1989. - 164 с.
2. Колосова Р.П. Трудовой потенциал промышленности. – М: Изд-во МГУ, 1987 – 164 с
3. Костаков В., Попов А. Интенсификация использования трудового потенциала // Социалистический труд. - 1982. - № 7. - с. 61,
4. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учеб. для вузов. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 384 с.
5. Касіч-Пилипенко, Т.М. Кадровий потенціал як ключова складова конкурентної переваги підприємства / Т.М. Касіч-Пилипенко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2011. - №4. – с. 147-150.
6. Федонін О.С., Рєпіна І.М. Потенціал підприємства: формування й оцінка. Навчальний посібник: К: - КНЕУ, 2003. - с.197-221.
7. Полякова Е. І. Управління посиленням економічної безпеки підприємства за функціональною складовою – соціальний потенціал // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія: економічна. Вип. 333–1. – Донецьк, ДонТУ, 2008.
8. Бажан І.І. Управління трудовим потенціалом: оцінка та ефективність // Праці Другої міжнародної, Третьої Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання». Частина 3 /Ред.кол. Ступін О.Б.,Александров І.О. – Донецьк:Дон НУ, 2002,- с.245-247].
9. Бажан І.І. Трудовий потенціал України: формування та використання: Монографія. – Донецьк: ТОВ, Юго-Восток, Лтд, 2006, - 144 с.

The efficient use of employment potential as a part of forming process for enterprise competition position is examined in this paper. The knowledge of the real state of employment potential will allow leaders to estimate possibilities in the field of labor resources using and to form personnel management strategy, adequate to organization general strategy.

Keywords: *employment potential system performance, employment potential.*

*Лотоцький І.І,
д.е.н., професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*
Стрельбіцький П.А.,
*к.е.н., доцент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Сьогодні особливо гостро проблеми розвитку трудового потенціалу проявляються на регіональному рівні. Саме на рівні регіону можливе створення та забезпечення комплексу оптимальних умов формування та використання трудового потенціалу. У статті досліджено сучасний стан трудового потенціалу регіону, виявлено особливості та визначено основні тенденції його формування.

Ключові слова: *трудоий потенціал, людські ресурси, формування трудового потенціалу, населення.*

Постановка проблеми. Складні процеси, що відбуваються в економіці України, в зв'язку з економічною кризою, яка почалася у 2008 році, події 2013 року – захоплення Криму та збройний конфлікт на сході України привели до затяжної економічної кризи, спричинили значні соціально-економічні та демографічні зрушення в країні, що позначилось перед усім на стані кадрового потенціалу регіонів. Цим зумовлена необхідність системного і комплексного вивчення теоретичних і прикладних питань формування трудового потенціалу Хмельниччини, пошуку шляхів удосконалення управлінської діяльності, що характеризує і доводить актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ринку праці, зокрема питання зайнятості населення, відтворення трудового потенціалу завжди займали важливе місце в системі наукових досліджень. В розробку теоретико-методичних, соціально-економічних та прикладних проблем управлінської праці вагомий вклад внесли Д.П.Богиня, В.М.Геєць, О.А.Грішнова, А.Г.Горілий, В.М.Данюк, В.М.Петюх, Е.М.Лібанова, Н.Д.Лук'янченко, М.Й.Малік, М.П.Поліщук, І.В.Прокопа, Л.О.Шепотько, В.В.Юрчишин, К.І.Якуба та інші вітчизняні і зарубіжні вчені економісти. Але незважаючи на значну кількість досліджень, є підстави вважати, що залишаються недостатньо опрацьованими особливості відтворення трудового потенціалу країни у регіональному розрізі з урахуванням важливої участі у цьому процесі

сучасних демографічних зрушень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій щодо відтворення трудового потенціалу Хмельницького регіону в контексті демографічних аспектів розвитку, визначення напрямів подолання негативних явищ у цій сфері та формування цілісного підходу до процесу відтворення трудового потенціалу з врахуванням демографічного фактору.

Виклад основного матеріалу. Трудовий потенціал являє собою здатність громадян за станом власного здоров'я, психофізіологічними особливостями, освітнім, фаховим та інтелектуальним рівнем, рівнем морального та культурного розвитку провадити трудову діяльність. Відтак, збереження трудового потенціалу означає виявлення та подолання причин його руйнування, попередження виникнення загроз його розвитку та стабілізацію його позитивних кількісно-якісних характеристик.

Розвиток трудового потенціалу - це процес переходу в більш досконалий стан, який забезпечує його якісне та кількісне відтворення, найповнішу реалізацію та ефективне використання. Він передбачає демографічний, психофізіологічний, інтелектуальний, культурний розвиток населення для формування його економічної активності [1].

В Хмельницькій області ринок праці має ознаки трудодепресивності як у промисловому, так і в аграрному секторах економіки, і тим самим формує екстремальні умови відтворення робочої сили. Структуру трудового потенціалу області було сформовано під впливом великої кількості взаємопов'язаних і взаємозалежних чинників, інтенсивність дії яких обумовлено часом. У минулому вона формувалася під впливом певних природних умов, географічного положення, історичних, економіко-географічних особливостей розвитку, які значною мірою і сформували сучасну спеціалізацію регіону. Нині на неї сильний вплив мають наслідки негативних процесів в економіці. При аналізі соціально-економічного розвитку області важливо і необхідно врахувати демографічні аспекти. Адже демографія є сукупністю знань про відтворення народонаселення, яке є джерелом трудового потенціалу, природною основою формування робочої сили.

Сучасна демографічна ситуація в Україні є кризовою, для якої характерно зниження народжуваності, порівняно висока загальна і дитяча смертність, різке зниження природного приросту населення, низький рівень середньої тривалості життя. Демографічна криза в цілому обумовлена економічним спадом, який є особливо відчутним в сільськогосподарській галузі.

Так, по Хмельницькій області чисельність населення за період з 1990 по 2016 роки скоротилася на 232,7 тис. осіб (з 1527,1 тис. до 1294,4 тис.), або на 15,2 %, в основному за рахунок сільського населення, кількість якого зменшилось на 239,5 тис. осіб, або на 29,8 %, кількість міського населення зросла на 6,8 тис. осіб, або на 0,9 %.

**Чисельність наявного населення Хмельницької області
(на початок року, тис. осіб)**

Роки	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2015р.	2016р.	2016р. в % до 1990р.
Чисельність населення	1527,1	1517,0	1458,9	1388,0	1334,0	1301,2	1294,4	84,8
у тому числі:								
міське населення	723,0	777,6	747,7	724,2	726,2	730,3	729,8	100,9
сільська місцевість	804,1	739,4	711,2	663,8	607,8	570,9	564,6	70,2
Відсотків до всього населення:								
міське	47,4	51,2	51,2	52,2	54,4	56,1	56,4	-
сільське	52,6	48,8	47,8	47,8	45,6	43,9	43,6	-

**Складено за джерелами [2, 3]*

Характерною рисою є також зменшення питомої ваги сільського населення у загальній чисельності населення області. Якщо в 1990 р. питома вага сільського населення складала 52,6%, то в 2016 р. лише 43,6%, тобто спостерігається стрімке скорочення як абсолютної, так і відносної його величини. Зменшення кількості сільського населення відбулося практично в усіх районах області, причому найбільше в селах Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького, Хмельницького і Городоцького районів [2, 3].

На формування трудового потенціалу регіону мають значний вплив демографічні процеси, як рівень смертності, народжуваності, природній приріст населення. Гостроту негативних демографічних явищ у сільській місцевості Хмельницької області підкреслює дещо краща ситуація у показниках відтворення міського населення, хоча для нього також характерне скорочення, але значно нижчими темпами.

Зміна загальної чисельності населення визначається двома взаємопов'язаними показниками: природнім і механічним скороченнями. Останні двадцять п'ять років характеризується різким скороченням населення регіону. З кожним роком спостерігається зростання депопуляційного сальдо. Хмельницькій області притаманні негативні тенденції природного руху населення, що проявляється в низьких показниках народжуваності та високих показниках смертності. Занепокоєння викликає той факт, що народжуваність різко падає, прискорюється процес загального старіння населення і як наслідок цього процесу - зростання смертності населення. В 2015 р. кількість померлих в області у два рази перевищує кількість народжених (таблиця 2). Проте варто зазначити, що починаючи з 2000 р. кількість народжених щороку

починає зростати, якщо у 2000 р. в області народилося 12359 осіб, то в 2010 р. ця цифра становила 14414 осіб, що на 16,6% більше від 2000 р., але на 26,5% менше 1990 р. Проте у 2015 – 2016 рр. спостерігається зменшення кількості народжених - 13793 та 12743 осіб відповідно. За аналізований період коефіцієнт народжуваності був найвищим у 1990 р. – 12,9 та найнижчим у 2000 р. - 8,5.

Найбільша кількість померлих – 24022 осіб та найвищий коефіцієнт смертності – 17,4 спостерігався у 2005 р. Як бачимо з тим, рівень народжуваності залишається недостатньо високим, щоб компенсувати показники смертності та вплинути позитивно на динаміку відтворення.

Сучасний тип відтворення передбачає невисоку народжуваність. Обумовлюється це соціальним розвитком, новими економічними умовами, новими вимогами до якості життя та зміною типу трудової активності. Можна деталізувати причини, які негативно впливають на народжуваність низький рівень життя, невпевненість у завтрашньому дні, недостатнє забезпечення житлом, зміна традицій створення сім'ї, висока кількість розлучень, зміна ролі жінки в суспільстві, фемінізація і, як наслідок, зміщення репродуктивного віку у жінок, нерозвинена система охорони здоров'я населення, а також чимало інших більш або менш впливових чинників. Окрім того, сучасним соціально-економічним середовищем створені нові норми та стандарти, за якими змінюється роль жінки в сім'ї. Жінки активно залучаються до економічної діяльності, що позбавляє їх можливості виховувати велику кількість дітей.

Таблиця 2

Загальні показники природного руху населення Хмельницької області

Роки	Кількість народжених (осіб)	Коефіцієнт народжуваності	Кількість померлих (осіб)	Коефіцієнт смертності	Природний приріст
1990	19610	12,9	20553	13,5	-943
1995	16389	10,8	23592	15,6	-7203
2000	12359	8,5	22591	15,6	-10232
2005	12396	9,0	24022	17,4	-11626
2010	14414	10,8	20842	15,7	- 6428
2015	13793	10,6	20448	15,7	-6655
2016	12743	9,8	19982	15,4	-7239

**Складено за джерелами [2, 3]*

Намагаючись збільшити народжуваність, держава використовує різноманітні соціально-економічні важелі. Зокрема, створені програми захисту здоров'я, що повинні знизити рівень дитячої смертності при народженні та в перший рік життя. Створена нова прогресивна система соціальних виплат грошової допомоги при народженні дитини. Також розроблена система пільг для багатодітних сімей. Проте ефект грошової допомоги при народженні дитини з кожним роком зменшується завдяки

підвищенню цін та знеціненню національної валюти, втрачається мотивація народжувати дітей. Крім цього не можна заперечувати факт економічної кризи, що розпочалась у 2008 р. та події 2013 року, що привели до захоплення Криму та збройного конфлікту на сході України.

Тому демографічна ситуація в регіоні буде і надалі ускладнюватись, оскільки є значна кількість загиблих в зоні АТО і її наслідки відчуватимуться в майбутньому.

В більшій мірі перелічені тенденції щодо зменшення народжуваності і скорочення чисельності молодшого покоління як основи відтворення трудового потенціалу характерні для села. У Хмельницькій області налічується 106 сільських населених пунктів, або 7,5% поселень, де протягом останніх двадцять п'ять років не було народжених. Це пояснюється старінням села, міграцією молоді в місто, де більш цивілізовані соціально-побутові та культурні умови життя, краще матеріальне забезпечення, легша і більш престижна робота. Така ситуація обумовила суттєвий ріст смертності сільського населення по Хмельницькій області, яка перевищує міську смертність майже у 2 рази. В 2015 році у Хмельницькій області рівень смертності в цілому становив 15,7 % у розрахунку на 1000 жителів, в тому числі сільського населення 21,5 проти 11,2 % в містах. В 2000 році ці показники відповідно склали 15,6; 21,2 і 10,2 %, в 1990 - 13,5; 18,6 та 8,1% [2].

Таблиця 3

Кількість народжених, померлих та природне зменшення міського населення Хмельницької області за 1990 – 2015рр.

Показники	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2015р.	2015р. в % до 1990р.
Кількість народжених, осіб.	11404	8599	6216	7156	8365	7885	69,1
Коефіцієнт народжуваності	15,4	11,1	8,4	9,9	11,5	10,8	70,1
Кількість померлих, осіб.	6008	7619	7564	8362	7687	8196	136,4
Коефіцієнт смертності	8,1	9,8	10,2	11,6	10,6	11,2	138,3
Природне збільшення (зменшення) населення, осіб.	5396	980	-1348	-1206	678	-311	
Коефіцієнт природного збільшення (зменшення) населення	7,3	1,3	-1,8	-1,1	0,9	-0,4	
Коефіцієнт життєвості	1,90	1,13	0,82	0,85	1,09	0,96	-

*Складено за джерелами [2, 3]

В останні роки демографічне навантаження є досить відчутним, особливо це стосується осіб старше працездатного віку. Зазначені процеси трактуються «старінням населення», яке є дуже характерним для сільської місцевості. Для оцінки процесу постаріння населення використовується Ж. Боже-Гарньє — Э. Россета. Згідно з цією шкалою населення, в якому частка осіб віком 60 років і старше складає більше 18%, характеризується дуже високим рівнем демографічної старості. В Хмельницькій області особи у віці 60 років і старше на 1 січня 2016 р. становили 22,7%. Рівень демографічного старіння в сільській місцевості значно вищий за оціночний показник в міських поселеннях (14,6 і 30,4% відповідно). З кожним роком негативні тенденції більш поглиблюються і спостерігаються в усіх адміністративних районах.

На Хмельниччині в 2016 році на кожну 1000 осіб працездатного віку припадало в середньому 1374 непрацездатних особи, в сільській місцевості цей показник ще більший. Слід зазначити, що показник демографічного навантаження в Хмельницькій області є одним з найвищих після Чернігівської та Вінницької областей. Серед районів області найбільше навантаження на 1000 осіб працездатного віку в Славутському, Староконстянтинівському, Ярмолинецькому і Віньковецькому. Звісно, що описана ситуація носить негативний характер, оскільки за таких умов відбувається скорочення виробництва продукції. Ці процеси також негативно позначаються на формуванні бюджету, що в свою чергу створює проблеми у пенсійному забезпеченні. Таким чином, витрати життєвих сил дітородного, працездатного контингенту сільського населення спрямовані не на поповнення молодого покоління, а на утримання батьків і прабатьків, що підтверджується показниками звуження демографічної бази відтворення сільського населення.

Найбільш вагомими показниками, що характеризують відтворення населення, є відносні показники, які розраховуються на основі співвідношень народжуваності і смертності. Таким універсальним показником є коефіцієнт життєвості та коефіцієнт природного приросту (скорочення) в розрахунку на тисячу чоловік. В цілому, починаючи з 1990 року, загальна тенденція характеризується тим, що збільшується природне скорочення населення і відбувається зменшення коефіцієнта життєвості. Якщо в 1990 році на 1000 жителів сільської місцевості природне скорочення склало 8,1 осіб, то вже в 2000 році цей показник сягнув 12,5, в 2005 - 15,8 осіб, а в 2015 - 11,1 (табл. 4).

Найбільш повним, інтегральним показником, що відображає стан природного відтворення населення, є коефіцієнт життєвості, який являє собою співвідношення кількості народжень і смертей за певний період. При значенні $k=1$ відбувається просте відтворення населення, якщо $k>1$ то це означає, що при незмінному рівні смертності і народжуваності буде відбуватися природне зростання чисельності населення і навпаки.

Таблиця 4

**Кількість народжених, померлих та природне зменшення
сільського населення Хмельницької області за 1990 – 2015рр.**

Показники	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2015р.	2015р. в % до 1990р.
Кількість народжених, осіб.	8206	7790	6143	5240	6049	5908	72,0
Коефіцієнт народжуваності	10,5	10,6	8,7	8,0	10,0	10,3	98,0
Кількість померлих, осіб.	14545	15973	15027	15660	13155	12252	84,2
Коефіцієнт смертності	18,6	21,7	21,2	23,8	21,8	21,5	115,6
Природне збільшення (зменшення) населення, осіб.	-6339	-8183	-8884	-10420	-7106	-6344	100,1
Коефіцієнт природного збільшення (зменшення) населення	-8,1	-11,1	-12,5	-15,8	-11,8	-11,1	-
Коефіцієнт життєвості	0,56	0,49	0,41	0,33	0,46	0,48	-

**Складено за джерелами [2, 3]*

Дослідження показали, що 1990 – 2015 рр. характеризується високими темпами депопуляції (коефіцієнт життєвості знизився з 0,56 до 0,48), тобто смертність значно перевищує народжуваність. Так у 2015 році народилось 5908, а померло 122522 осіб. Такі високі рівні смертності та низькі показники коефіцієнта життєвості на селі стали причиною того факту, що в області кількість сільських населених пунктів, в яких число померлих перевищує чисельність народжених зростає. Так, в 1990 році таких сіл було 1105(78,3% від загальної кількості сільських населених пунктів), в 1995 році їх стало 1317 (93,3%), а в 2015 році цей показник сягнув 1345 сіл, що становить 95% від загального числа населених пунктів.

Встановлено, що формування трудового потенціалу регіону відбувається під впливом як природного, так і механічного руху населення. Хоча домінуючим фактором, що зумовлює його зменшення на сьогодні, є природне скорочення населення, його депопуляція. На стан трудового потенціалу суттєво впливають показники міграційної рухомості, коли населення виїжджає за кордон або в інші регіони, де висока оплата праці, є можливості для самореалізації, більш зручні умови праці та проживання. Динаміку міграційних рухів населення Хмельницької області показано в таблиці 5.

**Динаміка міграційних рухів населення Хмельницької області
(усі потоки міграції)**

Рік	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення
2010	23065	23668	- 603
2011	23401	24532	- 1131
2012	23885	24611	- 726
2013	22096	23035	- 939
2014	20550	20523	- 27
2015	22350	22524	- 174
2016	5717	7623	- 1906

**Складено за джерелами [2, 3]*

На жаль, статистична інформація носить дещо необ'єктивний характер, оскільки не відображає приховану міграцію, яка проявляється у вибутті трудових ресурсів на роботу до інших областей України та країн близького та далекого зарубіжжя без юридичного оформлення працевлаштування. Міграція негативно впливає на якісні параметри трудового потенціалу, за яких погіршується вікова структура населення. В міграційному обороті по вибуттю основна частка припадає на молодь і людей працездатного віку. Це негативно позначається на процесі формування трудового потенціалу регіону, на його кількісних і якісних параметрах.

Проведене дослідження свідчить про неспроможність як природного, так і механічного руху в сільській місцевості у забезпеченні стабілізації чисельності сільського населення, а це, в свою чергу, негативно впливає на формування трудових ресурсів сільської місцевості. Тому розв'язання проблеми демографічної кризи, як однієї з умов негативного процесу формування трудового потенціалу, є першочерговими як на рівні держави, так і регіону.

Крім умов демографічного характеру, як показали дослідження, на формування трудового потенціалу села впливає ряд соціально-культурних чинників, проблемність яких нині набула особливої гостроти. Їх негативний вплив відчувається не тільки на демографічній кризі, але й на процесі формування трудових ресурсів. Все більшими темпами зростає відтік із села працівників сфери освіти, культури, медичного і побутового обслуговування. З року в рік спостерігається зменшення кількості медичних закладів, підприємств побутового обслуговування, відділень зв'язку, шкіл та дошкільних установ. Практично зупинилося будівництво житла для сільської молоді та об'єктів соціального призначення за рахунок господарств області. Соціальна інфраструктура практично зруйнована, а заклади соціально-культурного призначення, що ще існують на сьогоднішній день, перебувають в скрутних умовах виживання.

Аналіз діяльності закладів охорони здоров'я показує, що ситуація в регіоні з кожним роком погіршується. За період з 2000 до 2015 рр.,

мережа закладів охорони здоров'я скоротилася на 11,7%, з 102 в 2000 р. до 90 в 2015 р. Також відбулось і зменшення кількості лікарняних ліжок на 6% (з 13207 в 2000 р. до 12416 в 2015 р.) Найнижча забезпеченість сільських населених пунктів Хмельницької області дільничними лікарнями (2,5%), амбулаторно-поліклінічними закладами (7,5%). Це негативно впливає на рівень здоров'я населення Хмельниччини, так як обмежується доступ населення, для отримання вчасної та якісної медичної допомоги, що негативно впливає на формування та використання трудового потенціалу [5, с. 133-134].

Найнижча забезпеченість сільських населених пунктів підприємствами побутового обслуговування (9,2%). Найвища забезпеченість сіл області підприємствами торгівлі (97,8%), клубами (80,4%), фельдшерсько-акушерськими пунктами (70,7%) та масовими бібліотеками (59,6%). Дослідження показали, що з 1416 сіл області в 847 немає дитячих дошкільних закладів, в 512 селах – шкіл, в 248 – клубів і будинків культури, в 565 – бібліотек, 914 – кіноустановок, 290 – лікарняних закладів, 162 – торговельних закладів, 1393 – підприємств служби побуту, в 901 – відділень зв'язку, в 1006 – підприємств громадського харчування, в 1046 – спортивних споруд, в 796 – культових споруд

В 2014 р. порівняно з 2010 р. кількість клубів зменшилась на 17 одиниць, бібліотек - на 11 одиниць; порівняно з 1990 р. зменшення відбулось на 18,5 % і 26,6 % відповідно. В 2012 р. в сільській місцевості числилась одна бібліотека на 793 жителів. Бібліотеки відчувають гостру потребу у книжковому фонді [6, с. 124].

Низький рівень оплати праці формує лише четверту частину грошових доходів сільськогосподарського населення, тоді як в міських поселеннях заробітна платня вище в рази і складає більш ніж половину грошових доходів. У 2016 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві Хмельницької області становила 4220 грн., натомість у промисловості вона була значно вищою – 5226 грн. Всі ці факти свідчать не на користь умов життя селян, які значно поступаються місту. Все це є причиною відтоку молоді із сільської місцевості, погіршення стану охорони здоров'я сільських жителів як однієї з причин підвищення смертності на селі [3].

Оцінку трудового потенціалу регіону можна проводити на основі коефіцієнтної методики, запропонованої Л.М. Черчик [7, с. 78—84]. Дана методика передбачає аналіз трьох груп показників: кількісних показників використання трудового потенціалу регіону (ступінь залучення трудового потенціалу, індекс продуктивності суспільної праці, коефіцієнт інноваційної праці), якісних показників використання трудового потенціалу регіону (частка працівників, які виконують наукові та науково-технічні роботи, продуктивність суспільної праці, використання фонду робочого часу) та показників формування і

розвитку потенціалу регіону (статева структура населення, частка населення працездатного віку, освітній потенціал населення, коефіцієнт загальної захворюваності, аналіз травматизму).

Оцінку трудового потенціалу Хмельницької області доцільно буде провести на основі аналізу основних показників ринку праці цього регіону (табл. 6).

Таблиця 6

Оцінка трудового потенціалу Хмельницької області за 2011-2016 рр.

Показники оцінки трудових ресурсів	Роки						2016р. в % до
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011р.
Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	566,5	569,1	574,2	545,9	544,3	545,3	0,96
у тому числі							
зайняте населення, тис. осіб	511,1	515,4	524,3	491,9	487,7	492,3	0,96
безробітне населення, тис. осіб	55,4	53,7	49,9	54,0	56,6	53,0	0,96
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	243,0	242,8	232,1	226,0	219,6	214,3	0,88
Середньомісячна заробітна плата, грн.	2075,10	2425,16	2640,69	2878,29	3371,17	4042,6	194,81

**Складено за джерелами [2, 3]*

За даними таблиці 5 в аналізованому періоді економічно активне населення працездатного віку зменшується на 0,4 %, аналогічно зменшилось зайняте та безробітне населення, спостерігається стійка тенденція зменшення середньооблікової кількості штатних працівників – 12 %.

Аналіз вказаних соціальних проблем служить інформаційною базою в процесі прийняття управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку Хмельницької області при розробці регіональних програм з актуальних питань, пов'язаних з проблемами поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівня повної зайнятості сільського працездатного населення та ефективного використання трудових ресурсів, збільшення кількісних і покращення якісних характеристик трудового потенціалу, поліпшення соціально-культурних і побутових умов життя сільських жителів, їх матеріального добробуту.

Висновок. Основою розвитку держави - є населення, його інтелектуальний потенціал, виробнича і духовна культура. Зміни в чисельності населення завжди впливають на розвиток не тільки продуктивних сил, а й виробничих відносин. Для Хмельницької області в цілому, та її аграрної сфери зокрема характерна демографічна криза, відбувається старіння, депопуляція сільського населення, його міграція до міста. Природною основою формування трудового потенціалу села виступає життєвий потенціал сільського населення. Його абсолютна величина залежить від чисельності постійного населення сільських територій і середньої очікуваної тривалості життя людей при народженні. Аналіз ситуації в регіоні говорить про те, що скорочення чисельності населення регіону триватиме і надалі, що негативно відіб'ється на формуванні його трудового потенціалу. Зазначені процеси негативно впливають на обсяги виробництва, формування бюджету та пенсійне забезпечені області. Для виведення регіону із цієї ситуації необхідно розробити і впровадити в життя ряд заходів, спрямованих на стимулювання процесів відтворення населення як природної бази формування трудового потенціалу. Тому система управління умовами формування трудових потенціалу регіону вимагає кардинальних рішень та має бути направлена на забезпечення кількісного і якісного відтворення сільського населення як природної основи формування трудових ресурсів. Саме обґрунтування цих заходів становитиме напрям подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Міронова Л. Г. Оцінювання нереалізованого трудового потенціалу регіонів України / Л. Г. Міронова, О. І. Макаренко // Економічні науки. – 2014. – № 6. – С. 252–254.
2. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2015 рік. Головне управління статистики в Хмельницькій області. – Хмельницький, 2016. – 408 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>
4. Статистичний збірник «Міста і райони Хмельниччини» за 2015 рік – Хмельницький, 2016. – 235 с.
5. Рябоконт В.П., Рарок Л.А., Захаров С.В. Проблемы развития социальной инфраструктуры региона: монографія / В.П. Рябоконт, Л.А. Рарок, С.В. Захаров; под. общ. ред.. проф. В.Н. Гончаров. – Новочеркасск: Лик, 2016. – 212 с.
6. Економічний потенціал Хмельницької області: формування та використання: монографія / За ред. проф.. І.В. Яцишиної. – Кам'янець – Подільський : «Медобори - 2006», 2016. – 350 с.
7. Черчик Л.М. Коефіцієнтна методика оцінки трудового потенціалу

регіону / Л.М. Черчик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2012. — №4. — С. 77—85.

***Summary.** Today is particularly acute problems of development of labor potential manifested at the regional level. It is at the regional level can create and provide optimal conditions for the complex formation and use of labor potential. The paper investigated the current state of the labor potential of the region, the peculiarities and the main trends of its formation.*

***Key words:** labor potential, human resources, the formation of the labor potential of the population.*

УДК 316.613

Олійник Н.Ю.,

к. пед. н., доцент,

Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРИЙНЯТТЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В КОНТЕКСТІ ЕТИКИ

У статті проаналізовано етичний аспект прийняття управлінських рішень в організації, вказано морально-етичні категорії рішень керівника. Виявлено основні сучасні підходи до прийняття організаційно-управлінських рішень. Узагальнено фази прийняття управлінських рішень, які розпочинаються з визнання існування проблеми і завершується оцінкою результатів дій, спрямованих на підвищення якості їх прийняття в організації.

***Ключові слова:** управлінські рішення, етика і мораль, культура управління в організації, класичний, адміністративний та ірраціональний підходи до прийняття управлінських рішень.*

Постановка проблеми. Важливим резервом підвищення ефективності всього суспільного виробництва є підвищення якості прийнятих рішень, що досягаються шляхом удосконалювання процесу прийняття рішень. Кожна організація для здійснення ефективної діяльності визначає цілі, досягнення яких можливе лише внаслідок дій, які виконуються в певній послідовності і є способом вирішення окремих, часткових завдань. Так, плануючи майбутню діяльність організації, менеджери визначають її цілі, способи їх реалізації та ресурси, необхідні для їх досягнення. У процесі організації діяльності

приймаються рішення щодо організаційної структури, організації виробничого процесу, розподілу робіт та забезпечення їх необхідними засобами тощо. Контроль передбачає прийняття рішень щодо вибору системи контролю (масштабів, періодичності, форм контролю), аналізу отриманої інформації та здійснення коригуючих дій. Від того, наскільки обґрунтованими будуть ці рішення, залежатимуть успіх чи невдача організації, її процвітання чи занепад.

Функціонування будь-якої організації залежить від етичних чинників, під якими мається на увазі прийняті в даному середовищі принципи, норми й нормативи, відповідно до яких зобов'язані діяти всі працівники. В таких умовах необхідним фактором є довіра працівників компетентності, професійності та відповідальності менеджера. У даному контексті система прийняття управлінських рішень має діяти на етичних засадах. У теперішній час важко переоцінити значення моралі та моральності в управлінні, що здебільшого залежить від якісного розвитку професійної етики. Професійна етика забезпечує позитивний вплив на розв'язання етично спірних питань, що виникають у процесі здійснення різних професійних діяльностей, зокрема у процесі прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі обґрунтування управлінських рішень присвятили свої дослідження вітчизняні та іноземні вчені (Т. І. Алачева, О. М. Беседовський, І. Є. Давидович, Ю. А. Дайновський, М. Л. Данилович, Г. О. Дарманська, О. Л. Єршова, Л. Г. Лабскер, Л. В. Лазоренко, О. В. Макарюк, Н. С. Назаренко, Ф. Х. Найт та інші). В цих працях увагу зосереджено на теоретичних засадах розроблення та ухвалення управлінських рішень, методичних положеннях щодо їх обґрунтування, механізмам запобігання негативних наслідків прийняття рішень тощо.

Сучасні проблеми ділової етики, становлення організаційної поведінки досліджували (М. П. Лукашевич, В. А. Малахов, І. Б. Осечинська, В. Ф. Степаненко, Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка), а також зарубіжні вчені (В. І. Бакштановський, Л. Б. Волченко, Р. П. Вольф, Л. П. Воронкова, О. І. Даниленко, Л. Г. Грінберг, В. Є. Гольдіна, В. В. Селіванова, Т. В. Цив'ян та інші науковці).

Однак, проблема етики в контексті системи прийняття управлінських рішень потребує додаткового вивчення, обґрунтування та узагальнення. Адже сучасна дійсність українського державного управління потребує теоретико-методичних досліджень функціонування системи прийняття управлінських рішень відповідно до етичних засад.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності та доцільності етичного прийняття управлінських рішень в організації, а також характеристиці підходів до прийняття

управлінських рішень і фаз, які розпочинаються з визнання існування проблеми та завершується оцінкою результатів дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етика як філософська наука про мораль осмислює, узагальнює, систематизує історичний розвиток моралі, історію становлення й розвитку етичних теорій, концепцій, які обґрунтували природу, сутність, специфіку, функції моралі, закономірності її розвитку та функціонування, взаємозв'язок з іншими формами матеріального та духовного життя людей. Етика – наука про мораль, її розвиток, принципи, норми й роль у суспільстві. Варто розрізняти етику як науку, а мораль – як реальне явище, яке вона вивчає. Мораль є формою суспільної свідомості, спрямованою на утвердження самоцінності людини, її прав на гідне та щасливе життя [3].

Метою етики є раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця і значення у розвитку людини і суспільства. У ній осмислюються, узагальнюються, систематизуються історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які прагнуть пояснити природу, закономірності розвитку, функції моралі, а також здійснюється аналіз механізмів моральної орієнтації і регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості.

Проблему співвідношення етики і управління вперше поставив Н. Макіавеллі. Він розробив особливе політичне мистецтво створення твердої державної влади будь-якими засобами, не зважаючи на жодні моральні принципи: «мета виправдовує засоби». Проте в управлінні центральне місце посідає людина, тому неможна ігнорувати те, що можна позначити поняттям «людський вимір». Надалі в нашому дослідженні під етикою управління розуміємо наступне:

– культуру управління людьми, що забезпечує можливість досягнення цілей, на основі поваги людської гідності та сприяння суспільному благу;

– технологічне етичне знання, що проявляється у програмах, проектах, етичних кодексах, нормах, стандартах, експертних висновках, етичних комітетах та інших видах практичної діяльності, заснованих на моральному виборі рішень та дій [3].

Етичний аспект прийняття рішень надзвичайно складний і для цього немає єдиних правил. Проте застосування етики має бути основою при обмірковуванні та прийнятті рішень в будь-якій організації. Тому необхідно враховувати п'ять ключових аспектів етичного прийняття рішень, а саме: етичну інтенсивність, принципи та правила рішень, аналіз, на кого вплине рішення, вигоди та затрати і визначення прав.

Під етичною інтенсивністю ми розуміємо як сукупність важливості, що притаманна пов'язаному з даним питанням моральному тиску і є різною у різних питаннях. Етична інтенсивність, в свою чергу, залежить від таких факторів, як величина наслідків, ймовірність впливу, соціальний консенсус, терміновість, близькість, ефект концентрації.

Однак люди по-різному оцінюють етичну інтенсивність, так як надають різного значення різним принципам етичного прийняття рішення. Морально-правові принципи ставлення до людини не повинні змінюватися залежно від таких характеристик, як раса, віросповідання або національність. Необхідно не забувати про право працівників на вибір, обґрунтованість інформації, а також чітко усвідомлювати, що вони мають такі самі права, як і управлінський апарат, одержувати точну і своєчасну інформацію. Принцип соціальної справедливості стверджує, що робітники повинні та будуть підпорядковуватися правилам організації за умови, що ці правила вважаються справедливими. Наступний утилітарний принцип зосереджує увагу на загальних обов'язках: допомагати тим, кому потрібна допомога; не завдавати шкоди іншим, коли рятуєш своє життя; підпорядковуватися справедливим правилам організації. Цей принцип застосовується при обмеженості часу, засобів та інших ресурсів при зборі необхідної інформації. Тому навички управління в оцінці загальної вигоди, яка буде отримана від певного рішення, мають важливе значення. При цьому потенційно позитивні результати дій порівнюються з потенційно негативними.

Таким чином, рішення керівника повинно виходити із розуміння таких морально-етичних категорій як обов'язковість, справедливість, порядність, відповідальність, гідність, допомога.

Кожне рішення в організації стосується не тільки однієї особистості, частіше за все воно відноситься до певної частини, чи навіть до цілої організації, саме тому підвищується відповідальність за прийняття організаційних рішень. У зв'язку з цим виділяють два рівні рішень в організації: індивідуальний і організаційний. Якщо в першому випадку керівника більше цікавить сам процес, його внутрішня логіка, то в другому – інтерес зосереджується при створенні відповідного середовища навколо цього процесу в організації.

Для здійснення ефективного прийняття управлінських рішень необхідно визначити цілі, досягнення яких можливе лише внаслідок дій, які виконуються в певній послідовності і є способом вирішення окремих, часткових завдань. Так, плануючи майбутню діяльність організації, менеджери визначають її цілі, способи їх реалізації та ресурси, необхідні для їх досягнення. У процесі діяльності організації приймаються рішення щодо організаційної структури, організації виробничого процесу, розподілу робіт та забезпечення їх необхідними засобами тощо. Контроль передбачає прийняття рішень щодо вибору системи контролю (масштабів, періодичності, форм контролю), аналізу отриманої інформації та здійснення коригуючих дій. Від того, наскільки обґрунтованими будуть ці рішення, залежатимуть успіх чи невдача організації, її процвітання чи занепад.

Важливо зауважити, що управлінське рішення – це результат вибору суб'єктом управління способу дій, спрямованих на вирішення

поставленого завдання в існуючій чи спроектованій ситуації [5].
Управлінські рішення спрямовані на розв'язання конкретних управлінських завдань, які характеризуються:

- невизначеністю, а в деяких випадках і суперечливістю умов;
- недостатністю інформації про можливі способи їх вирішення та чітких алгоритмів вирішення;
- необхідністю вирішення в обмежений час.

Відповідно до характеристики управлінських завдань і процесу прийняття управлінських рішень доцільним погодитися із думкою І. Є. Давидовича, який стверджує, що внаслідок складності і розмаїтості процесу прийняття рішень існує безліч підходів до його вивчення. Усі існуючі підходи до вивчення процесу прийняття економічних рішень можна умовно навести у вигляді точок, розташованих на прямій між двома полюсами: з одного боку – абсолютна раціональність, орієнтація переважно на математичні категорії, з другого – абсолютна ірраціональність, значний акцент на соціальні чи психологічні категорії [1].

Незважаючи на значну кількість підходів до прийняття управлінських рішень, більшість науковців виділяє три основних, на основі яких і відбувається формування нових: класичний, адміністративний та ірраціональний [3, с. 459-485]. *Класичний підхід* вважається нормативним; він визначає, як повинен діяти менеджер, що здійснює вибір, але нічого не говорить про те, як насправді відбувається ухвалення рішень. Цінність моделі полягає в тому, що вона спонукає менеджерів до раціональних рішень. Поширеність класичного підходу багато в чому пов'язана з появою різних кількісних методів ухвалення рішень за допомогою комп'ютерної техніки. Розвитку класичного підходу сприяють і корпоративні інформаційні системи. Класична модель найбільш адекватна програмованим рішенням, ситуаціям впевненості або ризику, коли є доступ до всієї необхідної інформації, що дозволяє розрахувати вірогідність результатів.

Адміністративний підхід носить описовий характер, відображає реальний процес ухвалення управлінських рішень в складних ситуаціях, в ньому враховуються людські та інші обмеження, що впливають на раціональність вибору. При адміністративному підході мозок людини, яка приймає рішення, може бути заповнений дуже великою кількістю інформації. Обробити ж він може тільки обмежену її кількість з обмеженою кількістю альтернатив.

Наступний *іраціональний підхід* до прийняття управлінських рішень ґрунтується на передбаченні того, що рішення приймаються ще до того, як досліджуються альтернативи. До іраціонального підходу науковці відносять також соціологічний і психологічний підходи, які ґрунтуються на впливі свідомості людини і людських відносин на процес прийняття рішень. Соціологи вивчають процес прийняття рішень як процес групової взаємодії. У рамках соціологічного підходу

існують три основні групи теорій, що описують прийняття управлінських рішень: теорії політичної взаємодії, колективного навчання, корпоративної культури та етики.

Задля підвищення якості управлінських рішень, необхідна повнота їх змісту, що повинне охоплювати весь керований об'єкт, усі сфери його діяльності, усі напрями розвитку. У найбільш загальній формі управлінське рішення має охоплювати такі складові:

- мета (сукупність цілей) функціонування і розвитку системи;
- засоби і ресурси, використовувані для досягнення цих цілей;
- основні шляхи і способи досягнення цілей;
- терміни досягнення цілей;
- порядок взаємодії між підрозділами і виконавцями;
- організацію виконання робіт на всіх етапах реалізації рішення.

Важливою вимогою управлінського рішення є повноваження (владність) рішення – суворе дотримання суб'єктом управління тих прав і повноважень, що йому надані вищим рівнем управління. Збалансованість прав і відповідальності кожного органа, кожної ланки і кожного рівня управління породжує постійні проблеми етики, пов'язані з неминучим виникненням нових задач розвитку і відставанням від них системи регламентації та регулювання.

Досліджуючи прийняття управлінських рішень, не можна оминати увагою фази прийняття рішень, які розпочинаються з визнання існування проблеми і завершуються оцінкою результатів дій, спрямованих на розв'язання цієї проблеми. Чотири основні фази такі як: визнання проблеми, інтерпретація проблеми, увага до проблем та способ дій.

Інколи ці фази використовуються в логічному послідовному порядку, проте іноді прийняття рішень може бути безладним та хаотичним. *Хибне визначення проблем*, відповідно потягне за собою хибні наступні кроки. Коли ж проблеми усвідомлені та структуровані, прийняття рішень не викликає труднощів. Важливу роль при цьому відіграє попередній досвід та особистісні характеристики того, хто приймає рішення на основі перцептивної реакції. Відповідно, визнання проблеми стає першим кроком до процесу прийняття ефективного рішення.

Інтерпретація проблем – це процес визначення сенсу виявлених перешкод. Адже одне лише виявлення проблеми не гарантує, що їй буде надано належну увагу. Часто інтерпретація проблеми може бути хибною, причиною чого можуть бути упередженість, надходження нової інформації чи бажання захиститися. І саме етична культура організації має великий вплив на інтерпретацію проблем.

Після ідентифікації проблем та їх інтерпретації настає час надання *уваги проблемі*. Керівництво організації має визначити пріоритети, над вирішенням яких буде працювати організація. Як правило, перевага надається тим проблемам, які підсилені потужним тиском ззовні, чи на

вирішення яких є достатні внутрішні ресурси, чи вирішення даної проблеми відкриває нові можливості для організації. Проте всі виявлені проблеми не можуть бути вирішені, тому важливим на цьому етапі є визначення пріоритетів.

Наступна фаза *прийняття рішень* – спосіб дій, що передбачає розробку та оцінку варіантів способу дій, а також реалізацію вибраної альтернативи. І практика показує, що може бути обраний як процес швидких дій, так і процес розгорнутих дій. Завершальна фаза прийняття рішень – наслідки, що передбачає оцінку результатів дій. Організація ефективних процесів у сучасних організаціях передбачає необхідність планування та координації спільної діяльності. Обов'язковою умовою стає врахування проблем впливу індивідів, груп, організаційних структур на ефективність та результати роботи. Лише на перший погляд цей вплив має випадковий характер і керівники нерідко покладаються на інтуїцію в усвідомленні тих чи інших вчинків підлеглих.

Отже, прийняття управлінських рішень постає як комплекс взаємопов'язаних операцій, які виконуються в певній послідовності та спрямовані на розв'язання конкретних завдань і досягнення цілей. Найважливішим резервом підвищення ефективності всього суспільного виробництва є підвищення якості рішень, прийнятих керівництвами.

Управлінські рішення повинні спиратися на об'єктивні закони і закономірності суспільного розвитку. З іншого боку, управлінські рішення істотно залежать від множини суб'єктивних факторів – логіки розробки рішень, якості оцінки ситуації, структуризації задач і проблем, визначеного рівня культури управління, механізму реалізації рішень, виконавської дисципліни тощо. При цьому необхідно пам'ятати, що навіть ретельно продумані рішення можуть виявитися неефективними, якщо вони не зможуть передбачити можливих змін у ситуації, стані виробничої системи.

Висновки. Таким чином, стає зрозумілим, що ділові стосунки слід будувати не лише з урахуванням вимог права, економічної ефективності. Як свідчить досвід, вони можуть набувати раціональної форми тільки за умов дотримання вимог різноманітних видів етики, етичних норм і принципів. Етично відповідальна поведінка організації означає суспільно корисні дії, які не передбачені законами або не відповідають прямим її економічним інтересам.

Для того, щоб поведінка організації було етично, її керівники повинні дотримуватися певних принципів та прав співробітників. Неетичними оцінюються рішення, що дозволяють людині чи всій організації отримувати вигоди за рахунок інших людей або суспільства в цілому. Тому етична діяльність членів трудового колективу організовується не під впливом наказів та компромісів, а насамперед за рахунок внутрішньої згуртованості, поєднання орієнтирів і прагнень співробітників, що сприяє єдності світогляду та ціннісних засад.

Список використаних джерел

1. Давидович І. Є. Контролінг : Навч. посіб. / І. Є. Давидович. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.
2. Дизель П. М., Мак-Кинли Р. У. Поведение человека в организации: Пер. с англ. – М. : Фонд за економ.грамотность, 1993. – 272 с.
3. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1998. – 702 с.
4. Організаційна поведінка / [Дон Гелрїгел, Джон В. Слокум-молодший, Ричард В. Вудмен, Н. Сью Бренінг]; пер. з англ. І. Тарасюк, М. Зарицька, Н. Гайдукевич. – К. : «Основи», 2001. – 726 с.
5. Приймак В. М. Прийняття управлінських рішень : Навч. посіб. / В. М. Приймак. – К. : Атіка, 2008. – 240 с.
6. Теорія і практика прийняття управлінських рішень: Навч. посіб. / Крупник А., Линьов К., Нужний Є., Рудик О. – К.: Вид. дім «Простір», 2007. – 156 с.

***Summary.** The ethical dimension of management decision making in the organization is analyzed and category of ethical solutions leader is stated in the article. The basic modern approaches to organizational decision-making is founded. The phases of management decisions, which is beginning with recognition of the problem and ends with the assessment of the results of actions aimed at improving the quality of their adoption are generalized.*

***Key words:** management decisions, ethics and morality, culture management in the organization, classic, administrative and irrational approaches to decision-making.*

УДК 331.5:377091

Шиловцева Н.В.,

к.е.н., доцент,

Харківський національний педагогічний університет

імені Г.С. Сковороди,

м. Харків

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ІНФРАСТРУКТУРІ РИНКУ ПРАЦІ

У статті розглядаються взаємозв'язки соціально-економічного стану України з ринком праці та удосконаленням системи професійної освіти, визначаються напрямки її структурної перебудови, що обумовлено динамікою людського капіталу потребами впровадження інновацій та формування інноваційного суспільства.

Ключові слова: професійна освіта, система професійної підготовки, професійне навчання, управління знаннями, ринок професійних послуг, людський капітал, навчання упродовж життя.

Рівень освіти та професійної підготовки являється визначним критерієм, який характеризує сукупний людський капітал, його рівень кваліфікації та компетенції. Посилення ролі людини у виробництві викликає необхідність визначення нових підходів до процесів формування кількісного і якісного стану робочої сили.

Один з підходів до формування робочої сили є орієнтація на інтелектуалізацію праці, підготовку висококваліфікованої робочої сили на безперервність процесу отримання нових знань, які повинні інтегруватися в систему виробництва [8].

Ситуація у сфері освіти та професійного навчання потребує впровадження політики навчання через все життя. Сьогодні Україна за середнім рівнем освіти працівників (за кількістю років навчання) значно відстає від США, Японії. В розрахунку на одного працюючого рівень освіти становить 10 років, тоді як в Японії – 14, в США – 15 років навчання [6].

Освіта в Україні потерпає не лише від економічних проблем, що не дозволяють забезпечити високу якість та рівний доступ кожного до навчання. Дослідження у цій сфері свідчать, що до кінця другого десятиліття виробничого стажу темпи фізичного та морального спрацювання запасу знань і кваліфікації починають прискорюватися, та представляє собою початок процесу реального знецінення людського капіталу, подібного до знецінення фізичного. Закінчення трудової діяльності працівника не означає повну амортизацію нагромадженого ним запасу знань і навичок, не означає, що цей запас піддався повному спрацюванню. Амортизація матеріально-речових засобів виробництва будується звичайно таким чином, щоб до кінця строку служби повністю списати їх вартість. Прискорене відтворення фізичного капіталу вимагає постійного «виробництва» та оволодіння новими знаннями є фактором постійного оновлення людського капіталу. Така закономірність характерна для стабільної економічної системи. В умовах трансформаційної економіки прискорене відтворення фізичного капіталу не може бути фактором, який сприяв би якісному оновленню людського капіталу. Фізичний капітал досить спрацьований і потребує повної заміни. Стан його фізичного та морального спрацювання не дозволяють продукувати нові знання та здібності. З цього приводу, слід мати на увазі, розмежування між поняттями «знання» та «людський капітал». Знання можна уявити як «неживий людський капітал». Для трансформування його в «живий людський капітал» необхідні певні затрати для перетворення цих уявлень у практичні трудові навички. За сучасних умов економічне багатство буде в того, хто володіє якісним

людським капіталом. В індустріальному суспільстві ключовими факторами виробництва є праці і капітал, а у постіндустріальному суспільстві – знання та людський капітал. Стратегія розвитку підприємств з урахуванням концепції людського капіталу вимагає зміщення акценту вирішення проблем з використанням неявних людських ресурсів підприємств на створення якісно-нових потрібних у виробництві людських ресурсів, які мають постійно оновлюватися. Для ефективної роботи працівників в умовах постійних інноваційних змін необхідно забезпечити випереджаючий ефект професійного навчання працівників на виробництві. Працівник, який пройшов навчання, має отримати результат – кваліфікацію, яка дозволить йому виконувати виробничі завдання, які будуть актуальні упродовж подальшої перспективи [3].

Розвиток науки і техніки вимагають відповідного стану професійно-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів. Зростає потреба в кваліфікованих працівниках, які мають високий загальноосвітній рівень, широкопрофільну професійну підготовку, спроможність швидко оволодіти новими технологіями, орієнтуватися у виробництві, яке динамічно змінюється, готові до постійного вдосконалення своїх знань і вмінь, конкурентоспроможних на ринку праці. За офіційними даними, у 2016 році потреба в робочій силі становила 199,1 тис. Державна служба зайнятості зареєструвала вакантні робочі місця – 153,2 тис. Кількість безробітних на ринку праці становить 9,7%. Надання допомоги по безробіттю не небезпечно, якщо в стані безробіття перебувають тривалий час, що спричиняє втрату кваліфікації, трудових навичок. Перебування у стані безробіття впливає не тільки на професійний, а й на життєвий рівень, оскільки сума допомоги з безробіття (1509 грн.) на порядок менше ніж рівень мінімальної заробітної плати (1600 грн.) і прожиткового мінімуму (1550 грн.) [5].

Стратегія інноваційного розвитку обумовлює забезпечення потреб виробництва у кваліфікованих кадрах, що повинні працювати в умовах інформаційної економіки. Це потребує приведення системи професійного навчання у відповідність з міжнародними стандартами. Основою вдосконалення професійного навчання є його безперервний випереджаючий темп.

Ринок послуг системи професійної підготовки і підвищення кваліфікації кадрів пов'язаний, з одного боку, з ринком праці, а з іншого – з ринком науково-технічної продукції, ринком інвестицій. Незбалансованість між структурою підготовки і потребами економіки у працівниках та спеціалістах ускладнює працевлаштування випускників навчальних закладів. Відставання якості робочої сили від потреб економіки (тільки 9% облікової кількості штатних працівників (1 млн. осіб) охоплюється системою професійної підготовки та перепідготовки. Дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили за всіма групами

професій, особливо нестача кадрів на високотехнологічних промислових виробництвах (у середньому по Україні наприкінці 2016 року на 1 вакансію претендувало – 8 осіб). Суттєвий рівень безробіття серед молоді (у 2016 році безробіття у віковій категорії становив майже – 2,7%) тощо [6].

Якщо провести аналіз обсягів підготовки кваліфікованої робочої сили у вищих та професійно-технічних закладах та наявності вакансій за інформацією ДСЗ, то бачимо чисельність студентів у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації постійно зростає (у 2015 – 24,3%, а у 2016 – 27,1%), а чисельність учнів професійно-технічних навчальних закладів, навпаки, зменшилась (у 2015 – 17,6%, а у 2016 – 14,8%). Ураховуючи потребу в робочій силі – до 50 тис. осіб, та обсяг випущених фахівців і робітників за відповідний період – до 45, 4 тис. осіб, можна сказати, що на одну умовну вакансію припадатиме 4,3 особи [5].

Основними недоліками сучасного стану національної системи професійної освіти, підготовки та перепідготовки кадрів є:

- відсутність державної стратегії щодо професійної підготовки кадрів з урахуванням галузевої специфіки, особливостей функціонування великих, середніх та малих підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможними кадрами;

- фінансова неспроможність роботодавців їх незацікавленості здійснювати професійну підготовку кадрів та підвищення їх кваліфікації;

- низький рівень стимулювання професійного розвитку працівників особливо матеріального, що зменшує зацікавленість у продуктивній праці та підвищенню професійно-кваліфікаційного рівня найманих працівників (в Україні у сфері оплати праці домінує передусім галузева та регіональна диференціація в оплаті праці, а недиференціація за критеріями, посади, відповідної освіти та професійного кваліфікаційного рівня робочої сили);

- відсутність єдиної системи професійної кваліфікації та стандартів із професійної підготовки;

- відсутність інфраструктури щодо професійної підготовки кадрів на підприємстві [3].

З цього приводу державне регулювання взаємодії освіти, бізнесу та ринку праці повинне здійснюватися в таких напрямках:

- сприяння доступу більшої кількості людей до освітньо-професійних навчальних закладів;

- забезпечення людей професійним навчанням упродовж усього життя, приділяючи особливу увагу працівникам з низькою кваліфікацією, літнім працівникам та співробітникам малих і середніх підприємств, які не спроможні витратити достатньо коштів на навчання своїх кадрів;

- створення досконалої системи планування й визначення кваліфікацій, що мають найбільший попит на ринку праці;

- постійний аналіз стану ринку праці через інвестиційні плани підприємства, цільові державні програми регіонального розвитку. Визначення попиту і пропозиції на регіональному ринку робочої сили (сучасний стан і перспективи);

- забезпечення служби зайнятості й освітніх структур висновками такого аналізу з метою проведення професійного навчання громадян у тому числі і безробітних, відповідно до поточних і перспективних потреб підприємств у кадрах у професійному та кваліфікаційному розрізі;

- забезпечення молоді гарантованим першим робочим місцем;

- встановлення та ефективне використання методичних супроводів «Профорієнтаційних терміналів» у навчальних закладах;

- організація виробничої практики на підприємствах-замовниках підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах;

- забезпечення взаємодії освіти і ринку праці у розподілі витрат та відповідальності за збільшення інвестування у людські ресурси між суб'єктами взаємодії – держава, навчальні заклади, представники бізнесу [1].

Підготовка кадрів робітничих професій здійснюється в професійно-технічних закладах, навчальних комбінатах, безпосередньо на виробництві та в середньоосвітніх школах. В умовах ринку підготовка робітничих кадрів має різну спрямованість – від орієнтації на сьогодення, підготовку у вузькоспеціалізованих працівників, які можуть виконувати – одну-дві конкретні операції до орієнтації на перспективні інтереси, навчання працівників широкого профілю.

Підготовка кадрів робітничих професій безпосередньо на робочому місці має оперативний характер, завжди конкретний, оскільки орієнтований на засвоєння конкретного трудового процесу, виконання конкретної роботи, не вимагає великих витрат, скорочує період адаптації.

Система професійно-технічної освіти має значення у забезпеченні економіки кваліфікованими працівниками, можливість молодому поколінню обирати професію та самореалізуватися як особистість. В умовах ринку, майже 3-4 роки, працівники змушені освоювати нові професії [4].

Механізм взаємодії ринку праці та ринку освіти потребує забезпечення високого рівня професійного навчання економічно активного населення за рахунок впровадження інноваційних методів професійної освіти. Це в свою чергу потребує оновлення професійного і освітньо-професійних стандартів оснований на компетенціях для професійно-технічної освіти. В організації системи професійної освіти

доцільно використовувати такі підходи: формування учнів ПТНЗ необхідних для ринку, праці, практичних умінь і навичок; реагування на зміни потреб роботодавців; використання під час професійної підготовки прогресивних технологій праці; створення гнучких навчальних програм за модульною системою; інтегрування окремих видів діяльності в межах певної професії; підняття престижності робітничих професій; формування професійної етики тощо [2].

Результативність професійної освіти має не тільки економічні параметри, а й соціальні. Професійна освіта стає важливим фактором особистісного розвитку, активною життєвою позицією особистості та умовою індивідуального самовираження і сприяє формуванню професійних, ключових та наскрізних компетенцій кваліфікованих робітників. Перелічені обставини вимагають зміни у підходах до освітніх стандартів. Сьогодні мова йде вже не тільки про розроблення навчальних програм, а й професійних стандартів (вимоги трудової діяльності).

Професійне навчання розуміється як процес поступового засвоєння складових фахових знань, понять, категорій за принципом наростаючої складності, а також умінь, навичок, що у сукупності визначають професійні компетенції працівників. Оцінка професійних компетенцій робітничих професій включає як теоретичне знання (тести), так і практичні вміння (практичне завдання). Їх розробниками можуть стати фахові методичні центри.

Професійна освіта забезпечує здобуття громадянами професій, перепідготовку, підвищення їх виробничої кваліфікації. Професійними навчально-виховними закладами є: професійно-технічні училища, професійне училище, навчально-виховні заклади [2].

Представники системи ПТО – навчальний персонал (викладачі, майстри виробничого навчання), повинні проходити періодичну атестацію з метою підтвердження свого компетентнісного рівня, вміти демонструвати відповідний стандартний рівень володіння з метою підтвердження свого компетентнісного рівня. Оцінка їхньої діяльності здійснюється за такими напрямками: оцінка технологічного (професійного) рівня; оцінка педагогічної майстерності.

Компетентнісний рівень керівників, спеціалістів та службовців характеризується рівнем освіти, досвідом роботи на тій, чи іншій посаді. Вирізняють спеціалістів найвищої кваліфікації (працівники, що мають наукові ступені, звання), спеціалісти вищої кваліфікації (працівники з вищою спеціальною освітою та значним практичним досвідом), спеціалісти середньої кваліфікації (працівники з середньою освітою та деяким практичним досвідом), спеціалістів-практиків (працівники, що займають відповідні посади – інженерні, економічні, але не мають спеціальної освіти).

Робітники за рівнем кваліфікації поділяються на чотири групи: висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані і некваліфіковані. Вони виконують різні за складністю роботи і мають неоднакову професійну підготовку [3].

Одним із елементів механізму взаємодії ринку праці та ринку освіти є налагодження соціального партнерства між усіма учасниками ринку праці та ринку освітніх послуг щодо цільової підготовки кадрів у навчальних закладах відповідно до потреб розвитку економіки України.

В процесі формування власної моделі соціального партнерства національної економіки доцільно враховувати зарубіжний досвід договірної регулювання взаємодії освіти та ринку праці з метою узгодження взаємних соціально-економічних інтересів. Відносини між суб'єктами партнерства будуються у європейських державах на підставі взаємної домовленості та узгодженості дій в межах чинного законодавства під час консультацій та переговорів.

Таким чином, на мікрорівні (між навчальними закладами і роботодавцями) укладаються договори, а на макрорівні – відповідні угоди. Наприклад, у Великобританії механізмом співробітництва між роботодавцями і державою у сфері професійної освіти є укладання Галузевих угод щодо професійних знань, умінь та компетенцій, згідно з якими представники бізнесу беруть активну участь у визначенні переліку загальних умінь, знань та навичок, орієнтованих на вирішення виробничих завдань, у формуванні варіативних планів навчання. Така форма соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством називається «прихованою» (на відміну від американської – «відкритої») [4, с. 84].

В Україні розвиток партнерських зв'язків між закладами професійної освіти і роботодавцями практично не здійснюється, оскільки не мають законодавчу та фінансову бази. З цього приводу актуальним є використання досвіду на прикладі Франції, де існують такі поширені форми взаємодії між навчальними закладами і представниками бізнесу:

- організація стажувань на підприємстві;
- допомога в модернізації навчального обладнання;
- участь професіоналів у процесі навчання;
- програма спільної підготовки спеціалістів ВНЗ і компаніями (взаємодія на етапі організації навчального процесу);
- участь роботодавців певної галузі в управлінні державними ліцеями (сільськогосподарська освіта);
- упровадження структури інформації (Союз вугільної та металургійної промисловості організує «уроки виробництва»);
- створення професійно-консультативних комісій до яких входять представники промисловості, навчальних закладів, органів управління

освіти, місцевих адміністрацій, робітників підприємств, які розробляють зміст навчальних програм за різними спеціальностями;

- сприяння працевлаштуванню випускників шляхом розподілу за допомогою служб працевлаштування ВНЗ, пошук місця для стажування студентів самим навчальним закладам [4, с. 59-62].

Руйнування дисбалансу між структурою робочої сили та робочими місцями пов'язано з мобільністю освітньої системи в цілому і особливо системи професійної підготовки. Досягається це передусім за рахунок фундаменталізації освіти, яка забезпечує швидке перенавчання, тобто пристосування працівників до умов ринку.

Основні напрямки фундаменталізації освіти – це підвищення загальної підготовки учнів і студентів, чітке відслідковування в навчальних планах і програмах суттєвіших змін в науці, техніці, технологіях, організації праці та управління за галузями та сферами діяльності [3].

Ринок професійних освітніх послуг відіграє активну роль у формуванні перспективної зайнятості, що пов'язана з перенавчанням працівників, які залишилися без роботи в зв'язку зі структурною перебудовою економіки і науково-технічним прогресом. Оскільки ринок професійних освітніх послуг пов'язаний з ринком науково-технічної продукції та інвестиційним ринком, то він відіграє досить прогностичну роль та повинен випереджати наявний в даний момент ринок праці. Ринок професійно-освітніх послуг має тенденцію пристосування до ринку праці, але практично, професійна освіта досі не регулюється ринком [4].

Політика держави в галузі професійного навчання повинна передбачати: створення умов для підвищення конкурентоздатності людей на ринку праці шляхом зростання якості робочої сили; формування соціального замовлення на професійну освіту та участь у виявленні обсягів та напрямів підготовки робітників та спеціалістів у професійних освітніх закладах різного рівня, спеціалізації; надання громадянам широкого переліку послуг в галузі профорієнтації, вибору форм навчання; пріоритетний підхід до організації професійного навчання громадян, які потребують соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Луцька А. Професійна освіта: бути чи не бути?... // Голос України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/272829><http://www.golos.com.ua/article/272829>
2. Професійно-технічна освіта. Національний інформаційний центр академічної мобільності ENIC UKRAINE. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enic.in.ua/index.php/ua/systema-osvity/profesijno-tehnichna-osvita>

3. Ринок праці: навч. посіб. 2-го вид. перероб. та доп. / Чернявська О.В. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 522 с.
4. Ринок праці та освіти: пошук взаємодії: [зб. наук. ст. / наук. ред. І.Л. Петрова]. К.: Таксон, 2007. 200 с.
5. Сайт Державної служби зайнятості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350793>
6. Сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/so_ek_r_u/soekru_u/soekru0217.zip.

Summary. The article discusses the relationship of social and economic status of Ukraine to the labor market and improving vocational training, specifying areas of structural adjustment, due to the dynamics of human capital needs innovation and create innovative society.

Key words: professional education, training system, training, knowledge management, the market for professional services, human capital and lifelong learning.

УДК 338.1

Якубів В.М.,

д.е.н., доцент,

завідувач кафедри управління та бізнес-адміністрування,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя

Стефаніка»,

м. Івано-Франківськ

Якубів Р.Д.,

к.е.н.,

асистент кафедри управління та бізнес-адміністрування,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя

Стефаніка»,

м. Івано-Франківськ

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ: НАУКОВІ ТЕОРІЇ ТА СУЧАСНІ ПРАКТИКИ

У статті досліджено еволюцію системи менеджменту персоналу в розрізі різних наукових шкіл та теорій. Обґрунтовано місце і роль системи управління персоналом у загальному процесі менеджменту підприємства. Проаналізовано сучасні кращі практики менеджменту персоналу в розвинених країнах. Визначено можливості адаптації інноваційних методів управління персоналом для підприємств України.

Ключові слова: менеджмент персоналу, наукові теорії, система менеджменту, підприємства, управління.

У сучасних умовах господарювання надзвичайно актуальними є питання організації праці та налагодження ефективної системи менеджменту персоналу. Від рівня ефективності використання персоналу залежить результативність діяльності підприємств та перспективна їх розвитку. Людина як носій певних фізичних, розумових та моральних властивостей і здібностей створює продукт праці у вигляді готової продукції чи послуги – на рівні робітника або у вигляді нематеріального активу (об'єкта інтелектуальної власності) – як правило на рівні професіонала у різних сферах.

Сучасна система менеджменту персоналу активно розвивається як на світовому рівні, так і в Україні. Міграційні процеси, активізація зовнішньоекономічної діяльності підприємств, сучасні навчальні програми в університетах сприяють поступовій адаптації практики управління персоналу до стандартів розвинених країн. Проте ці процеси носять фрагментарний характер і охоплюють незначне коло підприємств. Тому наукові дослідження з проблем розвитку вітчизняної системи менеджменту персоналу є актуальними і потребують детального розгляду.

Для всебічного дослідження сутності і змісту поняття менеджменту персоналу проаналізовано теоретичні підходи до даної дефініції і обґрунтування її змісту в розрізі різних наукових шкіл і теорій управління.

Загальновідомо, що управління як науку розвинули американські вчені ще в 19 ст. На сьогоднішній день відомі такі основні школи управління:

- школа наукового управління (1885-1920 рр.);
- класична (адміністративна) школа управління (1920-1950 рр.);
- теорія ідеальної бюрократії (з 1920 р.);
- школа людських стосунків (з 1930 р.);
- емпірична школа управління (з 1940 р.);
- школа соціальних систем (з 1970 р.);
- «нова школа» (з 1960 р.).

Школа наукового управління (1885-1920 рр.) значну увагу приділяла науковому дослідженню витрат часу та зусиль працівників у виробничому процесі. Засновником цієї школи був Фредерік Тейлор, відомими послідовниками: Г. Гант, Г. Форд, Г. Емерсон, Л. Гілберт. У наукових працях представників школи наукового управління багато уваги приділяється теорії лідерства, принципам управління персоналом, питанням організації праці на підприємствах [1].

Класична або адміністративна школа управління (1920-1950 рр.) основну увагу приділяла проведенню адміністративних досліджень

ефективності управління. Засновник даної школи був А. Файоль, а його послідовниками були: Л. Урвіка, Дж. Муні, А. Рейлі та інші. У своїх працях вчені розвинули принципи та функції управління, що сформовані А. Файолем [2].

Школа теорії ідеальної бюрократії (з 1920 р.) базується на положенні про бюрократичний устрій суспільства як визначальний чинник розробки формальних правил управління. Основним представником цієї теорії є Макс Вебер (1864-1920 рр.). Наукові розробки представників школи стосуються дослідженню розподілу праці, ієрархії управління, питань найму працівників, кар'єрне зростання [3].

Школа людських стосунків (з 1930 р.) значну увагу приділяла питанням налагодження позитивних міжособистісних стосунків між виконавцями та менеджерами. Засновником даної школи був Е. Мейо, а відомими послідовниками М. Фоллет, Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор, Р. Блейк. У працях вчених досліджуються проблеми ефективності праці, мотивації персоналу, стосунків у колективі [4].

Емпірична школа управління (з 1940 р.) досліджувала управлінську діяльність в контексті об'єднання ідей класичної школи та школи людських стосунків. Засновником школи був П. Дракер, послідовниками були: А. Слоун, Р. Девіс, А. Чандлер, Д. Міллер. У своїх працях науковці приділяли увагу стратегічним цілям в системі менеджменту, залученню працівників до прийняття стратегічних рішень та оцінці ефективності управління [5].

Школа соціальних систем (з 1970 р.) досліджувала організаційно-управлінські аспекти діяльності підприємств. Засновниками були: Ч. Барнард, Д. Марч, Г. Саймон. Школа представила новітній підхід до управління – ситуаційний, застосування якого забезпечувало уникнення можливості повторення проблемних ситуацій в організації [6].

«Нова школа» (з 1960 р.) характеризується намаганням її представників будувати систему управління на базі точних математичних наук. Основними представниками даної школи є: С. Бір, Р. Люс, Р. Акофф. Вчені застосовують математичні закони та закономірності кібернетики, фізики в управлінській діяльності [7].

Базові світові школи управління сформували комплексні теорії менеджменту, основними з яких є:

- ситуаційна теорія менеджменту;
- системна теорія менеджменту;
- теорія організаційної культури;
- теорія менеджменту людських ресурсів;
- теорія культури управління.

Основні представники цих теорій та їх ключові положення наведені у табл. 1.

Теорії менеджменту персоналу

Теорія	Представники	Основні положення
Ситуаційна теорія менеджменту	Р. Лайкерт, А. Маслоу, Д. Мак-Грегор	Ситуаційний (кейсів) підхід є визначальною базою в управлінні, допомагаючи розв'язувати проблеми в організації та не допускати їх в майбутньому
Системна теорія менеджменту	Т. Пітерс, Р. Уотерман, Р. Паскаль, Є. Атос	Теорія «7-S», яка свідчить, що ефективна організація формується на основі 7 взаємопов'язаних системних елементах: стратегія, структура, система, штат, кваліфікація, стиль, цінності
Теорія організаційної культури	В. Сате, Е. Шайн, Т. Парсон, Р. Квін	Організаційна культура є визначальним інструментом для консолідації зусиль співробітників задля досягнення стратегічних цілей всієї компанії
Теорія менеджменту людських ресурсів	Р. Майлз	Працівники – це ядро загальної системи менеджменту, за допомогою яких можна досягти поставлених цілей
Теорія культури управління	Ж. Фрідман	В центрі системи менеджменту є культура управління як теорія раціональної організації праці менеджерів

**Джерело: узагальнено на основі: [8].*

Розглядаючи менеджмент персоналу, як один з важливих організаційно-управлінських процесів сільськогосподарського підприємства не можливо аналізувати його відокремлено від загальної системи менеджменту підприємства (рис. 1).

Будь-яка система менеджменту і, в тому числі менеджмент персоналу, є багаторівневою. Це зумовлено організаційною структурою організації чи підприємства. У теорії менеджменту відомі різні моделі організаційної структури управління. Найвідомішими є американська та японська моделі. Американська модель передбачає чітку ієрархію в управлінні на основі трьох рівнів: I рівень – найвищий адміністративний рівень, II рівень – це менеджери середньої ланки і III рівень – керівники нижчого рівня. Управлінські рішення приймаються зверху вниз за ієрархією. Типова японська модель менеджменту передбачає також трирівневе управління, але з певним розгалуженням керівників середнього рівня. На цьому середньому рівні відсутня чітка ієрархія управлінських рішень зверху вниз, а спостерігаються паралельні зв'язки. Японська модель є найбільш мобільною і гнучкою та запобігає бюрократизації.

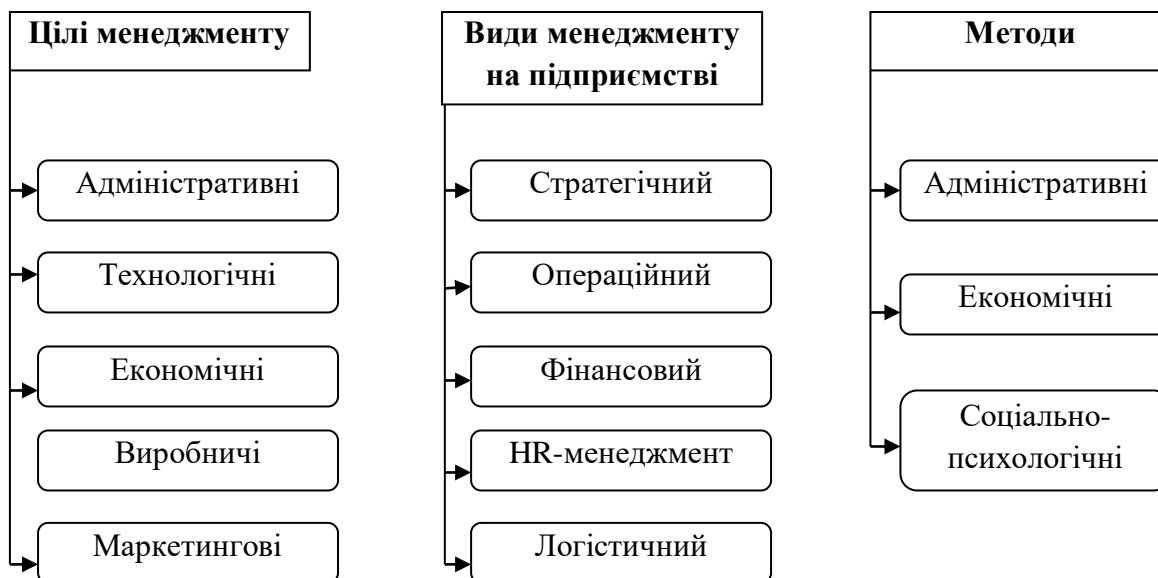

Рис. 1. Менеджмент персоналу у системі управління підприємством

** Джерело: розроблено автором*

Таким чином еволюція системи менеджменту персоналу показує швидкі темпи змін як в пріоритетах і цінностях управлінських систем, так і в підходах до мотивації, організації, контролю праці персоналу. Враховуючи особливості вітчизняної системи менеджменту на підприємствах важливим пошук інноваційних методів управління персоналом та адаптація кращих практик зі світового досвіду.

Список використаних джерел

1. Executive Decisions and Operations Research, D. W. Miller, M. K. Starr, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1969.
2. Henri Fayol. Administration Industrielle et Gйnйrale, 1916. Анри Файоль. Общее и промышленное управление. Перевод на русский язык: Б. В. Бабина-Кореня. — М.: 1923. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>.
3. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. — М., 2003. — 144 с.
4. Герцберг Ф. Мотивация до роботи / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/89732/Petrova_-_Frederik_Gercberg.html
5. The Daily Drucker: 366 Days of Insight and Motivation for Getting the Right Things Done (2004). Русскоязычное издание: Друкер на каждый день. 366 советов по мотивации и управлению временем. — М.: «Вильямс», 2007. — 416 с.
6. Барнард Ч. «Функции руководителя. Власть, стимулы и ценности в организации» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.litres.ru/chester-barnard/>.

7. Акофф Р. Искусство решения проблем / Акофф Р. — М., 1982. — 174 с.
8. Школи та теорії менеджменту / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dilo.kiev.ua/publisher_statti_sttm.html

Summary. In the article the evolution of the system of personnel management in the context of different schools and theories is investigated. Grounded place and role of HR in the overall process of management of the company. Analyzed the current best practices of personnel management in developed countries. Determined possibility of adapting innovative HR business for Ukraine.

Key words: personnel management, scientific theories, system of management, enterprises, management.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ, ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

УДК 379.81(477.43)

Буторіна В.Б.,
к.е.н., старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВИХ ЗАКЛАДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано розвиток культурно-дозвіллевих закладів Хмельницької області. Визначено проблеми дозвіллевої сфери, а також запропоновано управлінські та соціально-виховні завдання для вдосконалення галузі культури та мистецтва регіону.

Ключові слова: культурно-дозвіллева сфера, дозвілля, мистецтво, заклади культури та мистецтва.

Актуальність теми дослідження. Тільки останнім часом в Україні почало формуватися уявлення про культуру як особливу сферу суспільного життя. Поступово йде процес усвідомлення працівниками культури того, що виживання в нових умовах вимагає підвищення активності, розширення поля діяльності, врахування реальних потреб населення. Сьогодні сфера культури у регіонах України виявилась уразливою. Поки що не вдалося знайти прийнятну модель функціонування і розвитку системи культури в умовах ринкової економіки. Тому потрібно створювати умови для того, щоб формування, розвиток і використання потенціалу культури спрямовувались на задоволення духовних і культурних потреб населення, на вивчення міри їх задоволення і на формування нових потреб в продуктах культури та послугах з урахуванням змін попиту і смаків споживачів.

Аналіз досліджень з даної теми. Теорію культурно-дозвіллевої діяльності розробляли Г. Маркузе та Дж. Дюмазедьє [8], [9]. Шляхи модернізації сфери культури та дозвілля досліджують О. Кравченко [12], Н. Цимбалюк, С. Скляр та інші фахівці. Виховний потенціал дозвіллевої сфери аналізують І. Белецька, А. Воловик, В. Воловик, Л. Габора, Т. Гаміна, І. Петрова. Соціально-педагогічний аспект дозвілля досліджують Р. Азарова, Т. Кисельова, Б. Тітов, Д. Шамсутдінова й інші вчені.

Постановка проблеми. Проблеми дозвіллевої сфери в Хмельницькій області можна пов'язати з необхідністю вдосконалення

інфраструктури, інтенсифікацією процесу наповнення сучасного змісту дозвіллевої діяльності, дослідженням дозвіллевих уподобань різних соціальних суб'єктів.

З одного боку, відбувається усвідомлення важливості розвитку соціально-дозвіллевого простору з метою соціального самовдосконалення особистості через сферу дозвілля, з іншого, – залишаються невирішеними суттєві проблеми (недосконалість інфраструктури, споживацька спрямованість дозвілля, стримування інновацій), які гальмують не тільки її розвиток, але й відбиваються на процесі соціального формування громадян. У зв'язку з цим необхідно розв'язати управлінські та соціально-виховні завдання у сфері дозвілля України.

Виклад основного матеріалу.

Результатом діяльності культурно-дозвіллевих закладів є *культурний продукт* – уречевлений та неуречевлений. До цих закладів пред'являються серйозні вимоги морального, психологічного, технологічного і правового характеру – формується уявлення про *етику дозвіллевої діяльності*.

Проблеми культурно-дозвіллевої сфери Хмельницької області можна поділити на регіональні та загальносуспільні.

23 червня 2015 р. Розпорядженням голови Хмельницької обласної державної адміністрації № 280/2015-р було затверджено «Положення про управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької обласної державної адміністрації». Завданням управління є координація і сприяння ефективній діяльності усієї структури культурно-дозвіллевої сфери регіону [11].

Інституційна структура дозвіллевої сфери Хмельниччини складається з елементів: культурно-дозвіллеві заклади (клуби, будинки культури, будинки народної творчості), установи соціокультурної сфери (бібліотеки, музеї, кінотеатри, філармонії, концертні зали), рекреаційно-дозвіллеві об'єкти (паркові комплекси, стадіони, басейни, спортивні майданчики), позашкільні заклади (палаци дитячої та юнацької творчості, клуби за місцем проживання), туристично-готельні установи і розважальні заклади, літні табори, санаторії і освітні заклади.

Клубні заклади належать до культурно-дозвіллевого блоку інституційної структури. Вони діють з метою створення умов для самодіяльної творчості, духовного розвитку, задоволення культурних потреб і організації відпочинку населення. Під *клубними формуваннями* розуміють любительські об'єднання та клуби за інтересами, колективи самодіяльної художньої творчості (у т.ч. оркестрові та інструментальні, вокально-хорові, хореографічні, пісні і танцю, театральні, кінофотостудії, дискотеки, фізкультурно-оздоровчі, курси, інші). Кількість клубних формувань регіону скоротилась, що призвело до того,

що частка дітей серед учасників клубних формувань у 2015 р. становила 42,5% на фоні вищого всеукраїнського показника – 44,4% (рис. 1).

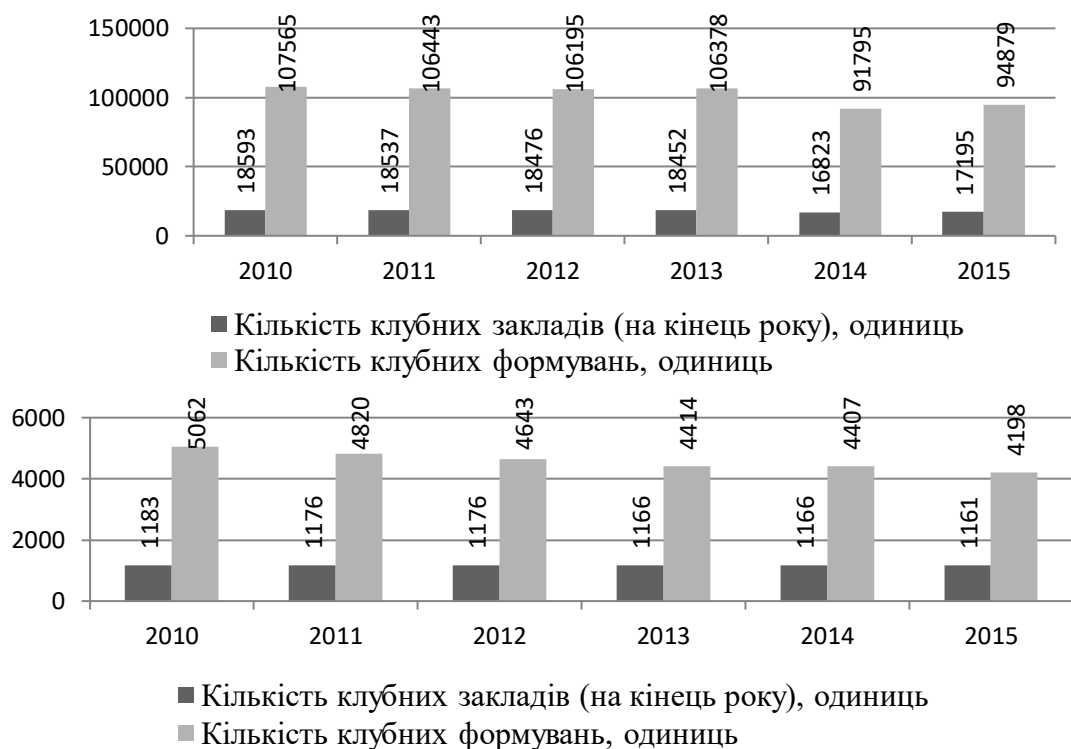

Рис. 1. Діяльність клубних закладів України (перша діаграма) та Хмельницької області (друга діаграма) у 2010–2015 рр.

**Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3],[4],[5], [6],[7].*

Кількість клубних закладів скорочувалась за досліджуваний період як в Україні, так і в Хмельницькій області, проте, з різною швидкістю – на 7,5 і 1,9 % відповідно. Кількість місць у клубних закладах у розрахунку на 100 осіб в 2015 р. в Україні становила 10, а в області – 23 (для міської місцевості ці значення становили 2 і 5, а для сільської – 27 і 48 відповідно). Це свідчить про докладені зусилля місцевих органів влади і громад, спрямовані на збереження клубної інфраструктури, особливо у сільській місцевості.

Таблиця 1

Стан приміщень клубних закладів.

Частка закладів, які потребують капітального ремонту або перебувають у аварійному стані України та Хмельницької області у 2010–2015 рр., %

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	40,6	39,3	37,9	36,6	35,4	34,7
Хмельницька обл.	6,9	7,2	7,3	7,9	7,4	7,6

**Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7].*

Але відсутність своєчасного і достатнього фінансування клубної справи призвела до підвищення частки закладів, які потребують капітального ремонту або перебувають у аварійному стані.

Найперспективнішими визнано культурно-дозвілєві комплекси та освітньо-культурні комплекси, що діють у Рівненській та Тернопільській областях. У цих закладах запроваджуються прогресивні форми організації роботи і оплати праці, за рахунок чого збільшився обсяг фінансових надходжень з різних джерел, у тому числі від платних послуг, зміцнилася матеріально-технічна база. Створення таких моделей клубних закладів дає можливість скооперувати матеріальні, фінансові, кадрові ресурси і раціонально використовувати їх.

Процеси інформатизації суспільства зумовили підвищення ролі сучасної *публічної бібліотек* [14]. Щоб досягти певних результатів і мати привабливість для населення, бібліотеки активно працюють над підвищенням свого інформаційного потенціалу, основою якого (попри новітні технології) є бібліотечний фонд. Суттєву допомогу бібліотекам області в поповненні бібліотечних фондів надають обмінні фонди НПБ України, Національної бібліотеки ім. Вернадського, Національної бібліотеки України для дітей; благодійні фонди «Україна 300», Л. Кучми «Україна». Допомагають в придбанні нових книг для бібліотек і спонсори.

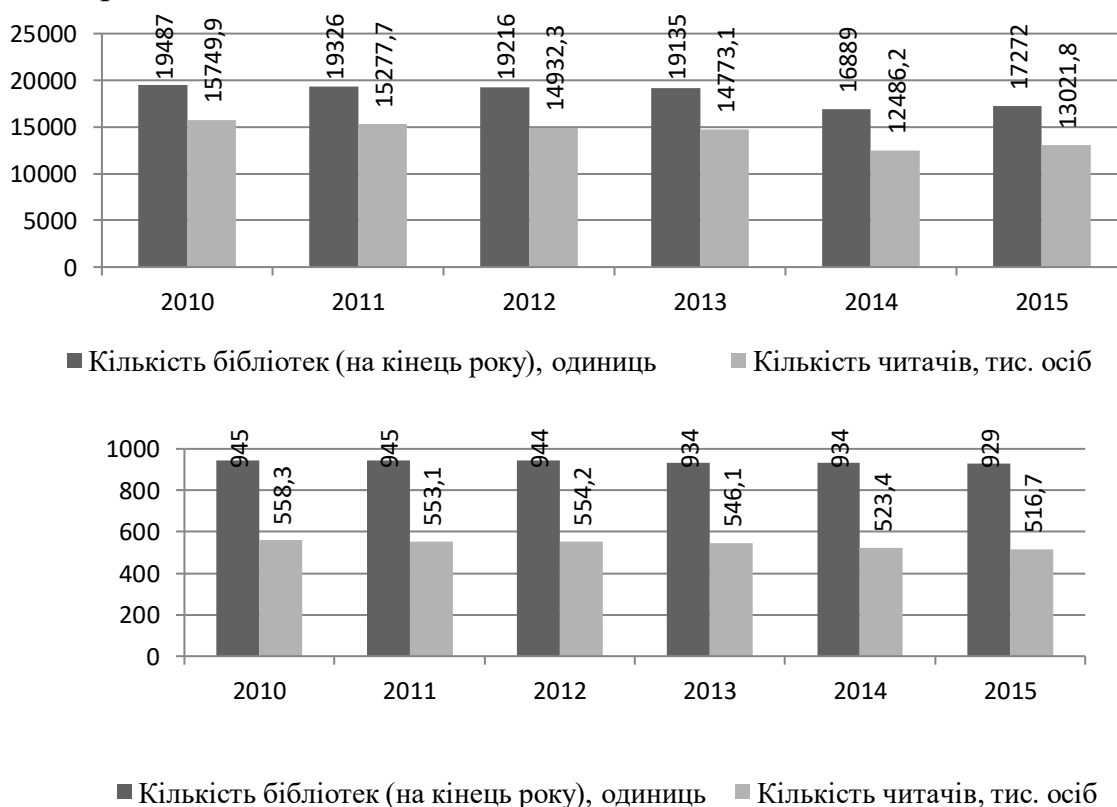

Рис. 2. Діяльність бібліотек України (перша діаграма) та Хмельницької області (друга діаграма) у 2010–2015 рр.

*Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7].

**Стан приміщень бібліотек.
Частка бібліотек України та Хмельницької області у 2010–2015 рр.,
які потребують капітального ремонту або перебувають у
аварійному стані, %**

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	15,1	13,6	12,3	11,0	10,0	9,8
Хмельницька обл.	4,1	3,9	3,2	3,1	4,2	3,8

*Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7].

Кількість бібліотек за 2010–2015 рр. скоротилась як в Україні, так і на Хмельниччині, при чому на регіональному рівні менш стрімко (рис. 2). Аналогічною є ситуація і з кількістю читачів. Проте на всеукраїнському рівні за 2014–2015 рр. можна помітити тенденцію до збільшення обох показників. Сприятливим для регіону буде запозичення інтересу до публічних бібліотек з боку громадськості. Середній показник отримання читачами книжок і журналів однаковий для країни і області – 23. Стан приміщень бібліотек за 2014–2015 рр. почав покращуватись. В області досі низьким залишається показник питомої ваги кількості бібліотек у сільській місцевості (13%) у порівнянні з всеукраїнським показником, який становить 20,6%.

За 2014–2015 рр. на фоні загальної позитивної динаміки зміни кількості музеїв в Україні (збільшення від 543 до 564 одиниць) відбулось припинення збільшення їх кількості у досліджуваному регіоні на рівні 27. Зазнала скорочення і кількість відвідувачів у розрахунку на 100 осіб (від 39 до 29 осіб). Причиною стало недофінансування музейної діяльності у першу чергу з боку місцевих бюджетів, які за умов децентралізації влади відчувають дефіцит доходної частини.

Відвідування кінотеатрів, концертів, театрів є одними з популярних видів дозвілля. Підвищення вартості сеансів та закриття кінотеатрів у довоєнний період спричинили скорочення ступеня масовості даного способу проведення вільного часу громадянами (табл. 3).

**Діяльність демонстраторів фільмів і концертних організацій
України та Хмельницької області у 2010–2015 рр.**

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість демонстраторів фільмів (на кінець року), одиниць						
Україна	2196	2206	1708	1577	1251	1118
Хмельницька обл.	293	291	223	210	107	121
Кількість глядачів на сеансах у розрахунку на 100 осіб, осіб						
Україна	20	33	35	30	25	25
Хмельницька обл.	27	43	21	38	30	38

Кількість концертних організацій та професійних творчих колективів, одиниць						
Україна	76	82	78	76	73	73
Хмельницька обл.	2	3	3	2	3	3
Кількість концертів, які проведені в межах своєї області творчими колективами, бригадами і виконавцями сольних концертів, одиниць						
Україна	17 689	17 717	16 432	17 075	11 701	12 376
Хмельницька обл.	555	578	585	602	507	488
Кількість театрів, одиниць						
Україна	128	133	121	122	113	113
Хмельницька обл.	3	3	3	3	3	3
Загальна кількість відвідувачів у розрахунку на 100 осіб, осіб						
Україна	14,3	14,7	14,8	15,1	12,7	13,1
Хмельницька обл.	11,1	10,6	12,1	11,6	12,0	12,2

**Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7].*

Починаючи з 2010 р. стабільне скорочення кількості демонстраторів фільмів на Хмельниччині вдалось подолати лише у 2014–2015 рр., на рівні ж України негативна тенденція ще зберігалась, оскільки частина її території досі перебуває у зоні військового конфлікту. Підвищилась також відвідуваність сеансів громадянами, що підтверджує інтерес до даного виду дозвілля з боку мешканців області.

Кількість концертних організацій та професійних творчих колективів в області залишалась стабільною (3), тоді як кількість концертів, які проведені в межах своєї області творчими колективами, бригадами і виконавцями сольних концертів стабільно зростала до 2013 р., після чого скоротилась на 19%. В Україні за 2014–2015 рр. останній показник зріс.

У досліджуваному регіоні стабільною була кількість театрів (3), водночас в Україні цей показник поступово скорочувався за 2010–2015 рр. Загальна кількість відвідувачів у розрахунку на 100 осіб на Хмельниччині щороку змінювала свою динаміку, зрештою збільшившись у 2014–2015 рр. до 12,2 осіб, що незначно відрізняється від загальноукраїнського значення (13,1). Усе ж кількість театрів в області не є достатньою для задоволення потреб споживачів, особливо, це стає очевидним в міру посилення туристичної значимості Хмельниччини.

Активне дозвілля громадян України сприяє зміцненню здоров'я нації, тому бажаним для країни і для регіону є підвищення інтересу громадян до спорту. Умовами для цього є функціонування спортивних споруд, зокрема, стадіонів і басейнів (рис. 3).

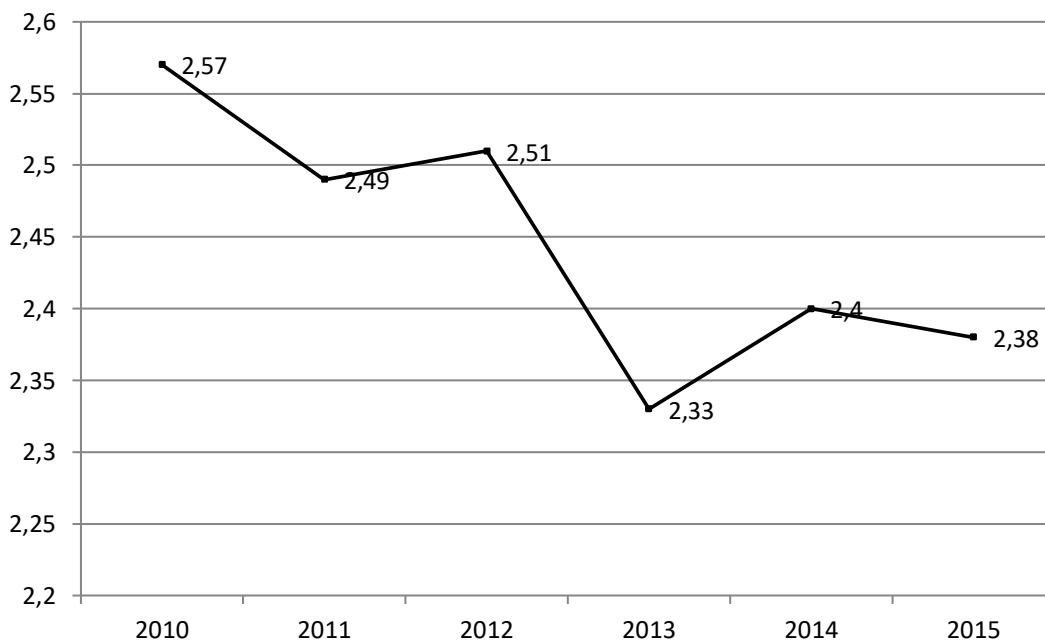

Рис. 3. Питома вага кількості осіб, що займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи, Хмельницької області відносно України, %

*Джерело: згруповано автором за матеріалами [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7].

У 2015 р. в Україні 73,8% населення, яке займалось усіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи, проживало у міській місцевості, а в Хмельницькій області – 58,1%. На регіональному рівні спортивна активність населення майже однакова у сільській і міській місцевостях. За досліджуваний період область зберегла незмінною кількість стадіонів з трибунами на 1500 місць і більше (42), тоді як в Україні цей показник стабільно скорочувався до 974. Загальна кількість осіб, що займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи зменшилась за 2010–2015 рр. як в країні, так і регіоні. Інтерес до спорту зріс за 2014–2015 рр. Обнадійливою є динаміка кількості плавальних басейнів у досліджуваному регіоні (приріст склав 2 одиниці), що особливо відчутно на фоні скорочення кількості басейнів у країні (скорочення від 593 до 492).

За 2010–2015 рр. кількість *парків*, які перебувають у сфері управління Міністерства культури України в країні зросла від 102 до 118, тоді як на Хмельниччині обліковувався лише один парк такого підпорядкування. *Зоопарки і цирки* у області не зареєстровані, а в Україні кількість зоопарків зросла від 7 до 8, а кількість цирків скоротилась від 10 до 7, причиною чому стала анексія Криму і військові дії на Донбасі.

Висновки. З огляду на проведені дослідження можна виділити дві групи завдань у дозвілєвій сфері Хмельницької області, які є

актуальними і для України в цілому – управлінські та соціально-виховні.

Управлінські завдання у галузі культури та мистецтва:

- 1) напрямки здійснення регіональної політики з урахуванням реальних економічних умов та тенденцій до їх покращення;
- 2) напрямки розвитку, реструктурування і модернізації мережі закладів культури з урахуванням їх регіональних особливостей;
- 3) створення оптимальних умов для досягнення мети, вивчення духовних і культурних потреб споживачів, що склалися, їх структури і подальшого розвитку;
- 4) формування нових творчих і виробничо-творчих структур, які органічно впливають в ринкові структури, а також інфраструктури ринку духовного, інтелектуального продукту;
- 5) підготовку, перепідготовку кадрів для галузі, підвищення кваліфікації спеціалістів відповідно до вимог, які є в сучасних умовах;
- б) забезпечення довгострокового інвестування галузі, індустріалізація дозвільної діяльності на рівні сучасних технічних досягнень;
- 7) створення законодавчої бази для функціонування закладів культури та мистецтва на загальнодержавному рівні.

Соціально-виховні завдання у сфері дозвілля:

- 1) подолання розмежування та споживацтва соціальних суб'єктів,
- 2) розвиток самоактивності соціальних суб'єктів,
- 3) посилення духовних напрямів усупереч комерціалізації дозвілля,
- 4) збереження традицій, національних видів і форм дозвілля,
- 5) введення нових глобальних форм, що дозволять адаптуватися до нових умов соціального середовища,
- б) визначення пріоритетних напрямів діяльності, зокрема анімації, доповнення системи соціального виховання життєздатною сферою дозвілля, новітніми методами.

Отже, розв'язання проблем культурно-дозвілдової діяльності в кризовий період передбачає реформування і модернізацію її системи в напрямі подальшої демократизації й урізноманітнення, яке передбачає врахування особливостей культурної ситуації Хмельницькій області.

Список використаних джерел

1. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2015 році : статистичний бюлетень / відпов. за випуск О. О. Кармазіна. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 94 с.

2. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2010 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск І.В. Калачова, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 92 с.
3. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2011 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск І.В. Калачова, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 92 с.
4. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2012 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск І.В. Калачова, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 94 с.
5. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2013 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск І.В. Калачова, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 94 с.
6. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2010 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск О.О. Кармазіна, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 94 с.
7. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2010 році : Стат. бюлетень. / Відп. за випуск О.О. Кармазіна, Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 94 с.
8. Маркузе Герберт. Одномерный человек / Герберт Маркузе.— М.: «REFL-book», 1994. – 368 с.
9. Dumazedier J. Vers une civilisation du loisir? / J. Dumazedier. – Paris, 1962. – 319 p.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Офіційне інтернет-представництво Хмельницької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.adm-km.gov.ua/?page_id=802.
12. Кравченко О. В. Креативний потенціал рекреативної діяльності / О. В. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kravchenko17.htm

***Summary.** The article analyzes the development of cultural and leisure sphere of institutions Khmelnytsky region. Were identified problems of leisure sphere, and proposed administrative, social and educational tasks for improving the culture and art sphere of region.*

***Key words:** cultural and recreational sphere, leisure, art, cultural and art institutions.*

*Ковтуник І. І.,
к.геогр.н., ст. викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної
справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

КЛІМАТИЧНІ РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.

Найважливішою передумовою організації рекреаційної діяльності виступають рекреаційні ресурси. Під рекреаційними ресурсами розуміють об'єкти, явища і процеси природного, антропогенного та соціального походження, що використовуються або можуть бути використані для розвитку рекреації та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, її спеціалізацію та економічну ефективність. В Хмельницькій обл. значну частину природного потенціалу складають кліматичні ресурси, рекреаційні ландшафти, оздоровчі ресурси, природно-заповідні об'єкти та території історико-культурного значення. Це унікальні ресурси для перспективного розвитку зон рекреації і туризму. В даній статті досліджено чинники, що впливають на формування клімату та погоди в Хмельницькій обл., визначено ступінь комфортності клімату Хмельниччини для розвитку галузі туризму. Проаналізовано вплив кліматичних ресурсів на сезонні види рекреації та туризму в регіоні.

***Ключові слова:** туристичні ресурси, клімат, кліматичні ресурси, комфортність клімату, сезонна рекреація.*

Постановка проблеми. Всі рекреаційні ресурси поділяються на три основні групи: природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні [1, с. 158]. Важлива роль в даній класифікації належить природно-географічним рекреаційним ресурсам, а отже саме вони є базою для формування та розвитку основних видів рекреації та туризму. Хмельницька обл. має високий рівень концентрації кліматичних ресурсів та природно-географічних рекреаційних ресурсів в цілому на своїй території, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку рекреаційної діяльності та туризму на теренах області.

Аналіз публікацій. Дослідженням ресурсів Хмельниччини присвячені ряд публікацій, з них монографія «Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку», де автор даної статті досліджує природно-географічні ресурси Хмельницької обл.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідити кліматичні ресурси Хмельницької обл. Згідно мети, були поставлені наступні завдання:

1. Дослідити чинники, що впливають на формування клімату та погоди в Хмельницькій обл.;
2. Визначити ступінь комфортності клімату Хмельниччини для розвитку галузі туризму;
3. Проаналізувати вплив кліматичних ресурсів на сезонні види рекреації та туризму в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою передумовою організації рекреаційної діяльності виступають *рекреаційні ресурси*. Під рекреаційними ресурсами розуміють об'єкти, явища і процеси природного, антропогенного та соціального походження, що використовуються або можуть бути використані для розвитку рекреації та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, її спеціалізацію та економічну ефективність [1, с. 370].

Територія Хмельницької обл. лежить між $48^{\circ}26'56''$ і $50^{\circ}35'28''$ північної широти та між $26^{\circ}08'05''$ та $27^{\circ}54'05''$ східної довготи. Площа території становить 20,6 тис. км² або 3,4 % від загальної площі країни. Протяжність області з півночі на південь становить 220 км, а із заходу на схід – 120 км. Географічний центр області майже співпадає з місцем розташування м. Хмельницького, що в свій час стало однією з причин перенесення в 1941 р. обласного центру з м. Кам'янця-Подільського до м. Проскурів (з 1954 р. – м. Хмельницький), що стало вигідним чинником для транспортної доступності та соціально-економічного розвитку території області [6, с. 99]. Крайніми точками області є:

- ❖ на півночі – с. Веселинівка Славутського району;
- ❖ на півдні – с. Гришук Кам'янця-Подільського району;
- ❖ на заході – околиці с. В'язовець Білогірського району та с. Мислова Волочиського району;
- ❖ на сході – с. Вівсяники Деражнянського району.

Хмельницька обл. межує на північному заході з Рівненською, на північному сході з Житомирською, на півдні з Чернівецькою, на сході з Тернопільською, на заході з Вінницькою областями.

Хмельницька обл. поділяється на 20 адміністративних районів. Населення області складає 1334 тис. осіб, з них міського населення – 726,2 тис. (54,5 %), сільського – 607,8 (45,5 %) [2, с. 17].

Клімат, погода, їх комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними чинниками розвитку для більшості функціональних типів територіальних рекреаційних систем, туристичних комплексів і масових видів туризму.

Вся територія Хмельницької обл. знаходиться в смузі *кліматичного комфорту*. Клімат Хмельниччини зумовлений її географічним

положенням в центральній частині Правобережної України та впливом Подільської і Волинської височин. Мікроклімат регіону формується на фоні загальних кліматичних умов під впливом особливостей рельєфу Товтрового кряжу, тому особливо теплий мікроклімат спостерігається в долині Дністра й гирлових ділянках його лівих приток. Отже, Товтри відіграють кліматично-регулююче значення для регіону Придністров'я.

Територія Хмельницької області має помірно-континентальний клімат з теплим літом (середня температура липня – +19 С°), м'якою зимою (середня температура січня – -5 С°) і достатньою кількістю опадів (70 % з яких припадає на теплий період і становить 500–640 мм. на рік). Температурний режим області формується, головним чином, під дією сонячної радіації. Неоднакові показники висоти Сонця над горизонтом та зміни хмарності протягом року впливають на зміну сонячної радіації від 130 ккал/смІ в грудні до 530 ккал/смІ в червні, досягаючи за рік 101 ккал/смІ [2, с. 137].

Хмельниччина розташована вглибині материка і тому на її клімат мають вплив континентальні повітряні маси, які приносять суху погоду. Влітку на клімат впливає Азорський максимум, взимку сюди доходить повітря Сибірського антициклону, яке приносить холодну погоду. Навесні і на початку осені на територію області проникає арктичне повітря, яке приносить помітне похолодання [7, с. 181]. В усі пори року територія області перебуває під впливом циклонів, які формуються над Атлантичним океаном: влітку вони зумовлюють значну хмарність, опади, зниження температури повітря, а взимку – потепління, відлиги, снігопади.

Значна протяжність області з півночі на південь зумовлює деякі відмінності клімату між північними та південними районами. На території Хмельницької обл. прийнято виділяти три кліматичні (агрокліматичні) райони – Північний, Центральний та Південний (*таблиця 1.*). Північний кліматичний район займає територію Славутського, Полонського і північну частину Шепетівського району, тут випадає найбільша кількість опадів в області (650-700 мм. на рік) та спостерігається найбільша тривалість снігового покриву (90-95 днів) [4, с. 75]. Центральний район займає ту частину області, яка розташована на Верхньобузькій і Случ-Хоморській височинах, відзначається підвищенням суми активних температур із півночі на південь. Південний кліматичний район об'єднує південні райони області, які прилягають до Дністра – Дунаєвецький, Новоушицький, Кам'янець-Подільський, він є найтеплішим районом області (середньорічна температура +7,3 С°), опадів випадає найменше в області 600 мм.; особливо теплий клімат спостерігається у долині Дністра.

**Середньомісячні і середньорічні температури повітря
в кліматичних районах Хмельницької обл. (в °С)**

Кліматичні райони	Місяці року												За рік
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Північний	-5,5	-4,7	-0,2	+6,8	+13,6	+16,5	+18,5	+17,4	+13,1	+7,3	+1,5	-3,1	+6,8
Центральний	-5,6	-4,6	0,0	+7,0	+13,6	+16,8	+18,6	+17,6	+13,0	+7,0	+1,6	-3,0	+6,8
Південний	-5,0	-3,8	+1,2	+8,2	+14,5	+17,4	+19,3	+18,8	+14,4	+8,6	+2,4	-2,5	+7,8

*Складено за даними: [5, с. 235].

Одним із методів комплексної оцінки кліматичних умов для будь-якої сфери життєдіяльності людини є такий показник як ефективна температура (ЕТ) – це один з біометеорологічних індексів, який характеризує ефект впливу на людину комплексу метеоелементів (температури, вологості повітря, вітру) через єдиний показник [3, с. 14].

Згідно даного показника, Хмельниччина знаходиться в зоні комфорту. Переважна більшість рекреантів надають перевагу літнім видам відпочинку, тому комфортність кліматичних умов області в теплий сезон року відіграє важливе значення. В цілому, за малої хмарності, комфортні температури та основні метеорологічні показники характерні для червня, липня, серпня по всій Хмельницькій області.

Середні багаторічні показники також дають можливість оцінити зимовий сезон для рекреаційно-туристичної діяльності як субкомфортний. В оцінках зимового сезону, окрім температурних показників слід враховувати також хмарність і мінливість погодних умов залежно від проходження фронтів, циклонів і зміни тиску. Це має значення при організації відпочинку для людей похилого віку і хворих.

Також потрібно пам'ятати, що комфортність погодно-кліматичних параметрів – поняття відносне, оскільки залежить від індивідуальних особливостей організму людини і від того, в яких погодно-кліматичних умовах він розвивався.

Висновки. Таким чином, одним із найперспективніших регіонів, з точки зору розвитку рекреації та туризму в нашій країні є Хмельниччина. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування та багатством рекреаційно-туристичного потенціалу. Важливе значення для рекреації та для формування рекреаційних потоків відіграють кліматичні ресурси регіону.

Список використаних джерел

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О. О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Геренчук К. И. Природа Хмельницької області / К. И. Геренчук. – Львов: Вища школа, 1980. – 152 с.
3. Журба І. Є. Економіко-географічні засади раціонального

- природокористування в регіоні (на прикладі Хмельницької області): Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / І. Є. Журба; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2002. – 17 с.
4. Заставецький Б. І. Географія Хмельницької області / Б. І. Заставецький, О. В. Заставецька, І. Л. Дітчук. – Тернопіль: орендне п-во «Тернопільська обласна друкарня», 1995. – 96 с.
 5. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України / О. О. Любіцева, О. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: «Альтерпрес», 2007. – 369 с.
 6. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.)]. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. – 192 с.
 7. Черчик Л. М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні / Л. М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 180-186.

***Summary.** The most important prerequisite of recreational activities are the recreational resources. Under recreational resources understand objects, phenomena and processes of natural, human and social origin that are or may be used for the development of recreation and affecting the territorial organization of recreational activities, specialization and cost efficiency. In Khmelnytska region a significant part of natural potential make climatic resources, recreational landscapes, health resources, nature reserve objects and areas of historical and cultural significance. These resources are unique for future development of areas for recreation and tourism. In the article factors that have influence on formation of climate and weather in Khmelnytska region, the level of climate comfort for development of tourism branch in Khmelnytska region were defined. Climatic resources influence on seasonal kinds of recreation and tourism in the region were analyzed.*

***Key words:** tourist resources, climate, climatic resources, climate comfort, seasonal recreation.*

УДК 338.486.2:005.332.4(477.43)

***Логвін О.О.,**
м. Кам'янець-Подільський*

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розроблено рекомендації для зміцнення конкурентної переваги стратегії розвитку туристичних підприємств Хмельниччини. Визначено методи стимулювання творчих підходів

для вирішення проблем, а також незаповнені ринкові ніші. Доведено, що стратегічне підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств має базуватись на посиленні їх іміджу серед туристичних підприємств України.

Ключові слова: Хмельниччина, туристичні підприємства, стратегічне планування, конкурентоздатність, творчі підходи.

Процвітання туристичної галузі залежить від новаторства, творчості і уяви. Створення нового оригінального туристичного продукту і вдосконалення уже існуючих є ключовими факторами успіху на туристичному ринку Хмельниччини. Тому з метою зміцнення раніше завойованої конкурентної переваги стратегія розвитку туристичних підприємств повинна бути орієнтована на інновації. Генерація нових ідей на підприємстві повинна стати систематично організованим, а не випадковим процесом. Питання стратегічного планування підприємств досліджували ряд вчених: О.В. Бартощук [1], Л.М. Закревська [2], О.Є. Кузьмін [3], Б.М. Мізюк [4], Д.О. Рибницький [5], В.В. Яцура [6] та інші. Однак питання стратегічного планування конкурентоспроможності туристичних підприємств висвітлено в літературі недостатньо. Дана стаття – це перша спроба дослідження цього питання на основі туристичних підприємств Хмельницької області.

Є багато способів організувати постійний потік ідей. Головні їх джерела: клієнти, конкуренти, туристичні агенти, що працюють від підприємства, внутрішні джерела. Більшість ідей виникає в середині самого підприємства. І для того, щоб новаторство стало невід'ємною частиною культури бізнесу, необхідно на практиці застосувати «правило 20%», яке активно використовується в великих туристичних фірмах Європи. Це правило гарантує працівникам туристичних підприємств право до 20% робочого часу присвячувати роботі над проектами за інтересами, незалежно від того, чи цікаві вони на даний час для підприємства. При появі перспективної ідеї формується творча команда, в яку входить автор ідеї, менеджери з продажу, бухгалтери, сумісники, розробляються рекламні дії. Ідеї, які виникають в ході «мозкового штурму» знаходять своє виявлення в новому туристичному продукті.

Метод мозкового штурму стимулює творчий підхід, дає імпульс для спільного вирішення проблем, дозволяє учасникам будувати свої власні ідеї, зводить до мінімуму тенденцію до консерватизму при оцінці ідей, а також формує образ мислення, який дозволяє розширити рамки традиційної області прийняття рішень.

Ще одне джерело отримання інформації для формування і

вдосконалення стратегії розвитку підприємства – туристичні агенти, які щоденно контактують зі споживачами туристичного продукту. Без їх допомоги неможливо скласти точну і повноцінну картину переваг споживачів.

Проведений аналіз дозволив виявити декілька незаповнених ринкових ніш. Як виявили дослідження, жодна з існуючих туристичних фірм не може запропонувати тур по існуючих парково-палацових ансамблях, яких в Хмельницькій області є чимало. Відсутні тури з паломницького туризму, релігійного. Не заповнена ніша із залучення туристів до родієвого туризму. Адже Кам'янець-Подільський претендує на фестивальну столицю України. І одним з завдань підприємства – зайняти цінніші.

Туристичний бізнес тісно пов'язаний з ринком реклами. Для залучення більшої кількості рекламодавців і збереження конкурентних позицій підприємства, важливо запуснути рекламу нових готелів, ресторанів, які пов'язані з турами, розробленими туристичними підприємствами. Мета проекту – добитись додаткових грошових надходжень або значних знижок при бронюванні рекламного продукту.

Прибуток від рекламної продукції можна також збільшити, якщо дотримуватись декількох простих правил, які широко поширені в рекламній індустрії: важливо наголошувати на популярності того чи іншого туру серед населення не тільки Хмельницької області, а й інших областей.

Стратегічне підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств Хмельниччини повинна базуватись на посиленні їх іміджу серед туристичних підприємств України. Для цього необхідно вдосконалити туристичні продукти, які розробляються туристичним підприємством, розробити нові туристичні продукти, необхідність яких диктується часом, переорієнтуватись частково на внутрішній туризм.

Стратегічне планування слід розглядати в якості активного способу розвитку туристичних підприємств Хмельниччини.

Комплекс просування туристичного продукту на ринок повинен сприяти формуванню «психологічного образу» туристичного підприємства у споживачів, який був би унікальним і який не можна було б скопіювати. Для цієї мети проблемна група, що працює в лабораторії інноваційних технологій запропонувала лозунг: «З нами – весь світ».

Для максимального охоплення споживацької аудиторії доцільно використовувати такі засоби поширення власної реклами (табл. 1).

Таблиця 1

Засоби поширення реклами

Засоби поширення реклами	Види реклами	Періодичність
Телебачення: Хмельницький – Центр 1 + 1	Іміджеві рекламні ролики	Кожен день під час новин
Радіо Хмельницький – Київ	Іміджеві рекламні ролики	Щоденно 4 рази в день
Зовнішня реклама	Найбільш цікаві і популярні тури	Кожен тиждень
Реклама на транспорті	Логотип підприємства	–
Спонсорство	–	–
Спонсорування культурних і спортивних заходів	Логотип підприємства	–

**Розроблено автором*

У туризмі стимулювання збуту розглядається як один з найбільш ефективних засобів отримання прибутків. Воно може бути спрямовано на два рівні дистрибуторського ланцюга: туристичні агентства і тур агентів, які співпрацюють з туристичним підприємством.

Стимулювання агентів підприємства покликано:

- 1) переконати туристичних агентів в необхідності пропонувати нові, «не розкручені» тури споживачам;
- 2) рекламувати і поширювати туристичний продукт підприємства споживачам;
- 3) переконувати споживачів бути «вірними» даному підприємству.

Пропоновані методи просування туристичного продукту підприємствами Хмельниччини на туристичний ринок представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Засоби стимулювання збуту

Об'єкт	Інструменти
1	2
Споживацька аудиторія	1. Безплатна роздача рекламної продукції (до 20 % від загального тиражу). 2. Рекламні сувеніри (календарі, ручки, блокноти).
1	2
	3. Знижки на 5 % постійним клієнтам при купівлі туру. 4. Привітання постійних клієнтів з днем народження і дарування факультативних екскурсій, якщо він співпадає з проведення туру.
Турагенти	1. Надання гнучкої системи знижок і винагород. 2. Першочергова участь в акціях «Бамбардія». 3. Комерційні конкурси.

**Розроблено автором*

Щоб не втратити актуальність, заходи, спрямовані на стимулювання збуту, повинні мати епізодичний характер і постійно корегуватись.

Акції по стимулюванню збуту слід рекламувати, оскільки вони посилюють і підвищують цінність самої реклами.

Основним завданням туристичних підприємств Хмельниччини є впорядкування штату і підбір персоналу, здатного створити атмосферу, яка допоможе сформувати згуртований колектив і підвищувати рівень його мотивації з тим, щоб добитись поліпшення якості, продуктивності і прибутковості. Ключові етапи в цьому напрямку – збір інформації про потреби персоналу підприємства і необхідні засоби для її задоволення, підвищення якості роботи, максимальне використання творчого потенціалу колективу, прийом на роботу і мотивація, контроль за виконанням роботи і встановлення трудової дисципліни.

Для того щоб тур підприємство досягло своєї мети, кадрова політика повинна заохочувати притягнення на свій бік ініціативи співробітників. А це в свою чергу передбачає наявність диференційованої системи оплати праці, винагороду як за індивідуальні, так і за колективні досягнення, надання можливості кар'єрного росту тільки тим працівникам, які проявили себе на рядових місцях.

Працівник сфери туризму має володіти широкими знаннями і навиками профілю, має володіти методами маркетингових досліджень, створенню, поширенню, технології туристської діяльності, а також в інших галузях, здатних задовольнити запити споживачів турпродукту, які постійно змінюються.

Щоб успішно конкурувати на ринку і своєчасно реагувати на зміну ринкових традицій, необхідно постійно підвищувати кваліфікацію працівників підприємства, розглядаючи процес навчання як один з етапів на ринку кар'єрного зростання.

Одним з основних напрямків стратегічного планування розвитку туристичних підприємств Хмельниччини є соціальна відповідальність. Вона полягає в:

- фінансуванні освітніх програм для власних співробітників;
- підтримку різноманітної добровільної соціальної діяльності персоналу;
- спонсорвання благодійницьких заходів.

Таким чином, туристичні підприємства Хмельниччини мають широкі можливості для вдосконалення своїх можливостей при умові знайти і використати відповідні кадри, урізноманітнити методи і підходи до створення і просування турпродуктів, які диктуються часом.

Список використаних джерел

1. Бартошук О. В. Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку туристичної галузі / О. В. Бартошук // Економічний часопис XXI, 2012. – №3. – С. 38-41.
2. Гордієнко П. Л., Дідковська Л. Г., Яшкіна Н. В. Стратегічний аналіз / П. Л. Гордієнко, Л. Г. Дідковська, Н. В. Яшкіна. – 3-тє вид., перероб. і доп., 2011. – 247 с.
3. Закревська Л. М. Оцінка та підвищення конкурентоспроможності підприємств кондитерської промисловості України : дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Людмила Миколаївна Закревська. – К., 2015. – 211 с.
4. Кузьмін О. Є. Методи аналізування конкурентоспроможності підприємств / О. Є. Кузьмін, Л. І. Чернобай, О. П. Романко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.10. – С. 159-166.
5. Мізюк Б. М. Основи стратегічного управління : Підручник / Б. М. Мізюк. – Львів : Магнолія – 2006, 2009. – 544с..
6. Мова В. В., Малєва Э. В. Стратегическое управление предприятием. – К. : КМУГА, 2006. – 80 с.
7. Петров А. Н. Стратегическое планирование развития предприятия : учебное пособие. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2013.
8. Рибницький Д. О. Сучасні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства / Д. О. Рибницький, Т. А. Городня // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 20.9. – С. 227-230.
9. Стратегія розвитку туризму і курортів. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 1088-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2008-%D1%80>.
10. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління : Навчальний посібник. – К. : КНЕУ, 2009. – 384с.
11. Яцура В. В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємств [Електронний ресурс] / В. В. Яцура, М. В. Замроз // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. Збірник наукових праць. – 2015. – № 2. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/-Vviem/2011_2/18.pdf. – Назва з екрану.

Summary. The article recommends to strengthen the competitive advantage of the development strategy of tourism enterprises Khmelnytsky. Defined methods to stimulate creative approaches to solving problems and unfilled market niches. It is proved that the strategic increase the

competitiveness of tourism enterprises should be based on improving their image among tourism enterprises of Ukraine.

Key words: *Khmelnysky, tourist enterprises, strategic planning, competitive and creative approaches.*

УДК 338.48:711.4

Монастирська Р.І.,
к. філ. н., старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ГОТЕЛЬНА ІНДУСТРІЯ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ

З'ясовано чинники розвитку ділового туризму; досліджено інфраструктурну забезпеченість бізнес-туризму м. Кам'янець-Подільського.

Ключові слова: *діловий туризм, інфраструктурна забезпеченість, готельне підприємство.*

Сьогодні діловий туризм посідає гідне місце в структурі світового туризму. Наукові, ділові й культурні зв'язки сприяють значному розвитку ділового туризму і перетворюють його на активну економічну діяльність під назвою *Business Travel*.

Окремі аспекти організації бізнес-туризму розкриті в працях науковців Біржакова М. Б., Карпової Г. А., Квартальнова В. А., Мальської М. П., проте цілий ряд проблем, пов'язаних із формуванням і функціонуванням інфраструктури ділового туризму ще потребують досліджень. Метою статті є дослідження інфраструктурної забезпеченості готелями ділового туризму в місті Кам'янці-Подільському.

Однією із складових туристичного потенціалу міста є рівень розвитку туристичної інфраструктури. Діловий туризм – це багатогранне явище, яке

постійно розвивається та має структуру, у якій виділяють п'ять компонентів:

політичну, наукову, комерційну, професійну, суспільну [1]. До інфраструктури ділового туризму зараховують: *інфраструктуру розміщення* (готелі, готельно-офісні центри, готельні комплекси, санаторії, будинки відпочинку); *інфраструктуру харчування* (ресторани, кав'ярні, бари); *бізнес-інфраструктуру* (бізнес-центри, офісні центри, конгрес-холи, конгрес-центри, конференц-центри,

конференц-зали); *транспортну інфраструктуру* (аеропорти, вокзали, шляхи сполучення); *інфраструктуру розваг*; *іншу інфраструктуру* (банки, страхові заклади, заклади охорони здоров'я та ін.)

Сьогодні цей вид туризму стає одним з перспективних не лише у великих містах України, а й у регіонах. Загалом службова, ділова, дипломатична мета поїздки посідає третє місце після приватної та туристичної. Тому у створенні інфраструктури в'їзного ділового туризму в нашій країні в останні роки робляться деякі кроки — будують бізнес-готелі й бізнес-центри, створюють виставкові організації, розширюють календар конгресів, форумів й інших ділових заходів.

Схарактеризуємо роль інфраструктури розміщення ділового туризму в місті Кам'янці-Подільському. Функціонування бізнес-туризму відбивається на основних показниках діяльності готельних підприємств, а ті, у свою чергу, найбільшою мірою впливають на туристичну активність у цьому напрямку та дозволяють завойовувати авторитет і популярність. Власники готельних господарств у Кам'янці-Подільському зробили кроки для розвитку цивілізованого ринку готельних послуг з урахуванням міжнародних вимог до засобів розміщення. Основу матеріально-технічної бази готельного господарства міста складають заклади розміщення «Reikartz Кам'янець-Подільський», «7 днів», «Гала-готель», «Клеопатра» тощо.

Так, зокрема, готель 3 зірки «Reikartz Кам'янець-Подільський» зручно розташований у старовинному маєтку в самому центрі історичної частини міста. Готель пропонує гостям 38 сучасних номерів. Для проведення ділових заходів готель пропонує просторий зал ресторану. При театральному розсадженні зал здатен вмістити делегацію у кількості до 60 осіб. До послуг гостей ресторани з італійською кухнею, стильний лобі-бар, лаунж-бар у старовинних підвалах 17 століття, кав'ярня, інформаційно-туристичний центр, конференц-зал, паркінг.

А чотиризірковий готель «7 Днів» пропонує можливість не тільки приємно відпочити, але й провести ділову зустріч, організувати на високому рівні конференцію, семінар, презентацію чи будь-які інші корпоративні заходи.

Два конференц-зали і зала перемовин обладнані відповідно до стандартів конференц-послуг: можливість трансформації для різних типів заходів, сучасні системи кондиціонування й освітлення, сучасні моделі аудіо-відео презентаційного обладнання, доступ до мережі Інтернет з кожного робочого місця та інше сучасне технічне оснащення.

Готель «Гала-готель» розташований у мальовничому та спокійному районі міста, що гарантує тихий відпочинок подалі від міської метушні. Два корпуси готелю та «Гостинний Будиночок» на території пропонують відвідувачам розміщення у стильних та сучасних номерах з урахуванням усіх вимог для комфортного перебування. Для ділових

зустрічей та презентацій чи семінарів обладнано конференц-залу з безкоштовним доступом до Інтернету та необхідною технікою. У готелі діє власний спа-салон, бар, ресторан «Пуаро», клуб для боулінгу та тенісу, прокат велосипедів, а також організуються екскурсії містом, прогулянки на катері по річці Дністер, риболовлі тощо.

Чотиризірковий Гостинний Дім «Клеопатра» розташований у центрі Старого міста. Кожен номер містить спеціально обладнане місце для роботи, кімнати з безкоштовним доступом до Інтернету та необхідною технікою. У ресторані можлива організація великого чи малого бізнес-прийому, корпоративного зібрання (ділового обіду, коктейлю) тощо.

Отже, дослідивши інфраструктурну забезпеченість ділового туризму в Кам'янці-Подільському, можемо говорити про місто як один із найкращих майданчиків для проведення бізнес-заходів. Туристична привабливість, наявність достатньої мережі послуг готельної індустрії дають місту великі перспективи для розвитку ділового туризму та популяризації міста в Україні та за її межами.

Список використаних джерел

1. Андренко И. Б. Классификация делового туризма [Текст] // Коммунальное хозяйство городов : Научн.-техн. Сборник, Вып. 50. Серия Экономические науки – Київ : Техніка, 2003. – С. 222 – 226.
2. Офіційний сайт Кам'янець-Подільської міської ради www.kam-pod.gov.ua/

Summary. The factors of business travel and infrastructural provision of business tourism in Kamianets-Podilsky were investigated.

Key words: business tourism, infrastructural provision, hotel enterprise.

УДК 338.483.13:392.72"20"

Опря Б.О.,

*к. іст. н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ У XXI ст.

У даній статті розглянуто традиційні та сучасні аспекти сфери гостинності та нюанси, котрі варто враховувати працівникам сфери обслуговування для організації успішного бізнесу.

Ключові слова: готель, індустрія гостинності, сфера обслуговування, клієнт, гість.

Український готельний бізнес поступово виходить із кризового стану в основному за рахунок внутрішнього туристичного потоку, хоча до нас поступово повертаються і закордонні гості. Однозначно можна говорити про зростання туристичного ринку в Україні у 2016 році. На сьогоднішній день простежується стабільний в'їзний туристичний потік, на відмінну від двох попередніх років. До того ж Україна отримала декілька приводів відновити свій імідж на міжнародній туристичній арені: в 2017 році у нас буде проведено міжнародний вокальний конкурс Євробачення, чемпіонат світу по хокею тощо.

Питаннями сфери гостинності займалися і займаються цілий ряд фахівців, а саме: Дж. Р. Уокер[1], В. Романов, Д. Єлканова, Є. Сорокіна, Д. Осіпов[2], Ф. Котлер, Дж. Боуен, Дж. Макейнс[3], М. Мальська, І. Пандяк[4], Г. Круль[5], О. Розметова[6]. Проте не зважаючи на значний обсяг публікацій та досліджень з даної теми, вона потребує подальшого дослідження та не втратила своєї актуальності.

Для того, щоб повернути втраченого клієнта та залучити нового українській індустрії гостинності потрібно вдосконалюватися та демонструвати свій професіоналізм. Згідно з тлумачним словником Вебстера, «індустрія гостинності – це сфера підприємництва, що складається з таких видів обслуговування, які ґрунтуються на принципах гостинності і характеризуються щедрістю та доброзичливістю у ставленні до гостей»[5, с. 9].

Гостинність – комплексна послуга, якій притаманні визначені споживчі властивості та яка створює позитивний образ підприємства, що означає прояв «вторинного попиту» на послуги. Позитивний образ у сфері гостинності має створюватися за допомогою всебічного використання ресурсів гостинності, комфортного середовища гостинності, стратегії та концепції гостинності.

Середовище гостинності визначається зовнішніми чинниками (економічними, політичними, культурними і соціальними) та взаємодією спеціалізованих чинників, таких як ресурси гостинності, індустрія гостинності, професії гостинності тощо.

Найбільший вплив на середовище гостинності здійснюють економічні й політичні чинники. Економічні чинники опосередковано впливають як на споживачів середовища гостинності, так і на виробників. Проявляється це в тому, що і перші, і другі порівнюють та оцінюють свої можливості щодо використання або вкладення коштів.

Політичні впливають через прийняття державою відповідних законів і нормативних актів, що регулюють діяльність даної галузі.

Культурні чинники мають безпосередній вплив на споживачів і виробників. Культура визначає цінності суспільства загалом і складається із субкультур, які можна класифікувати за різними ознаками.

Соціальні чинники впливають на середовище гостинності через соціальний стан споживача в суспільстві, приналежність до тієї або

іншої референтної групи, яка виражає позицію людини, визначену її соціальною роллю і статусом. Підтримуючи свій статус, споживач ставить до середовища гостинності певні вимоги. Диференціація суспільства за соціальним становищем дозволяє визначити вплив цього чинника на поведінку споживача середовища гостинності[5, с. 10].

До основних сучасних тенденцій розвитку підприємств індустрії гостинності слід віднести:

- поглиблення спеціалізації та диверсифікацію готельної пропозиції;
- глибоку персоніфікацію обслуговування;
- розвиток мережі малих готельних підприємств;
- впровадження в індустрію гостинності нових комп'ютерних технологій;

- розвиток міжнародних готельних ланцюгів;
- екологізацію готельних послуг[6, с. 33].

Сучасний готельний бізнес для того, щоб вижити в складних умовах сьогодення повинен відмовитися від бажання заробити за короткий період «швидкі гроші» та перейти до системного заробітку. Досягнути стабільного доходу можливо лише надаючи якісний готельний продукт, котрим буде задоволений споживач. Для того, щоб клієнт залишився під позитивним враженням від готелю із ним потрібно проводити індивідуальну роботу, в цьому і є секрет індустрії гостинності. К.Хілтон вважав, що клієнту безкоштовно потрібно пропонувати якомога більше послуг тощо[7].

Задоволений гість обов'язково залишить відгук про ваш готель в Інтернеті. В ХХІ ст. – це надзвичайно важливе джерело інформації до якого прислухається потенційний клієнт. Відгуки гостей, звичайно, не вирішують усе, однак дотично можуть впливати на вартість номера, на загальну загрузку номерного фонду. Чим більше позитивних відгуків, тим вищий потік гостей: з'являються постійні гості та готель займає певний сегмент на ринку. Відповідно, це дозволяє керівництву приймати рішення про підняття вартості послуг. Проте на даному етапі важливо не забувати підтримувати та покращувати рівень надаваних послуг, адже ціна повинна відповідати якості. Лише у випадку такого балансу гості в подальшому залишать хороші відгуки. Адже якщо підняти вартість, але нічого не робити з рівнем обслуговування, то відгуки можуть стати менш позитивними, і це впливатиме на завантаження. А повернути гостей, котрі залишились незадоволеними, вкрай важко, а інколи і неможливо[8, с. 45].

Класична школа гостинності стверджує, що гість завжди правий. Ця аксіома гарна в теорії, на практиці ж кожний готель стикається з гостями, поведінка котрих ніяк не вписується в рамки. Вміння спілкуватися із складними клієнтами – обов'язковий навик професіоналів сфери гостинності. Кваліфіковані співробітники розуміють, що для залагодження конфлікту потрібно використовувати певні інструменти роботи з гостями, не перетворюючи ситуацію в

особистий конфлікт. У персоналу завжди має бути правильна реакція до прохань клієнтів, вони повинні мати досвід та інструмент вирішення конфліктних ситуацій. Відповідно їх потрібно навчати «азам гостинності». Як стверджує В. Фоменко менеджер по продажах і маркетингу, готелю «Каліфорнія»: «написання програми навчання для персоналу схоже на процес алхіміка: вам необхідно взяти багато досвіду, додати теоретичні знання, дрібку натхнення і море ентузіазму, і тільки після цього – переходити до написання програми навчання, теоретична частина, практична частина і, безумовно способи і строки атестації, в процесі навчання ви визнаєте свій персонал краще, зрозумієте, хто дійсно здатен розвиватися, а з ким варто попрощатися, доки не стало пізно»[9, с. 51].

Найбільше у випадках конфліктів із гостями традиційно дістається адміністраторам ресепшен, котрим потрібно правильно відреагувати на скарги, вирішити проблему будь-якого характеру, починаючи від запізнення літака і закінчуючи зубним болем клієнта тощо. Досить часто причиною незадоволення чи претензії є не погана якість послуги, а усього лише бажання клієнта відчутися важливою персоною готелю, навколо якої усі бігають та догоджають.

Хоча останнім часом спостерігаються певні зміни до вимог сфери гостинності, зокрема, як стверджують спеціалісти даної галузі: забезпечені гості почали все менше уваги звертати на деталі сервісу. У тих, хто часто чи порівняно часто подорожують, є чітке уявлення про готельні стандарти. В 99% випадках існуючого рівня сервісу достатньо. Звичайно, є гості, котрі завжди потребують більшого, ніж прописано в стандартах, проте вони вимогливі не лише до готелів, це їх ставлення до життя, а не проблема недостатнього сервісу.

Платоспроможні гості скоріше нададуть перевагу, щоб їх під час проживання ніхто не турбував, щоб обслуговування здійснювалося згідно стандартів сервісу, непомітно для них. Усе згідно розкладу, але гостя ніхто не бачить, ніхто не турбує. Гості стають інтровертами і живуть «в собі». Чим менше втручання з боку готелю у внутрішній світ гостя – тим краще для нього. Для людей десятки сервісів, про котрі так багато говориться, стають все менш важливими. Головне – якість ліжка, санвузла, хороше професійне прибирання тощо. Комунікація з персоналом зводиться до мінімуму[10, с. 24-25].

Отже, стверджувати, що існує стовідсотково вірний метод запобігання конфліктних ситуацій – неможливо. Самим найкращим порадищем тут є елементарне знання людської психології. Ввічливий та усміхнений персонал, готовий почути про проблему та оперативно її вирішити, максимально швидко надати необхідну інформацію – дасть гостю відчуття справжньої гостинності. Головний закон гостинності – це щасливий гість. Тому працівникам сфери обслуговування ніколи не варто ставити перед собою мету виграти суперечку. Не виключено, що

конкретний диспут ви виграєте, але гостя втратите назавжди. Професіоналам сфери обслуговування варто ставитись до гостей, як до близьких людей, пробачати їм їх слабкості, іти назустріч, і вони будуть платити вам взаємністю, вибачати помилки та із задоволенням повертатися до вас знову і знову.

Список використаних джерел

1. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство/ Дж. Р. Уокер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/%D0%94%D0%B6.%D0%A0.%D0%A3%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D1%80%20%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20(2012).pdf
2. Романов В. Основы индустрии гостеприимства / В. Романов, Д. Єлканова, Є. Сорокіна, Д. Осіпов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_tourism/elkanova.htm
3. Котлер Ф. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Дж. Боуен, Дж. Макейнс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_tourism/kotler_tourism_04.htm
4. Мальська М. Готельний бізнес: теорія і практика / М. Мальська, І. Пандяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/malska.htm
5. Круль Г. Основы готельної справи / Г. Я Круль. – К., 2011.
6. Розметова О. Організація готельного господарства / О. Г. Розметова. – Кам'янець-Подільський, 2014.
7. Истории успеха: Конрад Хилтон - человек-отель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/business-practice/ups-and-downs-in-business/istorii-uspeha-konrad-hilton---chelovek-otel-56025>
8. Беседина Т. Комуникация с гостем: несекретные правила / Т. Беседина // Академия гостеприимства. – 2016. – № 3 (32). – С. 40-45.
9. Фоменко В. Прежде чем требовать от персонала – научите его работать / В. Фоменко // Академия гостеприимства. – 2016. – № 2 (31). – С. 50-53.
10. Чорный А. Ирина Пшеничная: современная стратегия продаж – это система управленческих решений, которая может гибко подстраиваться под потребности целевой аудитории / А. Чорный // Академия гостеприимства. – 2016. – № 5 (34). – С. 21-25.

Summary. This article deals with traditional and modern aspects of the hospitality areas and nuances that should be considered service workers to organize successful business.

Keywords: hotel, hospitality industry, service sector, customer, guest.

*Поліщук В.С.,
к. е. н., доцент кафедри туризму та
готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ

В статті підкреслюється важливість організаційно-правового забезпечення туристичної індустрії звертається увага на проблеми, пов'язані з вирішенням даного питання. Автор звертає увагу на те, що відсутність структур і важелів державного регулювання туризму, призвела до руйнування важливих складових інфраструктури галузі, погіршення балансу в'їзного та виїзного туристичних потоків, фактичного розпаду системи соціально-орієнтованого внутрішнього туризму. Вказується перелік необхідних для вирішення завдань, що ставляться перед туристичною індустрією України, підкреслюється важливість прийняття Державної програми розвитку туризму.

***Ключові слова:** індустрія, програма, реалізація, розвиток, мета, стратегія, управління.*

Економічний аспект туризму передбачає розгляд його як індустрії. Суспільна значимість туристичної діяльності полягає, як стверджує вчений В. Кітенко, у безпосередньому медико-біологічному, соціально-культурному і виховному впливі на людину. Крім цього туризм забезпечує значний внесок в економіку країни, сприяє створенню нових робочих місць, підвищує імідж держави. Успішне функціонування туристичної індустрії в значній мірі залежить від ефективної системи організації її діяльності, оскільки вона формується на основі узгодження обсягів туристично-ресурсного потенціалу, туристичного господарства, туристичної інфраструктури та туристичних потоків. І щоб всі ці складові туристичної індустрії працювали ефективно необхідно здійснити її організаційно-правове забезпечення.

Проблемам організаційно-правового забезпечення туристичної індустрії приділяли і продовжують приділяти увагу ряд провідних вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Кітенко, Н. Чорненька, І. Смаль, В. Смась, І. Димеденко, С. Гаврилук, В. Азор, Л. Богуш, Р. Браймер, Г. Зорина, Є. Ільїна, Є. Мошняга, Г. Старостенко, Н. Мірко. Саме такі праці, як «Сучасний стан і завдання розвитку туристичної галузі в Україні», автором якої є Б. Вихристенко; «Проблеми якості послуг гостинності», автор – І. Грисеєва; «Розвиток туристичного бізнесу в

Україні в контексті формування позитивного іміджу держави в світі», автор – О. Садовник, творчі доробки вчених: Е. Слободенюк, В. Цибух, С. Попович, І. Димеденко і ряду інших, свідчать про доцільність державного регулювання в області туристичної індустрії.

На основі вище сказаного можна зробити висновок про те, що будь-які потенційні можливості не будуть повною мірою реалізовані, якщо введення ринкових механізмів у сфері туристичного обслуговування комплексно не поєднуюватиметься із заходами державного регулювального впливу у вигляді необхідних юридичних, політичних, економічних та інших гарантій. Лише у цьому разі можна забезпечити стійкий розвиток індустрії туризму, не зашкоджуючи природним та культурним цінностям, що виступають об'єктами туристичної атракції.

Метою написання статті є розкриття правових аспектів організаційно-правового забезпечення і регулювання туристичної індустрії в Україні.

Ознайомлення з напрацюваннями таких сучасних науковців як: С. Соколенко, В. Худо, Я. Олійник, А. Степаненко, Н. Чорненької та інших переконують в необхідності створення державних органів управління туризмом. Зокрема вчена Н. Чорненька відмічає, що доцільність функціонування державних органів управління зумовлюється існуванням широкого кола управлінських рішень, прийняття та практичне втілення яких перебувають поза можливостями і компетенцією окремих підприємств і організацій. Однак, коли йдеться про визначення ролі державного регулювання, слід мати на увазі, що туризм, як одна з найдинамічніших складових національної економіки, вимагає у вирішенні цього питання особливого підходу. Справа в тому, що, будучи багатогалузевим комплексом, туристична сфера, звичайно, потребує координації та регулювання більшою мірою, ніж жодна інша. Водночас надмірна державна присутність та регламентація загрожує суттєвим обмеженням вияву підприємницької ініціативи, які покладено в основу становлення ринкової моделі господарювання.

Можливо, саме з цієї причини, незважаючи на визнання за індустрією туризму величезного економічного, політичного та соціально-культурного значення, формування державних органів управління нею - національних туристичних адміністрацій - як в Україні, так і у переважній більшості інших країн, відбувалося доволі складно. Світова практика свідчить, що ідеальної формули, яка дала б змогу державі створити оптимальну структуру управління туристичною галуззю, не існує. Намагання ж її винайдення, насамперед, стикаються з проблемами організації ефективної міжвідомчої взаємодії та досягнення необхідного рівня децентралізації.

Історично склалося так, що в Україні регулюванням туризму постійно займається цілий ряд державних установ. За радянських часів ними були: Українська рада професійних спілок, у складі якої діяла

Республіканська рада з туризму, пізніше перейменована на Українську республіканську раду з туризму та екскурсій; Державний комітет СРСР з іноземного туризму; Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник», міністерства освіти, культури, оборони та ін., що мали підвідомчі туристичні заклади.

Після проголошення незалежності країни подібна структура управління туристичною індустрією в цілому збереглася і, безумовно, має певні позитивні сторони. В умовах ринкових перетворень рекреаційна сфера вимагала для свого розвитку чималих інвестиційних ресурсів, і капіталовкладення різних міністерств і відомств забезпечували значну частину її фінансування. Втім, все наочнішими ставали недоліки такої організації управління на макрорівні, пов'язані, насамперед, з ігноруванням системного підходу до його здійснення.

Відсутність протягом 1989-1993 рр. структур і важелів державного регулювання туризму призвела до руйнування важливих складових інфраструктури галузі, погіршення балансу в'їзного та виїзного туристичних потоків, фактичного розпаду системи соціально орієнтованого внутрішнього туризму. У цей період держава втратила майже 80% очікуваних валютних прибутків від обслуговування іноземних туристів.

Першим кроком на шляху виправлення ситуації стало створення у серпні 1993 р. Державного комітету України з туризму, що почав діяти як вищий інституційний орган системи управління вітчизняною туристичною сферою, безпосередньо підпорядкований КМУ, та його ліквідація згідно з Указом Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р.

Утворений після цього єдиний Державний комітет молодіжної політики, спорту та туризму на базі Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Державного комітету України з фізичної культури і спорту та Державного комітету України з туризму був реорганізований в Державну туристичну адміністрацію України (ДТАУ). До числа основних її завдань, поряд з координацією діяльності міністерств, відомств та організацій, робота яких пов'язана з прийманням і обслуговуванням іноземних та вітчизняних туристів, віднесені визначення перспектив розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, вимог до його якісного та кількісного рівнів, формування та розміщення державних контрактів, збір галузевих статистичних даних, розробка деяких правових аспектів функціонування туристичної сфери тощо. Проте поза її компетенцією залишилися питання інвестицій, кредитів, бюджетного фінансування проектів. Позбавлена вона також і можливості скасовувати рішення непідвідомчої їй туристичної структури, що суперечить державній політиці.

16 грудня 2002 р. була створена Всеукраїнська координаційна Рада керівників туристичних і суміжних об'єднань як координаційний та представницький орган громадських організацій в Україні. Координаційна Рада уповноважена відстоювати і брати активну участь у визначенні основних засад і пріоритетів державної політики в галузі туризму, а також у вирішенні питань розбудови туристичної галузі відповідно до Указу Президента України «Про підтримку розвитку туризму в Україні» №127/201 від 2 березня 2001 року.

Логічною спробою подолання розсосередженості регулюючого впливу держави на функціонування туристичної галузі стало створення позавідомчої Національної Ради з туризму, на яку додатково покладаються завдання розгляду пропозицій щодо перспектив та напрямів розвитку усіх видів туристичної діяльності, запровадження системи управління та розробки заходів із захисту інтересів держави в цій сфері. Однак обсяг реальних повноважень, якими наділений цей колегіальний орган, досить обмежений і не відповідає його місцю у загальногалузевій управлінській ієрархії.

Здійснення державної туристичної політики на регіональному та місцевому рівнях забезпечується діяльністю управлінь з питань туризму обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

У період ринкової трансформації економіки саме адміністрування відіграє визначальну роль і сприяє виходу туристичної індустрії з кризового становища.

Правову базу діяльності туристичної галузі закладено Законом України «Про туризм». Він є основоположним законодавчим актом, що визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в галузі туризму, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. Крім того, він став правовим підґрунтям для розробки цілого комплексу галузевих нормативно-інструктивних документів, що регламентують конкретні аспекти туристичної діяльності. У цілому прийняття такого закону засвідчує якісно новий підхід до туризму на найвищому державному рівні.

Реалізатором державної політики в галузі туризму є Державний комітет України з туризму. Він є своєрідним «головним менеджером» туристичної галузі, визначає перспективи та пріоритети, здійснює прогнозування та комплексне планування її розвитку.

Розвиток туризму залежить від багатьох чинників політичного, соціально-економічного, демографічного та культурологічного

характеру. Тому прогнозувати процеси в туристичній галузі на віддалену перспективу надзвичайно важко.

Найдоцільнішою є концепція дій у галузі туристичного господарювання у вигляді офіційно визнаної та законодавчо затвердженої Державної програми розвитку туризму в Україні, що зумовлено актуалізацією організаційно-правових та економічних засад становлення туризму як високо рентабельної галузі економіки, важливого засобу культурного та духовного виховання громадян України. Комплексний підхід до цієї Програми дає підстави розглядати туризм як багатофункціональну соціально-економічну систему, що включає ресурсну та матеріально-технічну базу, інфраструктурне забезпечення, управління, які пов'язані між собою складними відносинами і взаємодіють з іншими структурними елементами господарського комплексу. Програмні заходи не тільки передбачають створення економічних умов для розвитку безпосередньо туризму, а й повинні дати відчутний побічний ефект - стимулювати піднесення соціальної сфери та рівня матеріального добробуту населення. Водночас Програма визначає стратегію управління розвитком туристичної індустрії через запровадження ефективних механізмів економічного регулювання та відповідних організаційних заходів, територіальних екологічних норм і регламентів тощо. Її метою є створення сприятливого організаційно-правового й економічного середовища для розвитку галузі туризму, формування конкурентоспроможного ринку туристичних послуг на основі ефективного використання природного та історико-культурного потенціалу України, забезпечення її соціально-економічних інтересів та екологічної безпеки.

Державна програма розвитку туризму в Україні передбачає:

- визнання туризму як пріоритетної галузі, що має посісти гідне місце в структурі економіки держави;
- визначення основних напрямів державної політики в питаннях туристичного освоєння територій;
- орієнтування на оптимізацію соціально-економічного розвитку територій, а не на форсоване забезпечення економічних інтересів її учасників;
- спрямування на формування конкурентного середовища у туристичній діяльності, зростання кількості її суб'єктів, підвищення якості туристичного продукту, забезпечення його доступності для широких верств населення;
- залучення різних форм вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток туризму.

В Указі Президента України № 973/99 від 10 серпня 1999 р. «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» зазначено: «Пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в'їзний) туризм як вагомий чинник поповнення валютними

надходженнями державної скарбниці та створення додаткових робочих місць». Отже, протекціонізм іноземному туризму в Україні є складовою державної туристичної політики.

Головним напрямом розвитку матеріальної бази туристичної інфраструктури в першому десятиріччі XXI ст. має стати її модернізація та реконструкція відповідно до міжнародних стандартів. До 2010 року передбачається реконструювати заклади розміщення туристів і відпочиваючих місткістю близько 28 тис. місць і побудувати нові на 20,5 тис.

З метою відповідності матеріальної бази вимогам Всесвітньої туристичної організації проведена сертифікація туристичних, готельних послуг і послуг харчування.

Важливе значення для розвитку туризму мають транспортні шляхи й комунікації.

Більшість фізичних осіб, які подорожують автомобілем, тобто автотуристи, є користувачами сервісної туристичної інфраструктури, розташованої вздовж і поблизу автошляхів. Облаштуванню автошляхів комплексною інфраструктурою туристичного обслуговування суттєво сприятиме реалізація Програми створення і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів.

Для реалізації поставленої Державною програмою розвитку туризму в Україні мети необхідно вирішити такі основні завдання:

- впровадити ефективні механізми фінансово-економічного регулювання розвитку туристичної сфери, визначивши джерела фінансування та створивши оптимальну модель інвестиційної політики в галузі;
- визначити шляхи, форми та методи стимулювання розвитку підприємництва у галузі туризму;
- обґрунтувати, з урахуванням соціально-економічних інтересів держави, форми та методи залучення іноземних інвестицій у розвиток туристичної галузі;
- удосконалити організаційні структури управління галуззю туризму;
- забезпечити оптимальне використання природного та історико-культурного потенціалу туризму через науково обґрунтоване туристичне районування території країни;
- обґрунтувати екологічні регламенти та допустимі норми освоєння туристичних територій, розробити механізми їх дії та запровадити в практику управління.

Стратегічна мета розвитку туристичної індустрії в Україні полягає у створенні конкурентоспроможного на світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток

територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурного довкілля.

Програма дій, зорієнтована на досягнення цієї мети, має бути синхронізованою із загальними темпами становлення ринкових механізмів і співвіднесеною з політикою структурних реформ в економіці [14, с. 240-246].

Список використаних джерел

1. Указ Президента України № 973/99 від 10 серпня 1999 р. «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року».
2. Указ Президента України № 136/2007 від 21 лютого 2007 р. «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні».
3. Постанова КМ України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки» від 29 квітня 2002 року № 583.
4. Гавршук С.П. Туристичне підприємство як суб'єкт конкуренції на ринку туристичних товарів і послуг в Україні // Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: Перспективи культурного та економічного розвитку / Праці Міжнародного Конгресу.- Трускавець, 2000. - С. 145-149.
5. Гресєва І.М. Проблеми якості послуг гостинності / Туристично-краєзнавчі дослідження. Збірник.- К., 2000.- Вип. 3.- С. 93-104.
6. Димеденко І.В. Управління розвитком підприємств туристичного бізнесу: Автореф. дис.... канд. екон. наук.- Донецьк, 2007.- 20 с.
7. Квартальиов В.А. Стратегический менеджмент в туризме: Современный опыт управления. - М.: Финансы и статистика, 2000.- 496 с.
8. Олійник Я.Б., Степапенко А.В. Туристичні основи туризмології: Навч. посібник.- 2005.
9. Слободенюк Е.В. Пріоритети розвитку міжнародних відносин України у сфері туризму на сучасному етапі / Туристично-краєзнавчі дослідження. Збірник.- К., 2000.- Вип. 3.- С. 5-21.
10. Смаль І., Смаль В. Сталий розвиток індустрії туризму: економіко-географічний контекст // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т.- К.: ВГЛОБрії, 2004. - Т. 3 - С. 33-35.
11. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. - К.: Логос, 1999.- 568 с.
12. Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Рекреаційно-туристична діяльність в Україні: організаційно-правове та економічне забезпечення / Туристично-краєзнавчі дослідження. Збірник - К., 2002.- Вип. 4.- С. 195-213.

13. Цибух В.І., Вихристепо Б.І., Попович С.І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні / Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2.- К., 1999.-С. 3-18.
14. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2009. – 392 с.

УДК 359.09

Смирнов І.Г.,
професор, доктор географічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИЙ ТА ВИХОВНИЙ ВИМІР ПІДГОТОВКИ ТУРИСТИЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Розглядаються підходи до викладання туристичних та логістичних дисциплін (на прикладі логістики туризму) у національно-патріотичному та духовно-моральному аспектах. Аналізується використання туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму, у т.ч. в Україні (створення Легіону УСС, битви на горах Маківка, Лисоня) під час I та II Світових війн. Виконано огляд наявних публікацій з теми статті. Наведено відповідні терміни з їхнім тлумаченням. У висновках наголошено на важливості національно-патріотичного та морально-духовного спрямування професійної підготовки фіхівців туризму в Україні. У перспективах дослідження розкрито напрямки подальшого розвитку даної тематики.

Ключові слова: логістика туризму, військовий туризм, національно-патріотичний вимір, легіон УСС, битви на горах Маківка, Лисоня.

Постановка проблеми. Актуальним питанням професійної підготовки фахівців туризму є відображення національно-патріотичного та духовно-морального аспектів, що є особливо нагальним у складних сучасних умовах розвитку України. Цій проблемі приділяється поки що недостатньо уваги, між тим її нагальність та науково-практична важливість не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень та публікацій з теми статті показує, що їх на даний час недостатньо. Можна послатися на праці автора [1, с. 25; 2; 6, с.62-74], матеріали поточної преси [3, с.24-25; 4, с.9; 5, с.9], інтернету [7;8].

Мета статті - розкрити підходи до викладання туристичних та логістичних дисциплін (на прикладі логістики туризму) у національно-

патріотичному та морально-духовному аспектах; проаналізувати використання туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму, у т.ч. в Україні (створення Легіону УСС, битви на горах Маківка, Лисоня) під час I та II Світових війн.

Виклад основного матеріалу. Реалізацію національно-патріотичного та виховного аспектів фахової підготовки туристичних кадрів розглянемо на прикладі викладання туристичних та логістичних дисциплін, зокрема, логістики туризму. У складі цього курсу звертається особлива увага до використання тих туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму. Відповідні туристичні ресурси у багатьох випадках пов'язані з логістичними особливостями подій військової історії – світової та української. Так, з подіями I Світової війни, сторіччя якої відзначається власне зараз, пов'язаний розвиток відповідних видів туризму, зокрема, це стосується ностальгійного (сентиментального) туризму, військово-музейного тощо. Тут можна послатися на польський досвід, який базується на використанні у туризмі цвинтарів з часів I Світової війни, зокрема, після битв під Танненбергом та Лодзю у 1914-1915 рр. Ці битви відбувалися між німецькими, австрійськими арміями та російською, після чого і залишилися цвинтарі, де поховані загиблі солдати. Нині ці цвинтарі знаходяться на території Польщі, стараннями місцевих влад вони відновлені, приведені до ладу, отримали інформаційне забезпечення, зокрема, у вигляді комплекту карток (Лодзька битва) та використовуються для приваблення туристів - як польських, так і іноземних (особливо з Німеччини). Логістичний складник цих битв полягав у кращій організації логістично-транспортного забезпечення з боку німецьких та австрійських військ (зокрема, використанні залізниць), в результаті чого росіяни програли ці битви і отримали величезні людські втрати. Оскільки іменних медальйонів у них не було, то їх ховали у великих братських могилах, на яких робили написи типу «500 невідомих російських вояків» тощо. Натомість, у німецькому та австрійському війську кожний солдат і офіцер мав іменний медальйон, тому на їхніх могилах вказане прізвище, ім'я, військове звання тощо. Цим цвинтарям, які зосереджені, зокрема навколо міста Лодзь, вже виповнилося біля 100 років, але стараннями польської влади та відповідних амбасад у Польщі вони відновлені та нині користуються великою увагою туристів. Логістичний і туристичний аспекти Таненберзької та Лодзької битв детально розкриті у статтях автора [2, с.109-123 та ін.]. Можна лише додати, що на відміну від Лодзької битви, після якої залишилось багато цвинтарів біля м.Лодзь, на місці Таненберзької битви, де був споруджений потужний пам'ятник цій німецькій перемозі у 1920-30 рр., нині практично нічого немає, як і

самого м. Таненберг, оскільки все це було знищено під час бойових дій у тогочасній Східній Пруссії у II Світовій війні. Зараз на цьому місці знаходяться польська «весь» (село) Стенбарк, що належить до Вармінсько-Мазурського воєводства Польщі, а у польській історіографії ця битва носить назву «Битви Мазурської».

У той же час, Верденська битва, яка відбулася на Західному фронті I Світової війни між німцями та французами у 1916 р., показала логістичну перевагу останніх, які вперше масово застосували автомобільний транспорт для пересування та забезпечення військ. Французи виграли цю битву, але втрати були великі з обох боків. У 2016 р. минуло рівно 100 років цієї, однієї з найбільш кривавих битв Першої світової війни, яка дістала назву «Верденської м'ясорубки» і відбулася біля французького міста Верден (Verdun, фр.). Як і Лодзька битва, Верденська тривала декілька місяців і забрала разом понад 300 тис. життів німецьких і французьких солдатів (відповідно 143 та 162 тис.). А почалася все з того, що після низки кривавих битв на Західному та Східному фронтах у 1914-1915 рр. (у т.ч. Танненбурзької та Лодзької) кайзерівська Німеччина вже не мала достатньо сил для наступу на широкому фронті. Тому було обрано вузьку ділянку, яка вдавалася в позиції німецьких військ у кшталті невеликого виступу. Прорив тут французької оборони, оточення та розгром 8 французьких дивізій забезпечили німецькій армії можливість стрімкого наступу на Париж, де кайзер Вільгельм II розраховував прийняти капітуляцію Франції. План битви розробив начальник німецького польового штабу генерал Ерїх фон Фалькенгайн. Він був прихильником ведення «війни на виснаження». Сутність цієї концепції полягала у тому, щоб знищити якомога більше сил супротивника, а потім задіяти резерв і здійснити прорив фронту. У Фалькенгайна були певні підстави розраховувати на успіх, оскільки на обраній ділянці фронту вдалося створити подвійну чисельну перевагу німецьких військ, а найголовніше – п'ятикратну перевагу з важкої артилерії. Німецький очільник передбачав її вогнем знищити французькі війська на вузькій 12-кілометровій ділянці фронту на північ від Вердену, на східному березу річки Маас, а після захоплення форту Дуамон – наступати углиб Франції. За даними німецької розвідки французи на початку 1916 р. частково обеззброїли форти біля Вердену, прибравши з них важкі гармати. Виходячи з цього, німці планували легко захопити французькі укріплення, застосувавши нову на ті часи зброю – вогнемети. Битва почалася вранці 21 лютого 1916 р. Німці виставили 72 стрілецькі дивізії проти 34 французьких, біля тисячі німецьких гармат протягом восьми годин вели вогонь по французьких позиціях, але, незважаючи на величезні втрати, французи зуміли в цілому втримати фронт. За два дні жорстоких боїв німецькі війська змогли просунути всього на 5 км. Але вогонь артилерії кайзера нищив ряди французів. 25 лютого німці захопили форт Дуамон,

а потім й інші французькі укріплення. Через деякий час німецький наступ загальмувався через те, що їхні стрілецькі частини відірвалися від важкої артилерії, що їх підтримувала (підвела логістика). Напрямок головного удару німецьких військ було вирішено перенести з східного на західний берег річки Маас. У битві за форт Во французи зазнали величезних втрат, втративши 75 % особистого складу. Але й німці за декілька днів битви втратили загиблими та пораненими біля 70 тис. вояків. Оборonoю в районі Вердена командував генерал Анрі Петен – той самий, який у 1940 р. після поразки Франції підписав перемир'я з нацистською Німеччиною та створив у курортному містечку Віші маріонетковий уряд, що повністю залежав від Третього рейху. Але 1916 р. генерал Петен хоробро командував французькими військами, закликавши у своєму наказі: «Зберігати мужність! Перемога буде за нами!». Французьке командування застосувало дієві заходи задля усунення загрози оточення на підставі інноваційного використання новітнього на той час автомобільного транспорту. По єдиному шосе, що зв'язувало Верден з тилом, на шести тисячах автомобілів було здійснене перекидання французьких військ з інших ділянок Західного фронту. За період з 27 лютого до 6 березня 1916 р. на автомашинах до Вердену французами було доставлено біля 200 тис. солдат та 25 тис. тон військових вантажів. Було налагоджено ефективну систему розвантаження військового спорядження та боєприпасів, що надходили, так, розвантаження автоешелона з 300 тонами боєприпасів займало не більше трьох годин. Як результат ефективної організації військового постачання французьких військ, була забезпечена їх чисельна перевага у півтора рази як у живій силі, так і в озброєнні, що дозволило зупинити німецький наступ. Але німецькі війська не припиняли відчайдушних атак на французькі укріплення. У червні 1916 р. їм вдалося захопити форт Во, але далі на захід вони просунулися вже не змогли. Людські резерви були практично всі вичерпані, перевага в артилерії втрачена, а новітні французькі винищувачі «Ньюпор» з досвідченими льотчиками, що були перекинуті під Верден, забезпечила панування у небі над полем бою. У травні – червні 1916 р. відбулася кульмінація битви. 22 травня після потужної артпідготовки французи спробували захопити форт Дуамон, але німці контратакою вибили їх та повернули напівзруйнований форт. При цьому 5-а стрілецька дивізія французів втратила половину свого особистого складу. Із змінним успіхом проходили бої і за інші укріплення під Верденом. Німці застосували отруйну речовину фосген, що призвело до великих втрат серед французьких військ, але вони витримали удір німців, не дозволивши їм розвинути успіх. У липні 1916 р. англійські війська розпочали потужний наступ на річці Соммі. Генерал фон Фалькенгайн залишився без резервів і був змушений припинити наступальні операції під Верденом. Французи цим скористалися: вони підтягли резервні дивізії до Вердену,

посилили артилерію, дорозвідали ворожі позиції. 22 жовтня 1916 р. німецька артилерія почала з ними дуель, яку прогала через те, що французькі літаки-розвідники визначили їх місцезнаходження і переказали своїм артилеристам координати німецьких батарей, в результаті чого понад половину їх було знищено. Важкі гармати французів зруйнували форт Дуамон, і французька піхота захопила його практично без опору. Всього за півдня французькі війська зуміли повернути територію, за яку німці воювали протягом декількох місяців. У жовтні-листопаді 1916 р. французи змогли витіснити німецькі війська з усіх раніше втрачених позицій, ще й захопити 11 тис. полонених. На кінець 1916 р. лінія фронту стабілізувалася, отже, битва під Верденом закінчилася «бойовою нічиєю». Якщо оцінити військові втрати сторін, то французів у цій битві загинуло більше, ніж німців. Але якщо оцінювати з політичної точки зору, то Німеччина отримала поразку, оскільки так і не змогла досягти своєї головної цілі – захопити Париж. Матеріальна та людська перевага країн Антанти була більшою, ніж у країн Троїстого союзу. А тому поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні була справою найближчого часу [3, с.24-25]. Відповідний музей у м. Верден (Франція) відображає цю подію і користується значною популярністю у туристів, що приїжджають сюди з багатьох країн Європи та світу. У цій битві, що тривала з лютого до грудня 1916 р., загинуло понад 300 тис. французьких та німецьких вояків, тому вона увійшла в історію під назвою «Верденська м'ясорубка». Біля м. Вердена існує військовий цвинтар, а також осуарій Дуамон де знаходяться відповідні поховання. У травні 2016 р. тут був урочисто відкритий меморіал в присутності канцлера Німеччини А. Меркель та президента Франції Ф. Олланда, які підкреслили, що нині м. Верден став символом миру та франко-німецької дружби і притягує багатьох туристів.

Військові події I Світової війни не минули і Україну, яка тоді була поділена між Російською (схід) та Австро-Угорською (захід) імперіями. У 1916 р. у м. Стрий був створений Легіон українських січових стрільців, який відзначився у битвах на горах Маківка та Лисоня. Українські січові стрільці (УСС) – українське національне військове формування у складі австро-угорської армії, сформоване з добровольців. Вони відгукнулися на заклик Головної Української Ради 6 серпня 1914 р. і стояли під проводом Української Бойової Управи. УСС були українськими частинами на бойовій карті тогочасної Східної Європи, мали велике значення для відновлення давніх козацьких військових традицій, для зростання українського патріотизму, а живим символом УСС стала пісня «Червона калина». Осередком добровольців спочатку був Львів, а трохи згодом – Стрий. Легіонерів поділили на два батальйони (за українською національною козацькою термінологією – курені) та один напівбатальйон (напівкурінь). Курені ділилися на сотні

по 220 осіб. До складу сотні входили 4 чоти (взводи). Чота складалася з 4 роїв (відділень). А один рій налічував 10-15 стрільців. Зазвичай сотня в бойових умовах нараховувала 100-150 вояків, 2 ремісників, писаря та його помічника (табл.1). Військові посади і відповідні звання в Українському Легіоні називалися згідно з національно-історичною термінологією: очолював курінь курінний отаман чи просто курінний (відповідав сучасному званню майора), а на всі посади нижче курінного призначались добровольці. Командира сотні називали хорунжий або сотник (капітан). Командування легіоном здійснював полковник або підполковник австрійської армії, часто – українець за походженням. Із двадцяти тисяч добровольців відібрали лише дві тисячі. Такий суворий відбір частково пояснювався тим, що українцям неповністю довіряли, оскільки австро-угорське командування побоювалося, що українські вояки повернуть зброю проти них. Але ці побоювання були безпідставними, УСС проявили себе як хоробрі воїни. Збереглися документи, де навіть тогочасна польська преса захоплювалася бойовим духом українських січових стрільців.

Таблиця 1

Військові підрозділи, посади і звання в легіоні УСС та їх сучасні відповідники¹⁾

3	Військові підрозділи, посади і звання в легіоні УСС		Сучасні відповідники	
	підрозділи	посади/звання	підрозділи	посади/звання
1	Рій	ройовий	відділення	командир відділення, сержант
2	Чота	чотовий	взвод	командир взводу, лейтенант
3	Сотня	сотник	рота	командир роти, капітан
4	Курінь	курінний	батальйон	командир батальйону, майор
5	легіон (полк)	полковник	полк	командир полку, полковник

¹⁾складено автором за [4, с.9]

Унікальність формації легіону УСС полягала у тому, що це була перша українська добровільна військова частина. Серед архівних документів є листи батьків з проханням взяти їхніх ще неповнолітніх синів в українську збройну формацію, яка воювала проти військ Антанти, зокрема Росії. Якщо подивитися на список тих, хто загинув у 1915 р. під час бою на горі Маківка, то там було багато 18-19 літніх хлопців. На військових картах Першої Світової війни гора Маківка визначалася як «висота 958», а після весни 1915 р. увійшла в історію як символ героїзму Січових стрільців. Запеклі бої за гору Маківку у Карпатах (8 км на північ від Славського, висота 958 м над р.м.) тривали на східному фронті Першої світової війни з 29 квітня до 4 травня 1915 р.

У бойових діях брали участь підрозділи австро-угорської 55-ї піхотної дивізії фон Фляйшнера (до складу якої входили 7 сотень 1-го та 2-го куренів УСС) та російсько-імперські війська 78-ї піхотної дивізії генерала Альфтана. «Ціною життя» було оволодіння панівною висотою, тобто горою Маківка. Імператорська армія Росії вже понад півроку тримала Галичину в окупації і тепер розраховувала прорвати лінію фронту і через Карпати піти на Угорщину та далі на Відень. Від битви на Маківці великою мірою залежало майбутнє війни. Героїчні оборонці Маківки зірвали стратегічні плани російського командування. Здобуття вершини ним планувалося на 29 квітня, проте стало можливим лише 4 травня, коли були задіяні усі російські резерви. Особливою мужністю під час боїв за Маківку відзначився Легіон УСС, що відобразилось у народній па'мяті. Внаслідок величезних втрат (понад 3 тис. убитих та поранених) російські війська не змогли продовжити наступ і через кілька днів були змушені відступити перед австрійськими підрозділами, що підійшли на цей плацдарм. Гора Маківка, через яку з лютого 1915 р. пролягала лінія фронту, складається із трьох вершин – північно-західної, центральної і східної. Горою Маківка вважалася середня, найвища вершина, відзначена на мапах того часу, як «висота 958». На початку 1915 р., відступаючи в ході німецько-австрійського зимового Карпатського наступу, російсько-імперські війська змогли втримати східну вершину Маківки, інші дві були зайняті айстро-німецькими військами. Гора розташована між шосе (у долині р. Орява) та залізницею (у долині р. Опір), що з'єднували Мукачеве зі Львовом і Стриєм, зайнятими на той час російсько-імперськими військами. Гора Маківка була панівною над ними, тому мала стратегічну важливість. З перших днів появи австрійців на центральній і західній вершинах Маківки вони почали зміцнювати оборонні позиції шляхом створення кількох ліній окопів, дротових загороджень, засік, вовчих ям із замаскованими фугасами. Гора Маківка перебувала у зоні відповідальності піхотної дивізії айстро-угорського корпусу Гофмана. У складі дивізії були 7 сотень 1-го та 2-го куренів Українських січових стрільців (УСС). Командиром 130-ї бригади, до якої належали курені УСС був оберст (полковник) Йозеф Вітошинський фон Доброволя, який був русином (українцем), що зробив успішно військову кар'єру в армії Австро-Угорщини. До січовиків він ставився дуже доброзичливо, у відповідь останні вважали його «українцем» і називали на свій лад Осип-Михайло Доброволя-Вітошинський або за даним йому ласкавим прізвиськом «Дзядзьо». За спогадами січових стрільців їхні курені, включені до складу 130-ї бригади, прибули в околиці гори Маківка на початку березня 1915 р. Безпосередній гарнізон висоти Маківка протягом усього часу панування на ній австрійців становив зведений батальйон гауптмана (капітана) Дрозда, або як його називали «Ляндштурмовий батальйон гауптмана Дрозда». За етнічним складом у

цьому батальйоні переважали слов'яни Габсбурзької монархії, але були також німці, євреї, румуни. Російсько-імперські міста три рази штурмували гору Маківка. Перший штурм відбувся 16 (29) квітня 1915 р. Контратака на захоплені російськими військовиками позиції була зроблена силами 1-го та 2-го куренями УСС. Російсько-імперські війська зазнали невдачі. Другий штурм гори Маківка пройшов 17 (30) квітня 1915 р. Росіянам вдалося захопити першу лінію окопів, але їх контратакували січовики і захопили три кулемети і біля 200 полонених. На допомогу січовикам були надані резерви, які допомогли відбити другу спробу російсько-імперських військ захопити Маківку. Третій штурм Маківки почався 21 квітня (4 травня) 1915 р. Батальйон капітана Дрозда отримав такі великі втрати, що практично припинив існування. Австрійське командування знову кинуло стрілецькі курені в контратаку, що була відбита. Висота 958 залишилась за російськими формуваннями, але в оперативному розумінні захоплення Маківки виявилось даремним, а втрати російських військ були надзвичайно великими, що не дозволило їм прорватися через карпатські перевали і вийти на оперативний простір на Угорську рівнину, що створило б катастрофічні наслідки для австро-угорського фронту, і у випадку успіху російсько-імперських військ – виходу Австро-Угорщини з війни. Загальні втрати російсько-імперських військ за всі три штурми Маківки становили приблизно три тисячі убитими і пораненими, розмір втрат австро-угорських військ точно не відомий. Зате легіон українських січових стрільців у боях за Маківку діяв уміло, непохитно і мужньо. Втрати січовиків склали 42 особи загиблими, 76 пораненими та до півсотні полоненими. Гора що дісталася російсько-імперським військам з величезними втратами, була залишена без єдиного пострілу через 9 днів. Запекла оборона Маківки та дії українських січовиків, які боролися у складі австро-угорських військ проти Російської імперії заради здобуття Україною незалежності стали темою численних науково-історичних досліджень і патріотичних літературно-художніх творів. Історіографія порівнює бій за Маківку з Фермопільською битвою, стверджує, що бої за Маківку навесні 1915 р. мали велике стратегічне значення для всього театру війни на Карпатсько-Галицькому напрямку, що перемога легіону УСС над переважаючими російсько-імперськими силами на горі Маківці не дозволило російсько-імперським військам подолати Карпатські хребти на напрямку Стрий – Мукачеве і вийти в долини для наступу на Будапешт і Відень.

Маківка залишилася особливою сторінкою як в історії України, так і в історії багатьох українських родин. За радянських часів у тих, хто піднімався на Маківку, до могил Січових стрільців, могли бути неприємності, оскільки режим замовчував історію Маківки, намагався зробити так, щоб подвиг стрільців затягнуло болотом забуття. Але – не вдалося. Нині на горі Маківка споруджено Пантеон слави стрілецтва

(1999 р.) - меморіал, що в центрі має великий хрест з капличкою всередині та триптихом – мозаїчним зображенням Матері Божої, Святого Георгія і архангела Михаїла (вони вважаються покровителями воїнства), а навколо - 50 хрестів з тесаного каменю, бо саме стільки стрільців, як доведено нині, усього загинуло у цій битві [Вдовиченко, 2016: с.9]. На кожному надгробку вказано ім'я та прізвище загиблих стрільців, на жаль, не позначені (як це було на старих могилах, ще під дерев'яними хрестами) назви міст і сіл, звідки родом хлопці, що покояться тут вже понад 100 років. Для туристів, крім меморіалу, буде цікаво ознайомитися з бронзовою таблицею з прізвищами 34 полеглих на горі Маківка, що була вмурована у стіну церкви в селі Тухля у 1930-х рр. та збереглася до наших часів, будучи заштукатуреною під грубим шаром вапна. Також у м. Славському існує музей, присвячений цій битві.

Стрільці створили чимало пісень, які не втрачають популярності вже сто років. При Легіоні УСС діяв просвітницький осередок «Пресова квартира», який займався видавничою та агітаційною справами, видавав газету «Самохотник» («Доброволець»), поетичний журнал «Новініана», сатиричні журнали «Бомба» і «Самопал», «Вісник Пресової Квартири», журнали «Шляхи» і «Червона калина». До УСС добровольцями йшли люди освічені, так серед старшин і стрільців майже 40% було інтелігенції, у т.ч. громадських, політичних діячів, поетів, художників. Недарма на початку 1990-х рр., ще до проголошення незалежної України, існував справжній культ на символи січових стрільців, а їхні пісні живуть і нині.

Відчутних втрат легіон УСС зазнав на початку липня 1917 р. у бою під Конюхами, під час так званої «офензиви Керенського». Врятуватися вдалося лише близько 400 старшинам і стрільцям. З них сформували новий курінь УСС, який здійснив похід до Збруча, а в лютому 1918 р. вирушив у похід на Україну з австрійсько-угорськими військами. Згодом австро-угорці приділили курінь до групи полковника Василя Вишиваного. Також слід відзначити участь формації січових стрільців під командуванням генерала Марка Безручка (за польськими джерелами [5, с.9]), у Варшавській битві, що відбулася 15 серпня 1920 р., разом з Військом Польським. Отже, завдяки УСС, українське військо має безпосереднє відношення до Дня Війська Польського, що святкується щорічно саме 15 серпня, а військово-газетне гасло тих часів – «За нашу та вашу свободу», набуває в сучасних умовах підвищеної актуальності.

Отже, українські січові стрільці стали зародком української національної армії, їхні військові звитяги мали велике значення для відновлення давніх козацьких військових традицій, зростання українського патріотизму. У Центральному державному історичному архіві України у Львові Легіону УСС присвячений 363-й фонд, у якому нараховується 279 справ. Нині українці активно цікавляться як

окремими знаменитими персоналіями Легіону УСС, такими як Осип Назарук, Олена Степанівна, так і шукають біографічні відомості про своїх родичів, що були в УСС, а досвід Легіону використовується у сучасному реформуванні Збройних сил незалежної України, зокрема їхньої організаційно-управлінської структури, військових посад і звань, військових одностроїв тощо (табл.1).

На горі Лисоня у серпні-вересні 1916 р. відбулися запеклі бої Легіону УСС з переважаючими силами російської армії. Найкривавіший бій відбувся 2 вересня, коли перемогу було здобуто ціною втрати більш як половини особового складу українського легіону: 81 вояк убитий, 293 – поранені, 285 - потрапили у полон. Такою ціною Легіон УСС зупинив наступ російського агресора на Бережани і його бойову операцію «Брусилівський прорив». Вшанування століття подвигу Січових стрільців відбулося цього року у новому, значно ширшому масштабі, основними складниками якого стали: проведений вперше Мілітарний фестиваль українського стрілецтва, у межах якого у с. Посухів, що біля підніжжя Лисоні, з'їхалося близько 5 тис. учасників і гостей; з Тернополя до Посухова прибув спеціальний «Потяг українських звітяг»; відбулося освячення стрілецького цвинтаря, де спочивають учасники того столітнього бою, та перепоховання останків Січових стрільців, а також урочисте сходження учасників заходу на г. Лисоню алеєю, обсадженою червоною калиною. Ще у 1994 р. на вершині Лисоні був встановлений Хрест скорботи і слави, а на мармурових плитах - викарбувані імена полеглих героїв. Поруч з Хрестом збудовано капличку, яку до століття бою реконструювали та розписали новими іконами, на яких зображено як Січових стрільців, так і новітніх героїв, які уже в наш час віддали своє життя за Україну. У заходах з вшанування століття бою на г. Лисоні взяли участь сивочолі ветерани УПА, 91-річна дочка Січового стрільця Надія Ярема, хлопці і дівчата з патріотичних молодіжних організацій, відомі громадські діячі, туристи та прочани з усієї Галичини та України. На гостей чекали різноманітні заходи, серед яких: реконструкція пам'ятного бою, урочисте погашення спеціальної марки та поштового конверта, виставка світлин і художніх творів, концерт гуртів та мистецьких колективів. Очільники Тернопільщини відзначили нагородами усіх, хто долучився до створення пам'ятного меморіального комплексу, - художників, артистів, будівельників, волонтерів.

З подіями I Світової війни пов'язане і виникнення гасла «Слава Україні!», що потрапило до українського лексикону в 1920-х рр. минулого століття, як стверджує український історик, голова Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович (табл. 2). Так, з історичних джерел відомо, що заклик «Слава Україні!» виник у кінному полку «Чорних запорожців». Це була збройна формація армії УНР, яка, виборюючи незалежність, діяла упродовж 1918-1920 рр. на

теренах України. Щоправда, тоді вислів звучав дещо інакше: «Слава Україні!» - «Козакам слава!». Кажуть, так віталось козацтво за часів II Гетьманату Павла Скоропадського. У відповідь промовляли «Гетьману слава!», а з відповіддю «Героям слава!» це було традиційне привітання кубанського козацтва, яке розглядалось як частина України. Адже у 1918-1920 рр. існували спроби включення Кубанської народної республіки до складу УНР. Також подібним чином вітали один одного повстанці Холодного Яру. Так, 24 вересня 1920 р. у Медведівці на Черкащині, де колись спалахнула Коліївщина, відбулася нарада холодноярських отаманів, у якій взяли участь командири Степової дивізії та ватажки збройних формувань з інших регіонів. На ній криворізького отамана Степового-Блакитного (Кость Пестушко) було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць. Власне Степова дивізія, яка налічувала від 12 до 18 тис. бійців, і поширила вітання «Слава Україні!» - «Україні слава!». А найгучніше воно зазвучало з появою ОУН. Гасло «Слава Україні!» - «Героям слава!» стало символом УПА. Промовляли його пошепки, криючись від ворога, під страхом смерті, оскільки поради за нього катували, вбивали. Але нескорені патріоти готові були терпіти всі муки і, віддаючи життя, на останньому видиху все одно проказували: «Слава Україні!».

Таблиця 2

Трансформація гасла «Слава Україні!» з відповіддю¹⁾

№ з/п	Варіанти гасла «Слава Україні!» з відповіддю	Хто і де використовував	Роки
1	«Слава Україні!» - «Козакам слава!»	Кінний полк «Чорних запорожців» армії УНР	1918-1920 рр.
2	«Слава Україні!» - «Гетьману слава!»	Збройні сили України за часів II Гетьманату П.Скоропадського	1918-1919 рр.
3	«Слава Україні!» - «Героям слава!»	Традиційне привітання козацтва Кубанської народної республіки, яка розглядалася, як частина України (за часів існування УНР)	1919-1920 рр.
4	«Слава Україні!» - «Україні слава!»	Гасло повстанців Холодного Яру, що сформували Степову дивізію під командуванням головного отамана Степового-Блакитного (Костя Пестушка)	1920 рік
5	«Слава Україні!» - «Героям слава!»	Символ ОУН/УПА	1930-1950 рр.
		Вітальне гасло сучасної незалежної Української держави	з 1991 р.

¹⁾ Авторська розробка за [4, с.9].

Досвід II Світової війни перевагу логістики показує на прикладі операції з висадки військ союзників у Франції 1944 р. Ця операція відома під назвою “Overlord” і є ілюстрацією ретельної логістичної підготовки цієї операції з боку союзницьких військ, що забезпечило її успіх та мінімальні людські втрати. Як результат, терміни II Світової війни були істотно скорочені. Детально логістичні особливості цієї битви розкрито у працях автора [6, с. 62-74]. У 2014 р. відзначалося 70-річчя операції “Overlord”, на якому були присутні не тільки керівництво США, Канади та країн ЄС, але й численні туристи, до послуг яких були підготовлені екскурсії під гаслом «Шляхи звитяги», відповідні музейні експозиції тощо.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Національно-патріотичний аспект професійної освіти в туризмі розглянуто на прикладі логістики туризму. Цей курс акцентує важливість ресурсів військового туризму для розвитку його видів, пов’язаних з формуванням перших українських військових частин, зокрема під час Першої світової війни – Легіону Українських Січових стрільців та їх бойових випробувань у битвах на горах Маківка та Лисоня. Відповідний міжнародний досвід використання військових пам’яток Першої світової війни для розвитку туризму має Польща, що може бути використано також в Україні. Цей напрям слід розглядати як перспективний для подальшого розвитку українського туризму в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Смирнов І.Г. Логістика у туризмі: навч. пос.[Текст] / І.Г.Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
2. Смирнов І.Г. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам’яток Першої світової війни): картографічний вимір [Текст] /І.Г.Смирнов// Часопис картографії: зб.наук.пр. – Вип. 13. – К.:КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – С.109-123.
3. Петров Г. Верденская мясорубка[Текст]/Г.Петров. – Загадки истории. – 2016.-№16.-С.24-25.
4. Вдовиченко Г. Попіл Маківки[Текст]/Г.Вдовиченко// Високий замок. – 2016.-20-26 жовтня. – С.9.
5. Golybard E. Znak pokoju z wojny w Tatle [Текст]/E. Golybard // Dziennik Kijowski. -2014. - №16 (479). – S.9.
6. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: Навч.пос. [Текст]/Я.Б.Олійник, І.Г.Смирнов. – К.:Обрії, 2011. - 545 с.
7. Бої за гору Маківка. [Електронний ресурс]. - Режим доступу // wikipedia.org
8. Маківка (гора) - Вікіпедія: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Summary. *Given approaches to teaching of travel and logistics disciplines (on example of tourism logistics) in the Ukrainian national-patriotic aspect. Analyzed the use of tourism resources as a basis for the development of military, military-patriotic and other kinds of tourism in Ukraine (including USS (Ukrainian Cosacks Infantry) Legion, the battle on the mountains of Makivka and Lysonia) during First and Second World Wars. Described in details the battle on Mount Makivka between Austrian and Russian troops and heroic action of USS Legion on Defense of Mount Makivka. Completed a review of publications on the subject of the article. Used appropriate terms with their interpretation. Proposed conclusions highlighted the importance of national-patriotic training of tourism specialists in Ukraine. Revealed perspectives of the study subject areas for further development. Displayed trends and the current state of military-patriotic tourism resource using in Ukraine on examples of First and Second World Wars memorials and historic places.*

Keywords: *logistics, tourism, military tourism, national-patriotic dimension, Legion of USS (Ukrainian Cosacks Infantry), the mountains of Makivka and Lysonia battles.*

РОЗДІЛ 5.
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 338.1:316.334.55

Бойко В.В.,
к.е.н., доцент,
Львівський національний аграрний університет,
м. Львів
Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті структуризовано доцільність взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій. Ідентифіковано існуючі розбіжності між державною політикою забезпечення економічної безпеки та сталим розвитком сільських територій. Обґрунтовано пріоритети та етапи взаємоузгодження цієї політики зі сталим розвитком сільських територій.

***Ключові слова:** економічна безпека, державна політика, сільські території, сталий розвиток, ризик.*

Постановка проблеми. Формування цільового рівня економічної безпеки є одним із стратегічних пріоритетів в системі національних інтересів будь-якої держави. Ефективність досягнення цього пріоритету, головним чином, визначається функціональними параметрами державної політики забезпечення економічної безпеки, що формалізується в реалізації конкретних прикладних безпекових заходів на різних ієрархічних рівнях управління національної економіки. На формування характеру та інструментального набору державної політики забезпечення економічної безпеки мають вплив, як об'єктивні (політична ситуація всередині країни, позиції держави на міжнародній арені, загальні макроекономічні тенденції, природно-ресурсний потенціал держави, її місце в системі міжнародного розподілу праці, параметри внутрішнього бізнес-середовища тощо) так і суб'єктивні (масштаби корупційних впливів, спроможність політичних еліт держави до ініціювання та проведення масштабних системних реформ, узгодження суспільних і приватних інтересів, параметри економічних очікувань населення, його ментальність та психологія мислення, готовність суспільства до впровадження структурних змін та інші)

чинники. В умовах загострення структурних дисбалансів ускладнюються процеси становлення сталого розвитку, насамперед, на рівні сільських територій, що потребує формалізації адекватного інструментарію державної політики забезпечення економічної безпеки. З огляду на це, актуалізується проблема обґрунтування пріоритетів взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-прикладні аспекти реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки досліджувалися такими вченими як О. Власюк [1], Б. Губський [2], Я. Жаліло [3], Г. Пастернак-Таранушенко [5], В. Предборський [7] та інші. Авторами опрацьовано питання позиціонування безпекології в економічній науці, реалізації прикладних аспектів державної політики забезпечення економічної безпеки, вироблення стратегії забезпечення економічної безпеки держави, формування методології економічної безпеки на різних рівнях ієрархічного управління. Своєю чергою, проблеми сталого розвитку стали об'єктами досліджень у працях таких науковців як О. Попова [6], А. Садовенко [8], М. Малік [4], В. Уркевич [9], М. Хвесик [4] та інші. Вченими досліджено проблемні аспекти сталого розвитку суспільства, взаємодії між людиною та природними екосистемами, організації збалансованого природокористування на сільських територіях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних науково-практичних розробок у сфері провадження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій, науковцями ще недостатньо уваги приділено обґрунтуванню пріоритетів взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування пріоритетів взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутнісний зміст сталого розвитку полягає в гарантуванні якісного задоволення об'єктивних потреб суспільства, одночасно, не ставлячи під загрозу можливість наступних поколінь до задоволення цих потреб. Сталий розвиток характеризують як такий, за якого людина не наносить суттєвої шкоди природним екосистемам, що дозволяє своєчасно відновити ресурсні потужності останніх [8, с. 25]. Вихідною точкою утвердження в глобальному вимірі ідеї сталого розвитку прийнято вважати Міжнародну конференцію з навколишнього середовища і розвитку ООН, що відбулася 14 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. За підсумками цієї конференції, в роботі якої взяли участь представники 178 країн світу та 1600 неурядових організацій, було констатовано, що

людська цивілізація знаходиться на вирішальному етапі свого розвитку: наявні протиріччя між пріоритетними цілями розвитку цивілізації та можливостями природних екосистем досягнули свого апогею, відсутність своєчасного узгодження між якими неминуче призведе до глобальної катастрофи.

Сутність конфлікту полягає в тому, що людство, оволодівши інноваційними матеріало- та енергоємними технологіями, зруйнувало функціонування екосистеми біосфери. Надмірне антропогенне навантаження зумовило до залучення в соціоекономічні процеси критичну масу природних ресурсів, які біосфера не здатна переробити без порушення природної рівноваги (гомеостазу) [8, с. 25, 56]. Згодом концептуальні засади конференції в Ріо-де-Жанейро були підтримані та пролонговані в межах сесії Генеральної Асамблеї ООН на Саміті тисячоліття (2000 р.), Світового саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.), Саміту ООН в Нью-Йорку з питань Цілей розвитку тисячоліття (2010 р.).

Ефективна реалізація державної політики забезпечення економічної безпеки в контексті досягнення сталого розвитку сільських територій ускладнюється структурними розбіжностями, що наведені нижче. Стратегічні пріоритети державної політики забезпечення економічної безпеки є неузгодженими з базовими цілями сталого розвитку сільських територій, що вносить дисбаланси в процеси синергічної взаємодії механізмів та інструментів в ході забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку. Це не лише ускладнює налагодження цілеспрямованого використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, але й знижує оперативність і вносить інертність у процеси прийняття управлінських рішень, пов'язаних із розвитком сільських територій.

Соціальна та екологічна складові сталого розвитку сільських територій є дотичними в структурі базових пріоритетів державної політики забезпечення економічної безпеки, що головним чином зорієнтована на нарощення фінансово-економічного потенціалу, розвиток урбанізованих територій, захист національних інтересів в системі міжнародних економічних відносин тощо. Натомість, такий диспаритет пріоритетності ключових цілей політики економічної безпеки обмежує функціональні параметри становлення сталого розвитку сільських територій та об'єктивно ускладнює збалансування розвитку економічної, соціальної та екологічних сфер, що є фундаментальним базисом сталого розвитку та передумовою раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій з метою його збереження для прийдешніх поколінь.

Недостатність реалізації комплексних структурних реформ обмежує системний характер державної політики забезпечення економічної безпеки та посилює ситуаційно-орієнтовані підходи до управління

безпековими процесами, тоді як імплементація засад сталого розвитку сільських територій потребує розробки довгострокової програмної підтримки впровадження послідовних заходів у ході збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер. З огляду на це, доцільним є переорієнтація механізмів та інструментів провадження державної політики забезпечення економічної безпеки в площину довгострокових пріоритетів сталого розвитку сільських територій. Досягнення такої кореспонденції дозволить підвищити стабільність та посилити стійкість функціональних складових елементів системи економічної держави в просторо-регіональному вимірі.

Проблеми аспектом реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку сільських територій є відсутність ефективних управлінських взаємозв'язків, як інституційного, так і функціонального характеру. Це не лише знижує рівень керованості безпекових процесів, що орієнтовані на засади сталого розвитку сільських територій, посилює інерційність прийняття управлінських рішень, обмежує можливості своєчасного фінансування пріоритетних заходів, але й ускладнює взаємоузгодження інтересів і структурування конфліктів між суб'єктами в середовищі сільського розвитку.

Інструменти та засоби реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки головним чином націлені на подолання вже існуючих наслідків дестабілізуючих впливів загроз і, меншою мірою, на вироблення превентивних механізмів мінімізації ризиків функціонування соціально-економічних систем, що об'єктивно обумовлено обмеженістю ресурсно-функціональної бази системи безпеки через безперервні трансформаційні процеси та інертний характер проведення структурних реформ. Своєю чергою, фундаментальні засади сталого розвитку сільських територій вимагають формування потужних резервних фондів для ефективного збалансування в довгостроковій перспективі економічної, соціальної та екологічної сфер.

Враховуючи ідентифіковані розбіжності між прикладними засадами реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки та сталим розвитком сільських територій, доцільно обґрунтувати такі пріоритети їх системного взаємоузгодження:

- 1) переорієнтація стратегічних цілей державної політики забезпечення економічної безпеки до вимог і засад сталого розвитку сільських територій, що дозволить мінімізувати ризики виникнення конфліктів між суб'єктами інституційного обміну в середовищі розвитку сільських територій та посилити системну взаємодію органів державного управління на макро- та мезорівнях;

2) посилення ролі соціальної та екологічної складових сталого розвитку сільських територій в структурі безпекових пріоритетів держави, що забезпечить гарантування збалансованого підходу до підтримки процесів становлення сталого розвитку сільських територій;

3) подолання безсистемного характеру реалізації прикладних засад державної політики забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку сільських територій, шляхом переорієнтації її механізмів та інструментів у площину довгострокових цілей;

4) удосконалення управлінських взаємозв'язків, повноважень, обов'язків і відповідальності між суб'єктами провадження державної політики забезпечення економічної безпеки на просторово-регіональному рівні;

5) посилення превентивної складової інструментарію державної політики забезпечення економічної безпеки в контексті досягнення сталого розвитку сільських територій.

Взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку можливе на засадах дотримання системного підходу та певної етапності дій. Це передбачає не лише залучення масштабних ресурсних потужностей, але й зміни параметрів внутрішніх соціально-психологічних мотивів і стимулів, як на рівні безпосередніх виконавців прикладних засад безпекової політики, так і сільського населення. Такі зміни мають формалізуватися у відповідальному споживанні природних ресурсів, зниженні рівня забрудненості навколишнього середовища, формуванні бережливого ставлення до природних екосистем тощо.

Ключовими етапами взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій визначено такі:

1) структуризація стратегічних цілей державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій;

2) ідентифікація критичних дисбалансів між державною політикою забезпечення економічної безпеки та сталим розвитком;

3) діагностика можливостей ресурсного потенціалу системи економічної безпеки держави в контексті становлення процесів сталого розвитку;

4) виявлення незадіяних резервів подолання критичних дисбалансів політики економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій;

5) моделювання ймовірних прогностичних сценаріїв реалізації безпекових заходів в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій;

6) обґрунтування та вибір пріоритетного варіанту збалансування економічної, соціальної та економічної сфер сільських територій;

7) формування економічної безпеки та становлення процесів сталого розвитку сільських територій.

Залежно від часового періоду, взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій повинно передбачати: 1) в короткостроковій перспективі – формування мережі підсистемних управлінських функціонально-організаційних взаємозв'язків на основі виявлення взаємозалежностей між процесами забезпечення економічної безпеки та становлення сталого розвитку сільських територій; 2) у середньостроковому вимірі – налагодження злагодженої взаємодії між інструментами та засобами системи економічної безпеки держави в процесі імплементації прикладних засад сталого розвитку сільських територій; 3) у довгостроковому періоді – формалізація механізму пропорційної трансформації масштабу отриманого корисного ефекту від сформованої безпеки функціонування господарських комплексів сільських територій в площину збалансування структурних складових сталого розвитку.

Гармонізація процесу взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій в часовому вимірі забезпечить не лише мінімізацію ймовірнісних прорахунків і помилок, але й перспективних витрат, понесених на збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер розвитку сільських територій.

Висновки. Загострення дисбалансів сталого розвитку сільських територій підвищує ризики ірраціонального природокористування та посилює негативний вплив антропогенного навантаження в процесі господарювання на природні екосистеми. Це потребує розробки адекватних заходів щодо протидії наростаючим викликам і загрозам на засадах взаємоузгодження державної політики забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку сільських територій. Основними пріоритетами в цій сфері визначено переорієнтацію стратегічних цілей державної політики забезпечення економічної безпеки до вимог і засад сталого розвитку сільських територій; посилення ролі соціальної та екологічної складових сталого розвитку сільських територій в структурі безпекових пріоритетів держави; подолання безсистемного характеру реалізації прикладних засад державної політики забезпечення економічної безпеки; удосконалення управлінських взаємозв'язків між суб'єктами державної політики забезпечення економічної безпеки; посилення превентивної складової інструментарію державної політики забезпечення економічної безпеки. Досягнення цих пріоритетів забезпечить формування передумов для мінімізації ризиків і загроз у ході становлення процесів сталого розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
2. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
3. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К : Сантисанга. – 2001. – 224 с.
4. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК, 2010. – №5. – С.3-12.
5. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статики процесу забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
6. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / Попова О. Л. – К. : Ін-т екон. і прогнозів. НАН України, 2009. – 352 с.
7. Предборський В. А. Економічна безпека держави : [монографія] / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
8. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт. : А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К. : 2011. – 392 с.
9. Уркевич В. Ю. Про категорію “сталий розвиток сільських територій” / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природно-ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція (22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24-26.

Summary. The article is structured feasibility mutual confrontation of government policy to ensure economic security and sustainable rural development. Identified discrepancies between government policy to ensure economic security and sustainable development of rural areas. Grounded priorities and stages of mutual confrontation policy with sustainable development of rural areas.

Keywords: *economic security, policy of state, rural development, sustainable development, risk.*

*Лисак В.Ю.,
к.е.н., доцент,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський
Хомин О.Й.,
к.е.н. доцент, професор кафедри соціальних дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів*

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОДИН З ЧИННИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

З розвитком ринкових відносин спостерігається жвавий рух населення як в середині країни так і виїзд населення за її межі. Тому, в сучасних економічних умовах однією з складових частин загальнодержавної політики України, має стати ефективна міграційна політика як на міждержавному так і регіональному рівні.

***Ключові слова:** персонал, міграція, трудова міграція, фактори міграції, зовнішня міграція, внутрішня міграція, динаміка міграції, глобалізаційні процеси.*

Головне багатство країни – її людський потенціал, який є основою її існування. Будь-яка втрата людських ресурсів незалежно від характеру і конкретних причин як в кількісному, так і в якісному аспектах, стає не лише внутрішньополітичною, але і геополітичною проблемою. Ці витрати дестабілюють і ослабляють країну, стаючи загрозою національній безпеці [1, с. 37].

Аналіз та вивчення причин міграції населення а також їх вплив на економічну безпеку як регіону в цілому так і України зокрема. Дослідження основних факторів впливу на міграційні процеси в умовах глобалізації.

Методологічні засади щодо міграції населення та її впливу на економічну безпеку закладені в наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених: О.І. Амоша, О.Ф. Новикова, В.П. Антонюк, Л.В. Шаульська, Б. В. Буркинський, В. М. Нижник, М. В. Ніколайчук, О.В. Стефанишин, Г.В. Назарова, М.В. Птуха та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт та поглядів науковців, які присвячені особливостям міграції робочої сили та її впливу на економічну безпеку країни існує необхідність подальшого більш глибокого вивчення цього явища на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу Теоретичні дослідження міграційних процесів індустріального світу були розпочаті ще в ХІХ ст., тоді ж, в

1885 році англійським вченим Е.Г. Равенштейном були сформульовані одинадцять міграційних законів, які він вивів розглядаючи міграції у Великобританії й Північній Америці. Ці закони справедливі й сьогодні, що свідчить про їх об'єктивний характер, а значить і можливість впливу на їх перебіг. Саме тому на них базуються багато теорій в міграціології. Основними з них є наступні: найбільше міграцій здійснюється на короткі відстані; чим крупніше територіальний центр, тим він більше привабливий для мігрантів; кожному міграційному потоку відповідає свій контрпоток; зростання великих міст більшою мірою обумовлений міграцією населення, ніж природним приростом; масштаби міграції зростають із розвитком промисловості й торгівлі й особливо з розвитком транспорту; економічні причини міграції є визначальними [2].

В процесі нашого дослідження необхідно вивчити категоріальний апарат та дефініцію понять «міграція», це дозволить краще проаналізувати та вивчити дане суспільне явище.

Взагалі, термін «міграція» походить від латинського слова *migratio*, що означає переміщення, переселення.

Вперше поняття «міграція» вводить у науковий вжиток у кінці ХІХ століття англійський учений Е. Равенштейн (1834—1913) у роботі «Закони міграції». Автор розглядає міграцію як безперервний процес, обумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [3, с. 36].

Ровенчак О. в своїй праці дає наступне тлумачення міграція - це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію [4, с. 128].

Поряд з терміном міграція в науковій літературі зустрічається поняття трудова міграція. Варто погодитись, що трудова міграція населення - це особливий, економічного характеру, вид міграції, який обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання. З широкої точки зору трудову міграцію визначають як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. Вузьке трактування зводиться до вселення жителів однієї країни на територію іншої, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням [5, с. 289].

Міграційні процеси, складовими яких є стаціонарна або постійна, сезона, трудова маятникова міграція та еміграція, значною мірою впливали і впливають на ефективність і раціональне використання людського потенціалу як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах.

На напрями, структуру та інтенсивність міграційних потоків також суттєво впливають історичні особливості соціально-економічного розвитку регіонів України та їх природно-географічні умови [6, с. 74].

Останнім часом в соціально-економічному розвитку будь-якого регіону одним з найбільш поширених явищ є міграційні процеси. Оскільки згідно Конституції України Статті 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Хмельницька область являє собою відносно відокремлену, однак відкриту, відтворювальну соціально-економічну систему. Основною метою державної політики має бути забезпечення гідного людини рівня життя населення відповідного регіону з урахуванням місцевої специфіки.

В процесі дослідження необхідно провести аналіз міграційних рухів населення Хмельницької області табл. 1. Результати дослідження свідчать про те, що Хмельницька область виступає постачальником робочої сили в інші регіони України, що зменшує чисельність і масштаби людського капіталу регіону.

Таблиця 1

**Динаміка міграційних рухів населення Хмельницької області у
2005 – 2016 рр., осіб**

Рік	Міждержавна міграція			Міжрегіональна міграція		
	кількість прибулих	кількість вибулих	приріст (скорочення)	кількість прибулих	кількість вибулих	приріст (скорочення)
2005	609	621	-12	7843	10801	-2958
2006	604	571	33	8153	10168	-2015
2007	612	562	50	8243	9127	-884
2008	636	452	184	8444	9439	-995
2009	580	335	245	8181	8764	-583
2010	529	321	208	8548	9359	-811
2011	724	301	423	8413	9967	-1554
2012	575	295	280	8719	9725	-1006
2013	387	155	232	8160	9331	-1171
2014	652	275	377	7602	7952	-350
2015	481	252	229	21869	22272	-403
2016*	98	70	28	5437	6271	-834

Складено на основі джерела [8, с. 237]

** у січні-листопаді 2016 року.*

Аналіз даних таблиці табл. 1 дають підстави стверджувати, що Хмельниччина щороку втрачає значну кількість працездатного населення через міграцію саме всередині країни. Працездатне населення покидає регіон в основному через пошук роботи. Останнім часом багато

населення виїжджає в такі міста як Київ, Одеса, Харків та інші. Оскільки в великих мегаполісах є шанс знайти хоч якусь роботу, що дає можливість отримати кошти на утримання сімей. Дані свідчать про те, що з кожним роком кількість осіб які покидають межі області збільшується на регіональному рівні слід вжити заходів які допоможуть зберегти наявний людський капітал. Серед них наступні: сприяти збільшенню заробітної плати населення регіону, створення додаткових робочих місць, підтримка малого та середнього бізнесу регіону. Поліпшувати інвестиційний клімат регіону шляхом залучення додаткових інвестицій в реальний сектор економіки.

Розвиток економіки України не може стояти осторонь глобалізаційних процесів, які відбуваються в суспільстві. Останнім часом зовнішня політика нашої держави спрямована на розширення участі у світових економічних процесах та посиленні глобалізаційних тенденцій. Окрему увагу заслуговує дослідження потенційних наслідків від входження України у світовий та регіональні ринки праці, аналіз міграційно-дифузійних детермінант включення у ринок праці Європейського Союзу та роль людського капіталу у позиціонуванні країни в системі міжнародного поділу праці. За умов посилення світової економічної кризи міграційні процеси набувають інших форм. На ринку праці західних країн українці займали чільне місце, оскільки ціна робочої сили наших співвітчизників значно менша водночас якість залишається на високому рівні. Однак негативні явища в економіках багатьох країн Європейського Союзу змусило наших співвітчизників повертатись назад до України в цілому та Хмельницьку область зокрема про що свідчать дані табл. 1.

Основною метою мігрантів є прагнення до поліпшення матеріального стану. Особливо актуальним є дане питання для України, де спостерігається низький рівень розвитку економіки, незадовільний життєвий рівень більшості населення та ін. [7, с.103].

Світова економічна криза не могла не позначитись на соціально-економічному розвитку регіону. В економіці регіону спостерігається падіння обсягів виробництва майже в усіх галузях. Це в свою чергу вплинуло на скорочення попиту на робочу силу, знизився рівень зайнятості, насамперед, у таких галузях, як промисловість, сільське господарство, будівництво, котрі традиційно визначали структуру ринку праці області.

Проблемою міграції є і те, що велика кількість осіб які покидають межі регіону та країни є люди високоосвічені як правило вони мають вищу освіту та є висококваліфікованими фахівцями в різних галузях та секторах економіки, що призводить до «витоку мізків». Однак, як правило трудові мігранти закордоном працюють не за професією а виконують низько кваліфіковану роботу. Ситуація яка склалась не може

позитивно вплинути на покращення соціально-економічного стану регіону.

Висновки. Роботодавці в складних економічних умовах, які склались стоять перед важким вибором. Вони змушені замінити існуючий висококваліфікований персонал який вимагає достойної заробітної плати за свою роботу віддаючи перевагу низькооплачуваним некваліфікованим працівникам, чим змушують емігрувати найбільш досвідчену робочу силу.

Список використаних джерел

1. Римашевская Н.М. Человеческий потенциал и угрозы национальной безопасности / Н.М. Римашевская //Власть. – 2000 - № 10. С. 37-45.
2. Simon J.L. The economic consequences of immigration / J.L. Simon. — N.Y., 1989. — P. 15–18.
3. Ніколаєвський В.М., Прохоренко Н.Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення / В.М. Ніколаєвський, Н.Є. Прохоренко // Вісник міжнародного слов'янського університету.— 2009. — Т. 12. — №1. — С. 34-39.
4. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. — 2006. — 2 (17). — С.127-139.
5. Правові основи міжнародної економічної діяльності: [навч. посіб.] / С. В. Фомішин, І. Д. Шутак. — Київ: Кондор, 2009. — 454 с.
6. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України : монографія / О.В. Стефанишин. – Львів : видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
7. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: монографія:у 2 ч. / Київський національний ун-т будівництва і архітектури / В.М. Лич (наук.ред.). — К. : КНУБА, 2009. — Ч.І — 224 с.
8. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2014 рік. – Хмельницький, 2015. – 404 с.

***Summary.** With the development of market relations observed the busy traffic of the population both within the country and the Exodus of population abroad. Therefore, in the current economic environment an integral part of national policy of Ukraine should become an effective migration policy at the inter-state and regional level.*

***Key words:** personnel, migration, human migration factors migration, external migration, internal migration, migration, globalization processes.*

*Лясковець О.В.,
аспірант кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна*

ОЦІНКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ПАТ «ЗАПОРІЗЬКИЙ МЕХАНІЧНИЙ ЗАВОД» НА ПІДСТАВІ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена розгляду питань щодо оцінки ефективності існуючих методів прогнозування рівня економічної безпеки підприємств машинобудування. Визначено особливості використання регресійного та кореляційного аналізу для прогнозування рівня економічної безпеки. Розраховано прогностичне значення шуканої величини, визначено рівень економічної безпеки підприємства. Запропоновані рекомендації та напрямки покращення фінансової діяльності, розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування.

***Ключові слова:** рівень економічної безпеки, економічний розвиток, регресійний аналіз, кореляційна матриця, підприємства машинобудування.*

Постановка проблеми. Функціонування і розвиток підприємств відбувається за складних умов та під постійним впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Відповідно спостерігається погіршення діяльності підприємств, оскільки відсутня будь-яка підтримка з боку владних структур, загострюється економічна ситуація. Поступово відбувається скорочення обсягів виробництва та реалізації продукції, зростання частки позикового капіталу підприємств. Тому, визначення та дослідження стану економічної безпеки підприємства є актуальним та заслуговує на увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку економічної безпеки розглянуто у працях таких вчених: Бехтер Л. А. [1], Біломістна І. І., Ковальчук А. В. [2], Венглюк І. В. [3], Муренко Т. О. [4], Сак Т.В. [6], Судакова О.І. [7], Тимошенко О.В. [8], Хаустова В.Є. [9]. На даний момент існує чимало наукових праць, які присвячені дослідженню питань щодо забезпечення розвитку економічної безпеки, але не здійснено прогнозування показників економічної безпеки підприємств машинобудування.

Метою статті є визначення особливостей використання регресійного та кореляційного аналізу для прогнозування рівня економічної безпеки, розрахунок прогностичного значення шуканої величини, визначення рівня економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Вплив чинників зовнішнього та

внутрішнього середовища негативно позначається на діяльності підприємств машинобудування та зумовлює зниження рівня фінансової стійкості. Одночасно більшість підприємств мають низький рівень економічної безпеки. За даних умов виникає потреба у здійсненні прогнозування рівня економічної безпеки підприємства, що дозволить налагодити діяльність підприємства.

Для проведення прогнозування рівня економічної безпеки було обрано підприємство ПАТ «Запорізький механічний завод» у 2010-2014 рр. По даному підприємству було здійснено регресійний аналіз. Відповідно до проведеного регресійного аналізу підприємство характеризується помірним рівнем кореляції, адже R-квадрат склав 0,93, коефіцієнт множинної кореляції відповідно 0,96, нормований R-квадрат – 0,87 та число спостережень – 20.

Таблиця 1

Регресійний аналіз показників впливу на рівень економічної безпеки підприємства ПАТ «Запорізький механічний завод» у 2010-2014 рр.

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	R-Значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%	Нижнє 95,0%	Верхнє 95,0%
Y	9180,47	11685,60	0,79	0,45	-16856,66	35217,60	-16856,66	35217,60
X ₁	2,88	1,60	1,80	0,10	-0,68	6,44	-0,68	6,44
X ₂	0,57	0,12	4,93	0,00	0,31	0,83	0,31	0,83
X ₃	-0,21	0,33	-0,63	0,54	-0,95	0,53	-0,95	0,53
X ₄	-0,30	0,16	-1,81	0,10	-0,66	0,07	-0,66	0,07
X ₅	0,86	0,45	1,93	0,08	-0,13	1,85	-0,13	1,85
X ₆	0,03	0,04	0,71	0,50	-0,06	0,11	-0,06	0,11
X ₇	0,02	0,18	0,10	0,92	-0,38	0,42	-0,38	0,42
X ₈	-3,70	1,72	-2,15	0,06	-7,53	0,14	-7,53	0,14
X ₉	-1,25	0,83	-1,50	0,17	-3,10	0,61	-3,10	0,61

Примітка. Джерело: [розроблено автором на основі [5]]

Результати проведеного регресійного аналізу відображені в табл. 1 та характеризується погіршенням. Зокрема по підприємству у 2014 р. відносно 2013 р. відбулося скорочення суми власного капіталу на (-77220) тис. грн. або на 56,14%, знизилася сума прибутку від продажу на (-955) тис. грн. чи на 11,11%, сума чистої виручки від реалізації продукції скоротилася на (-3647) тис. грн. або на 10,82%. Одночасно негативним для діяльності підприємства є зростання у 2014 р. порівняно до 2013 р. суми дебіторської заборгованості на 2808 тис. грн. або на 18,74%, підвищення обсягу фінансових витрат на 823 тис. грн. або на 25,88% та позикового капіталу на 1083 тис. грн. Серед позитивних змін слід відзначити, що у 2014 р. відносно 2013 р. спостерігається зростання обсягу готової продукції на 751 тис. грн. чи

на 21,52%, підвищення фонду оплати праці на 329 тис. грн. або на 3,61%. Обсяг чистого прибутку у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. зріс на 19 тис. грн. чи на 0,68%, проте відносно 2012 р. відбулося скорочення суми на 1102 тис. грн. або на 28,28%. Відповідно до зазначених показників підприємство має не високий рівень економічної безпеки, погіршується фінансова та виробнича діяльність.

За даними табл. 1 було визначено регресійне рівняння, яке відповідає формулі (1.1):

$$Y = 9180,47 + 2,88x_1 + 0,57x_2 + (-0,21x_3) + (-0,30x_4) + 0,86x_5 + 0,03x_6 + 0,02x_7 + (-3,70x_8) + (-1,25x_9), \quad (1.1)$$

де Y – чистий прибуток, тис. грн.;

x_1 – сума фінансових витрат, тис. грн.;

x_2 – сума дебіторської заборгованості, тис. грн.;

x_3 – сума кредиторської заборгованості, тис. грн.;

x_4 – сума чистої виручки від реалізації продукції, тис. грн.;

x_5 – обсяг прибутку від продажу, тис. грн.;

x_6 – сума власного капіталу, тис. грн.;

x_7 – сума позикового капіталу, тис. грн.;

x_8 – обсяг готової продукції, тис. грн.;

x_9 – фонд оплати праці, тис. грн.

У зазначеному регресійному рівнянні (1.1) враховується рівномірний вплив всіх запропонованих показників на суму чистого прибутку та відповідно є можливість здійснити прогноз шуканої величини. Однак точність такого прогнозу шуканої величини буде досить низькою та недостовірною. Тому, подібно до аналізу інших підприємств, ми також вважаємо за необхідне оцінити вагомість впливу кожного показника на обсяг прибутку та для проведення прогнозу обрати ті показники, вплив яких є значним. Тому за допомогою функції «Кореляція» було зображено кореляційну матрицю, визначено рівень впливу кожного показника на величину чистого прибутку (табл. 2).

Таблиця 2

Кореляційна матриця залежності чистого прибутку від впливу визначених показників ПАТ «Запорізький механічний завод» у 2010-2014 рр.

Показники	У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
У	1									
X ₁	0,63	1								
X ₂	0,86	0,74	1							
X ₃	-0,43	-0,35	-0,46	1						
X ₄	0,55	0,36	0,36	0,14	1					
X ₅	0,64	0,46	0,43	0,06	0,97	1				
X ₆	0,20	0,06	0,06	0,55	0,64	0,57	1			
X ₇	-0,15	-0,39	-0,27	-0,30	-0,41	-0,38	-0,20	1		
X ₈	0,52	0,92	0,72	-0,35	0,23	0,29	0,10	-0,41	1	
X ₉	-0,49	-0,72	-0,66	0,35	-0,26	-0,27	-0,25	0,40	-0,91	1

Примітка. Джерело: [розроблено автором на основі [5]

Відповідно до проведеного кореляційного аналізу було з'ясовано, що найвагоміший вплив на суму шуканого показника здійснюються показники, які перевищують значення 0,5 на перетині стовпця U з рядками $x_1...x_4$. До таких показників було віднесено: x_1 – суму фінансових витрат, тис. грн.; x_2 – суму дебіторської заборгованості, тис. грн.; x_4 – суму чистої виручки від реалізації продукції, тис. грн.; x_5 – обсяг прибутку від продажу, тис. грн.; x_8 – обсяг готової продукції, тис. грн. Отже, зміна інших показників не зумовлює коливання динаміки чистого прибутку, рівня економічної безпеки і в початковому регресійному рівнянні з формули (1.1) врахуємо виокремлені показники та рівняння матиме вигляд формули (1.2):

$$U = 9180,47 + 2,88x_1 + 0,57x_2 + (-0,30x_4) + 0,86x_5 + (-3,70x_8), \quad (1.2)$$

де U – чистий прибуток, тис. грн.;

x_1 – сума фінансових витрат, тис. грн.;

x_2 – сума дебіторської заборгованості, тис. грн.;

x_4 – сума чистої виручки від реалізації продукції, тис. грн.;

x_5 – обсяг прибутку від продажу, тис. грн.;

x_8 – обсяг готової продукції, тис. грн.

Скористаємося визначеним регресійним рівнянням для визначення прогнозної суми прибутку. Прогнозна шукана величина у 2015 р. складе: $U = 9180,47 + 2,88 \cdot 4003 + 0,57 \cdot 17791 + (-0,30 \cdot 30053) + 0,86 \cdot 7640 + (-3,70 \cdot 4241) = 12927,52$ тис. грн. (рис. 1).

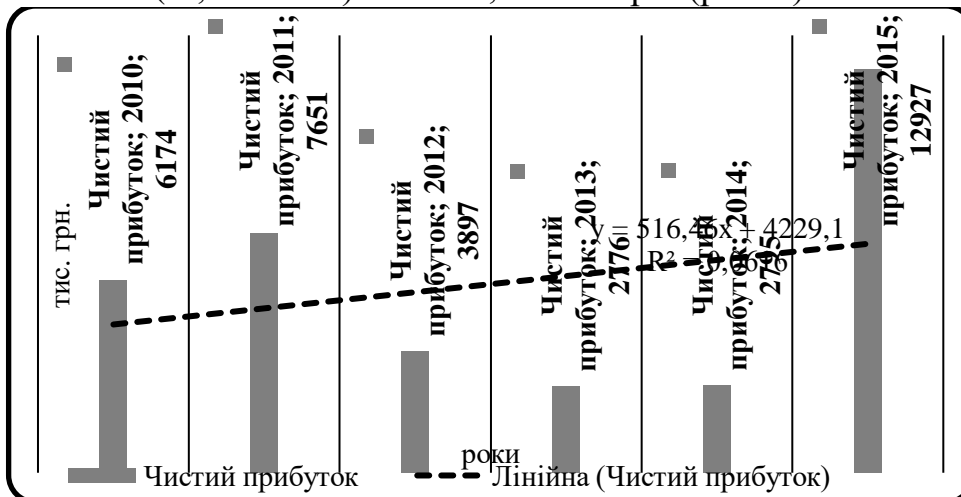

Рис. 1. Прогнозований обсяг чистого прибутку за даними регресійного рівняння по підприємству ПАТ «Запорізький механічний завод» у 2010-2015 рр., тис. грн. [розроблено автором на основі [5]]

На підставі проведеного аналізу можна зазначити, що у 2015 р. відносно 2014 р. відбудеться зростання суми прибутку на 10132,52 тис. грн. або у 3,62 рази. У 2014 р. для підприємства є характерним погіршення окремих результатів діяльності, але відповідно до прогнозних даних ефективність функціонування та рівень економічної безпеки відновиться, будуть розроблені та прийняті методи, раціональні управлінські рішення

щодо раціонального використання фінансових ресурсів, захисту від негативного впливу чинників зовнішнього середовища.

Для підприємства ПАТ «Запорізький механічний завод» у 2015 р. буде характерна ситуація щодо покращення результатів діяльності та підвищення рівня економічної безпеки, оскільки показники економічної діяльності матимуть тенденцію до покращення. Крім того, за результатами попереднього аналізу у 2014 р. підприємство мало високий рівень фінансової стійкості та зростаючий рівень економічної безпеки, тобто відбувалося поступове покращення ефективності функціонування. На нашу думку, прогнозування рівня економічної безпеки підприємства створить можливості для зниження ризиковості в майбутньому, захисту від ризиків оточуючого середовища, сприятиме спрямуванню ефективних методів на покращення основних показників економічної безпеки та оцінці їхнього впливу на шукану величину.

Список використаних джерел

1. Бехтер Л. А. Методичний підхід для отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі методу ентропії [Електронний ресурс] / Л. А. Бехтер // Бізнес Інформ. Серія : економіка, економіко-математичне моделювання. – 2013. – №2. – С. 83–87. – Режим доступу до журн. : http://www.business-inform.net/pdf/2013/2_0/83_87.pdf.
2. Біломісна І. І., Ковальчук А. В. Оцінка стану фінансової безпеки на основі економіко-математичного моделювання [Електронний ресурс] / І. І. Біломісна, А. В. Ковальчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : економічні науки. – 2014. – Вип. 4. – С. 28–32. – Режим доступу до журн. : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_04/08.pdf.
3. Венглюк І. В. Аналіз методів визначення та оцінки соціально-економічної безпеки підприємства / І. В. Венглюк // Економічний аналіз: збірник наукових праць. – 2014. – Т. 15. – № 2. – С. 247–256.
4. Муренко Т. О. Діагностика загроз економічній безпеці підприємства [Електронний ресурс] / Т. О. Муренко // Економіка і фінанси. Серія : економічна безпека – 2014. – № 1. – С. 3–6. – Режим доступу до журн. : http://ecofin.at.ua/ehkonomika_finansy_2014_1.pdf.
5. Річна фінансова звітність підприємств Запорізької області у 2010–2014 рр. [Електронний ресурс] / Річна інформація // Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (SMIDA). — 12.10.2015. — Режим доступу : <http://smida.gov.ua/>.
6. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції [Електронний ресурс] / Т. В. Сак // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. Секція : Інформаційні технології та економічна безпека. – 2013. – №6. – С. 336–340. – Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_6_81.pdf.
7. Судакова О. І. Моделювання процесів управління економічною

безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2008. – Т. 4. – № 1. – С. 35–41.

8. Тимошенко О.В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / О.В. Тимошенко // Бізнес Інформ. Розділ: Механізми регулювання економіки. – 2014. – № 6. – С. 32–37. – Режим доступу до журн. : <http://www.business-inform.net/>.
9. Хаустова В.Є. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави [Електронний ресурс] / В.Є. Хаустова // Проблеми економіки. Серія : Економіка та управління національним господарством. – 2011. – № 3. – С. 28–34. – Режим доступу до журн. : http://www.problecon.com/pdf/2011/3_0/28_34.pdf.

***Summary.** The article is devoted to consideration of questions of estimation of efficiency of existing methods of forecasting the level of economic safety of the enterprises of mechanical engineering. The features of regression and correlation analysis for forecasting the level of economic security. Calculated predictive value of a desired value, determined by the level of economic security of the enterprise. The recommendations and directions of improvement of financial activities, the development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering.*

***Keywords:** economic security, economic development, regression analysis, correlation matrix, enterprise engineering.*

УДК 631.15 (477)

Маковоз О.С.,

к. е. н., доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

м. Харків

Передерій Т.С.,

студентка,

Чмирь А.Ю.,

студент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

м. Харків

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ КАРТ В УКРАЇНІ

Метою статті є характеристика системи захисту інформації при використанні платіжних карт в Україні. Дослідити основні причини які призводять до шахрайства з платіжними картками. Проаналізувати переваги й недоліки використання платіжних карток суб'єктами

економічних відносин. Оцінити сучасний стан використання платіжних карток та шляхи забезпечення безпеки використання платіжних карток.

Ключові слова: *платіжна картка, шахрайства з платіжними картками, безпека, системи захисту інформації платіжних карт.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку національної економіки України впровадження фінансовими установами прогресивних інформаційних технологій сприяє підвищенню продуктивності та якості послуг. Водночас перспективи розвитку банківського сектору значною мірою залежать від вдосконалення підходів щодо обслуговування клієнтів банків. Останніми роками в Україні відбувається активний процес автоматизації банківської діяльності із впровадженням у банківську практику технологій картового (дистанційного) обслуговування. Нові технології і послуги дають змогу банкам оперативніше та якісніше здійснювати операції, спрощувати проведення розрахунків для населення за більш короткий термін часу. Нині в Україні безготівкові розрахунки і платежі здійснюються переважно за допомогою платіжних карток, які є одним із найдинамічнішим сегментом ринку роздрібних платежів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. На сьогодні вагомий внесок у розробку теоретичних положень та методологічних підходів розвитку електронних банківських послуг з використанням платіжних карток зробили провідні вчені-економісти: О.Д. Вовчак, І.Я. Карчева, К.О. Кіреєва [1], І.С. Кравченко, Л.С. Співак, В. Прушківський, І.О. Трубін, Т.С. Шалига.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження система захисту інформації платіжних карт в Україні. Виявити основні причини які призводять до шахрайства з платіжними картками. Проаналізувати переваги й недоліки використання платіжних карток суб'єктами економічних відносин. Охарактеризувати сучасний стан використання платіжних карток та шляхи забезпечення безпеки використання платіжних карток.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах банківська система України перебуває під постійним впливом нових провідних технологій. В сферу її впливу потрапляють послуги щодо випуску та обслуговування платіжних карток, які є основним шляхом прискорення обігу коштів. Загалом безготівкові розрахунки відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективного і прозорого функціонування економіки країни, зокрема, сприяють зменшенню частки тіньового сектору економіки, скороченню витрат на обслуговування готівкового обігу. Також безготівкова форма розрахунків підвищує активність населення як учасника банківської

системи. При цьому важливість таких розрахунків проявляється також у постачанні та перерозподілі грошей, завдяки чому появляються додаткові можливості для кредитування, отримання додаткового прибутку, підвищення прозорості та надійності всієї національної фінансової системи. Безготівкові розрахунки є швидкими, зручними, дешевими, проте при їх застосуванні не для всіх суб'єктів забезпечено повну безпеку господарювання.

Відкритість Інтернету для спілкування і доступність інформації, що містить ця мережа, в окремих випадках потребує обмеженого доступу. Надійність обміну інформацією потребує управління цим процесом і постійного його вдосконалення.

Банківські установи особливо зацікавлені у збереженні інформації, яку містять чи передають через Інтернет сучасні платіжні картки з метою захисту своїх клієнтів. Тому банки приділяють велику увагу безпеці інформації [1, с. 22].

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» платіжна картка являє спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей в готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [2].

Переваги й недоліки використання платіжних карток суб'єктами економічних відносин було проаналізовано та відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика використання платіжних карток для суб'єктів економічних відносин (складено на основі [3 - 5])

Переваги:	Недоліки:
<i>Використання платіжних карток для населення(громадянина):</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – зручність і простота процедури; – скорочення часу обслуговування; – зменшення кількості помилок при прийомі платежів; – одержання потрібної суми в будь-якому банкоматі або пункті видачі. 	<ul style="list-style-type: none"> – втрата платіжної картки, що призводить до використання персональних даних незаконним шляхом; – матеріальні втрати.
<i>Для підприємства (банку):</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – зменшення терміну нарахування заробітної плати; – зниження накладних витрат з обслуговування готівки; 	<ul style="list-style-type: none"> – у разі шахрайських дій - фінансові збитки та втрата клієнтів; – збільшення витрат на

<ul style="list-style-type: none"> – зниження ризиків збереження і транспортування готівки. 	<p>забезпечення безпеки використання платіжних карток;</p> <ul style="list-style-type: none"> – додаткові витрати на розслідування злочинів з платіжними картками; – можлива втрата репутації; – витік конфіденційної інформації.
<i>Для держави:</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення надходжень у місцеві та державні бюджети за рахунок більш повного оподаткування суб'єктів господарювання ; – зменшення витрат на виробництво банкнот і монет; – зменшення витрат на касові операції, транспортування та зберігання; – зменшення тіньового сектору. 	<ul style="list-style-type: none"> – втрата фінансових ресурсів від можливих шахрайств; – можливий канал для фінансування тероризму.

Проведений аналіз показав, що серед основних причин, які призводять до шахрайства з платіжними картками, можна виділити: низький рівень фінансової грамотності населення, зокрема відсутність належної поінформованості про заходи безпеки при здійсненні операцій, недотримання банками усіх необхідних способів і методів захисту від шахрайства, повільне впровадження смарт-карток, а відповідно - широке використання карток із магнітною смугою та значне поширення розрахунків в мережі Інтернет. Сьогодні основну роль в системі захисту платіжних карток відводиться державі.

На сьогодні основними напрямками державної політики України в сфері електронних платіжних систем є:

1. Стимулювання розширення безготівкових розрахунків та розвитку платіжної інфраструктури, тобто зменшення частки розрахунків готівкою, що збільшить доходи бюджету без збільшення податкових ставок. Відповідно до постанови правління Національного банку України від 25 листопада 2016 року №407, яким, власне, і вносяться зміни до постанови № 210 «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» підприємства (підприємці) під час здійснення розрахунків зі споживачами за товари, роботи, послуги на суму понад 50 000 гривень повинні проводити такі операції в безготівковій формі. Позитивними ефектами є: звуження сфери використання готівки та розширення сфери безготівкових розрахунків; забезпечення стабільних находжень готівки до банківської системи й прискорення її обігу; додаткові ресурси для кредитування економіки; зменшення обсягів

тіньової економіки; легалізація доходів населення; збільшення прозорості фінансових потоків та боротьба з корупцією; зменшення витрат на обслуговування готівки [4].

2. Впровадження Національної програми сприяння безпеці електронних платежів і карткових розрахунків за підтримки Державного департаменту США. Програма триватиме рік: з жовтня 2016 року до вересня 2017 року. Цей проект, заснований за фінансової підтримки Державного департаменту США, який координується Українською міжбанківською асоціацією членів платіжних систем ЕМА. Програмою передбачено комплекс заходів між Асоціацією, медіа, учасниками платіжного ринку і державних органів за такими напрямками:

1) підвищення поінформованості громадян України про ефективні способи захисту власної інформації та правила безпечного використання платіжних карток, електронних платежів і банкоматів. Головна перепона на шляху зловмисників - дотримання запобіжних заходів при зберіганні та використанні карток, а також грамотний захист своєї особистої та фінансової інформації самими власниками карток;

2) вдосконалення кримінального законодавства України в галузі неправомірного обігу коштів платежу та приведення його у відповідність до світових стандартів з врахуванням актуальних видів карткових та платіжних злочинів;

3) вдосконалення системи оперативного одержання та перевірки правоохоронними органами інформації про злочини з платіжними картками, електронними платежами та в банкоматах;

4) вдосконалення взаємодії між банками, патрульної поліцією, кіберполіцією, слідством при розслідуванні та протидії злочинам з платіжними картками, електронними платежами та в банкоматах;

5) підвищення обізнаності суддів та прокурорів щодо схем вчинення злочинів з платіжними картками, інтернет-платежами та в банкоматах, аналіз судової практики та формування рекомендацій щодо кваліфікації карткових та платіжних злочинів.

3. Важлива роль у зменшенні випадків шахрайства з використанням платіжних інструментів відводиться, безумовно, правоохоронній та судовій системам [6]. Створено департамент кіберполіції Національної поліції України, який спеціалізується на попередженні, виявленні, припиненні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких, передбачає використання електронно-обчислювальних машин, телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет -мереж та систем. Одним із завданням для кіберполіції є:

1) у сфері використання платіжних карток:

– скімінг - незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги платіжних карток ;

- кеш-трепінг- викрадення готівки з банкомату шляхом встановлення на шатер банкомату спеціальної утримуючої накладки;

- кардінг - незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів , що не ініційовані або не підтверджені її держателем;

- несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування;

2) у сфері електронної комерції та господарської діяльності:

- фішинг - виманювання у користувачів Інтернету їх логінів та паролів до електронних гаманців, переказування або обміну валюти тощо;

- онлайн-шахрайство - заволодіння коштами громадян через Інтернет- аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку [7].

Проте вищенаведених напрямків державного регулювання у сфері платіжних електронних систем не достатньо для вирішення питань забезпечення повної безпеки суб'єктів господарювання.

Вразливою ділянкою роботи банківських установ вже багато років залишається дистанційне банківське обслуговування (ДБО) через мережу банкоматів, терміналів самообслуговування та спеціалізованих сайтів. На сьогодні користується попитом якісна система захисту інформації банківської карти від несанкціонованого копіювання (НСК) та використання. Для смарт-карт ця проблема є менш актуальною, оскільки вони є більш захищеними від вказаного явища. Водночас картки з магнітною стрічкою, які широко застосовуються, є меншим безпечними до подібного типу атак, тобто більш вразливі. Крім загальновідомих методів захисту карт із магнітною стрічкою можна виділити технологію захисту MagnePrint, у якій для автентифікації використовується рівень її природного шуму, що є унікальним для кожної карти, а також технологію запису терміналом на третю доріжку магнітної стрічки контрольної послідовності, яка залежить від динамічних реквізитів карти, та формується за допомогою ключа емітента [3, с. 63].

Для конфіденційної інформації, що захищається від НСК, актуальними є загрози її цілісності та конфіденційності. Однією із цілей повинна бути побудова комплексної системи захисту інформації від НСК, яка зможе виконувати таких функцій та вимог:

1. Попередження шкідливих дій:

- усунення умов, які сприяють НСК;
- попередження спроб реалізації НСК.

2. Виявлення здійсненого НСК:

- фіксація факту НСК.
3. Адекватна реакція на НСК:
- застосування захисних механізмів;
 - протидія нейтралізації захисних механізмів;
 - усунення шкідливих наслідків;
 - виявлення причин та умов, які сприяють НСК.

Станом на 2007 - 2016 роки було випущено наступні види платіжних карток (див. табл.2).

Таблиця 2

Види платіжних карток, які емітовані українськими банками [8]

Платіжні картки за видами носіїв інформації					
Дані за станом на:	З магнітною смугою	З магнітною смугою та чипом			
			З них безконтактних	З чипом	З них безконтактних
01.01.2007	30 266	802		1 300	
01.01.2008	38 676	771		1 518	
01.01.2009	36 123	729		1 588	
01.01.2010	27 092	588		1 348	
01.01.2011	27 438	602		1 236	
01.01.2012	32 022	653		1 188	
01.01.2013	31 238	1 014		741	
01.01.2014	33 277	1 536		623	17
01.01.2015	30 009	2 370	1 090	416	0
01.01.2016	27 586	2 766	1 406	194	45
01.04.2016	27 524	2 785	1 549	117	1
01.07.2016	27 648	2 865	1 677	90	2
01.10.2016	27 879	2 896	1761	74	2

Стрімко зростаючими видами шахрайства є кеш-треппінг та фішинг. Так, в першому півріччі 2016 року було виявлено 117 фішингових сайтів. Середня відвідуваність яких становила 15-30 тисяч відвідувань на місяць. Сайти з «видачі кредитів» на платіжну картку стали новим напрямком фішингу. Також в Україні зросла кількість інцидентів, спрямованих на виманювання важливих персональних і платіжних даних у клієнтів, стимулювання оплати клієнтами неіснуючих товарів або послуг [9].

Основні втрати від шахрайств із платіжними картками несуть банки-емітенти, оскільки практично всі відомі методи шахрайств побудовані на несанкціонованому списанні коштів з рахунків клієнтів емітента.

У мінімізації втрат банку під час процесу емісії можна виділити такі основні моменти забезпечення безпеки:

- фізичної і технологічної безпеки процесу виробництва карток;

- процесу авторизації;
- оптимального рівня перевірки персональних даних потенційних власників платіжних карток;
- інформаційно-аналітичної діяльності щодо раннього виявлення шахрайських дій з платіжними картками.

Основним завданням безпеки під час процесу емісії є виключення можливості зникнення заготовок, збереження в таємниці інформації щодо параметрів та недопущення зловживань у процедурі виготовлення карток працівниками банку.

Усі технологічні зони емісійного процесу (сховище для заготовок і персоналізованих карток, приміщення для ембосування, друкування ПІН-конвертів, приміщення авторизації, комп'ютерний зал) повинні бути територіально розмежовані та обладнані певною системою охорони.

За оцінками банків, попередня перевірка клієнтів є однією з найважливіших умов забезпечення безпеки роботи з платіжними картками і зниження обсягу втрат. Результати від цих заходів дають змогу виявити на початковому етапі роботи із заявником осіб, які прагнуть одержати пластикову картку шахрайським способом (за підробленими, недійсними документами, наданням про себе неправдивої інформації тощо). Ця робота може вестись за двома напрямками:

- попередня перевірка фізичних осіб і організацій під час вирішення питання про видачу платіжної картки;
- попередня перевірка юридичних осіб перед укладанням договору на еквайринг.

Для вирішення завдання щодо першого напрямку деякі банки умовно розділяють клієнтів за групами ризику на підставі двох головних принципів:

- можливості встановлення місцезнаходження клієнта;
- можливості стягнення допущеної овердрафтної заборгованості [10].

На сьогодні у протидії картковому шахрайству, банки використовують такі способи: унікальний одноразовий пароль, який власник рахунку отримує на мобільний телефон; встановлення різного виду лімітів на картки при розрахунках та запровадження віртуальних банківських карток, виключно для розрахунків у мережі Інтернет.

Ще одним важливим способом протидії шахрайству з боку банків могла б стати орієнтація на випуск чипових карток. Поки що, станом на 2016 рік картки з чипом становили 0,1% від обсягу емітованих активних карток. А їх емісія мала тенденцію до зниження. Українські банки значно затягують і уповільнюють цей процес, перш за все через відсутність необхідних технічних засобів, які могли б зчитувати дані з такої картки та їх відносно високу ціну.

Слід зазначити, що кількість безготівкових платежів поступово збільшується, проте питома вага операцій з отримання готівки складає дуже високий відсоток, тобто більшість користувачів карток використовують їх з метою зняття готівки. Зацікавленість клієнтів у надійному та зручному засобі розрахунку стимулює діяльність вітчизняних банків у наданні різноманітних якісних послуг і продуктів, що значно впливає на зростання банківської конкуренції [3].

Таблиця 3

Сума та кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками [8]

Дані за:	Сума операцій (млн. грн.)			Кількість операцій (млн. шт.)		
	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього
2002 рік	1 163	18 885	20 048	6	68	74
2003 рік	1 356	26 744	28 100	7	115	122
2004 рік	3 418	60 341	63 759	12	226	238
2005 рік	3 196	96 542	99 738	18	306	324
2006 рік	5 049	147 597	152 646	31	428	459
2007 рік	8 118	217 003	225 121	45	487	532
2008 рік	16 980	355 438	372 418	67	567	634
2009 рік	18 375	334 791	353 166	77	513	590
2010 рік	29 463	421 189	450 652	121	571	692
2011 рік	46 346	529 633	575 979	214	661	875
2012 рік	91 583	649 897	741 480	348	725	1 073
2013 рік	159 138	756 889	916 027	584	755	1 339
2014 рік	255 194	763 841	1 019 035	879	693	1 573
2015 рік	384 795	848 001	1 232 796	1 287	678	1 965
I квартал 2016 року	115 325	216 725	332 050	386	166	552
II квартал 2016 року	132 954	247 475	380 429	427	187	614
III квартал 2016 року	149 528	267 903	417 432	459	190	649

Висновки: Для мінімізації ризиків необхідно створити в банківській системі єдину базу даних користувачів платіжних карток; надавати клієнтам повну інформацію та проводити різноманітні консультації щодо користування платіжними картками; удосконалювати систему моніторингу для виявлення незаконних операцій під час здійснення безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток; здійснювати та впроваджувати ефективні технології забезпечення безпеки безготівкових розрахунків. Вказані заходи нададуть можливість не тільки підвищити рівень фінансової стійкості та стабільності роботи банку, але і укріпити довіру населення до всього банківського сектору.

Список використаних джерел

1. Необхідність створення Єдиного національного платіжного простору в Україні / К. Кіреєва // Вісник Національного банку України. - 2010. - № 9. - С. 21-25.
2. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
3. Васильченко З. М. Розрахунки платіжними картками в Україні: стан, проблеми та перспективи / З. М. Васильченко, А. В. Демченко // Фінанси України. – 2010. – № 1. – С. 74–83.
4. Покупки не дороже 50 тысяч: НБУ ограничивает сумму расчетов наличными для физлиц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/economics/enews/pokupki-ne-dorozhe-50-tysyach-nbu-ogranichivaet-summu-raschetov-nalichnymi-dlya-fizlic-785316.html>
5. Офіційний сайт новин gfk.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gfk.ua/cgi/fts_search_all.pl. – 30.03.2012 г.З. Голдовский И. М. Банковские микропроцессорные карты / И. М. Голдовский. – М. : Альпина Паблишер, 2010. – 694 с.
6. В Украине стартует Национальная программа содействия безопасности электронных платежей и карточных расчетов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.com.ua/104376-v-ukraine-startuet-nacionalnaya-programma-sodejstvviya-bezopasnosti-elektronnyh-platezhej-i-kartochnyh-raschetov.html>
7. Кіберполіція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
9. «Карткові» шахраї завдали банкам 180 мільйонів гривень збитків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/02/26/583169/>
10. Забезпечення безпеки роботи банків з пластиковими платіжними засобами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oplib.ru/random/view/1222861>

***Summary.** The purpose of this article is to study the information security system of payment cards in Ukraine. Identify the main reasons for fraud with payment cards. Analyze the advantages and disadvantages of using payment cards of subjects of economic relations. Describe the current state of use of payment cards and how to ensure security when using payment cards*

***Key words:** payment card, fraud with payment cards, security, system information security payment cards*

Новікова О.Ф.,
д.е.н., професор,
заступник директора,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ
Шамілева Л.Л.,
к.е.н., доцент
провідний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АКТИВІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

(Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф71/21095)

Визначено зміст та значення соціального виміру сталого економічного зростання та його двовекторну спрямованість. Обґрунтовано чинники забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку та його цільові орієнтири, систематизовано основні напрямки активізації соціальної домінанти в залежності від пріоритетності стратегічних цілей.

Ключові слова: економічне зростання, соціальний вимір, соціальний вектор, сталий розвиток, трудові та соціальні чинники.

Актуальність дослідження. Прогресивний розвиток будь-якої суспільної системи стикається із постійним протиріччям між економічними та соціальними процесами, економічною ефективністю та соціальною справедливістю, економічними та соціальними результатами суспільних перетворень. Йде постійне прагнення до збалансованого економічного та соціального розвитку, економічних та соціальних систем, але досягти бажаної їх гармонізації не вдається. Економічне зростання не має зворотного зв'язку зі зростанням соціальних здобутків, а надмірне соціальне навантаження, яке суперечить економічним можливостям, призводить до економічної небезпеки країни. Соціальні чинники як важелі економічного зростання мають певну теоретичну проробку, але в практиці застосовуються вкрай обмежено

Постановка проблеми. Вихід із системної кризи вимагає пошуку всіх можливих ресурсів для виходу з неї, а в першу чергу залучення найбільш маловитратних та невичерпних. Цього вимагають і глобальні цілі сталого розвитку 2030, які активно адаптуються в відповідні національні цілі. Саме такими є трудові та соціальні чинники. Але їх

використання для поліпшення економічного стану, економічного зростання тощо має певні особливості та потребує теоретичного усвідомлення та обґрунтування. Перш за все актуальною є розробка механізмів та напрямів активізації соціального та трудового потенціалів в забезпеченні економічного зростання на засадах сталого розвитку обумовлює необхідність визначення змісту та взаємозв'язку основних понять та дефініцій. Предметом дискусій є тлумачення таких понять як економічний ріст, економічне зростання, економічний розвиток, сталий розвиток, стале економічне зростання. В узагальненому вигляді економічний ріст визначається як кількісна та якісна зміна результатів виробництва і його чинників (їхньої продуктивності), а своє вираження економічний зріст знаходить у збільшенні обсягів потенційного та реального ВВП. Економічний ріст розглядається як динамічна економічна система, яка характеризується її якісними перетвореннями з метою задоволення потреб суспільства, досягається за рахунок нових сполучень факторів виробництва та проявляється в збільшенні реальних обсягів ВВП, в тому числі і на душу населення. Суспільство, як правило, зацікавлено в стабільному економічному зростанні, тому одночасно з поняттям економічного росту (зростання) широке розповсюдження має поняття «сталий економічний ріст або стале економічне зростання». Воно визначається позитивною динамікою макроекономічних показників без суттєвих коливань їх значень протягом тривалого періоду при зростанні показників постійними або пропорційними темпами, при цьому економічне зростання не має меж стосовно рівня використання ресурсів. Орієнтація на необмежене прискорення темпів зростання увійшла в суперечність з реаліями, які характеризувалися ускладненнями економічної ситуації, загостренням соціально-економічних суперечностей, вичерпаністю або обмеженістю сировинних ресурсів, розбалансованістю науково-технічних, екологічних та соціальних складових економічного зростання, загостренням конфлікту між досягнутим рівнем матеріального виробництва і можливостями природного середовища тощо.

Економічний ріст не завжди супроводжується якісними змінами, які обумовлені прогресивними перетвореннями як економіки, так і суспільства в цілому, тому виникла потреба в розробці нових концептуальних підходів: концепцій економічного розвитку, зокрема, сталого економічного розвитку і сталого розвитку суспільства, визначення змісту та значення соціальної складової в забезпеченні такого розвитку.

Аналіз досліджень. Комплексні проблеми сталого розвитку знайшли своє відображення в працях А. Брауна, М. Кизима, В. Кухара, В. Шевчука, І. Александрова та ін. Проблеми адаптації концепцій сталого розвитку до вітчизняної практики, розробки стратегій сталого розвитку України широко досліджуються в наукових розробках О. Амоші, Б. Буркінського, Н. Згуровського, Б. Данілишина, С. Лісовського, В. Мельника, Н. Долішнього, С. Харічкова та ін.

Визначення значення та змісту соціального потенціалу сталого розвитку знайшли своє відображення в наукових дослідженнях О. Амоші, Е. Лібанової, В. Антонюк, О. Новікової, І. Бобух та ін. [1, 2]. На сьогодні формується теоретичні підходи до формування політики сталого розвитку на базі концепції соціальної економіки [3].

Незважаючи на досить широкий спектр наукових та науково-практичних досліджень проблема забезпечення можливості переходу до сталого розвитку залишається дискусійною та потребує подальших наукових розробок, особливо в контексті визначення ролі та значення соціальних та трудових чинників в забезпеченні сталого економічного зростання.

На сьогодні існує безліч підходів та визначень змісту поняття «сталий розвиток», але в більшості домінуючою складовою є визнання того, що сталий розвиток забезпечує потреби сучасних поколінь, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Досить поширене визначення змісту сталого розвитку на підґрунті його забезпечення, тобто через процеси управління. Саме цим критеріям відповідає визначення сталого розвитку Світовим банком. За змістом, сталий розвиток визначається як процес управління сукупністю (портфелем) активів, що спрямований на збереження та розширення можливостей, якими люди володіють. Активи включають не тільки фізичний капітал, який традиційно включається, але й природний, й людський капітал. Щоб бути сталим, розвиток має забезпечувати зростання або найменше-не зменшення всіх цих активів.

На підґрунті об'єднання основних положень концепції економічного зростання та сталого розвитку сформувалася сучасна економічна концепція економічного зростання на засадах сталого розвитку. «Світова практика доводить, що запорукою сталості, збалансованості, біосферосумісності є такий економічний розвиток і економічне зростання, які забезпечують прогрес і добробут суспільства на якісно новій ресурсній і технологічній базі та ефективному управлінні»[4, с. 84]. Основними критеріями такого розвитку має бути економічне зростання за умови економічної ефективності, екологічної безпеки і соціальної справедливості. Економічне зростання на засадах сталого розвитку можна розглядати як кількісну характеристику змін параметрів економічної системи (збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, капіталу, інвестицій тощо), які сприяють економічному розвитку за умов збалансованого розвитку виробництва, соціальної сфери, природнього середовища, технологічного і соціального прогресу.

Мета статті - обґрунтувати теоретико-методологічні засади активізації трудових і соціальних чинників сталого економічного зростання та визначити напрями їх реалізації в практиці господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Соціальний вимір сталого розвитку є обов'язковою складовою всіх визначених Стратегією сталого

розвитку України на період до 2030-го року національних цілей [5]. Всі стратегічні цілі зорієнтовані на збалансоване економічне зростання, яке визначається як економічне зростання на засадах сталого розвитку. Сталий розвиток орієнтований перш за все на людину та покращення якості її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно чистому, здоровому, різноманітному природному довкіллі.

Соціальний вектор економічного зростання на засадах сталого розвитку спрямований на продуктивну та ефективну зайнятість, гідну працю та створення гідних робочих місць, переорієнтацію та розвиток самозайнятості населення, забезпечення сприятливих умов для підвищення кваліфікації, якісної освіти, що створюють умови для розвитку людського потенціалу. Особливе місце посідають цілі, які пов'язані з подоланням бідності та скороченням нерівності, забезпеченням здорового життя, благополуччям населення в безпечних та життєстійких населених пунктах. Крім цього, економічне зростання за умов реалізації принципів сталого розвитку залежить від рівня збалансованості споживання і виробництва, що потребує розробки нових підходів до визначення раціональних моделей споживання.

В такому контексті соціальний вимір сталого розвитку має двовекторну спрямованість (рис.1). З одного боку, більшість внутрішніх складових соціальної компоненти виступають чинниками забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку. Одночасно вони виступають і цільовими орієнтирами, внутрішніми складовими стратегічних цілей такого розвитку.

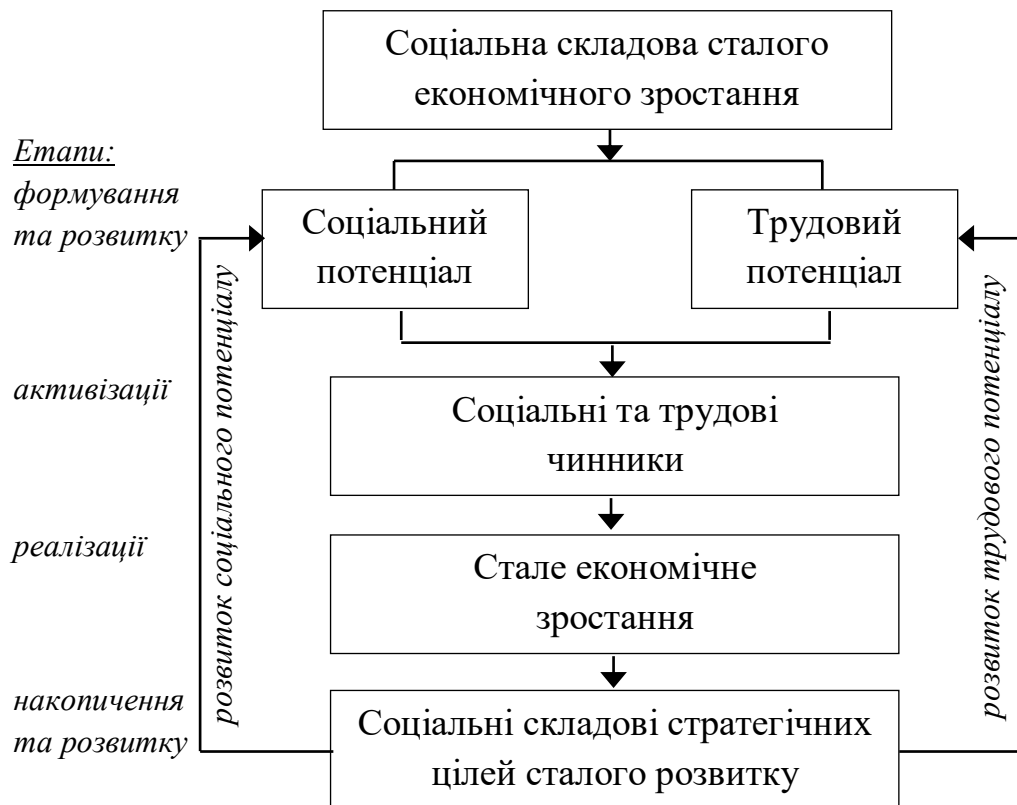

Рис.1. Соціальний вектор забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку

Соціальні домінанти сталого розвитку пов'язані з такими напрямками та завданнями в залежності від пріоритетності стратегічних цілей:

- сприяння повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. Створення гідних робочих місць, забезпечення технічної модернізації, сприяння розвитку підприємництва, творчості та інноваційній діяльності, а також сприятливих умов для підвищення кваліфікації та розвитку трудових навичок відповідно виробничим вимогам визначають основні трудові чинники економічного зростання. Ці чинники пов'язані з підвищенням продуктивності та ефективності праці, зміною характеру праці, посиленням мотиваційної діяльності, формуванням креативності та постійним нарощуванням потенціалу розвитку працівника;

- визначення діючого та розробка необхідного для забезпечення сталого розвитку розподільчого механізму одержання доходів, зокрема, доходів за результатами праці та участь у розподілу капіталу;

- розробка та втілення системи мотивацій до продуктивної праці та зміна цінностей трудового життя;

- забезпечення рівноправного доступу людини до одержання доходів, користування ресурсами та соціальними послугами;

- розробка механізмів мотивації культури споживання, подолання рис суспільства споживання, формування культури споживання. Це пов'язано з тим, що на сьогодні втрачається раціональність споживчого попиту, відбувається розрив між споживанням і задоволенням реальних потреб, формуються «хибні» потреби за мотивом «мати»;

- безпека життя людини, соціальне благополуччя; підвищення комфорту людського існування. Соціальне благополуччя пов'язане передусім зі збільшенням тривалості життя, з плануванням родини та раціональним особистим споживанням, поліпшенням середовища існування людини, супроводжується розвитком її соціальної активності, соціальним захистом вразливих верст населення тощо. Високі стандарти життєдіяльності мають поєднуватися зі ставленням до довкілля як до безпосереднього продовження середовища власного помешкання.

- визнання освіти та науки визначальними важелями сталого розвитку, що забезпечує збалансованість діяльності людини, удосконалення науково-технічної бази і технологій виробництва та природокористування. В ухваленій Стратегії Європейської економічної комісії ООН з питань освіти в інтересах сталого розвитку (ОСР) (2005 р.) освіта визначається як процес, що триває протягом усього життя, охоплює всі елементи життєвої сфери, включає ініціативи розвитку культури взаємоповаги у спілкуванні та процесі прийняття рішень, розвиток і посилення демократичних норм і принципів, налагодження багатостороннього співробітництва і партнерства;

- забезпечення рівних можливостей одержання медичної допомоги через забезпечення доступу всіх верств населення до медичних послуг в координатах сталого розвитку, удосконалення системи інформування з питань здоров'я і санітарного благополуччя, зосередження на

детермінантах здоров'я, зокрема, шкідливих чинниках, пов'язаних зі способом та стилем життя;

- мінімізація рівнів соціальних ризиків, пов'язаних з криміналізацією суспільства, наслідками воєнних дій на Сході країни, поширенням соціально обумовлених захворювань (туберкульоз, СНІД та ВІЧ-інфекції, венеричні захворювання), зростання соціальної апатії, збільшення рівня девіантної поведінки тощо;

- втілення принципів солідарної відповідальності в забезпеченні економічного зростання та розвитку трудової сфери.

Теоретико-методологічні засади активізації соціального та трудового потенціалу економічного зростання на засадах сталого розвитку базуються на агрегованому підході врахування соціальної компоненти в забезпеченні економічного зростання. Згідно зі змістом цього підходу, соціальна складова визначається як самостійна зовнішня підсистема, яка забезпечує можливість такого розвитку на умовах реалізації базових принципів сталого розвитку. В узагальненому вигляді за своїм складом соціальна складова включає основні елементи соціального та трудового потенціалу, які при аналізі їх впливу на можливості економічного зростання визначаються як основні фактори такого розвитку.

Визначення впливу основних чинників соціального та трудового потенціалів базується на необхідності вирішення таких задач:

- обґрунтування, визначення та систематизація основних трудових і соціальних чинників сталого економічного зростання;

- розробка інформаційної підсистеми індикаторів виміру трудових і соціальних чинників та показників економічного зростання;

- визначення меж зміни чинників в забезпеченні економічного зростання на засадах сталого розвитку;

- розробка моделі агрегування окремих показників (індикаторів) в інтегральну оцінку досягнутого рівня соціального і трудового потенціалів;

- оцінка впливу чинників трудового та соціального потенціалів на економічний розвиток;

- визначення можливих резервів (обмежень) зміни трудових і соціальних чинників у забезпеченні економічного зростання на засадах сталого розвитку;

- розробка напрямів та механізмів активізації соціальних та трудових чинників економічного зростання за розробленими сценаріями з урахуванням визначених їх резервів або обмежень.

В моделях економічного розвитку людина розглядається як носій трудового потенціалу, який є основним чинником (двигуном) розвитку економіки – без трудових ресурсів не існувало би економіки, а проблема сталого розвитку набула б принципово інших рис. На сьогодні основні принципи сталого розвитку, які формують систему обмежень в використанні ресурсів, можна розглядати як передумови формування ціннісно-орієнтованої господарсько-трудої діяльності[6].

Втілення у практику соціального управління механізму активізації соціального та трудового потенціалу для забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку передусім пов'язано з втіленням основних принципів гідної праці та зміною вектора цінностей трудового життя. «Шлях позбавлення хибних уявлень щодо цінностей трудового життя багатьом нам ще належить пройти, ... очевидно, ми вважаємо, що зростаючий добробут підвищує й нашу задоволеність» [6, с. 10]. Цінності трудового життя пов'язані з трудовою діяльністю, реалізацією інтересів людини як учасника суспільного виробництва. Їх умовно можна агрегувати у дві групи за рівнями:

- цінності нижчого рівня, або прагматичні цінності, – вони включають прибутковість від докладання праці, здатність до капіталізації професійних компетенцій;

- цінності вищого рівня – творчість, автономність у поєднанні з належністю до команди, можливість кар'єрного зростання та самоорганізації, визнання, відчуття значущості в колективі, високий соціальний статус, який забезпечує робота.

Укріплення в суспільстві трудових цінностей об'єднують людей в єдину соціальну спільноту, сприяє соціальній згуртованості

На сьогодні низька вартість робочої сили в Україні обумовлює закріплення прагматичних цілей - працювати для забезпечення відтворення робочої сили та підтримки матеріального добробуту сім'ї, але феномен постійного прагнення до максимізації результатів у всіх сферах економічного і соціального життя для окремих соціальних груп у наш час вийшов за межі розумного, що супроводжується суттєвим розшаруванням населення як за рівнями доходів і витрат, так і за рівнями споживання, що не відповідає критеріям сталого розвитку.

За критеріальними позиціями ООН Україна поки що не вийшла на той мінімальний рівень, який би свідчив про перехід до сталого розвитку, хоча й країна має значні потенційні резерви та передумови для його забезпечення - такі, як:

- наявність досить міцного ресурсно-виробничого і науково-технічного потенціалу;

- обрання і слідування курсом на демократизацію та ринкові перетворення;

- формування законодавчого поля для можливостей здійснення інтеграції екології, економіки та соціальної складової в єдину соціо-еколого-економічну систему.

Отже, соціальна парадигма економічного зростання на засадах сталого розвитку виходить з того, що локомотивом економічного зростання є людина, яка за допомогою своїх кваліфікаційних та трудових можливостей, соціальної активності і мобільності, здатності до адаптації до умов, що постійно змінюються, здатна ефективно реалізувати можливості своєї діяльності. Завдання державної політики - активно залучити цю соціальну та трудову активність для забезпечення сталого соціально-економічного зростання та процвітання.

Список використаних джерел

1. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання: монографія / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, Ю.С. Залознова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 478 с.
2. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
3. Теоретичні засади формування моделі сталого розвитку регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.asyan.org
4. Корнічук Л. Экономический рост и устойчивое развитие / Л. Корнийчук // Экономика Украины. – 2008. – № 3. – С. 84-92.
5. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org.ua
6. Колот А. Цінності трудового життя та гідна праця: філософія взаємодії і розвитку / А. Колот., О. Герасименко // Україна: аспекти праці. – 2016. – № 1-2. – С. 3-13.

Summary. The content and significance of the social dimension of sustainable economic growth, its two-vector orientation, in particular as factors of ensuring economic growth based on sustainable development and as targets for such development, are defined, and the main directions for activating the social dominant are systematized depending on the priority of strategic goals.

Key words: economic growth, social dimension, social vector, sustainable development, labour and social factors.

УДК[346.2:65.012.16](477)

Попова С.М.,

д. юр. н., к. е. н., професор кафедри загально-правових дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків

Попова Л.М.,

к. е. н., доцент кафедри фінансів та кредиту,
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
м. Харків

РОЛЬ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВИЯВЛЕННІ ТІНЬОВИХ СХЕМ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розкривається роль судово-економічної експертизи у виявленні тіньових схем та забезпеченні сталої діяльності суб'єктів господарювання. Для цього доведено необхідність економічної безпеки у

розвитку нашої країни, а також виявлено загрози тіньової економіки національній безпеці та демократичному розвитку держави. У роботі також розкрито діяльність органів економічного контролю і правоохоронних органів України при виявленні економічних правопорушень та досліджено необхідність проведення судово-економічної експертизи.

Ключові слова: економічна безпека, тіньова економіка, економічні правопорушення, тіньові схеми, суб'єкти господарювання, судово-економічна експертиза.

Постановка проблеми. У Конституції України визначено, що забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави [1]. Особливо це важливо для нашої країни в умовах проведення антитерористичної операції на сході та фактичної анексії Криму. Поняття економічної безпеки є складною багатофакторною категорією, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в світовій системі господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам дослідження тіньової економіки та виявлення тіньових схем в сучасних умовах розвитку нашої держави присвячено багато робіт вітчизняних вчених, таких як О.Бандурка, З.Варналій, В.Геєць, О.Головченко, М. Куркін, І.Мазур, В.Майдибура, В.Мунтіян, В. Понікаров, О.Турчинов та інші. Але багато питань необхідності судово-економічної експертизи у виявленні та протидії тіньовій економічній діяльності суб'єктів господарювання в нашій країні поки що не вирішено.

Тому **метою** статті є дослідження ролі судово-економічної експертизи у виявленні тіньових схем та забезпеченні сталої діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день економічний розвиток нашої країни стримується такими факторами, як:

- недосконала бюджетна політика та слабкість бюджетного планування;
- низька фінансова дисципліна та непрозорі схеми розрахунків, що спричиняють платіжну кризу та призводять до утворення потужних каналів неконтрольованого перерозподілу доходів;
- недосконала податкова політика, наявність необґрунтованих пільг окремим підприємствам та галузям, що гальмує розв'язання фінансових проблем держави, зміцнення фінансів суб'єктів господарської діяльності;

– недостатня стимулююча роль заробітної плати, яка ще не стала чинником розвитку виробництва;

– значна диференціація доходів населення та досить високий рівень бідності;

недостатня роль малого підприємництва і його незначний внесок у розвиток економіки;

– низька ефективність приватизаційних програм та їх інвестиційних результатів, незахищеність прав власників, інвесторів та кредиторів;

– недосконале корпоративне управління;

– недостатній розвиток фінансово-банківської системи, фондового і страхового ринку;

– несприятливий інвестиційний клімат, неефективна амортизаційна політика, що стримують залучення інвестицій та гальмують формування ресурсів для проведення структурної перебудови економіки, підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

Окрім того, низька ефективність відповідних економічних, правових та організаційних заходів сприяє функціонуванню "тіньової" економіки та криміналізації суспільства, що є найбільш важливими загрозами національній безпеці України в економічній сфері.

За визначенням М.В. Куркіна [2, с. 7] тіньова економіка (економічні процеси, що приховуються її учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі державною статистикою) в Україні створюють реальну загрозу економічній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини.

Сьогодні масштаби тіньової економіки, а також обсяги продукції і фінансових ресурсів, що обертаються у цьому секторі господарства, не можуть не враховуватися при прийнятті управлінських і законодавчих рішень на всіх рівнях владних структур. За оцінками фахівців значна частка підприємств повністю або частково працюють в «тіні». Розрахунки рівня тіньового сектору із застосуванням різних методик свідчать, що він становить близько 35 – 50 % [3] внутрішнього валового продукту. Причому, на думку вітчизняних і західних експертів, цей рівень тіньової економіки можна вважати його нижньою межею.

Основними негативними наслідками тіньової економіки є:

– порушення грошового обігу та розвиток інфляційних процесів;

– дискримінація суб'єктів підприємницької діяльності, несумлінна конкуренція або неправомірне обмеження конкуренції;

– скорочення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;

– нерегламентована зайнятість і неконтрольована розшарування населення за рівнем прибутків;

– нераціональне розміщення трудових ресурсів;

– правовий нігілізм багатьох підприємницьких структур і населення, як реакція на недосконале законодавство;

– відтік капіталів за кордон і суттєве скорочення інвестиційних коштів в економіку держави, що не дозволяє здійснити структурну перебудову та забезпечити збалансованість державного бюджету.

Причому найбільша активність тіншових фірм виявляється в регіонах з добре розвинутою економікою та значним фінансовим потенціалом – у м. Києві, Дніпропетровській та Харківській областях. У розрізі галузей економіки, в числі найбільш «тінзованих» є промисловість (майже 40 % ВВП), сільське господарство (25 %), торгівля і транспорт (від 7 до 15 %). Очолюють тіншові структури, як правило, особи, що мають вищу освіту, добре підготовлені в економічному юридичному та організаційному планах, значна частина з них пройшла перепідготовку за кордоном, раніше конфліктів з правоохоронними органами не мала.

Найбільш небезпечним наслідком розвитку тіншової економіки є криміналізація суспільства в цілому, що веде до втрати державою своїх регулюючих і контролюючих функцій. Такі поняття як криміналізація і тінзація економіки тісно пов'язані між собою: тіншовий сектор є наслідком криміналізації економіки та суспільства в цілому, і в той же час – однією з причин цього процесу та його каталізатором.

Таким чином, економічні правопорушення – це протиправна діяльність, яка охоплює різні сторони зловживання державною та економічною владою, посягає на порядок управління фінансово-господарською діяльністю, завдає значної шкоди економічній безпеці країни, матеріальним та моральним інтересам держави, більшості суб'єктів господарювання та громадян, носить, як правило, інтелектуальний характер, здійснюється систематично під прикриттям законної економічної діяльності з використанням службового становища, як фізичними так і юридичними особами, з метою незаконного отримання прибутку. Боротьба з тіншовими схемами та економічною злочинністю, особливо з її організованими формами, є для України одним з пріоритетних напрямків забезпечення економічної безпеки.

Виявлення та розкриття таких правопорушень потребує не тільки юридичних знань та навичок у сфері криміналістики, але й спеціальних пізнань у різних галузях економіки (оподаткування, ціноутворення, кредитування, зовнішньоекономічної діяльності і т.п.), організації бухгалтерського та податкового обліку, досвіду контрольно-ревізійної роботи.

Виявлення протиправної діяльності у фінансово-господарській сфері покладається на систему органів економічного контролю та правоохоронні органи України.

Академік О.М. Бандурка [4, с. 400] визначає три форми використання спеціальних знань в процесі дізнання, досудового слідства та судового процесу:

- 1) участь спеціаліста при виконанні слідчих дій;
- 2) проведення ревізії фінансово-господарської діяльності у зв'язку з кримінальною справою;
- 3) проведення судово-економічних експертиз.

Причому, найбільш важливу роль у виявленні тіньових схем встановлення економічних правопорушень відіграє судово-економічна експертиза. А висновок експерта-економіста, відповідно до Кримінального Процесуального Кодексу України [5], є самостійним видом доказів у слідчій та науковій практиці.

Під терміном «судово-економічна експертиза», на думку проф. В.Д. Понікарова [6, с. 105], слід розуміти процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок.

Судово-економічна експертиза є найбільш поширеним видом судових експертиз. Необхідність у судово-економічній експертизі виникає як під час судового розгляду цивільних справ з майнових питань, розгляду справ про адміністративні правопорушення в галузі фінансів і підприємницької діяльності, так і при розслідуванні кримінальних справ про злочини у сфері господарської діяльності. У процесі проведення експертиз цього виду аналізується виробнича та фінансово-господарська діяльність підприємств, установ і організацій, які допустили збитки, втрати, привласнення цінностей, порушення фінансової, платіжної та бюджетної дисципліни, безгосподарність, визначається матеріальна відповідальність за заподіяну шкоду і встановлюються тіньові господарські схеми.

Отже, сутністю судово-економічної експертизи є дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду.

Об'єктом судово-економічної експертизи є відображені в бухгалтерських документах та облікових реєстрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді. Предмет судово-економічної експертизи визначається конкретними завданнями та змістом питань, які вона вирішує. Як правило, основні питання, на які повинен дати відповідь експерт у своєму висновку, пов'язані з обґрунтуванням доказів, які були отримані під час

проведення ревізій та перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій. І якщо зважити, що різноманітні ревізії та перевірки фіксують лише операції, що не відповідають нормам чинних нормативно-правових актів та стандартам бухгалтерського обліку і принципам ведення податкового обліку, то предмет судово-економічної експертизи можна визначити таким чином: це питання, що виникають у органів дізнання, досудового слідства та суду щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями та перевітками, вирішення яких потребує спеціальні економічні пізнання.

Висновки. Найбільш характерними питаннями, що вирішує судово-економічна експертиза, є:

- перевірка та підтвердження за допомогою документів суми нестач або лишків матеріальних цінностей і грошових коштів;
- установлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, що була завдана посадовими та матеріально-відповідальними особами внаслідок скоєних корисливих правопорушень;
- перевірка ґрунтовності списання сировини та матеріалів, цільового використання виділених коштів;
- встановлення фактів порушення фінансової дисципліни, правильності розрахунків з постачальниками та покупцями, ухилення від уплати податків;
- документальна перевірка чинних правил емісії цінних паперів;
- установлення фактів фіктивного банкрутства, а також випадків приховування банкрутства, перевірка відповідності господарських операцій чинному законодавству;
- установлення правильності документального оформлення господарських операцій та їх відображення у бухгалтерському обліку;
- установлення умов, що сприяють вчиненню зловживань та інших протиправних дій посадовими особами та працівниками облікового апарату підприємства;
- перевірка правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її висновків;
- виявлення причин і схем здійснення економічних злочинів і правопорушень та розробка пропозицій, спрямованих на їх запобігання у майбутньому.

Важливим джерелом інформації для правильної оцінки отриманих даних при проведенні судово-облікової експертизи є нормативні правові акти України: Конституція та закони України; кодекси України; постанови та інші акти Верховної Ради України нормативного характеру; Укази та розпорядження Президента України; ухвалення кабінетів міністрів України; Укази Президента України з економічних питань, що не урегульовані законами; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів; міжнародні договори, накази, положення, інструкції, правила та інші нормативні акти міністерств, відомств, інших центральних органів державної виконавчої влади господарського управління і контролю після їх державної реєстрації; Міністерств

юстиції України; нормативно-правові акти відділів управлінь, інших підрозділів місцевих органів державної виконавчої влади, що зареєстровані управліннями юстиції обласних державних адміністрацій; постанови Правління Національного банку України; рішення та висновки Конституційного Суду України.

Оскільки сьогодні ці законодавчі правові акти в Україні зазнають частих змін і доповнень, експерт повинен чітко визначити, до періоду дії якого нормативного документу відноситься подія, що заслуховується. Для цього він повинен мати доступ до повної бази даних правових актів України, що діяли на їх території та в окремих регіонах на протязі різних періодів часу. Якщо у експерта така інформація відсутня, він повинен звернутися з відповідним клопотанням до правоохоронного органу, що призначив експертизу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Куркін М.В., Понікаров В.Д. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів. Навч. посібник. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.
3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні за 9 місяців 2016 року: офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 14.02.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
4. Бандурка А.М. и др. Судебная бухгалтерия: учебное пособие – Харьков: Изд-во «Титул», 2007. – 468 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 3.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза. – Харків: Вид. ІНЖЕК, 2015 р. – 232 с.

***Summary.** The article reveals the role of forensic and economic expertise in the detection of shadow schemes and sustainable business entities. For this necessity of economic security of our country and found the shadow economy threats to national security and democratic development. The paper also reveals the activities of economic control and law enforcement Ukraine in detecting economic crime and investigate the need for judicial and economic expertise.*

***Keywords:** economic security, shadow economy, economic offenses, shadow schemes, entities, forensic and economic expertise.*

Харазішвілі Ю.М.,

д.е.н., с.н.с.,

*головний науковий співробітник відділу проблем
регуляторної політики та розвитку підприємництва,*

Інститут економіки промисловості НАН України,

м. Київ

ПРОБЛЕМИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ДЕТІНІЗАЦІЇ, СЕРЕДНЬОЇ ТА МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Досліджено існуючі методи оцінення тіньового ВВП, переваги та недоліки існування тіньової економіки. Розглядаються проблемні питання інтерпретації показників тіньової економіки стосовно визначення її обсягів та внеску в офіційний ВВП, причини провалу заходів детінізації економіки. Розглядається метод оцінення тіньової економічної діяльності, якій пояснює внутрішній та зовнішній вклад тіньової економіки в офіційний ВВП для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів. Показано ефект детінізації економіки України через збільшення частки оплати праці у випуску, стратегічні значення середньої та мінімальної заробітної плати.

Ключові слова: *тіньова економіка, інтерпретація внеску в ВВП, детінізація, заробітна плата, країна, вид економічної діяльності, регіони*

Актуальність проблеми. Тіньова економіка – це настільки ж важливе, наскільки і спірне (і щодо її складу, і щодо її обсягів) питання. Тіньову економіку вивчають десятки років, намагаючись знайти способи її регулювання, але ще нікому не вдалося знайти спосіб її викорінення. Цілком очевидно, що тіньова економічна діяльність має як негативні, так і позитивні риси. До негативних відносяться: зниження ефективності макроекономічного регулювання, погіршення інвестиційного клімату, зниження конкурентоспроможності економіки країни, зниження життєздатності кредитно-фінансової системи, руйнування соціальної інфраструктури, нелегальний вивіз капіталу за кордон, втрата державою керівних, контрольних та інших найважливіших соціально-суспільних функцій, провокування тіньової зайнятості. До позитивних рис можна віднести: можливість збереження трудового потенціалу, вирішення проблеми доходів, елементарне виживання деякої частки населення. Отже, “...з одного боку, тіньова економіка – наслідок та головний економічний базис корупції, з іншого – деякий компенсатор економічних та фінансових шоків, особливо для малого та середнього бізнесу” [1]. Тому кожний уряд ініціював вживання заходів щодо детінізації економіки, покладаючи великі надії

на позитивний результат. Але марно через недосконале знання щодо механізмів існування тіньової економіки. У таких умовах дослідження проблеми тіньової економічної діяльності, її впливу та внеску в економіку України, заходів детінізації та обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем та визначенню обсягів тіньової економіки присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: В. Бородюка і О. Турчинова, З. Варналія, І. Мазур, В. Поповича, Ф. Шнайдера, Ю. Ерке та ін. В Україні на офіційному рівні розрахунками обсягів тіньової економіки займається Мінекономрозвитку [2] та Держстат України [3]. Відмінною рисою розглянутих методів оцінки масштабу тіньової економіки є те, що вони приблизно визначають відносні зміни тіньової економіки і досить приблизно – її абсолютні розміри. Прийняті припущення обумовлюють значну похибку, що підриває довіру до таких методів [4, с. 183-187; 5].

Кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює програму детінізації економіки. Однак, як кажуть, віз і нині там. Для того, щоб реформи детінізації були успішними, необхідно чітко уявляти, як утворюється тіньовий ВВП. Однак, визначення обсягів тіньового ВВП, це половина справи. Інша половина справи полягає в питанні - обчислені обсяги тіньового ВВП є внутрішньою складовою, або окремої (додаткової) складової ВВП або в якому співвідношенні вони діляться? А також важливим є питання: а яка повинна бути середня і мінімальна ЗП? Мінімальна ЗП - це частина великої проблеми - тіньової економіки і її неможливо розглядати у відриві від детінізації економіки. Ці питання дуже взаємопов'язані.

Побутує думка, згідно з яким версія інтерпретації показника тіньової економіки "Тіньовий ВВП додатково до офіційного" вважається некоректною. Тому співробітником інституту економіки і прогнозування пропонується інша інтерпретація, згідно з якою певна (більша) частина тіньового ВВП знаходиться в офіційному [5]. Також передбачається, що частина доданої вартості ніколи не потрапляє в легальну економіку, тому вона не може бути врахована в офіційній статистиці. Але в такій інтерпретації залишаються два нез'ясованих питання: яка частина тіньового ВВП знаходиться всередині, а яка зовні офіційного ВВП? Тому автор цієї публікації робить два основні висновки:

1. *Детінізація економіки не дозволить знайти в економіці значні додаткові ресурси, а лише сприятиме їх перерозподілу.*

2. *Жодна з існуючих на сьогоднішній день оцінок не дає відповідь на питання про обсяги ВВП, які створюються на додаток до тих, які вже враховані в офіційній статистиці.*

Спробуємо спростувати або підтвердити ці твердження. Дані Євростату свідчать [6], що в більшості країн ЄС, зокрема й постсоціалістичних, брутомінімалка (до вирахування податків) становить 40—50% середньої і вище. Наприклад, у Німеччині — 41,7%, Франції — 47,6%, Польщі — 45,4%, Угорщині — 45,5%, Румунії — 38,4%, Болгарії — 46,7%. Та навіть у сусідній із нами Молдові, яка не є членом ЄС, у вересні 2016 року цей показник сягнув 40%. Крім того, у країнах ЄС значна частина мінімальної заробітної плати не оподатковується, у результаті чого неттомінімалка (на руки) відрізняється від середньої ще менше. За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна становити 50 % , а в країнах ЄС – 60 % від середньої заробітної плати.

Невід’ємною складовою економіки є соціально-трудова сфера. У її центрі – людина з її насущними потребами, інтересами, рівнем життя. У той же час саме людина є і головним елементом продуктивних сил суспільства, від рівня мотивації її праці багато в чому залежить успіх економічних і соціальних реформ. На жаль, автору невідомий науково-обґрунтований підхід визначення середньої заробітної плати по країні, видам економічної діяльності та регіонам, від якої залежить і мінімальна заробітна плата.

Мета статті. Визначення зовнішнього та внутрішнього внеску тіньової економіки до ВВП та наукове обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати як заходу детінізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Побутує думка, що найбільш точні результати, що дозволяють повною мірою оцінити обсяг тіньової діяльності в країні в цілому, можна одержати лише на основі макророзрахунків, тому обсяг тіньової діяльності можна визначити лише через систему макроекономічних показників, зв’язок між якими теоретично обґрунтований в системі національних рахунків (СНР). Саме таким є пропонувані метод оцінення обсягів тіньової економіки (*“метод соціальної справедливості”*), якій на відміну від запозичених з закордону та адаптованих до українських реалій, розроблений в Україні та відображає частину функціональних можливостей моделі макроекономічної рівноваги “Альфа” [7] через взаємодією функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції. За універсальністю і функціональним можливостям метод соціальної справедливості перевищує всі існуючі методи разом взяті та дозволяє визначати: *тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість, тіньове завантаження капіталу, тіньове проміжне споживання, тіньові доходи зведеного бюджету (втрати), тіньове енергоспоживання, тіньовий чистий експорт.*

Ідея методу оцінки тіньового ВВП полягає в тому, що в економіці існує деяке оптимальне співвідношення між коефіцієнтами еластичності макрофакторів виробничої функції - працею і капіталом, які визначають розподіл доходів, і підпорядковується закономірності ряду

чисел Фібоначчі (0,382 - при затратах праці; 0,618 - при затратах капіталу). Відхилення від цього співвідношення визначає обсяги тіньової економіки [7, с. 3-5]. Розрахунки відомого дослідника тіньової економіки в Європі Ф. Шнайдера за період 2003-2010 г.[8], і дані Євростату по частині оплати праці у випуску для 11 країн ЄС підтверджують гіпотезу про існування зворотної залежності між часткою оплати праці у випуску (коефіцієнтом еластичності у виробничій функції при затратах праці - a) і рівнем тінізації економіки (рис. 1, а). Розрахунки частки оплати праці у випуску по Україні та видам економічної діяльності засвідчують значне відставання цього індикатора від рівня економічно розвинених країн ЄС (рис. 1, б), що обумовлює значний рівень тінізації. Така ситуація засвідчує значне відставання зростання заробітної плати від зростання випуску.

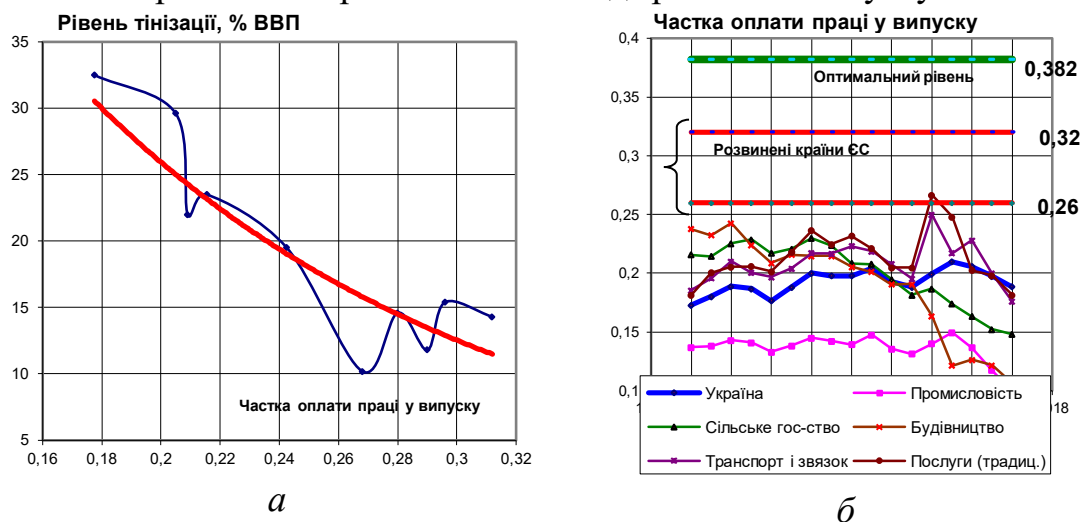

Рис. 1. Рівень тінізації країн ЄС (а) та частка оплати праці у випуску в Україні (б).

Враховуючи відому макроекономічну тотожність: *випуск* (V) дорівнює сумі проміжного споживання ($ПС$) та $ВВП$, з'ясуємо зміни у складових випуску при існуючому (0,2057), теоретичному (0,382) та реалістичному (0,29 – середнє значення для країн ЄС) значеннях частки оплати праці ($ОП$) у випуску у 2014 р., які відповідають значенням середньої номінальної заробітної плати (W) (табл. 1).

Таблиця 1

Макропоказники тіньової та офіційної економіки у 2014 р.*

Показники a	V млрд. грн.	$ПС$ млрд. грн.	$ВВП$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{заг}}$ млрд. грн.	$ОП_{\text{тінь}}$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ % $ВВП$	$W_{\text{оф}}$ грн.
0,2057	3517,8	1930,9	1586,9	620,2	131,6	488,6	30,8	3480
0,3820	3517,8	1310,7	2207,1	0	0	0	0	6050
0,2900	3517,8	1600,5	1917,3	322,6	32,8	289,8	15,1	5150

* Модельні розрахунки автора

Отже, за існуючою заробітною платою у 2014 р. 3480 грн. та часткою оплати праці у випуску 0,2057 маємо обсяг тіньового ВВП 620,2 млрд. грн., що відносно офіційного ВВП складає 39,1 %. В той же час тіньова зайнятість становить 3,6778 млн. ос, а тіньова заробітна плата – 2982,4 грн., тобто тіньова оплата праці дорівнює 131,6 млрд. грн. Крім того, тіньова оплата праці, яка використовується на споживання, через мультиплікатор споживання 2,58 [9, с. 1] створює відповідну частину офіційного ВВП у розмірі $131,6 \cdot 2,58 = 339,6$ млрд. грн., яка складає 21,4 %.

Власники великих підприємств через відомі причини *більшу* частину тіньових коштів ($620,2 - 131,6 = 488,6$ млрд. грн., що складає 30,8 % ВВП), які мали б бути витрачені на оплату праці, переводять у проміжне споживання через його штучне завищення, що призводить до перерозподілу складових випуску: проміжне споживання штучно збільшується, а ВВП – занижується. Тобто загалом за тіньовими схемами в Україні складається $(30,8 + 21,4) = 52,2$ % офіційного ВВП.

Це означає, що великі підприємства (переважно промислові та будівельні), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати, а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції. І тут виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, висмоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення і інвестиції в економіку, які так необхідні Україні.

З урахуванням викладеного, пропонуються наступна інтерпретація показника рівня тіньової економіки в 2014 році за “*Методом соціальної справедливості*” (рис.2).

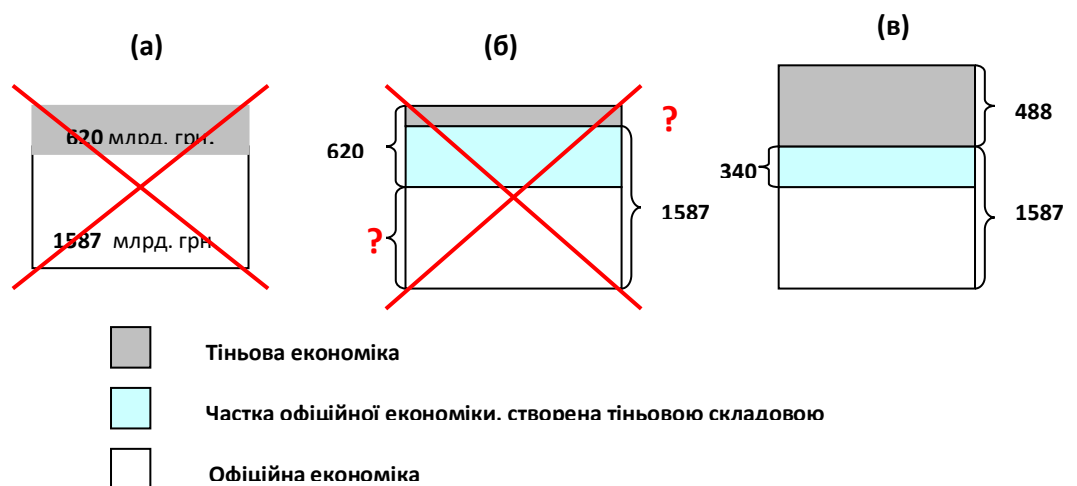

Рис. 2. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки в 2014 році.

Враховуючи зовнішню та внутрішню частини тіньового ВВП, їх динаміку, загальний рівень тінізації України має такі значення (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний рівень тінізації економіки України* % офіц. ВВП

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний рівень тінізації	61,2	63,8	57,3	51,6	52,2	54,8	61,8
Внутр. рівень тінізації	28,5	30,3	25,1	21,7	21,4	22,6	28,6
Зовніш. рівень тінізації	32,7	33,5	32,2	29,9	30,8	32,2	33,2

* Розрахунки автора

Аналогічні значення рівнів тінізації, тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати можна отримати для видів економічної діяльності, регіонах та видах економічної діяльності в регіонах [10].

Використовуючи середнє значення частки оплати у випуску в країнах ЄС ($a = 0,29$), отримуємо значення середньої та мінімальної заробітної плати, яка повинна бути в Україні та за основними ВЕД у 2016 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Існуюча та прогнозована заробітна плата в Україні у 2016* р.

Країна, ВЕД	a	ЗП існуюча	Мін ЗП 0,5 від середньої	a (середня в ЄС)	ЗП повинна бути	Мін ЗП 0,5 від середньої	Відставання середньої ЗП разів
Україна	0,1895	5130	2565	0,29	8171	4086	1,59
Промисловість	0,0991	5832	2916	0,29	17072	8536	2,93
Добувна	0,1049	7399	3700	0,29	20486	10243	2,77
Переробна	0,0884	5498	2749	0,29	18051	9026	3,28
Ел., газ, вода	0,1830	6711	3356	0,29	10644	5322	1,59
С. гос-ство	0,1481	4162	2081	0,29	8144	4072	1,96
Будівництво	0,0861	4622	2311	0,29	15556	7778	3,36
Тр. і зв'язок	0,1761	5756	2878	0,29	9484	4742	1,65
Послуги (град.)	0,1815	5439	2720	0,29	8689	4345	1,59

* Модельні розрахунки автора

Приклад розрахунків щодо мінімальної заробітної плати за основними ВЕД показує неправомірність застосування принципу “*всіх під один гребінець*”. У такому разі мали та середні підприємства, вірогідно, будуть переплачувати мінімалку, а великі – суттєво недоплачувати, що несправедливо. Отже, для кожного підприємства можна розрахувати по одній формулі частку оплати праці у випуску,

¹ За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна складати 0,5 від середньої, а в ЄС – 0,6.

середню заробітну плату та, відповідно, мінімальну заробітну плату. Саме через це попередні спроби детінізації виявилися марними.

Поступове підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не обраховується Держстатом України, хоча б до середнього рівня економічно розвинених країн (0,29) буде збільшувати офіційну і мінімальну заробітну плату та зменшувати тіньову через конкуренцію. Одночасно зі зниженням податків та збільшенням заробітної плати необхідно втілювати перерозподіл соціальної відповідальності, що може дати збільшення прибутку для всіх економічних суб'єктів – найманих працівників, роботодавців, держави, ПФУ [11, с. 43-45].

Висновки.

1. В Україні існує метод оцінення тіньової економічної діяльності (“метод соціальної справедливості”), якій застосовує *транспарентно-продуктовий* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП, якій характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівні країни, видів діяльності та регіонів, дозволяє виокремити внутрішню та зовнішню тіньові частини ВВП.

2. Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга* – створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

3. Згідно виконаних досліджень цілком можливо зменшення рівня тінізації економіки через підвищення частки оплати у випуску за рахунок неврахованої частини ВВП та, як наслідок, ефективно зростання економіки через перерозподіл податкового навантаження та перерозподіл доходів суб'єктів економічного процесу.

4. Запропонований метод дозволяє визначити необхідні обсяги середньої та мінімальної заробітної плати у кожному році для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів України через критерій досягнення частки оплати праці у випуску до середнього рівня економічно розвинених країн на задану перспективу.

Отже, тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для економічного зростання.

Список використаних джерел

1. *Приходько А.* После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>.
2. *Методичні рекомендації* розрахунку рівня тіньової економіки, Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834
3. *Методологічні* положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_er/pg_gtwxsw.htm
 4. *Харазішвілі Ю. М.* Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України / *Юрій Михайлович Харазішвілі*. – К. : ТОВ “Поліграф-Консалтинг”, 2007. – 324 с. (Моногр.).
 5. *Тищук Т.А.* Міф и реальність про рівень тіньової економіки в Україні / *Т.А. Тищук* // 8 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html>
 6. *Крамар О.* На шляху до європейських стандартів. Євроінтеграція зарплати / *О. Крамар* // 30.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.com/digest/vrontegratsya_zarplati.html?print 4/9
 7. *Харазішвілі Ю.М.* Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / *Ю. М. Харазішвілі* // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. – К. : НАУ, 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 171–182.
 8. *Friedrich Schneider*. “Size and Development of the Shadow Economy of 31 European Countries from 2003 to 2010,” July 2010. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/Latest Research2010/Shade Europe31_Sept2010_Revised Version.pdf
 9. *Харазішвілі Ю.М.* Щодо вибору точок впливу політики стимулювання економічного зростання: Аналіт. записка / *Ю.М. Харазішвілі* – НІСД, вересень 2011 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/574/>
 10. *Харазішвілі Ю.М.* Світло та тінь економіки України: резерви зростання та модернізації / *Ю.М. Харазішвілі*. – Економіка України. – 2017. – № 4(665). – С. 22-45.
 11. *Харазішвілі Ю.* Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / *Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль* // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №4(29). – С. 38-49.

Summary. The existing methods for estimating the shadow of GDP, advantages and disadvantages of the existence of the shadow economy. Consider issues of interpretation concerning the performance of shadow economy determine its scope and contribution to the official GDP, the reasons for the failure of measures reducing the shadow economy. The method of evaluation of shadow economy, which explains the internal and

external contribution to the shadow economy into the official GDP for the country, the main economic activities and regions. Showing the effect of reducing the shadow economy Ukraine by increasing the share of labor in the production of strategic value of the average and minimum wages.

Key words: *shadow economy, interpretation contribution to GDP, legalization, wages, country, economic activity, regions*

УДК 620.91(476)

Цилибина В.М.,
кандидат технических наук,
Институт экономики НАН Беларуси,
г. Минск

МЕСТНЫЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ БЕЛАРУСИ: ПОТЕНЦИАЛ, ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

У статті показана роль місцевих паливно-енергетичних ресурсів в економіці Білорусі. Розроблено модель ефективності використання місцевих паливно-енергетичних ресурсів, заснована на принципах триєдності «людина - економіка - навколишнє природне середовище».

Ключові слова: *місцеві паливно-енергетичні ресурси Білорусі, енергоефективність.*

Экономика любой страны и мира в целом требует все больше энергии, а запасы ископаемого углеводородного топлива, на котором основана традиционная энергетика, не безграничны. Негативное масштабное воздействие на окружающую среду, связанное с добычей, переработкой и использованием углеводородных топливно-энергетических ресурсов (ТЭР), отрицательно отражается на качестве жизни населения. Еще одной проблемой, которая также сказывается на экономической стабильности государства, жизненном уровне благосостояния граждан, является высокая волатильность мировых цен на данные виды ресурсов. Все это в полной мере относится к Беларуси и Украине.

Проблемы повышения эффективности использования топливно-энергетических ресурсов, обеспечения энергетической безопасности актуальны для всего мирового сообщества, как для стран, в достаточной мере обеспеченных ТЭР, так и для стран, не обладающих в полной мере топливно-энергетическими ресурсами. В начале XXI века в странах, не имеющих достаточных объемов собственных энергетических ресурсов, сформировалось два основных источника их поступления: импорт энергоресурсов и использование местных, в том числе возобновляемых,

источников энергии с целью получения конечного продукта преобразования энергии. При этом все больше стран, включая развивающиеся, устанавливают приоритетами своей энергополитики экологию и энергобезопасность, что создает четкий вектор в направлении снижения зависимости от углеводородов. Для Республики Беларусь, экономика которой не обеспечена в полной мере собственными энергетическими ресурсами, относительно стабильным источником поступления энергетических ресурсов был и остается их импорт, в основном нефти и газа, осуществляемый преимущественно из Российской Федерации.

Одним из вариантов решения проблемы снижения энергетической зависимости Беларуси, повышения энергоэффективности может стать диверсификация используемых видов топлива путем более интенсивного вовлечения в топливно-энергетический баланс местных топливно-энергетических ресурсов (далее – МТЭР), что является чрезвычайно важным направлением политики в энергетической сфере. Заметим, что применение МТЭР не должно быть самоцелью, а стать средством обеспечения энергетической безопасности и повышения энергоэффективности экономики. Развитие собственной энергосырьевой базы на основе экономически обоснованного использования местных видов топлива, прежде всего возобновляемых источников энергии (далее – ВИЭ) признается одним из национальных интересов Республики Беларусь в топливно-энергетической сфере. В данном контексте перспективным направлением может стать более интенсивное вовлечение в энергобаланс местных топливно-энергетических ресурсов, расширение применения возобновляемых источников энергии, использование которых в более полном объеме позволит сохранить для будущих поколений возможность использования собственных традиционных ТЭР, а также снизить антропогенную нагрузку. За последние два десятилетия стремительное развитие получила концепция «низкоуглеродной» экономики, поскольку ее реализация на практике позволяет обеспечить более гармоничное согласование экономических, социальных и экологических аспектов развития. Реализация концепции низкоуглеродного развития в мире происходит в русле постепенной трансформации мировой энергетики – переходу от ископаемого топлива как основного источника первичных энергоресурсов к другим источникам энергии. В соответствии с высоковероятным сценарием развития человеческой цивилизации структура производства и потребления энергии с безусловным преобладанием углеводородов в настоящее время будет меняться в сторону увеличения доли возобновляемых источников энергии в структуре энергопотребления. Заметим, что для Беларуси само понятие «низкоуглеродная» экономика является сравнительно новым, и оно фактически не используется в официальных документах.

В то же время, намеченные страной цели на 10-30 лет во многом корреспондируются с целями перехода к низкоуглеродной экономике [1].

В числе принципов обеспечения энергетической безопасности является максимальное вовлечение потенциала местных энергоресурсов в энергетический баланс при обеспечении экономического и экологического императивов. В то же время в структуре потребления топливно-энергетических ресурсов Беларуси преобладают импортируемые нефть и газ. Доля использования местных топливно-энергетических ресурсов, в том числе возобновляемых источников энергии, в энергетическом балансе экономики страны, как в прошлом, так и в настоящее время сравнительно не велика (рис. 1).

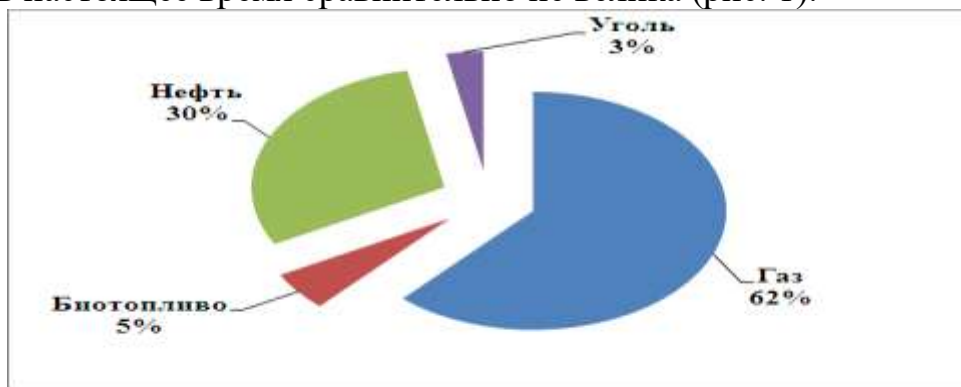

Рис. 1. Структура потребления ТЭР в Беларуси (по данным Международного энергетического агентства)

Макроэкономическим показателем, отражающим долю производства первичной энергии из природных источников Республики Беларусь в общем валовом потреблении первичной энергии является показатель энергетическая самостоятельность. Как видно из рисунка 2 динамика этого показателя нестабильна.

Рис. 2. Динамика показателя энергетическая самостоятельность Беларуси (по данным Белстата)

Поставки нефти и газа в Республику Беларусь составляли и составляют значительную долю в общем объеме импорта товаров: за период 1996–2015 гг. доля этих ТЭР в общем объеме импорта товаров колеблется от 17 до 34 %. По данным Национального статистического комитета Республики Беларусь (далее – Белстат) за период 2005 – 2015 гг. в стране сложилась следующая ситуация с использованием топливно-энергетических ресурсов. Валовое потребление ТЭР за последние 11 лет колебалось в пределах от 36,470 до 43,804 млн. тонн условного топлива (т у. т.). Объем потребляемых ТЭР снизился на 1,6% за этот период. Производство МТЭР упало с 5,362 млн. т у.т. в 2005 г. до 5,066 млн. т у.т. в 2015 г. (снижение на 5,5%).

По данным Белстата добыча нефти имеет устойчивый тренд к снижению; наблюдается незначительное снижение добычи газа; добыча торфа топливного снизилась более чем в 2 раза. Возросло потребление дров, прочих видов природного топлива, а также ветро-, гидро и солнечной энергии. Однако они составляют незначительную часть от суммарного объема МТЭР. Согласно Государственной программе строительства в 2011–2015 годах гидроэлектростанций в Республике Беларусь, в качестве ожидаемых результатов предполагалась выработка электроэнергии за счет гидроэлектростанций (ГЭС) к 2015 году до 0,510 млрд. кВт·ч в год и получение годовой экономии ТЭР по отношению к 2009 году – 120 тыс. т.у.т. В Стратегии развития энергетического потенциала Республики Беларусь предусматривалось строительство ГЭС мощностью около 120 МВт. Однако, как свидетельствует статистика, производство электроэнергии на гидроэлектростанциях в 2015 г. составило 107 млн. кВт·ч, или 21% от заявленного значения показателя. Реально по состоянию на 01.01.2015 года по данным Министерства энергетики установленная мощность по ГЭС равна 26,3 МВт (0,3 % от установленной мощности по ГПО «Белэнерго»), что составляет 22 % от планируемого.

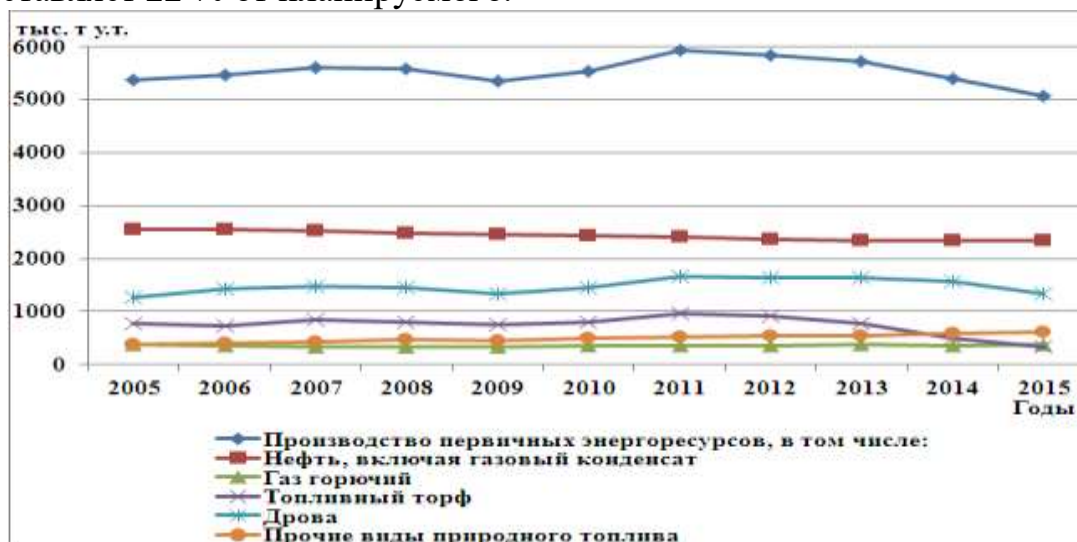

Рис. 3. Динамика производства отдельных видов местных топливно-энергетических ресурсов в Беларуси (по данным Белстата)

Динамика производства отдельных видов местных топливно-энергетических ресурсов в Беларуси представлена на рисунке 3.

Для оценки эффективности использования МТЭР в нормативных правовых документах предусмотрен определенный набор показателей/индикаторов, в определенной мере согласованных между собой и характеризующих текущее состояние ситуации с использованием МТЭР, а также прогноз на перспективу. К ним относятся:

энергетическая самостоятельность: отношение объема производства первичной энергии к валовому потреблению ТЭР, процентов;

отношение объема производства первичной энергии из возобновляемых источников энергии к валовому потреблению ТЭР, процентов;

доля доминирующего вида топлива в валовом потреблении ТЭР, процентов;

доля доминирующего энергоресурса (газа) в производстве тепловой и электрической энергии, процентов;

энергоемкость ВВП (в ценах 2005 года), килограммов условного топлива/млн. рублей;

отношение стоимости импорта энергетических товаров к ВВП, процентов;

доля местных видов топливно-энергетических ресурсов в балансе котельно-печного топлива, процентов;

экономия ТЭР за счет реализации мероприятий по энергосбережению, тыс. т у.т.

экономия ТЭР за счет увеличения использования местных видов топлива, отходов производства, вторичных, нетрадиционных и возобновляемых энергоресурсов, тыс. т у.т.

Исследования показали, что сделать вывод об уровне эффективности использования МТЭР на основе анализа динамики этих показателей, а также их взаимном сопоставлении не представляется возможным.

В этой связи нами предлагается методологический подход, позволяющий дать однозначную и объективную оценку уровня энергоэффективности использования МТЭР с позиции триединства: человек – экономика – окружающая природная среда. Такой подход согласуется с Национальной стратегией устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030г. [1], а также с основными положениями Национального плана действия по развитию «зеленой экономики до 2020 года, утвержденного Постановлением Совета министров от 21 декабря 2016 г. № 1061, в части снижения энергоемкости валового внутреннего продукта, повышения энергоэффективности экономики, потенциала использования возобновляемых источников энергии.

Государственная политика в сфере использования МТЭР с позиции триединства: человек – экономика – окружающая природная среда должна основываться на принципах: устойчивого развития при использовании МТЭР в Республике Беларусь; приоритетного, эффективного и рационального использования МТЭР; государственной поддержки и стимулирования использования МТЭР; обеспечения экологической и энергетической безопасности, охраны здоровья населения при использовании МТЭР; доступности информации в сфере использования МТЭР.

В работах [2 – 7] был предложен подход к оценке уровня энергоэффективности экономики Беларуси, который положен нами в качестве методологического инструментария для оценки уровня эффективности использования МТЭР. Модель эффективности использования местных топливно-энергетических ресурсов реализована в виде показателей, сгруппированных в три блок: экономический, экологический и социальный.

Экономический блок включает следующие показатели: энергоемкость ВВП, энергетическая самостоятельность, отношение объема производства первичной энергии из возобновляемых источников энергии к валовому потреблению ТЭР, газоемкость ВВП, доля газа в валовом потреблении ТЭР, доля газа при производстве тепловой и электрической энергии, отношение стоимости импорта газа к ВВП, доля импорта газа от объема импорта товаров.

Экологический блок содержит показатели: удельные выбросы парниковых газов на единицу потребленных ТЭР (углеродная интенсивность), углеродоемкость ВВП, выбросы парниковых газов на душу населения.

В социальный блок вошли показатели: удельное потребление МТЭР на душу населения, удельное потребление газа на душу населения, удельное потребление электроэнергии на душу населения, удельное потребление тепловой энергии на душу населения.

Все перечисленные показатели либо публикуются в официальной статистике, либо могут быть получены расчетным путем с использованием официальных статистических данных Белстата. Указанный перечень показателей не следует рассматривать как исчерпывающий или окончательный. Он составлен на основе анализа многочисленных публикаций по проблеме. В то же время ведется работа по уточнению и усовершенствованию этого комплекса показателей.

Как видно из анализа перечисленные показатели имеют разнонаправленные тенденции. Снижение показателей: энергоемкости и газоемкости ВВП, доли газа в валовом потреблении ТЭР, доли газа при производстве тепловой и электрической энергии, отношения стоимости импорта газа к ВВП, доли импорта газа от объема импорта товаров,

углеродной интенсивности, углеродоемкости ВВП, выбросов парниковых газов на душу населения, удельного потребления газа на душу населения – свидетельствуют о росте уровня эффективности. В то же время для обеспечения эффективности использования МТЭР при производстве тепловой и электрической энергии необходимо увеличивать энергетическую самостоятельность, отношение объема производства первичной энергии из возобновляемых источников энергии к валовому потреблению ТЭР, удельное потребление МТЭР на душу населения, удельное потребление электрической и тепловой энергии на душу населения.

В этой связи предлагается использовать показатель, который характеризовал бы уровень эффективности МТЭР исходя из разнонаправленных тенденций перечисленных выше показателей. Для этого введена категория индекс эффективности использования МТЭР (далее – индекс МТЭР), учитывающий влияние перечисленных выше 15-ти показателей. Выполненные на основе разработанных нами алгоритма и соответствующей методики расчеты позволяют:

- определить уровень эффективности использования местных топливно-энергетических ресурсов в Республике Беларусь исходя из экономического, социального и экологического императивов;

- проводить мониторинг как по отдельным составляющим эффективности, так и на основе динамики интегрального индекса эффективности использования МТЭР;

- на основе анализа динамики интегрального индекса эффективности использования МТЭР принимать взвешенные управленческие решения по повышению энергоэффективности экономики Республики Беларусь.

В основу методики расчета интегрального индекса эффективности использования МТЭР положены не субъективные оценки экспертов, а реальные числовые значения показателей, взятые из официальных статистических источников, что свидетельствует об относительной объективности расчетов и возможности верификации алгоритма.

При наличии соответствующих статистических данных расчет уровня эффективности использования МТЭР может быть выполнен для любой страны, в том числе и для Украины.

Государственной программой «Энергосбережение» на 2016–2020 годы, утвержденной 28 марта 2016 года постановлением Совета Министров Республики Беларусь № 248 определены стратегические цели деятельности в области энергосбережения на период до 2021 года: сдерживание роста валового потребления ТЭР при экономическом развитии страны; дальнейшее увеличение использования местных ТЭР, в том числе ВИЭ.

Основными направлениями дальнейшего развития использования местных ТЭР будут являться: создание энергоисточников, использующих местные ТЭР (древесное и торфяное топливо, горючие отходы); совершенствование инфраструктуры по заготовке и транспортировке древесного топлива со снижением затрат на заготовку, транспортировку и хранение энергетической биомассы, повышение ее эксплуатационных характеристик; создание в организациях жилищно-коммунального хозяйства мощностей по производству топлива из твердых коммунальных отходов; создание биогазовых установок на очистных сооружениях и полигонах захоронения твердых коммунальных отходов, в сельско-хозяйственных организациях; увеличение выработки электрической и тепловой энергии за счет использования энергии ветра, солнца, естественного движения водных потоков.

Производство электрической и тепловой энергии с использованием энергии воды, ветра и солнца будет осуществляться за счет: сооружения новых гидроэлектростанций; строительства фотоэлектрических станций; увеличения использования гелиоводонагревателей и различных гелиоустановок для интенсификации процессов сушки продукции и подогрева воды в сельскохозяйственном производстве и для бытовых целей; ввода в эксплуатацию ветроэнергетических установок.

Самым существенным возобновляемым источником энергии в Республике Беларусь является биоэнергетика, охватывающая использование биомассы, биогаза и биотоплива. На втором месте стоят ветроэнергетика, солнечная энергетика и геотермальная энергетика.

Анализ многочисленных публикаций по проблеме прогнозирования развития энергетики показал, что мировая экономика в ближайшие 50 лет не перейдет от эры углеводородов к эре «зеленой энергетики». Более вероятен сценарий многоукладного развития, когда все виды экономически, технологически и экологически доступной энергии (традиционные и нетрадиционные углеводороды, ВИЭ, биотопливо, атомная энергетика и пр.) будут использоваться для производства электроэнергии как конечного энергетического источника для всех категорий потребителей.

Список использованных источников

1. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030г. /Экономический бюллетень НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь, №4, 2015. – 99с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.economy.gov.by/dadvfiles/001251_55175_NSUR.pdf –

Дата доступа: 8.07.2016.

2. Цилибина, В. М. Интегральная оценка уровня энергоэффективности экономики Беларуси / В. М. Цилибина // Проблемы современной экономики: глобальный, национальный и региональный контекст : сб. науч. ст. в 2 ч. Ч. 1 / ГРГУ им. Я. Купалы ; редкол.: В. С. Фатеев (гл. ред.) – Гродно, 2014. – С. 290–296.
3. Методические рекомендации по оценке уровня энергоэффективности экономики Республики Беларусь / А. Е. Дайнеко, В. М. Цилибина; под науч. ред. А. Е. Дайнеко; НАН Беларуси, Ин-т экономики – Минск : Право и экономика, 2015. – 43 с.
4. Цилибина, В. М. Оценка уровня энергоэффективности государств ЕАЭС / В. М. Цилибина // Стратегия развития экономики Беларуси : факторы формирования и инструменты реализации : доклады Междунар. научн.-практ. конференции, Минск, 23–24 апреля 2015 г. / НАН Беларуси, Ин-т экономики. – Минск: Право и экономика, 2015. – 278 с. – С. 258–274.
5. Дайнеко, А.Е. Энергоэффективность экономики Беларуси / А.Е. Дайнеко, Л.П. Падалко, В.М. Цилибина; науч. ред. А. Е. Дайнеко; Нац. акад. наук Беларуси, И-т экономики. – Минск : Беларуская навука, 2016. – 363 с. – (Белорусская экономическая школа).
6. Цилибина В.М. «Интегральная оценка энергоэффективности экономик Украины и Беларуси», Матеріали ХХІ Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки», Том І, Частина І, Одеса, 12 - 15 вересня 2016 р. / Національна академія наук України, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України», Київ-Одеса: 2016. – 225 с. – С. 117-121.
7. Цилибина, В.М. Энергетическая безопасность Беларуси как составляющая экономической безопасности / В.М. Цилибина / Вістник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Економічні науки. Випуск 11. – 2016. – С. 398 – 407.

Summary. The article shows the role of local fuel and energy resources in the economy of Belarus. The model of the efficiency of using local fuel and energy resources based on the principles of the trinity of «man – economy – environment», was developed in this article.

Key words: local fuel and energy resources in Belarus, energy efficiency.

*Marcinkowski B.,
MSc, a graduate student,
the Department of Enterprise Resource Management and Analysis,
University of Economics in Poznan,
Poznan*

THE RISK MANAGMENT PROCESS IN POLISH ENTERPRISES

Companies operating in the modern world should lay particular emphasis on increasing the security of functioning, which is possible thanks to the effective and integrated risk management. It should be noted, however, that the Polish entities do not attach particular importance to the problem of managing threats, treating the matter in a selective and limited way.

Keywords: *management, enterprises, business model, risk.*

Introduction

Companies operating in today's world are facing many challenges. By functioning in conditions of dynamic globalization, increasing competition, they must deal with raw materials and materials price increase, customer requirements, as well as the shortage of skilled and specialized workforce. In order to solve the above problems operators form varied inter-organizational relationships, expand markets, use a variety of methods of financing and upgrade production technology, which, however, is associated with an increase in the level of uncertainty and risk. Wanting to maintain their market position, the units must therefore learn to use instruments for increasing security at both operating and strategic level. In this light it is underlined the importance of the risk management system, which allows the identification of risk sources, as well as the development of specific procedures, depending on the possible scenarios of events.

On the basis of the above considerations, the main objective has been developed, which is the analysis of the risk management process in Polish enterprises. The objective was achieved with the empirical studies carried out on a sample of 244 Polish businesses, using an in-depth survey, direct interview and participatory observation.

Risks in business

The starting point for the discussion about the role of risk management in business operating is the precise definition of the concept of risk. By analyzing the term from a broad perspective, it should be noted that the risk is a measure of the uncertainty of the results expected in the future, as a result of a specific event[4, 2008, s. 1108; 16, 1996, s. 990]. In the light of the management science, there should be emphasized its dual nature, as it may be seen from two perspectives[6, 2007, p. 13–14; 11, 2011, p. 45–48; 17, 2013, p. 35–36]. On the one hand, in accordance with the so-called. a negative

concept, it constitutes a hazard to be avoided, it is associated with danger, the uncertainty of results, the likelihood of failure, damage, or the occurrence of losses[7, 2012, p. 9–10; 15, 2012, p. 35–36]. On the other hand, in accordance with the neutral approach, a risk combines both the elements constituting a potential threat to the functioning of the entities, as well as chances to achieve extraordinary effects, and, by this way, competitive advantage. At the heart of this theory is the perception of risk in the business as the uncertainty of future events can be both negative and positive[2, 2013, s. 210; 7, 2012, s. 10–11; 13, 2013, s. 148–149].

In past years, you can notice a dynamic increase in the interest of risk issues in economic activities[1, 2010, s. 660–661; 5, 2009, s. 141–143; 12, 2004, s. 9; 14, 2010, s. 278–279]. At this point it should be noted that in the literature, risk management is mostly analyzed as a complex, complicated and multifaceted process, allowing to achieve a number of benefits by the companies, such as increasing the likelihood of achieving the objectives, building a trust with shareholders and investors, determining the propensity to take risks, increasing the flexibility of the functioning of the organization, minimizing surprises and operating losses, optimizing the allocation of resources, taking the opportunities emerging with the potential threats as well as increasing the potential of learning of the organization[3, 2011; 8, 2016; 9, 2011, p. 9; 10, 2010, p. 15–17]. In this context, Arena et al.[2010, p. 661] model deserves special attention, who studying the essence of the enterprise risk management process, noticed that it consists of eight the following phases:

- 1) determination of the ratio of the organization to risk;
- 2) determination of the objectives and tasks of individual organization cells;
- 3) diagnosis of events which are internal and external opportunities and threats;
- 4) risk assessment taking into account the estimate of the probability and consequences of events;
- 5) development of activities tailored to the individual attitude to the risk, in response to an instance of an event;
- 6) application of the control measures determined by the relevant procedures;
- 7) providing mechanisms for efficient flow of information within the organization;
- 8) monitoring to improve the effectiveness of the risk management system as a whole.

The risk management process in the light of empirical research

Empirical studies on this issue have been carried out in the period from October to January 2016, and within them, units located in Poland were investigated by means of a questionnaire survey 244. Parsed entities have been asked to determine the actions they perform for risk management.

Considering, however, the fact that the risk management process is described in the literature from different perspectives, and the number of phases in different scenes ranging from a few, to even a dozen, the author came up with the assumption that in order to get the most reliable results, this process in the poll should be rendered up to simply and clearly, to avoid a situation in which the company, though has implemented a risk management system that works in fully correctly and efficiently, does not declare the use in practice part of the stages, due to the implementation of this system in accordance with its different concept. Based on the studied literature and the above conditions, it has been decided, therefore, to approach the risk management system in the enterprise, as a continuous process consisting of six elementary, general steps, on which there are the following activities (Figure 1):

- setting the objectives for risk management,
- identification of possible adverse events,
- determination of the probability of occurrence of events,
- determination of the consequences of the events,
- development of procedures in case of events,
- application of control mechanisms.

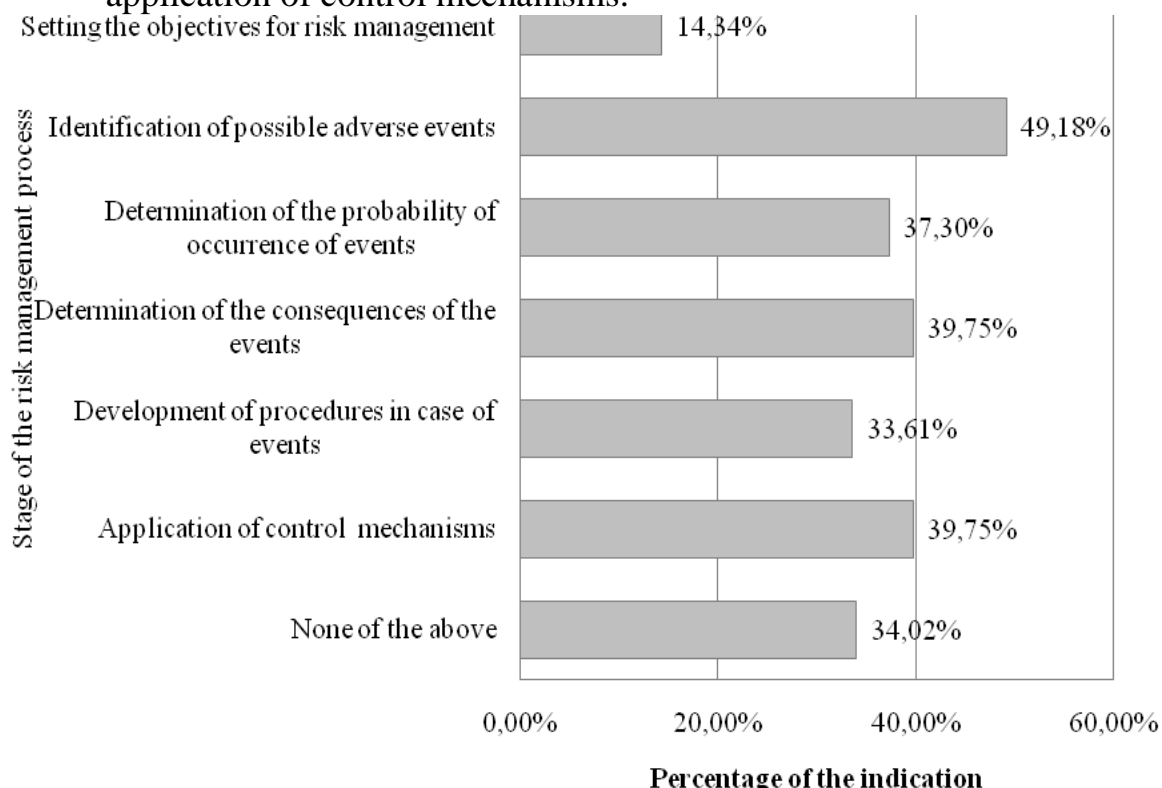

Figure 1. Selected mechanisms of risk management process used by Polish companies

**Note: respondents could select more than one answer.*

***Source: own based on empirical data.*

Empirical studies have shown that as many as one-third of the companies does not apply any of the above activities, the use of one stage declares the 5% of the tested, two 19%, three 17%, four 11%, five 8%, and all six only 6% of respondents. At this point, first of all, it should be noted that a very large

proportion of companies do not manage risk at all. Not only do they not set goals nor they apply control mechanisms, but not even do they try to predict future events and determine the consequences thereof.

In order to deepen the examination of the application of risk management mechanisms by Polish enterprises, it seems necessary to carry out an analyses that will let answer the question, which of the mentioned above stages are applied by enterprises most often. The survey research has shown that almost half of respondents identifies possible adverse events, while 40% of operators determines the consequences of events, as well as apply control mechanisms. It should be noted that 37% of the units determine the probability of events, and 34% develop procedures in the event of their occurrence. The least used stage of the risk management process is setting its goals, which was declared only by 14% of respondents.

Further research, within which there were conducted in-depth interviews and participant observation was used have shown that companies striving to effectively manage risk, are able to identify possible adverse events, however, due to the lack of appropriate skills and experience often face problems with correctly determining the probability and the consequences thereof, as well as the development and implementation of effective safety procedures.

Summary

In conclusion, it can be noted that the Polish companies do not attach sufficient importance to the problem of risk management. A survey showed that only 6% of Polish companies perform all actions that should form part of the risk management process. A significant proportion of organizations manage risk in a selective, limited way, taking only some steps of the process. The cause of the selective application of risk management mechanisms is the desire to achieve a compromise between the resources involved, and the achieved effects. However, it should be noted that this kind of action, if it is not used with full knowledge, can be dangerous, as it contributes to the construction of a false sense of security.

References

1. Arena, M., Arnaboldi, M., Azzone, G., 2010, *The organizational dynamics of Enterprise Risk Management*, Accounting, Organizations and Society, no. 7, p. 659–675.
2. Bartkowiak, P., Koszel, M., 2013, *Źródła ryzyka inwestycji deweloperskich w Polsce*, in: *Ryzyko w Zarządzaniu Strategicznym. Aspekty Podmiotowe i Przedmiotowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, p. 208–220.
3. Chapman, R.J., 2011, *Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management*, John Wiley & Sons.
4. Dubisz, S. (ed.), 2008, *Uniwersalny słownik języka polskiego, wyd. 2, 1 dodruk*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

5. Gephart, R.P., Maanen, J.V., Oberlechner, T., 2009, *Organizations and Risk in Late Modernity*, *Organization Studies*, nos. 2–3, p. 141–155.
6. Jajuga, K., 2007, *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
7. Maikowska-Borowczyk, M., 2012, *Negatywna koncepcja ryzyka w teorii i praktyce zarządzania*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu*, no. 235, p. 9–21.
8. Marcinkowski, B., 2016, *Korzyści zintegrowanego systemu zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*, in: *Економічний Розвиток Європейських Країн В Контексті Інтеграційних Процесів: Уроки Для України*, ЖДТУ, Їтомierz, p. 91–95.
9. Merna, T., Al-Thani, F.F., 2011, *Corporate Risk Management*, John Wiley & Sons.
10. Olson, D.L., Wu, D., 2010, *Enterprise Risk Management Models*, Springer Berlin Heidelberg, Berlin, Heidelberg.
11. Pleczeluk, B., 2011, *Zarządzanie ryzykiem w jednostce sektora finansów publicznych*, in: *Torucki, J., Wyrkbeek, H. (eds.), Zarządzanie Organizacjami a Ryzyko*, Studio EMKA, Warszawa, p. 45–55.
12. Power, M., 2004, *The Risk Management of Everything: Rethinking the Politics of Uncertainty*, Demos.
13. Rudawska, E., 2013, *Ryzyko relacji z klientami*, in: *Ryzyko W Zarządzaniu Strategicznym. Aspekty Podmiotowe I Przedmiotowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, p. 147–157.
14. Scapens, R.W., Bromwich, M., 2010, *Management Accounting Research: 20 years on*, *Management Accounting Research*, no. 4, p. 278–284.
15. Urbanowska-Sojkin, E., 2012, *Ryzyko w zarządzaniu strategicznym*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu*, no. 235, p. 35–53.
16. Wojniiko, O., Sikorska-Michalak, A., 1996, *Siownik wspiyczesnego jkzyka polskiego*, Wilga, Warszawa.
17. Zasepa, P., 2013, *Zarządzanie ryzykiem portfela przez fundusze venture capital oraz private equity*, CeDeWu, Warszawa.

РОЗДІЛ 6. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І САМОУПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

УДК 338.2:338

*Галаченко О.О.,
к.м.н., доцент,
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»,
м. Вінниця*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ САНАТОРНО- КУРОРТНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті визначено основні тенденції розвитку санаторно-курортних закладів в регіональному аспекті. Наведено зовнішні та внутрішні фактори, які спричинили зниження кількості санаторно-курортних закладів в Україні. Окреслено ключові напрями необхідних змін в умовах децентралізації влади. За результатами аналізу систематизовано основні засади політики просування курортних послуг. Виокремлено чинники формування конкурентоспроможності підприємств курортної справи.. Розглянуто розвиток санаторно-курортних послуг регіону як складову економічної безпеки.

***Ключові слова:** санаторно-курортний комплекс, фактори внутрішнього середовища, фактори зовнішнього середовища, регіональна політика, економічна безпека.*

Актуальність. Сфера санаторно-курортних послуг як складова соціальної сфери сприяє зростанню соціально-економічного становища як окремих регіонів, так і країни в цілому. Від якості надання послуг та профілактики лікування санаторно-курортними закладами залежить стан здоров'я нації. Правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні базуються на принципах державної політики у сфері курортної справи: законодавчого визначення умов і порядку організації діяльності курортів; забезпечення доступності санаторно-курортного лікування для всіх громадян, врахування попиту населення на конкретні види санаторно-курортних послуг; економічного та раціонального використання природних лікувальних ресурсів; сприяння перетворенню санаторно-курортного комплексу України у високорентабельну та конкурентоспроможну галузь національної економіки [1]. Особливого значення набуває питання аналізу впливу екзо- та ендогенних факторів на розвиток санаторно-курортних закладів України для забезпечення економічної безпеки регіону та країни в цілому через те, що численні курортні комплекси, сформовані за період регулярних дотацій з боку держави, виявилися нездатними швидко адаптуватися до нових економічних умов і, як наслідок, стали

нерентабельними в умовах жорсткої конкуренції.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми формування ефективних систем реалізації курортних послуг для підприємств даної сфери у методичному і практичному аспектах недостатньо вивчені і розроблені. Проте, аналізом даної проблеми займалися такі вчені: Н.М. Влащенко, А.Г. Охріменко, І.О. Федоров, Ю.Б. Забалдіна, О. О. Колесник, В.В. Лебедева Хвесик М. А. та інші.

Метою статті є дослідження особливостей сфери санаторно-курортних послуг в умовах децентралізації влади.

Виклад матеріалу. Сфера санаторно-курортного комплексу – це сукупність різних установ (інтегрованих за кластерним типом), які задовольняють потреби в оздоровленні населення та сформовані на оригінальній інституціональній основі [1].

Територіально організація санаторно-курортного комплексу представлена поєднанням рекреаційних ресурсів, рекреантів, закладів їх розміщення, місць розселення обслуговуючого персоналу, підприємств інфраструктури та інших закладів, які забезпечують умови для відпочинку і оздоровлення населення. Структуру санаторно-курортного комплексу формують рекреаційні регіони та райони, до складу яких входять санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, інші оздоровчі заклади [4].

У нашій країні та її регіонах наявні різноманітні курортні ресурси, а також існує досить розвинута мережа санаторно-курортних установ, великий науковий та практичний досвід роботи науково-технічного персоналу. На сучасному етапі роль санаторно-курортних установ значно зростає у зв'язку з необхідністю оздоровлення великої частки населення України, яке потрапило під вплив різних негативних екологічних факторів. Так, частка різних типів підприємств санаторно-курортного комплексу України у 2015 році при порівнянні з 1995 роком суттєво змінилась (рис.1). Гостро простежується негативна тенденція до зменшення кількості лікувально-оздоровчих підприємств.

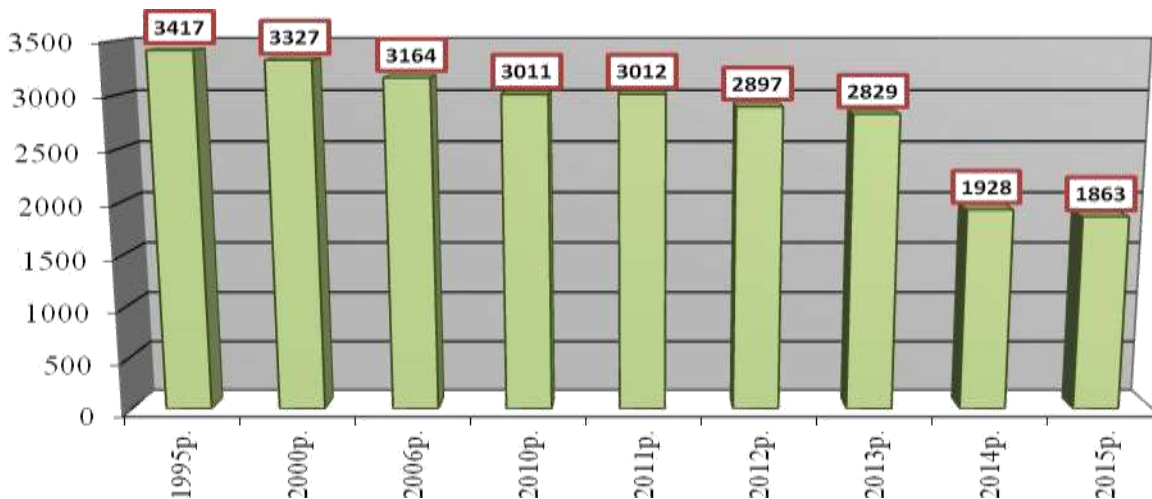

Рис.1. Динаміка зміни кількості санаторно-курортних закладів в Україні за 1995-2015рр.

**Джерело: [5].*

В час децентралізаційних перетворень фактори, що стримують розвиток санаторно-курортного сектору можна розділити на:

- зовнішні:
 - відсутність єдиного державного стандарту щодо надання послуг у сфері санаторно-курортного сектору;
 - відсутність достатнього фінансово-матеріального забезпечення санаторно-курортних установ – основна частина матеріально-технічної бази санаторно-курортної галузі регіонів була введена в експлуатацію ще за радянських часів та орієнтована на невимогливого користувача рекреаційно-туристичних послуг. Перехід з 1991 р. курортної галузі туристичної індустрії України на самофінансування змусив мінімізувати витрати, скоротити персонал та відмовитись від комплексу додаткових послуг через їх нерентабельність, що негативно позначилось на сервісі обслуговування і загальному іміджі та внутрішні;
 - приховування реального обсягу обігу коштів у приватному секторі надання туристичних (та рекреаційних) послуг – у виплаті податків заклади санаторно-курортного типу прирівнюються до промислових підприємств, а дотації для зазначеної сфери не передбачені ні державним, ні місцевими бюджетами, що змушує суб'єктів, задіяних у туристично-рекреаційному комплексі, застосовувати нелегальні схеми фінансового обігу та ухилятися від сплати податків;
 - неефективність та безсистемність державної політики щодо просування рекреаційно-туристичних послуг (санаторно-курортних послуг) на внутрішньому та міжнародному ринках - недостатнім є використання з боку профільних державних інституцій таких форм рекламно-іміджевого характеру, як внутрішньо-регіональні, загальноукраїнські, міжнародні форуми, ярмарки, налагодження систематичної (впродовж усього року) реклами регіональних переваг туристично-рекреаційного комплексу тощо;
- внутрішні:
 - відсутністю стратегії розвитку туристично-рекреаційної індустрії;
 - низький рівень розвитку внутрішнього ринку туристичних послуг та його сегментація;
 - повільні темпи та незавершеність процесів модернізації інфраструктури, розпочатої у рамках підготовки до ЄВРО-2012, низька якість інфраструктури дорожньо-транспортного забезпечення;
 - високий рівень зношеності інфраструктури ЖКГ, що загострює проблему водопостачання питної води, утилізації побутових відходів тощо;

- проблема «сезонності» роботи санаторно-курортної галузі, що обумовлено застарілістю стаціонарних об'єктів туристичного сервісу, їх нездатністю до надання якісних санаторно-лікувальних послуг впродовж року;

- низький рівень забезпечення туристично-рекреаційного комплексу регіону кваліфікованими кадрами.

Це стало однією з основних причин зниження кількості санаторно-курортних закладів в Україні. Іншою причиною зменшення кількості останніх було те, що в умовах ринкової економіки суттєво змінюються тенденції купівельної поведінки споживачів, які результативно позначаються на сфері послуг, зокрема і послуг, що пов'язані з діяльністю санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Відтак, зниження рівня попиту на послуги санаторно-курортних закладів відбулося через:

- неспроможність населення оплачувати відпочинок у санаторно-курортних закладах внаслідок зниження рівня купівельної спроможності через високий рівень інфляції та зростання ціни на путівки;

- зниження рівня державного фінансування соціальних путівок Фондом соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

- невідповідність ціни та якості санаторно-курортних послуг;

- відсутність ефективних механізмів державної політики, як для соціальної підтримки населення, так і для економічного сприяння розвитку даного сектору.

Покращення ситуації з розвитку та стану санаторно-курортних послуг в умовах децентралізації влади потребує стимулювання наступних напрямків:

- розвиток транспортної інфраструктури для покращення доступності до туристично-рекреаційних об'єктів;

- залучення інвестицій у модернізацію санаторно-курортного комплексу, зокрема, через схеми державно-приватного партнерства з залученням вітчизняних та іноземних інвесторів;

- диверсифікація туристично-рекреаційних послуг (розробка туристичних турів, які б поєднували у собі як оздоровчий (пасивний), так і пізнавальний (активний) туризм);

- стимулювання розвитку внутрішнього туризму за рахунок міжрегіональної співпраці.

При цьому для розвитку санаторно-курортних закладів в межах України необхідно врахувати їх потенціал в межах регіонів, який нерівномірний. Основні і найістотніші фактори розвитку санаторно-курортних закладів в представлені на рисунку 2.

Рис. 2. Фактори розвитку санаторно-курортних закладів України в регіональному аспекті

**Джерело: власні узагальнення автора на основі [2].*

Відтак, основним в забезпеченні розвитку санаторно-курортних закладів є удосконалення їх інфраструктури та забезпечення впровадження механізму управління процесу реалізації курортних послуг. Обґрунтування рішення щодо впровадження останнього механізму потребує аналізу стану регіонального ринку санаторно-курортної індустрії, який має бути спрямований у двох напрямках:

1. Туристсько-рекреаційне районування території, що характеризує поширення ресурсного потенціалу та ступінь його використання підприємцями, у тому числі: районування за рівнем споживання; районування за рівнем спеціалізації підприємств індустрії туризму.

2. Інвентаризація наявних ресурсів санаторно-курортного туризму (матеріально-технічних, трудових, інформаційних, фінансових) та їх оцінка [2].

Основними джерелами залучення коштів для оновлення інфраструктури санаторно-курортних закладів можуть бути як власні заощадження, так і масштабні інвестиції (як внутрішні, так і зовнішні). З боку органів місцевого самоврядування вагомими є такі кроки:

- ранжування рекреаційних об'єктів для реалізації масштабних інвестиційних проектів;

- провести тендери та надати земельні ділянки під забудову санаторно-курортних закладів;
- провести тендери для реконструкції існуючих санаторно-курортних закладів;
- розширити асортимент послуг, що надаватимуться санаторно-курортними закладами;
- збільшити кількість діючих госпрозрахункових медичних центрів, які надаватимуть платні послуги.

В час децентралізації влади Україна обрала напрямок європейської інтеграції, проблема розвитку сфери санаторно-курортних послуг набуває особливого значення, оскільки існує можливість рекреацію вивести на рівень розвинутих європейських держав, що стане інструментом для розвитку міжнародного туризму, та суміжних галузей економіки, сприятиме зростанню кількості робочих місць, збільшення надходжень до бюджетів регіонів, міст, сіл та України зокрема, забезпечення економічної безпеки.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про курорти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Концепція розвитку санаторно-курортної справи України. Режим доступу. [www // zakon4.rada.gov.ua](http://zakon4.rada.gov.ua).
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний комбінат «Київський університет», 2001. – 395 с.
4. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком рекреаційної діяльності: монографія / Л.О. Кобанець. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2007. – 192 с
5. Туристична діяльність в Україні. Статистичний збірник,- К.: Державна служба статистики, 2016р. – 458с.

***Summary.** The article defines the major trends in recreational centers in the regional context. An internal and external factors that caused the decrease in the number of spa facilities in Ukraine. Outlined key areas necessary changes. The analysis systematically the basic principles of policy promotion resort. Thesis there is determined factors shaping the competitiveness of enterprises resort business . We consider the development of spa services in the region as part of economic security.*

***Keywords:** resort complex, factors of internal environment, environmental factors, regional policy, economic security.*

*Гнатюк С.Н.,
к.э.н., доцент,
ГУВПО «Белорусско-Российский университет»,
г. Могилев*

КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

У статті розглянуті теоретичні підходи до аналізу ролі кластерів у сталому розвитку регіону. Уточнено суть кластеру та умови його появи в регіоні. Розглядаються форми синергії від створення кластер в регіоні.

Ключові слова: полюс зростання, кластер, синергія.

Во второй половине XX века регионализация экономики стала одной из основных характеристик общественного развития. Ей присуще многообразие с точки зрения содержания и пространственных форм. Это означает, что точками роста экономики могут стать не только предприятия ведущих отраслей, но и отдельные регионы, являющиеся источником инноваций и социально-экономического прогресса. Они представляют собой систему взаимосвязанных развивающихся отраслей, находящихся на определенной территории и стимулирующих экономическую активность в зоне своего влияния. Это позволяет рассматривать точки роста как локализованную агломерацию хозяйственной деятельности, обладающую комплексом быстро развивающихся предприятий в ведущих отраслях экономики.

Концепция региональных точек роста основана на утверждении о «взаимной и кумулятивной обусловленности» и анализирует процессы, обеспечивающие конечный результат, который значительно превосходит первоначальные усилия. Основу этих моделей составляют положения Г. Мюрдаля, который показал что специализация и эффект масштаба отдельных территорий даже при незначительных преимуществах, могут стимулировать экономическое развитие страны.

Среди теорий кумулятивного роста особое место занимают концепции «полюсов роста». «Полюс роста», с точки зрения Ф. Перру, включает три основных компонента:

- ведущая (пропульсивная) отрасль, обладающая высоким потенциалом для роста объема производства и создания нововведений, большим мультипликационным эффектом;
- группа отраслей местного значения, связанная с ведущей отраслью системой отношений, являющихся механизмом передачи эффекта ведущей отрасли на всю экономику региона;

– пространственная агломерация производства, обеспечивающая предприятиям получение «внешней экономии».

Ф. Перру описывал экономическое пространство как определенное силовое поле, напряженность которого неравномерна. Существует центр, из которого распространяются центробежные силы и в который стремятся центростремительные силы. Ведущие отрасли стимулируют развитие прилегающих территорий за счёт вспомогательных, дополнительных и обслуживающих производств, являясь полюсами роста, и их концентрация в определённых регионах ведёт к образованию центров развития. После укрепления в регионе пропульсивной отрасли его комплексное развитие происходит автоматически в результате растущего спроса на производственные и другие услуги[1].

Х.Р. Ласуэнс формулировал логику функционирования полюсов роста региона:

- создается полюс роста – региональный комплекс предприятий, связанный с экспортным сектором экономики региона, расположенный в одном или нескольких экономических узлах района;

- полюс роста развивается за счет импульсов, рожденных спросом, которые передаются через экспортный сектор региона и воспринимаются в процессе конкуренции между полюсами;

- импульс роста передается к периферийным второстепенным отраслям через рыночные связи между предприятиями, к периферийным районам таким же образом, но с учетом факторов размещения в центрах роста[2].

Развитие НТР резко повысило роль знаний в экономическом развитии, что привело к появлению концепций, отражающих влияние знаний на развитие отдельного региона. Основой таких концепций стала теория новатора Й. Шумпетера.

Т. Хэгерstrand разработал модель «диффузии инноваций», в которой исследовал способы прохождения инноваций через совокупность районов, скорость распространения инноваций и каналы распространения волн диффузии между районами.

Диффузия инноваций осуществляется через иерархические структуры и предполагает три типа распространения: диффузия расширения (инновация равномерно распространяется по всем направлениям от точки возникновения), диффузия перемещения (инновация распространяется в определенном направлении) и смешанный тип. Т. Хэгерstrand выделил четыре стадии «волны инноваций». Для первой стадии характерно начало процесса диффузии, резкий разрыв между центром, источником возникновения и распространения инноваций, и периферийными территориями. На второй стадии начинается диффузия, действуют сильные центробежные силы, которые приводят к созданию новых быстро развивающихся центров в периферийных районах и к сокращению региональных

разрывов. Для третьей стадии (конденсации) характерно одинаковое расширение во всех трех местах. На четвертой стадии (насыщения) происходит общий, но медленный, асимптотический подъем.

Эффект соседства, барьеров и информационных полей позволили Т. Хэгерстранду рассмотреть процесс с учетом психологических особенностей людей, проанализировать сопротивление людей внедряемым новшествам, показать возможности определения избыточности и недостаточности контактов людей с пространственно-временной точки зрения, оценить значение социальных связей, средств массовой информации и наличия рынков, уменьшающих риск для продвижения нововведений[3].

Таким образом, до выхода работ М. Портера развитие региона рассматривалось как эволюция обособленной территории, обладающей особыми источниками роста. При этом подчеркивалась роль отдельных (ведущих) отраслей экономики, которые становились локомотивом развития экономики региона, обладали большим кумулятивным эффектом.

Развитие кластерной модели развития экономики, как правило, увязывается с работами М. Портера, в которых описываются прочные связи между созданием кластера, конкурентоспособностью предприятий, отраслей и национальной экономики. Он, проанализировав более 100 отраслей в десяти странах, сделал вывод, что конкурентоспособные транснациональные компании располагаются в одной стране или в одном регионе. М. Портер использовал понятие производственных кластеров в качестве элемента модели ромба конкурентоспособности, построенной для анализа потенциальных конкурентных преимуществ территории, исходя из наблюдения, что регионы, в которых образуются и развиваются группы функционально взаимосвязанных предприятий различных отраслей, имеют конкурентные преимущества перед теми регионами, в которых этого не происходит. Причину этого он видел в положительном эффекте от взаимодействия участников «кластера» – конкурентоспособной фирмы и ее поставщиков, потребителей, конкурентов.

М. Портер в работе «Конкуренция» дал следующие определения кластеру:

- кластер – это сконцентрированные по географическому признаку группы взаимосвязанных компаний, специализированных поставщиков, поставщиков услуг, фирм в соответствующих отраслях, а также связанных с их деятельностью организаций (например, университетов, агентств по стандартизации, торговых объединений) в определенных областях, конкурирующих, но вместе с тем ведущих совместную работу;

- кластер – это форма сети, наблюдающейся в пределах географического региона, в которой близкое расположение фирм и

организаций обеспечивает наличие определенных форм общности и повышает частоту и уровень взаимодействия.

Оба определения имеют общие признаки: географическая локализация, концентрация, взаимодействие между участниками. Вместе с тем, определения не являются тождественными, так как во втором понятии не отражаются такие черты кластера, как отраслевая специализация и конкуренция, которые используются в первом определении. Исходя из данных определений, нельзя определить географические границы кластера, частоту и уровень взаимодействия между предприятиями для их включения в кластер.

Если исходить из определения кластера с точки зрения М. Портера, то можно отметить наиболее существенные признаки:

- кластер – территориально близкая группа взаимосвязанных компаний и соответствующих институтов в определенной сфере, которые связаны общностями и комплементарностью;

- кластер – система взаимосвязанных фирм и институтов, целостная ценность которых выше, нежели сумма его частей;

- кластер – вид сети, локализованной в географической области, в границах которой близость расположения фирм и институтов повышает частоту и значимость их взаимодействий и обеспечивает возникновение определенных форм общности [4, Р. 199-226].

Введение в научный оборот понятия «кластер» привело к появлению огромного количества публикаций, в которых рассматривается сущность кластера и его формы, причины и механизмы его создания, место кластера в экономической системе, роль государства в создании и развитии кластера и т.д. К настоящему времени концепция кластеров значительно углублена. Но в теории и на практике не существует единой трактовки понятия «кластер». Если органы власти рассматривают кластеры как набор отраслей, определяющих специализацию региона, или как территории, на которой скапливаются компании, то среди ученых трактовка кластера является очень разнообразной и существует значительная терминологическая разобщенность [5-9].

Традиционный подход базируется на отраслевом единстве членов кластера, проявляющемся в обмене специализированными знаниями и получении конкурентных преимуществ от эффекта масштаба. Более широкая трактовка учитывает как горизонтальные, так и вертикальные связи, основывающиеся на технологической взаимосвязи предприятий одной или нескольких взаимозависимых и взаимодополняющих отраслей в рамках производственного цикла. В последних публикациях кластеры рассматриваются как механизм создания конкурентоспособного рыночного предложения за счет взаимовыгодного сотрудничества субъектов различных институциональных сфер.

Следовательно, наблюдается расширение сущности кластера за счет включения большего количества субъектов, изменения географических границ и экономической взаимосвязи членов. Локальная близость рассматривается в системе с организационной, социальной и институциональной близостью участников кластера. Возросла роль устойчивых сетевых отношений между членами кластера, определяющих структуру кластера и обеспечивающих проявление синергетического эффекта.

На наш взгляд, под кластером следует понимать локализованную концентрацию взаимозависимых и взаимодополняющих субъектов, конкурирующих и сотрудничающих между собой, обладающих функциональной взаимосвязанностью в интерактивном режиме в рамках технологической цепочки или сетевой взаимосвязи с целью обеспечения устойчивого развития каждого участника кластера и получения синергетического эффекта в развитии региона.

Глобальный характер конкуренции приводит к тому, что ведущую роль в развитии экономики начинают играть процессы кооперации, которые требуют непрерывной координации поведения субъектов хозяйствования, обеспечивая синергетический эффект от совместных действий. Сотрудничество становится средством быстрого освоения инноваций, оптимальной стратегией выживания в современной высоко конкурентной рыночной среде.

Необходимость конкурентного сотрудничества в целях устойчивого развития, в которое вовлечены местные субъекты, привела к возникновению региональных кластеров. Таким образом, кластер возникает как ответ на обострение конкурентной борьбы в условиях глобализации и перехода на постиндустриальную стадию развития экономики и по своей природе существенно отличается как от традиционных форм организации экономических отношений.

Для создания и функционирования кластера необходимы такие характеристики, как территориальная локализация субъектов кластера; общность производимой продукции, ресурсов, технологии; тесные производственные и другие формы связи, координация взаимодействия участников кластера в реализуемых производственных программах, инновационных процессах, основных системах управления, контроля качества и т.д.

Создание кластеров в регионе требует:

- наличия предприятия-лидера, обладающего высокой конкурентоспособностью, и стратегией ее укрепления на внутреннем и внешних рынках, принадлежащего к ведущей отрасли в регионе; поддерживающих вспомогательных и обслуживающих предприятий;
- выгодного географического положения, наличия кадров высокой квалификации, специализированных научно-исследовательских

организаций, центров подготовки и переподготовки кадров, объектов инфраструктуры, доступа к сырью и т.д.;

- достаточного количества участников формуемого кластера, наличия научных организаций с большим заделом научных исследований; квалифицированной рабочей силы для возникновения синергетического эффекта;

- активное содействие региональных властей развитию малого бизнеса;

- взаимодействия и взаимозависимости участников кластера, партнерства предприятий с образовательными учреждениями и исследовательскими организациями, администрацией для создания и продвижения продукции на внешние рынки;

- политики региональных органов управления, направленной на поддержку и развитие кластеров.

- формирования в регионе отраслей новой экономики.

Наличие у кластеров представленных особенностей позволяет рассматривать их в качестве инструмента устойчивого развития региона, фактора роста его конкурентоспособности. Следует подчеркнуть, что кластеры являются самостоятельно формирующимися структурами на основе добровольного сотрудничества. Одним из принципиальных отличий кластера является обязательная конкуренция между участниками кластера. Другими признаками принадлежности к определенному кластеру являются совместное использование рыночной инфраструктуры (кредитных институтов, информационно-консультационных служб, аудиторских фирм и т.д.), наличие общих деловых партнеров, совместных научных исследований, источников подготовки специалистов.

Кластерная форма развития экономики региона рассматривается в современной экономике как одна из наиболее эффективных форм достижения высокого уровня конкурентоспособности региона в целом и отдельных участников расположенного в нем кластера. Кластеры приводят к появлению и развитию синергетического эффекта, основой которого является оптимальное сочетание элементов, входящих в систему, эффективность их взаимодействия, качество элементов системы. Одним из первых на явление синергии обратил внимание И.Ансофф.

Экономисты воспринимают синергию как эффект роста результативности за счет использования взаимосвязи и взаимозависимости различных видов деятельности. Х.Виссема считает, что синергический эффект является свойством стабильных и развивающихся систем, для которых она выступает системообразующим фактором и залогом эффективного развития; определяет ее как «позитивный эффект комбинирования отдельных частей» и выделяет следующие ее виды:

- функциональная синергия – выгоды в результате широкомасштабных операций, выпуска больших партий товаров, создания крупных каналов распределения;
- целевая синергия – преимущества, получаемые одним подразделением в процессе разработки технологий, производства, сбыта и т.д.
- эффект «букета» преимуществ – более высокая привлекательность комплектов, «связок» разнообразных товаров и услуг, чем простой суммы их частей[10].

На наш взгляд, кластер обуславливает синергетический эффект от инвестиций и инноваций. Объединение предприятий, высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов в кластер формирует систему создания и распространения новых знаний и инноваций. Возникновение устойчивых связей между этими субъектами является главным фактором превращения результатов научных исследований в инновации, а инноваций – в конкурентные преимущества, снижения затрат на научные исследования и освоение их в производстве, ускорения коммерциализации инноваций.

Преимущества для бизнеса от возникновения кластера в регионе заключаются в том, что:

- объединяются предприятия разных сфер деятельности и формируются устойчивые хозяйственные связи между ними, возникают новые организационные структуры внутри кластера, что приводит к возрастанию роли инноваций и бизнеса в экономике региона;
- выявляются проблемные и сильные стороны различных секторов экономики на основе информации о результатах деятельности предприятий, состоянии и тенденциях развития рынков товаров и трудовых ресурсов;
- повышается экономическая устойчивость предприятий за счёт роста взаимозависимости, быстрого распространения новых технологий, опыта, информации, нацеленности участников кластера на удовлетворение спроса потребителей на конечную продукцию кластера;
- формируется эффективный механизм конкуренции за счет включения в кластер предприятий разных форм собственности;
- ускоряется производство новой продукции и повышается качество традиционной продукции за счет внедрения инноваций;
- повышается эффективность малых предприятий, так как снижаются барьеры выхода на рынки сбыта продукции и поставок сырья и материалов, рабочей силы, получают доступ к ранее недоступным финансовым ресурсам;
- улучшается кадровое обеспечение за счет соответствия образовательных программ учебных заведений потребностям предприятий кластера, совершенствования системы привлечения, подготовки и переподготовки квалифицированных кадров;

– развивается инфраструктура для научных исследований и разработок, системы образования и подготовки кадров;

– снижаются издержки производства за счет роста производительности труда в результате эффективного сочетания факторов производства, координации деятельности, доступа к информации.

Таким образом, можно сделать вывод, что кластеры представляют новый, обеспечивающий дополнительные возможности, способ структурирования экономики, организации теории и практики экономического развития, формирования экономической политики государства.

Список использованных источников

1. Perroux F. Economic space: theory and applications / F. Perroux // *Quarterly Journal of Economics*. – 1950. – Vol.64. – P. 89–104.
2. Lasuen J.R. Urbanisation and Development – the Temporal Interaction between Geographical and Sectoral Clusters / J.R. Lasuen // *Urban Studies* – 1973 – N10 – P. 163-188.
3. Ндгерstrand, Т. Innovation diffusion as a spatial process. / Т. Ндгерstrand – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1967. — 357 p.
4. Porter, М.Е. On competition / М.Е. Porter – Boston: Harvard Business School Press, 1998. – 485 p.
5. Емельянов, В. Е. Структуры международного бизнеса: учебн. пособие / В.Е. Емельянов. – Мурманск: Изд-во МГТУ, 2008. – 88 с.
6. Инновационное развитие регионов Беларуси и Украины на основе кластерной сетевой формы / Н. Г. Берченко [и др.] – Минск: Беларуская навука, 2015. – 391 с.
7. Кластерные политики и кластерные инициативы: теория, методология, практика / под ред. Ю.С. Артамоновой, Б.Б. Хрусталева. – Пенза, ИП Тугушев С.Ю., 2013. – 230 с.
8. Марков, Л. С. Теоретико-методологические основы кластерного подхода / Л.С. Марков. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2015. – 300 с.
9. Мороз О.М. Утворення нових територіально-виробничих форм оптимізації господарства регіону: автореф. дис. ... на здобуття наук.ступеня д-ра. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.М. Мороз. – Донецьк, 2009. – 36 с.
10. Виссема, Х. Стратегический менеджмент и предпринимательство: возможности для будущего процветания. Пер. с англ. – М.: Издательство «Финпресс», 2000. – 272 с.

Summary. The article deals with theoretical approaches to the analysis of the role of clusters in sustainable development in the region. Clarified the essence of cluster and the conditions for its occurrence in the region. Considered form synergies from creating a cluster in the region.

Keywords: growthpole, cluster, synergies.

УДК[352:351.713](477)

Костик А.О.,
студентка,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків

Науковий керівник: **Попова С.М.,**

д. юр. н., к. е. н., професор кафедри загально-правових дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРУАННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті визначено необхідність податкового адміністрування в умовах розвитку нашої держави. Також досліджено інформаційне забезпечення діяльності податкових органів щодо адміністрування податків та зборів в умовах реформування облікового процесу з урахуванням міжнародних стандартів та автоматизації обробки даних. Проаналізовано нормативно-правові акти чинного законодавства, що виступають правовою основою діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, Державна фіскальна служба України, Податковий кодекс України, адміністрування, податки та збори, податкова інформація.

Постановка проблеми. Проведення адміністративно-правових реформ України в умовах здійснення антитерористичної операції на сході країни та фактичної анексії Криму у нашій державі вимагає розкриття таких питань як поповнення бюджету країни, фінансування окремих державних програм, необхідність стягнення для цього податків та зборів. Тому вельми актуальною є тема інформаційного забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо адміністрування податків та зборів.

Аналіз останніх досліджень. Багато вчених, таких як Арістова І.В., Бандурка О.М., Бандурка О.О., Воронова Л.К., Камзюк А.Т., Кучерявенко М.П., Покатаєва О.В, Попова С.М., Савченко Л.А.,

Угровецький О.П., у своїх наукових працях акцентували увагу на адмініструванні податків та зборів, необхідності інформаційного забезпечення органів влади щодо податкового адміністрування. Але це питання розкрито не в повному обсязі.

Тому **метою** статті є дослідження інформаційного забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо адміністрування податків та збірів.

Виклад основного матеріалу. Ст. 6 Податкового кодексу України чітко визначає поняття «податки» та «збори», які є законодавчо закріпленими. Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до чинного законодавства. Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [1].

У сучасному цивілізованому суспільстві податки – це основна форма доходу держави. Окрім цієї суто фінансової функції податковий механізм використовується для економічного впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку і структуру, на розвиток науково-технічного прогресу. Крім того, податкова система покликана реально впливати на зміцнення ринкових відносин. Сприяти розвитку підприємництва, стимулювати виробництво і одночасно служити бар'єром на шляху соціального зубожіння низько оплачуваних верств населення. Для вирішення проблемних питань ресурсного забезпечення бюджетів територій необхідні не тільки структурні, а й організаційні зрушення в означеній сфері. І насамперед потребують розгляду існуючі в країні механізми, способи та методи адміністрування податків, особливо місцевого значення.

За словам Бандурки О.М., адміністрування податків та зборів є однією з найважливіших ознак держави та необхідною умовою в її існуванні. Адміністрування означає управління, організація, виконання, здійснення, нагляд: у широкому розумінні, це – організаційно-розпорядча діяльність керівників та органів управління, що здійснюється шляхом наказів і розпоряджень. Адміністрування процесів оподаткування об'єднує за допомогою однієї ідеї комплекс заходів, спрямованих на забезпечення виконання законодавчих та нормативно-правових актів. Об'єктом адміністрування є процес узгодження й погашення податкових зобов'язань платників податків. Метою адміністрування є забезпечення погашення податкових зобов'язань платників шляхом оптимального втручання в їхню господарську діяльність через застосування законодавчо встановлених механізмів і процедур. Існують різні види адміністрування у фінансовій та

економічній сферах. На відміну від них податкове адміністрування являє собою комплекс правових, економічних, фінансових заходів держави для формування системи оподаткування, забезпечення своєчасної та повної сплати податків і зборів з метою задоволення фінансових потреб суспільства в цілому, а також розвитку економіки країни шляхом перерозподілу фінансових ресурсів [2, с. 33].

На думку Попової С.М. під податковим адмініструванням слід розуміти сукупність норм (правил), методів, засобів і дій за допомогою якого спеціально уповноважені органи держави здійснюють управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства про податки та збори(обов'язкові платежі), за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю внесення у відповідні бюджети податків і зборів, а у випадках, передбачених законами України, – за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю надходжень у відповідний бюджет інших обов'язкових платежів та притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства.[3, с. 122].

Для визначення системи податкового адміністрування за основу можна взяти підхід запропонований Проскурою К. П., що включає такі елементи:

1) організація податкових відносин (законодавче регулювання податкової системи, визначення правових засад формування та реалізації податкової політики, організація загального управління тощо);

2) прогнозування і планування податкових надходжень;

3) адміністративне регулювання податкових відносин (облік платників, відстрочення та розстрочення податкових платежів, призначення штрафів, встановлення податкових компромісів, розгляд скарг платників податків);

4) консультативна робота (масово-роз'яснювальна діяльність, надання податкових індивідуальних консультацій, тлумачення законодавства);

5) податковий контроль (контроль за виконанням податкового законодавства, широке використання методів непрямого контролю, розробка заходів із протидії ухиленню та уникненню оподаткування, а також профілактика податкових правопорушень);

6) адміністрування податкового боргу (облік, вжиття заходів для стягнення податкового боргу, включаючи арешт майна, вилучення готівки, кримінальне переслідування боржника);

7) упровадження сучасних технологій (інформатизація, впровадження ризик-орієнтованих методик, спрощення податкового обліку і звітності, уніфікація оподаткування, електронне звітування) [4, с. 54].

Ураховуючи, що головною метою адміністрування податків є забезпечення наповнення державного бюджету, російський учений Журавльов А. А. пропонує вживати для позначення відповідної діяльності державних органів поняття «бюджетно-податкове адміністрування», яке, на його думку, є більш «системним». При цьому автор відзначає, що «по-перше, бюджетно-податкове адміністрування відображає взаємодію категорії податків і категорії бюджету (бюджетної системи); по-друге, воно поширює сферу адміністрування на всю дохідну частину бюджету, і не лише державного, а й місцевих; по-третє, це поняття розширює і конкретизує цільову мету, оскільки відображає завдання не тільки ефективного функціонування податкових органів, але й усього механізму формування бюджетно-податкового потенціалу держави; по-четверте, у понятті «бюджетно-податкове адміністрування» більш змістовно розкривається соціальна спрямованість державного адміністрування доходів [5, с. 78].

За словами Попової С.М., на сучасному етапі радикальних реформ, що проводяться в Україні, значної уваги набувають питання вдосконалення державного управління. Це безпосередньо стосується діяльності усіх органів виконавчої влади, до системи яких входить також і податкові органи. А ефективне управління будь-якими об'єктами неможливе без використання інформації про стан керованих об'єктів. Особливо це стосується сфери оподаткування, яка є надзвичайно важливим об'єктом правового регулювання та провідним інструментом державного управління економікою країни та суспільством у цілому...Сфера оподаткування є надзвичайно динамічною, комплексною: вона потребує постійного вдосконалення, взаємодії управлінських структур, що можливе тільки при належному інформаційному забезпеченні [3, с. 155].

Згідно статті 1 Закону України «Про інформацію» під інформацією розуміють будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. Без інформації процес управління неможливий, оскільки без належної інформації неможливо оцінити ситуацію на керованих об'єктах, визначити проблеми, передбачити перебіг подій, окреслити цілі, які повинні бути досягнуті, розробити та затвердити управлінські рішення, проконтролювати їх виконання. Основними характеристиками управлінської інформації є достовірність, актуальність, повнота, точність, цінність, оперативність і корисність.

Окреми видом інформації є податкова інформація, котру чинне законодавство визначає як сукупність відомостей, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку встановленому Податковим кодексом України. Зокрема в Кодексі визначено виключний перелік інформації,

який надається податковим агентам та платникам податків, що обробляється, зберігається та може використовуватись у діяльності податкових органів [3, с. 158].

Зокрема, у Податковому кодексі України [1] визначено виключний перелік інформації, який надається податковими агентами та платниками податків, що обробляється, зберігається і може використовуватись у діяльності податкових органів.

Основним документом, – матеріальним носієм податкової інформації, що надається платниками податків до податкових органів, є податкова декларація (розрахунок), на підставі якої здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання.

Складання та обробка цієї податкової звітності значно полегшується з удосконаленням програмно-технічних засобів автоматизованої обробки інформації та переходом від традиційної паперової технології зберігання і передачі даних до електронної. Тим більше, що відповідно до Концепції національної програми інформатизації України, центральні органи виконавчої влади, відповідальні за процеси інформатизації, повинні впровадити та утримувати автоматизовану систему «Єдине вікно подання електронної звітності» для надання послуг з подання за допомогою мережі Інтернет в електронному вигляді звітності, обов'язковість подання якої, зокрема, встановлено Податковим кодексом України. Причому, на нашу думку, мережа такої автоматизованої системи «Єдиного вікна» на перших етапах загальної інформатизації повинна розповсюджуватися на всі податкові органи, до яких подається звітність платників податків.

Особливістю інформаційного забезпечення податкових органів України є величезний обсяг як вхідної інформації (платники податків здають, як правило, об'ємні декларації з необхідними додатками), так вихідних даних (податкові органи регулярно обмінюються інформацією близько з 20 іншими центральними органами виконавчої влади), а також значна кількість джерел інформації.

Зокрема, до інформаційної системи податкових органів України від платників податків і податкових агентів може надходити така інформація:

- що міститься в податкових деклараціях, розрахунках, інших звітних документах;

- що міститься у наданих великими платниками податків в електронному вигляді копіях документів з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документах, які ведуться в електронному вигляді, реєстрах бухгалтерського обліку, фінансовій звітності, інших документах, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків та зборів;

- про фінансово-господарські операції платників податків;

– про застосування реєстраторів розрахункових операцій.

Основними документами, що підтверджують податкову інформацію платників податків є облікові документи і реєстри бухгалтерського обліку, оскільки всі господарські операції платника податків, пов'язані з визначенням об'єктів оподаткування та податкових зобов'язань, повинні бути зафіксовані у первинних документах.

Статтею 75 Податкового кодексу України [1] підкреслюється обов'язковість одночасного ведення на підприємствах податкового і бухгалтерського обліку. Але потреба в об'єктивній і достовірній інформації про діяльність господарюючих суб'єктів викликає необхідність ведення не тільки податкового та бухгалтерського обліку, а й організації аудиту.

Окрім того, стаття 72 Податкового кодексу України [1] встановлює, що податкова інформація також може надходити:

а) від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і Національного банку України, зокрема інформація:

– про об'єкти оподаткування, що надаються та реєструються такими органами. Зазначена інформація повинна містити, зокрема, вид, характеристики, індивідуальні ознаки об'єкта оподаткування (в разі наявності), за якими його можна ідентифікувати;

– про результати здійснення державного контролю за господарською діяльністю платника податків;

– що міститься у звітних документах (крім персоніфікованої статистичної інформації, фінансових звітів), які подаються платником податків органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування;

– про встановлені органами місцевого самоврядування ставки місцевих податків, зборів і надані такими органами податкові пільги;

– про дозволи, ліцензії, патенти, свідоцтва на право провадження окремих видів діяльності;

– про експортні та імпорتنі операції платників податків;

б) від банків, інших фінансових установ – інформація про наявність і рух коштів на рахунках платника податків;

в) від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів;

г) від підрозділів податкових органів та митних органів – за результатами податкового контролю.

Не може бути джерелом податкової інформації інформація, що є суб'єктивною або поширюється з метою дискредитації того чи іншого платника податків.

Подання інформації податковим органам здійснюється на безоплатній основі у паперовій або електронній формі залежно від технічних можливостей суб'єкта інформаційних відносин. Сучасні ж персональні комп'ютери і сервери дають змогу накопичувати й

опрацьовувати дедалі більші обсяги даних, завдяки чому потужність і продуктивність інформаційних технологій зростають, вносячи вагомий внесок у зростання ефективності управління [7, с.117].

Велику роль в інформаційному забезпеченні діяльності податкових органів відіграє раціональне документування управлінської інформації в кожному її органі та підрозділі. Документування управлінської інформації полягає у створенні документів, в яких фіксується з дотриманням установлених правил інформація про управлінські дії [3, с. 168].

Документи незалежно від способу фіксації й відтворення інформації повинні проходити та опрацьовуватися в податкових органах на єдиних організаційних і правових засадах. Тому ефективна організація документообігу повинна передбачати:

- проходження документів в установі найкоротшим шляхом;
- скорочення кількості інстанцій, до яких повинні надходити документи;
- одноразовість операцій з опрацювання документів, уникнення дублювання під час роботи з ними;
- централізацію, зосередження однотипних операцій з документами в одному місці;
- раціональне розташування в установі структурних підрозділів та робочих місць.

Така раціональна організація документообігу в податкових органах дозволить значно скоротити час опрацювання різноманітних документів, пов'язаних з процесами оподаткування, підвищити якість управлінських рішень в системі податкових органів і статус цих органів в системі органів державної виконавчої влади.

Українським законодавством визначено, що будь-які інформаційні ресурси підлягають обов'язковому обліку та захисту. Власникові надається право самостійно в межах своєї компетенції встановлювати режим захисту інформаційних ресурсів і доступу до них, оскільки залучення у глобальні процеси великої кількості людей, ресурсів та коштів супроводжується рядом негативних явищ, які безпосередньо пов'язані з використанням інформації [3; с. 107]. До них слід віднести:

- численні порушення у фінансовій сфері, які призводять до ухилення від сплати податків і розбазарювання бюджетних коштів;
- несанкціонований доступ до інформації;
- неправочинні зміни, що спотворюють зміст інформації, внаслідок чого вона втрачає юридичну значимість та цінність;
- численні явища, що призводять до значних негативних наслідків як для окремих платників податків, так і у масштабах цілої країни, які сьогодні поєднуються під загальною назвою «інформаційних війн».

При створенні системи захисту інформації необхідно детально проаналізувати тип загроз, найбільш уразливі місця в інформаційній системі та збитки, які можуть виникати під час порушення її захисту.

Особливої уваги проблеми захищеності інформації набувають в умовах організації в Україні електронного документообігу. Електронний документообіг є сукупністю процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання і знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки їх цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів.

Вся відображена і задокументована будь-якими засобами й на будь-яких копіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, відноситься до публічної інформації, яка є відкритою, крім випадків, встановлених чинним законодавством. До такої інформації з обмеженим доступом відповідно до статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8] відноситься: 1) конфіденційна інформація; 2) таємна інформація; 3) службова інформація.

До конфіденційної інформації відноситься інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Таємна інформація – це інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю. До службової може належати така інформація:

а) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напрямку діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та прийняттю рішень;

б) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Головним органом в системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах організації спеціального зв'язку і захисту інформації є Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації.

Причому, захист інформації повинен забезпечуватися протягом всього періоду її існування, і всі запити на доступ до неї, особливо у

комп'ютерних системах, повинні контролюватися комплексами засобів захисту.

Висновок. Таким чином, проведені дослідження свідчать, що підвищення ефективності управління сферою оподаткування неможливе без зміцнення її інформаційного забезпечення. На перших етапах виконання національної програми інформації необхідно створити розгалужену мережу автоматизованої системи «Єдиного вікна подання електронної звітності» у всіх органах Державної фіскальної служби України, до яких подається звітність платників податків. Далі у межах інформаційної системи податкових органів слід розробити комплексну систему захисту конфіденційної інформації на увесь період її існування, яка б контролювала всі запити на доступ до податкової інформації відповідними комплексами її захисту.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Науково-практичний, посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
3. Попова С.М. Адміністративно-правовий статус податкових органів України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора, заслуженого юриста України, академіка НАПрН України О.М. Бандурки / С.М. Попова. – Харків: Золота миля, 2012. – 386 с.
4. Проскура К. П. Особливості адміністрування податків в Україні / К. П. Проскура // Економічний часопис – ХХІ. – 2012. – № 3 – 4. – С. 53 – 55.
5. Журавлев А.А. Эффективность бюджетно-налогового администрирования / А.А. Журавлев // Экономист. – 2008. – № 6. – С. 75 – 83.
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Попова Л.М., Попова С.М., Успенко В.І. Казначейська справа: навчальний посібник. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 164 с.
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

Summary. In the article the necessity of tax administration in the development of our country. Also studied information support of the tax authorities to tax administration and collections in restructuring the accounting process in accordance with international standards and automate data processing. Analyzed regulations applicable law, acting legal basis of the local authorities.

Keywords: information security, the State Fiscal Service of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, administration, taxes and fees, tax information.

УДК 330.341.1:353.1

*Лях І.І.,
головний економіст,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ*

ПРОБЛЕМИ СПРИЯННЯ ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

Узагальнено зарубіжний досвід щодо використання інноваційного фактору модернізації промисловості в контексті умов нестабільності економіки України. Висвітлені проблеми, які покликані розкрити активізацію інноваційних процесів в промисловості України через адаптацію законодавства ЄС.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, модернізація промисловості, децентралізація управління, розумна спеціалізація, національні та регіональні компетенції.*

Особливості проведення реформи децентралізації в розвинутих країнах світу зумовлені як історичними передумовами, так політичними і соціально-економічними чинниками. Важливою передумовою успішної реалізації будь-якої системної реформи є узагальнення зарубіжного досвіду щодо використання інноваційного фактору модернізації промисловості в контексті умов нестабільності економіки України.

Досвід розвинених країн світу свідчить, що законодавче забезпечення інноваційних процесів в економіці розвинутих країн світу (ЄС, США тощо) розглядається як засіб реалізації політичних документів, стратегій, програм розвитку науки, техніки та інновацій. Для України є властивим намагання прийняття законодавчих актів для надання поштовху інноваційному розвитку. Але в умовах відсутності

зацікавленості в інноваційному розвитку на політичному рівні, гальмування підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності, а то і прямої протидії їй основних міністерств в умовах, коли оточення України інтенсивно розвиває інноваційне середовище (насамперед держави – члени ЄС), вимагає аналізу соціальних та економічних причин такого становища [1].

Аналіз зарубіжних досліджень показує, що децентралізація залежить від конкретних умов і непорушних правил, яких необхідно дотримуватися в усіх напрямках та етапах реформування. Ступінь і масштаби децентралізації значно варіюються від країни до країни в залежності від їх конкретних інституційних структур та історичних траєкторій, тому визначити загальні тенденції та напрямки передової практики є вельми актуальним, але складним. Наприклад, дослідження, проведене Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виявили, що субнаціональна частка державних витрат в НДДКР в 2009 році значно варіюється: від Австрії або Данії близько 5 відсотків до приблизно 20 відсотків в Іспанії або Південній Кореї, 50 відсотків в Німеччині або Китаї, і майже 80 відсотків в Бельгії [2].

Європейською комісією Головного управління з питань внутрішнього ринку визначено, що інноваційна активність в Україні дещо погіршилася по відношенню до ЄС протягом певного часу: в 2015 році знизилася до трохи вище 34% з 38% у 2008 році. Україна має значно нижчі показники у порівнянні з середнім рівнем по ЄС за всіма вимірюваннями і майже за всіма показниками. Відносно високі індикатори Україна має тільки за показниками «Населення з закінченою вищою освітою». Найбільш значне відносне відставання за рівнями показників має місце за вимірюваннями «Державно-приватне співробітництво з публікації наукових видань», «Інноваційні проекти громад», «Товарні знаки спільнот» і «Інвестування венчурного капіталу» [3].

Для чотирьох вимірювань, показники активності покращилися, особливо за вимірюванням «Інтелектуальні активи» (на 5,0%). Найсильніше зростання мало місце за вимірюванням «Інноваційні проекти громад» (на 16%), а також за «Доходами, отриманими з-за кордону за ліцензії і патенти» (на 13%), а найбільше зниження мало місце за витратами на інновації, не пов'язаних з дослідженнями і розробками (-6,5%), і за часткою нових інноваційних продуктів в обсязі продаж (-5,2%).

Показовим для умов сьогодення є той факт, що в Україні відношення інноваційних витрат у промисловості до ВРП знизилося з 0,62% у 2013 р. до 0,48 у 2014 р. (табл. 1), але у низки регіонів, що є лідерами – це відношення складає вище 1,0 (Вінницький, Миколаївський, Сумський).

**Регіони України - лідери за інноваційними витратами у
промисловості, у % до ВРП**

Регіони-лідери	Валовий регіональний продукт (млн. грн.)		Загальний обсяг інноваційних витрат (млн. грн.)		Відношення інноваційних витрат до ВРП, %	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014 ²
Україна	1522657	1586915	9562,6	7695,9	0,62	0,48
Вінницька	36191	43990	694,9	796,5	1,92	1,80
Дніпропетровська	152905	176540	1057,8	825,2	0,69	0,48
Донецька ³	164926	119983	930,7	516,0	0,56	0,43
Запорізька	54352	65968	298,7	339,9	0,55	0,52
Львівська	63329	72923	257,0	219,8	0,41	0,30
Миколаївська	32030	35408	716,5	606,8	2,24	1,71
Полтавська	58464	69831	212,2	348,5	0,36	0,50
Сумська	26765	30397	281,8	587,7	1,05	1,93
Харківська	85315	96596	642,3	711,1	0,75	0,74
м. Київ	312552	357377	1921,4	1306,8	0,61	0,37

* Складено за: Експрес-випуск: Валовий регіональний продукт (2004-2014) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/-vvp/vrp/vrp2014_u.zip; Статистичний збірник «Регіони України» / Частина II. – Державна служба статистики України. - 2015. – 681 с. (С. 384) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/img/pdf.gif

Виявити регіонів-лідерів в умовах сучасної реформи місцевого самоврядування на засадах децентралізації є метою наступних досліджень. Але зазначимо, що частку корпоративних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП/ВРП через конфіденційність інформації, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, визначити не має можливості.

Витрати на НДДКР мають значний вплив на бізнес, однак самі по собі вони не гарантують результат. Головним фактором успіху в отриманні конкурентної переваги в створенні нових знань та

² Дані, наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

технологій є не рівень витрат на НДДКР, а ефективність управління інноваціями.

Найважливішими чинниками ефективності НДДКР є наступні:

відповідність інноваційної стратегії стратегічним завданням бізнесу;

відповідність проектів НДДКР інноваційної стратегії;

відповідність інноваційної інфраструктури інноваційної стратегії, спадкоємність і безперервність процесу НДДКР;

продумана регламентація всіх етапів інноваційного процесу;

оптимальна система фінансування НДДКР;

наявність внутрішнього або зовнішнього замовника, здійснення комерціалізації результатів за заздалегідь визначеними схемами;

взаємодія основних служб в постановці і вирішенні інноваційних завдань (НДДКР, маркетинг, збут, сервіс, виробництво, фінансування та ін.); кваліфікація персоналу, керуючого інноваційною діяльністю; чітке управління інноваційними проектами [4].

Щодо витрат на НДДКР в промисловості, поки що не існує вичерпної статистики. На відміну від більшості великих зарубіжних корпорацій, в Україні лише тільки деякі компанії публікують дані про інвестиції, але така інформація є не значною для дослідження.

Зазначимо, що підтримка фундаментальних досліджень без належного визначення корпоративних НДДКР, як і зворотне, недостатньо ефективна. Тому за необхідним є стимулювання саме приватної ініціативи в сфері НДДКР через зняття обмежень до доступу інформації, в тому числі через державні закупівлі та спільні проекти. В цілому важливим є перехід від підтримки державою науково-дослідної та інноваційної діяльності у всіх регіонах незалежно від їх можливостей і пріоритетів, до диференційованої політики «розумної спеціалізації» і, перш за все, підтримки територій з високим інноваційним потенціалом.

Розумна спеціалізація є одним з основних інструментів реалізації європейської стратегії "Європа 2020" як нової концепції регіонального розвитку. Вона має об'єднати промислову та інноваційну політику та сприяти ефективному та дієвому використанню державних інвестицій за рахунок зосередження на сильних сторонах регіону, що й становлять власне спеціалізацію регіону. Одним із основних напрямів політики розумної спеціалізації є модернізація через створення та поширення нових технологій. Критеріями, що визначають сильні позиції регіону, які складають саме його спеціалізацію, є наступні:

в центрі уваги не обов'язково повинен перебувати високотехнологічний сектор;

вибір пріоритетів має відбуватися з урахуванням існуючої виробничої бази;

регіони повинні прагнути до диверсифікації. При цьому основним є визначення нових ніш на основі сильних сторін [1].

Розгляд зарубіжних джерел свідчить, що традиційно регіони були залучені в інноваційну політику тільки в деяких федеральних країнах, таких як Німеччина, Швейцарія та США. Але регіони в більш централізованих країнах, таких як Франція, Швеція, Польща, Японія і Південна Корея, серед інших, поступово придбали нові знання в цій галузі. Примітне те, що в Європі, рамочні ініціативи «розумної спеціалізації», що були розпочати на початку 2010-х років, представляють новий поштовх в бік активізації інноваційної політики, оскільки вони спонукають європейські регіони розробити регіональні інноваційні стратегії задля отримання доступу до структурних фондів [5, 6].

При правильному управлінні активізація інноваційної політики в умовах децентралізації влади сприятиме стимулюванню здорової конкуренції між регіонами, які в свою чергу можуть поліпшити сукупну продуктивність інновацій. Вона, однак, також може привести до нездорової конкуренції між регіонами, що характеризуються марнотратним дублюванням бюджетних інвестицій в НДДКР, реалізованих окремо і без координації. Якщо усі регіони борються, щоб досягти передових меж науки та інновацій, більшість не досягне цілі через відсутність економії від об'єму і необхідності досягнення критичної маси для залучення інвесторів [6].

Національний рівень може бути більш сприятливим для підвищення якості та продуктивності наукових досліджень, хоча це не виключає можливості участі деяких регіонів в цій області. За тою ж ознакою, регіональний рівень може бути більш придатним для формування інноваційної політики з метою сприяння трансферу технологій, поширенню знань, державно-приватному партнерству, створенню мереж, підтримки стартапів, а також здійснення інших заходів необхідної підтримки і навчальних заходів з метою сприяння інноваціям в фірмах, але більшість національних урядів також беруть участь в певній мірі в розробці такого роду політичних інструментів.

На підставі проведеного дослідження узагальнено класифікацію компетенцій в інноваційній політиці в тій чи іншій країні на національному та регіональному (місцевому) рівнях (табл. 2). Однак слід зауважити, що існують значні політичні, соціально-економічні відмінності між різними країнами, тому ця класифікація є орієнтовною для визначення найбільш ефективного підходу для визначення компетенцій в інноваційному середовищі.

Національні і регіональні (місцеві) компетенції в області інновацій

	<i>Найчастіше національні</i>	<i>Найчастіше регіональні (місцеві)</i>
<i>Типи інновацій</i>	Фундаментальні дослідження, генерування нових знань	Прикладні дослідження, впровадження та поширення знань, трансфер технологій
<i>Цільові групи</i>	Державні науково-дослідні лабораторії, університети, великі фірми	Університети, малі і середні підприємства (МСП), стартапи, спіноффи
<i>Інфраструктура</i>	Державні університети, науково-дослідницькі інститути та лабораторії	Бізнес-інкубатори, наукові і технологічні парки, центри з трансферу технологій
<i>Регулювання</i>	Режим прав інтелектуальної власності, субсидії, фіскальні стимули для приватних НДДКР	Дозволи на будівництво, розвиток інфраструктури
<i>Людський капітал</i>	Університетська освіта, аспірантські стипендії	Технічна підготовка, безперервне навчання, стажування
<i>Координація зв'язків</i>	Міжнародні зв'язки, наукове співробітництво	Державно-приватне партнерство, розвиток наукомістких кластерів

Але проводити чітку лінію поділу між національними та регіональними компетенціями у сфері інноваційної політики було б некоректно. Дослідження в країнах ОЕСР показують відсутність чіткого розподілу повноважень між національними та регіональними інноваційними політиками і велику ступінь перекриття у використанні різного типу інструментів для цих політик [2]. Для зниження ризиків, пов'язаних з перекриттям, національні та регіональні (місцеві) уряди мають розробити взаємоприйнятні критерії відповідності НДДКР для фінансування, чіткі механізми співфінансування політичних інструментів та чіткі системи для безперервного обміну інформацією.

Національний уряд, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, грає важливу роль у сприянні обміну інформацією та співпраці між регіонами. Він може діяти на основі зібраної по регіонам інформації, про регіональні інструменти політики, які використовуються для створення «інформаційних платформ» для шукачів грантів. Вони можуть включати, наприклад, урядові веб-сайти, що містять список всіх національних і регіональних грантів для НДДКР, всі регіональні ініціативи з розвитку інноваційних кластерів, наукових парків, стартап і спін-оф компаній або всі сучасні стимули для залучення іноземних фахівців та інші можливості.

Уряд повинен раціоналізувати, а деяких випадках і спростити процес подачі заявки на отримання грантів з метою зниження

трансакційних витрат для фірм і дослідників. Також важливим і необхідним є надання спеціальної підготовки і консультацій або організації спілкування регіонів для обміну передовим досвідом.

Висновки. Переваги процесу децентралізації виходять з потенціалу регіональних органів влади, яка вміє краще визначити місцеві технологічні переваги, можливості, реагувати на потреби часу, а також мобілізувати внутрішні мережі та державно-приватне партнерство, що сприятиме формуванню локальних інноваційних систем.

Підтримка фундаментальних досліджень без належного визначення корпоративних НДДКР недостатньо ефективна. Інноваційні програми вітчизняних корпорацій з державною участю національного значення, мають найважливіше значення для розвитку окремих галузей економіки. Програми інноваційного розвитку повинні бути інтегровані в бізнес-стратегію розвитку компаній і спрямовані на значне поліпшення основних показників ефективності виробничого процесу.

Потрібний перехід від підтримки державою науково-дослідної та інноваційної діяльності у всіх регіонах незалежно від їх можливостей і пріоритетів, до диференційованої політики «розумної спеціалізації» і, перш за все, виявлення і підтримки територій, що володіють найбільшим інноваційним потенціалом.

Список використаних джерел

1. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с. (с. 239)
2. OECD. 2011. “Regions and Innovation Policy.” Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/regionsand-innovation-policy_9789264097803-en.
3. European Innovation Scoreboard 2016 // the European Commission, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/factsfigures/-scoreboards/index_en.htm (С. 82)
4. Корноухова Н.А. Разработка и исследование вариантов корпоративного управления НИОКР/ Н.А. Корноухова [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ww.be5.biz/ekonomika1/r2011/00753.htm>
5. European Commission. 2012. “Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialization (RIS3).” Smart Specialization Platform, March 2012. Seville, Spain: Institute for Prospective Technological Studies, European Commission [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/>

document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553

6. Ritzen, J., and L. Soete. 2011. "Research, Higher Education and Innovation: Redesigning Multi-Level Governance within Europe in a Period of Crisis." UNU-MERIT Working Papers 2011-56 [Электронный ресурс]. - Режим доступа <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.merit.unu.edu%2Fpublications%2Fwppdf%2F2011%2Fwp2011-056.pdf&name=wp2011-056.pdf&lang=en&c=581-cb4ab6585>

***Summary.** Overview on the use of foreign experience innovative modernization of industry factors in the context of an unstable economy of Ukraine. Highlights the problems which are designed to reveal the activation of innovative processes in industry through Ukraine EU legislation.*

***Keywords.** innovative development, modernization of industry, decentralization of management, smart specialization, national and regional competence.*

УДК 332.135

Наркевич Л.В.,

к. э. н., доцент,

ГУ ВПО «Белорусско – Российский университет»,

г. Могилев

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА МОГИЛЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проанализированы динамика экспорта товаров Могилевской области, структура и география поставок продукции, ассортимент реализуемых товаров в разрезе стран - основных партнеров; определены направления развития экспортного потенциала.

***Ключевые слова:** экспорт, импорт, товары, темпы изменения, динамика, структура.*

Географическое положение, исторически сложившиеся связи и особенности промышленного комплекса Могилевской области обеспечивают высокую степень открытости экономики и ее ориентированность на внешние рынки. Одним из важных условий для

экономического роста области является расширение экспортного потенциала.

По итогам 2016 г. внешнеторговый оборот по отношению к 2015 г. увеличился на 3,7%: экспорт возрос на 7,3%, импорт сократился на 1,6%. При этом, на рост экспорта товаров в 2016 г. оказали влияние как страны ближнего зарубежья, так и дальнего. По сравнению с 2012 г. экспорт товаров сократился на 26,4%, импорт уменьшился в 1,9 раза.

На протяжении последних пяти лет торговые отношения с зарубежными партнерами развивались нестабильно. Прирост объемов экспорта товаров к предыдущему году был отмечен в 2012 г., 2013 г., 2016 г.

Динамика экспорта товаров Могилевской области представлена в таблице 1.

Таблица 1

Трендовый анализ экспорта товаров Могилевской области [1, с.15]

География экспорта	Цепные темпы изменения в % к предыдущему год				
	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Экспорт в страны СНГ	116,6	104,1	89,0	73,0	106,9
в том числе					
- экспорт в Российскую Федерацию	117,2	107,0	92,6	73,2	106,7
Экспорт в страны вне СНГ	105,3	81,8	104,1	84,9	109,6
Экспорт в страны ЕС	95,7	111,3	118,2	85,9	111,4
Всего экспорт	114,9	100,9	90,8	74,5	107,3

По данным таблицы 1 установлен рост экспорта по всем рассматриваемым позициям в 2016 г. относительно 2015 г. Наибольший прирост получен по экспорту в страны ЕС: соответственно 11,4 %. В 2016 г. экспортировано товаров на сумму 1 799,7 млн. долл., импортировано - на 1 111,2 млн. долл. Вследствие преобладания экспорта товаров над их импортом сальдо сложилось положительным: 688,5 млн. долл., что на 140,6 млн. долл. больше, чем в 2015 г. и на 374,8 млн. долл. выше уровня 2012 г.

В 2016 г. организации области отгружали продукцию на территорию 96 государств, в 2012 г. - 87 стран. Значительные объемы товаров направлялись в Российскую Федерацию -72,9% областного объема экспорта товаров, Украину – 7,2%, Германию, Казахстан и Литву - по 2,6% в каждую страну и Польшу - 2,4%.

Экспорт товаров Могилевской области по странам - основным торговым партнерам в 2016 г. показан в таблице 2. Практически по всем странам отмечен прирост объемов экспорта в 2016 г. относительно 2015 г.: в частности, размер прироста экспорта на Украину составил 31,5 %.

**Динамика и структура экспорта товаров Могилевской области
по странам – основным торговым партнерам в 2016 г. [2]**

География экспорта	Сумма экспорта, млн. долл.	Темп изменения 2016 г., %		Структура экспорта, в % к итогу
		к 2012 г.	к 2015 г.	
Всего	1 799,7	73,6	107,3	100
Российская Федерация	1 312,0	77,8	106,7	72,9
Украина	128,7	71,9	131,5	7,2
Германия	47,5	118,6	92,4	2,6
Казахстан	47,0	28,5	82,3	2,6
Литва	46,4	116,5	112,3	2,6
Польша	43,8	177,2	105,5	2,4
Латвия	16,4	126,6	192,1	0,9
Нидерланды	14,7	177,5	138,9	0,8
Республика Молдова	8,8	90,9	115,5	0,5
Чешская Республика	7,5	170,1	94,4	0,4

Относительно базисного 2012 г. по России и Украине установлены темпы снижения: соответственно 77,8 и 71,9 %.

На долю пяти стран приходилось почти 88% областного экспорта товаров, на долю двадцати стран - 96,6%, что свидетельствует о высокой степени зависимости экспорта товаров от основных партнеров.

На результаты внешнеэкономической деятельности области определяющее влияние оказывали страны Содружества Независимых Государств. В 2016 г. на них приходилось 84,6% областного объема экспорта, в 2012 г. - 85,8%. Следует отметить, что товары поставлялись на рынки всех стран-участниц СНГ, их основной объем был сосредоточен на Российской Федерации, Украине и Казахстане (доля этих стран составляла 97,7% от экспорта в СНГ).

По сравнению с 2012 г. экспорт товаров в СНГ уменьшился на 27,4%, что обусловлено сокращением экспорта товаров во все страны-члены СНГ (в Туркменистан - сократился в 3,7 раза, Казахстан - в 3,5 раза, Узбекистан - на 38,4%, Армению - на 33,9%, Украину - на 28,1%, Российскую Федерацию - на 22,2%).

Экспорт товаров в страны вне СНГ в сравнении с 2012 годом сократился на 20,5% и составил 15,4% экспорта области. Основная часть продукции направлялась в Германию (17,2% от экспорта в дальнее зарубежье), Литву (16,8%), Польшу (15,8%), Латвию (5,9%), Нидерланды (5,3%), Чешскую Республику и Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии (по 2,7% в каждую страну), Италию и Соединенные Штаты Америки (по 2,3%). На снижение объемов экспорта товаров повлияло сокращение поставок товаров в Чили (в 309 раз), Норвегию (в 274 раза), Австралию (в 133 раза),

Бразилию (в 127 раз), Южную Африку (в 23 раза), Иран (в 19 раз), Индонезию (в 13 раз), Кубу (в 9,5 раза), Болгарию (в 3,2 раза), Сербию (в 2,7 раза).

Товарная структура экспорта представлена на рисунке 1. К прочим товарам отнесены средства наземного транспорта; изделия из камня, гипса, цемента, асбеста, слюды; одежда и принадлежности к одежде; электрические машины и оборудование; древесина и изделия из нее и другие товары.

В структуре экспортных поставок в страны СНГ в 2016 г. преобладала продукция химической промышленности, на которую приходилось почти 30% объема экспорта товаров, четверть составляла пищевая промышленность и сырье для ее производства, шестую часть занимали машины, оборудование и транспорт [3, с. 114].

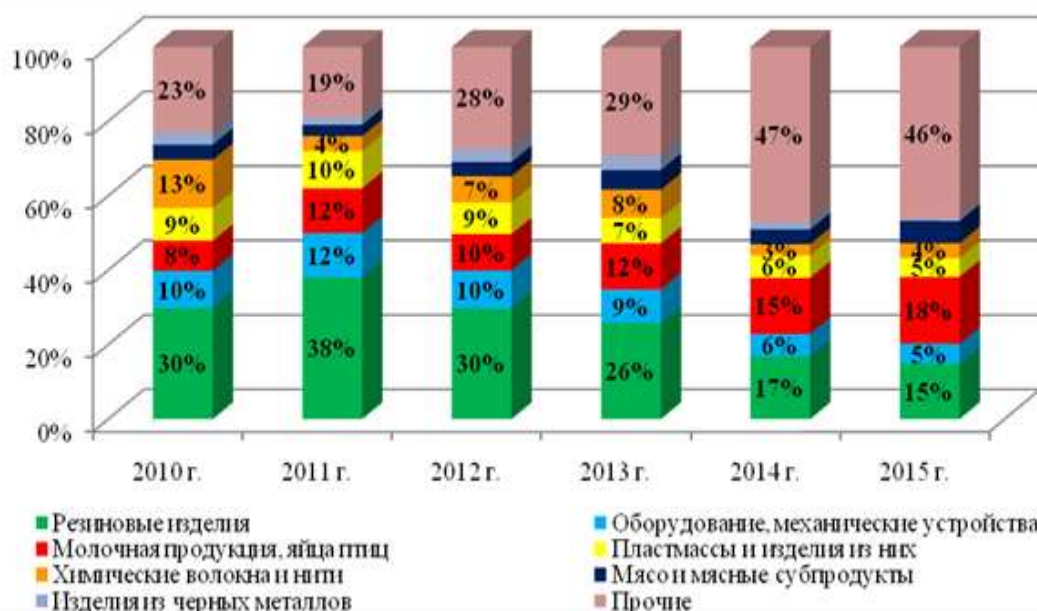

Рис. 1 Товарная структура экспорта организациями Могилевской области в 2010 – 2016 гг.

Не менее важными были такие статьи, как продукция легкой и деревообрабатывающей промышленности (десятая часть в экспорте в страны СНГ по каждой группе товаров).

По странам дальнего зарубежья сложилась несколько другая картина. Основной товарной позицией экспорта в страны вне СНГ была древесина, целлюлозно-бумажные изделия и мебель (42,2% от экспорта товаров в страны вне СНГ), продукция химической промышленности (24,9%), черные и цветные металлы и изделия из них (13%).

Меньшим спросом пользовались продукция легкой промышленности (7%), машины, оборудование и транспортные средства (5,2%) и изделия из камня, гипса, цемента, асбеста, слюды (5,6%).

Российский рынок является крупнейшим для экспортных поставок продукции области. На территорию страны организациями области было отгружено товаров на 1 312 млн. долл., что на 6,7% выше уровня 2015 г.

Наиболее востребованы на российском рынке: молочная и мясная продукция (22,9% экспорта в страну), шины (8,6%), машины и устройства для подъема, перемещения, погрузки или разгрузки (6,7%), плиты древесно-стружечные (6,2%), готовые изделия трикотажные или текстильные прочие (4%), цемент (3,6%), тара пластмассовая (3,4%), полиацетали и полиэферы простые прочие, смолы эпоксидные (3,2%), волокна синтетические (3,1%), мебель (2,8%).

Украина продолжает оставаться одним из главных торговых партнеров области. Страна занимает второе место среди всех стран по объему экспорта товаров.

Ассортимент экспортируемых товаров на Украину показан в таблице 3.

В 2016 г. существенную долю экспорта в Украину составляли шины (43,1%), плиты древесно-стружечные (11,4%), лифты (6,8%), мягкие кровельные материалы (5,3%), полиацетали и полиэферы простые прочие, смолы эпоксидные (2,8%), бумага газетная в рулонах или листах (2,3%), amino-альдегидные, феноло-альдегидные смолы и полиуретаны (2,2%).

Таблица 3

Экспорт основных видов товаров Могилевской области, отгруженных в Украину [2]

Ассортимент товаров	2012 г.		2015 г.		2016 г.	
	количество	стоимость, млн. долл.	количество	стоимость, млн. долл.	количество	стоимость, млн. долл.
Мука ржаная, тыс. т	3,9	0,9	–	–	14,9	2,0
Вещества поверхностно-активные, моющие и чистящие средства, тонн	296	0,4	868	0,7	2 225	1,6
Полиэтилентерефталат, тонн	7 459	11,4	5 567	5,1	4 140	3,6
Плиты, листы, пленка из пластмасс, тонн	886	1,5	1 410	2,2	1 276	1,8
Шины, тыс. шт.	582,3	94,4	691,2	51,5	1 106,1	55,4
Плиты древесно-стружечные, тыс. м ³	–	–	22,4	3,5	87,7	14,7
Бумага газетная в рулонах или листах, тонн	10 593	5,6	10 695	4,6	7 345	2,9
Мягкие кровельные	1 707,	2,6	2 206,	2,5	7 115,	6,9

Ассортимент товаров	2012 г.		2015 г.		2016 г.	
	количество	стоимость, млн. долл.	количество	стоимость, млн. долл.	количество	стоимость, млн. долл.
материалы, тыс. м ²	1		7		6	
Лифты, штук	575	9,8	479	4,7	913	8,7
Тракторы и седельные тягачи, штук	114	1,3	183	1,3	212	1,7
Части и принадлежности для автомобилей и тракторов, тонн	868	3,1	541	1,7	721	2,1

В структуре экспорта в Казахстан преобладали шины, плиты древесно-стружечные, машины и устройства для подъема, перемещения, погрузки или разгрузки, тара пластмассовая, полиацетали и полиэферы простые прочие, смолы эпоксидные.

По сравнению 2015 г. сократились поставки машин и устройств для подъема, перемещения, погрузки или разгрузки на 20,6%, тары пластмассовой - на 12,6%, шин - на 10,5%. Одновременно увеличился экспорт плит древесно-стружечных в 3 раза, полиацеталей и полиэфиров простых прочих, смол эпоксидных - в 6,9 раза.

Организации области активно сотрудничают со странами Европейского союза. В страны Евросоюза экспорт товаров по отношению к 2012 году увеличился на 26,5% и составил 12,8% областного экспорта.

Главными торговыми партнерами из стран-членов Евросоюза являлись Германия, Литва, Польша, Латвия и Нидерланды.

Германия традиционно входит в число ключевых партнеров области. Могилевские производители поставляли в страну более 100 наименований товаров.

В структуре экспорта товаров в Германию в 2016 году преобладали изделия из черных металлов (20,9%), мебель (15,1%), лесоматериалы продольно-распиленные (10,9%), тара из древесины (8,5%), нити комплексные синтетические (7,8%), черные металлы (6,8%), мягкие кровельные материалы (6,5%), нетканые материалы (4,5%), костюмы спортивные текстильные (2,6%).

Экспорт в Литву представлен более 160 наименованиями товаров. Основной объем экспорта товаров в страну составляли плиты древесно-стружечные (13,1%), шины (11,2%), медь рафинированная и сплавы медные (10,3%), лесоматериалы продольно-распиленные (10,1%), мебель (8,5%), лен и его отходы (6,6%), изделия из черных металлов (5,6%), изделия из цемента, бетона или искусственного камня (3,6%), древесина топливная (3%).

В прошедшем году динамично развивались торговые отношения и с другими странами мира: с Бангладешем (объем экспорта товаров в 2016 году к 2015 году увеличился в 19 раз), Канадой (в 7 раз), Сингапуром (в 6,6 раза), Израилем (в 3,2 раза), Пакистаном (на 44,2%), Турцией (на 22,2%), США (на 17,9%).

Налажены экспортные отношения с Албанией, Боливией, Ганой, Гватемалой, Гонконгом, Камеруном, Кенией, Кувейтом, Ливаном, Мозамбиком, Оманом, Танзанией, Черногорией и Эфиопией (на их долю в 2016 году приходилось 0,1% областного объема экспорта).

Одновременно были прекращены партнерские отношения с Алжиром, Виргинскими Островами (США), Венесуэлой, Гайаной, Зимбабве, Ирландией, Конго, Кипром, КНДР, Катаром, Люксембургом, Мальтой, Мексикой, Перу, Сенегалом, Угандой и Хорватией.

Проанализировав структуру экспорта области и ее территориальное распределение можно сказать, что на результаты внешнеторговой деятельности области основное влияние оказывают пять стран: Российская Федерация, Украина, Германия, Казахстан и Литва.

Основные направления развития экспорта Могилевской области:

- наращивание конкурентных преимуществ белорусской продукции, удовлетворяющей требованиям зарубежного потребителя;

- систематическое обновление ассортимента в соответствии с запросами рынка с целью диверсификации товарной структуры экспорта;

- проведение агрессивной маркетинговой политики с целью снижения риска потерь зарубежных рынков, активизация работы по поиску новых альтернативных потребителей продукции, диверсификации поставок;

- организация работы подведомственных организаций по проведению на системной основе мониторинга зарубежных рынков, создание отраслевого банка данных маркетинговой информации в целях оперативного принятия соответствующих управленческих решений;

Важно также обеспечить систематическое отслеживание ценовой ситуации, изучение и анализ уровня цен, сложившихся на зарубежных рынках на аналогичную продукцию, используя все возможные источники, включая интернет-ресурсы, деловых партнеров, контрагентов, конкурентов.

Список использованных источников

1. Статистический бюллетень «Внешняя торговля товарами и услугами Могилевской области (краткие итоги) в 2016 году». Главное статистическое управление Могилевской области. Могилев, 2016. - 45 с.

2. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Официальный сайт] / Нац. стат. ком. Респ. Беларусь. - Режим доступа : <http://belstat.gov.by>. - Дата доступа : 08.04.2017.
3. Статистический ежегодник Могилевской области. Статистический сборник. - Могилев.: Главное статистическое управление Могилевской области, 2016. - 417 с.

Summary: the paper analyzes the dynamics of exports of goods Mogilev region, structure and geography of supply of products, the range of traded goods across countries - the main partners; it identifies directions of development of export potential.

Key words: export, import, commodities, rates of change, dynamics, structure.

УДК 338.24+334.723

Петрова І.П.,

к.е.н.,

Інститут економіки промисловості НАН України,

м. Київ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ НА ЗАСАДАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Проаналізовано сучасні особливості застосування державно-приватного партнерства у реалізації проєктів розвитку територій. Запропоновано основні напрями розвитку державно-приватного партнерства: розвиток законодавства; розвиток інституціонального середовища для розробки та реалізації партнерських проєктів; розвиток управління й організації ДПП, механізму управління формуванням і реалізацією; створення необхідних умов для реалізації.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, проєкти, розвиток території, законодавство, інституціональне середовище.

Підвищений інтерес до державно-приватного партнерства (ДПП) пояснюється тим, що в умовах реформи децентралізації управління модифікуються форми взаємодії держави та бізнесу, з'являються нові ефективні моделі фінансування, здійснюється відповідно до критерію ефективності перерозподіл правомочностей державної власності, застосовуються прогресивніші методи управління. Це, свого роду, певний поштовх до активізації державно-приватного партнерства у процесі децентралізації.

Привабливість державно-приватного партнерства для розвитку територій стимулює до практичних спроб реалізації проектів. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі в Україні станом на 1 січня 2017 року реалізувалося 186 проектів державно-приватного партнерства [1]. Більшість проектів державно-приватного партнерства здійснювалися на території Полтавської (60,7 % від загальної кількості), Миколаївської (8,1 %), Одеської (7,5 %), Київської (6 %) та Запорізької (3,2 %) областей (рис. 1).

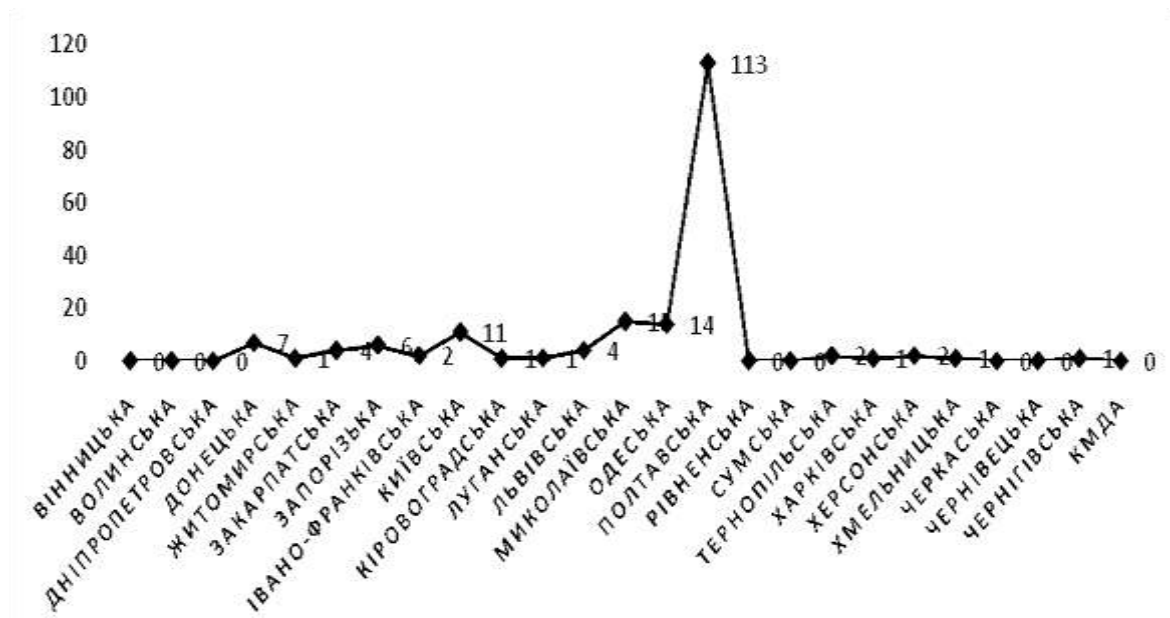

Рис. 1. Кількість проектів державно-приватного партнерства за областями (станом на 1 січня 2017 року)

Найпоширенішою формою співробітництва між державним та приватним секторами є концесія (83 % від загальної кількості). Галузевий розріз за видами економічної діяльності свідчить, що, в основному, це надання житлово-комунальних послуг, а саме: оброблення відходів (112 проектів, що становить 60,5% від загальної кількості); збір, очищення та розподілення води (37 проектів, що становить 20% від загальної кількості); виробництво, транспортування і постачання тепла (6 проектів, що становить 3,2% від загальної кількості); виробництво, розподілення та постачання електричної енергії (5 проектів, що становить 2,7% від загальної кількості) [1].

На сьогодні за процедурою, передбаченою Законом України «Про державно-приватне партнерство», укладено один договір про спільну діяльність між територіальною громадою м. Малин та товариством з обмеженою відповідальністю «Енергія тепла».

У цілому, можна стверджувати, що ДПП у розвитку територій не отримало належного застосування. Розвитку та реалізації проектів ДПП

перешкоджають такі факти: обмежені спеціальні навички щодо планування, затвердження і контролю ДПП; небажання винаймати досвідчених радників; брак необхідної незалежності державних органів; неякісні тендери; обмежений доступ малозабезпеченого населення країни до об'єктів обслуговування при належному ціноутворенні та у зв'язку з цим неможливість відшкодування витрат на розвиток інфраструктури; недостатність спеціалізованих боргових інструментів для ефективного використання приватними інвесторами при фінансуванні інфраструктури; низький рейтинг інвестиційного рівня країни; суттєві загальні ризики і ризики неплатежів при реалізації проектів ДПП; здійснення фінансових зобов'язань з боку державного партнера через обов'язкове включення в державний або місцевий бюджет щорічно, у той час як проекти ДПП укладаються на більш довгий строк і держава повинна поновлювати гарантії в кожному річному бюджеті [2].

Нормативно-правові засади регулювання партнерської взаємодії держави та приватного сектору перебувають лише на етапі формування. Попри те що для деяких форм ДПП правові норми вже є в українському законодавстві, зокрема в Господарському кодексі України, Законі України «Про концесії» та ін., на сьогоднішній день в Україні тільки закладається фундамент законодавчої бази ДПП, що підтверджується прийнятими нормативно-правовими актами.

Правовою основою впровадження та регулювання ДПП в Україні є рамковий Закон України «Про державно-приватне партнерство» [3], спрямований на узагальнення і систематизацію ДПП, а також підзаконні акти, які регламентують методичні та організаційно-управлінські аспекти ДПП. Слід зазначити, що закладені основи законодавчої бази співробітництва між державою та бізнесом не стали каталізатором розвитку державно-приватного партнерства в Україні не тільки через свою незавершеність, але і через недосконалість. Надмірно складний, зарегульований за процедурами, довготривалий процес підготовки проектної документації, який дорого коштує, став на заваді залученню приватного капіталу.

Для усунення недоліків і протиріч з метою сприяння залученню приватного капіталу на довгострокових засадах Верховною Радою України 24 листопада 2015 р. прийнято проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні», підписаний Президентом України 22.02.2016 р. [4].

Із набуттям чинності цей Закон запровадить низку позитивних змін у сфері ДПП. Насамперед, проектом закону усунуто бар'єри для розвитку ДПП, зокрема, шляхом дозволу приватному партнеру –

переможцю конкурсу не тільки безпосередньо, але і через створену ним окрему юридичну особу (спеціальну проектну компанію), за якою він має контроль, виступати стороною у договорі про ДПП; скасовується заборона на участь у державно-приватному партнерстві на стороні державного партнера суб'єктів господарювання – державного чи комунального підприємства, а також господарського товариства зі 100-відсотковою участю держави у статутному капіталі; усунуто недоліки щодо ознак ДПП; вирішуються питання щодо розширення форм ДПП, зокрема додаванням такого договору, як «управління майном»; вводиться дозвіл на укладання змішаних договорів, а отже, вирішується питання про розмаїття форм договірних відносин, які ускладнюють формування єдиного підходу до розробки й упровадження організаційно-методичного та інституціонального забезпечення розвитку державно-приватного партнерства; врегулюється питання спрощення процедури закупівель товарів (робіт, послуг) у приватного партнера через договір у рамках ДПП без проходження окремої процедури; скасовується заборона на перехід права власності на об'єкт ДПП до приватного партнера на період дії договору, допускається виникнення спільної часткової власності приватного і державного партнерів.

Проектом закону передбачається «поліпшити регулювання відносин, які виникають у зв'язку з наданням у користування земельних ділянок для здійснення ДПП» [4]. Пропонується закріпити «положення, за яким приватний партнер отримує можливість використовувати земельну ділянку безпосередньо на підставі договору, що укладається в рамках ДПП, та одночасно з набуттям чинності договором про ДПП» [4]. Визначено органи державної влади, уповноважені виконувати аналіз ефективності здійснення державно-приватного партнерства та приймати рішення про доцільність укладання відповідних договорів, проведення конкурсу та затвердження його результатів. Проектом закону усуваються недоліки щодо державної підтримки ДПП. Уже під час прийняття рішення про проведення конкурсу з визначення приватного партнера для реалізації державно-приватного партнерства встановлюються обсяг і форми державної підтримки, вводяться ефективні механізми державної підтримки реалізації ДПП, а саме не тільки через надання державних гарантій і державного фінансування за рахунок коштів бюджетів, але і «шляхом виплати приватному партнеру інших платежів, передбачених договором, зокрема плати за готовність (доступність) об'єкта ДПП до експлуатації, шляхом придбання державним партнером певного обсягу товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) приватним партнером за договором, шляхом постачання приватному партнеру товарів (робіт, послуг), необхідних для здійснення державно-приватного партнерства»

[4]. Для приватного інвестора вводяться додаткові гарантії на випадок затвердження тарифів на його товари (роботи, послуги) нижче економічно обґрунтованого рівня. Спрощується заміна приватного партнера в разі невиконання ним своїх зобов'язань.

Незважаючи на усунення недоліків закону про державно-приватне партнерство та створення більш ефективних механізмів співробітництва між державними і приватними партнерами, запропонований законопроект не вирішує питання комплексного розвитку законодавства. Приналежність сфери здійснення ДПП до сфери державного інтересу, тобто сфери відповідальності держави, не зазначена; сфери застосування остаточно не склалися, упровадження державно-приватного партнерства у науково-технічну та інноваційну сфери для реалізації завдань модернізації економіки і переходу на шлях інноваційного розвитку залишилось у проекті закону поза увагою; не знімається обмеження чинного закону щодо реалізації проектів ДПП тільки у формі договору, інституційні форми ДПП таким чином виключаються. Необхідність широкого впровадження в Україні механізму державно-приватного партнерства підтверджується прийнятою Концепцією розвитку ДПП в Україні на 2013-2018 рр. [5]. Концепція визначає пріоритетні сфери застосування державно-приватного партнерства, серед яких наукова, науково-технічна, інноваційна та інформаційна. І найголовніше: законопроектом не усувається регуляторний бар'єр щодо можливості гнучкого використання схем розподілу правомочностей власності, форм і механізмів фінансової та іншої участі державного і приватного партнерів, які не суперечать чинному законодавству та впливають з економічної природи ДПП, для структурування і реалізації часом виняткових проектів. Як відомо, через ДПП реалізуються здебільшого не стандартні, а виняткові рішення, розраховані на разове застосування. У вітчизняному законодавстві допуск приватного інвестора у сферу відповідальності держави з приводу участі в системі погоджених видів діяльності щодо створення цінності значно обмежений.

Таким чином, формування правових засад державно-приватного партнерства в Україні залишається актуальним і може відбуватися двома альтернативними шляхами: I варіант – шляхом остаточного прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні» і подальшого удосконалення законодавства для усунення інших недоліків, що містяться у законі; II варіант – комплексний розвиток законодавства шляхом прийняття нового закону. Найбільш імовірним шляхом для вдосконалення законодавства є ухвалення нового закону про державно-приватне партнерство. Орієнтиром і посібником

для розробки нового законопроекту може служити Модельний закон про публічно-приватне партнерство, прийнятий Міжпарламентською асамблеєю держав-учасниць СНД [6]. Головною перевагою Модельного закону є гнучкість регулювання, що дозволяє залучати інвесторів, укладати угоди і реалізовувати проекти за різними договірними моделями та формами (у тому числі заснованими на праві власності приватного партнера на об'єкт угоди про ДПП), перелік яких є відкритим. Модельний закон забезпечує баланс інтересів усіх сторін, не містить обмежень щодо механізмів забезпечення інвестором своїх зобов'язань перед організацією, яка фінансує ДПП, пропонує різноманітні та гнучкі механізми державної підтримки інвестора, форми і механізми фінансової та майнової участі державного партнера у проекті ДПП, містить різні норми щодо гарантії прав й інтересів інвесторів. Крім того, у Модельному законі викладено вказівки щодо створення і діяльності інститутів розвитку у сфері ДПП, визначено основи регулювання розвитку інституціонального середовища для розробки та реалізації партнерських проектів. Усе це робить Модельний закон керівним посібником для розвитку вітчизняної законодавчої бази у сфері ДПП.

Для формування і реалізації проектів ДПП в Україні нагальною потребою є розвиток інституціонального середовища, який припускає створення спеціальних інститутів щодо регулювання і контролю за реалізацією проектів, взаємодії та координації дій суб'єктів економіки. Система інститутів розвитку ДПП включає фінансові та нефінансові інститути. До фінансових належать банки розвитку, інвестиційні, венчурні та інші фонди для довгострокового фінансування проектів ДПП, до нефінансових – інформаційні, консультаційні, методичні, організаційні, експертні та інші організації для надання відповідних послуг та сприяння підготовці й реалізації проектів ДПП. Згідно з Модельним законом країн СНД допускається утворення загальнодержавних, регіональних і місцевих інститутів розвитку у сфері ДПП, повноваження яких обмежується відповідною територією [6]. У складі інституціональної інфраструктури щодо створення спеціалізованих структур для розвитку ДПП важливим є формування ще одного органу – незалежного експертного органу, відповідального за проведення незалежної експертизи фінансово-економічного обґрунтування, перевірку й оцінку проектів ДПП на предмет відповідності цілям і завданням державної політики, розподілу ризиків тощо. В Україні на сьогоднішній день відсутня така система інституціональної інфраструктури ДПП. Це є однією з основних причин, що стримують розвиток ДПП у країні. До проблем розвитку інституціонального середовища слід віднести і кадрову складову. Для ефективного управління у сфері ДПП важливе значення має залучення

кваліфікованих фахівців. З урахуванням того, що таких фахівців вітчизняні освітні установи не готують, можна припустити, що в Україні загальна кількість фахівців державного управління, обізнаних у сфері ДПП і здатних складати проекти, є занадто малою. З метою створення системи підготовки висококваліфікованих кадрів у сфері ДПП можуть бути сформовані навчальні програми для державних службовців.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку ДПП у країні виступає розвиток управління й організації ДПП, механізму управління формуванням і реалізацією проектів.

Єдиних стандартів і критеріїв щодо організаційної структури управління проектами ДПП немає. Але світовий досвід свідчить, що якісний стрибок у розвитку ДПП у країні наставав із створенням єдиного органу управління проектами ДПП. Існують різні варіанти створення такого єдиного органу управління: орган управління як самостійна інституціональна одиниця, яка працює в тісному контакті з міністерством; орган управління, який є структурним підрозділом міністерства, але спеціалізованою окремою структурою та ін. Ці варіанти мають як переваги, так і недоліки. Але важливим є те, що у веденні такого органу перебувають суто питання ДПП.

Сьогодні в Україні окремі функції щодо регулювання партнерської взаємодії держави та приватного сектору розосереджені в різних міністерствах, які мають свої регіональні підрозділи, що входять до складу місцевих органів виконавчої влади. Зокрема, цими питаннями займаються Кабінет Міністрів України.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацією державної політики у сфері державно-приватного партнерства [7].

Окрім того, інші центральні органи виконавчої влади беруть участь в експертизі, погодженні й упровадженні проектів ДПП у відповідних сферах. Так, Міністерство інфраструктури України відповідає за затвердження документації для проектів ДПП, пов'язаних з автомобільними дорогами; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства затверджує конкурсні умови щодо концесій або оренди інфраструктури, пов'язаної з водо- і теплопостачанням та водовідведенням; Міністерство фінансів України відповідає за перевірку статусу проекту та визнання необхідності надання державної підтримки. У зв'язку з цим виникає особливо важлива та складна проблема координації діяльності органів влади і консолідації їх дій в укладанні договору в рамках ДПП. Для розробки та супроводу проектів державно-приватного партнерства

необхідне створення єдиного спеціалізованого органу із реалізації та моніторингу проектів ДПП.

Отже, основними напрямками для розвитку державно-приватного партнерства в Україні є:

розвиток законодавства щодо державно-приватного партнерства:

I варіант – усунути законодавчі бар'єри шляхом прийнятого в другому читанні проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні» і подальшого удосконалення законодавства (зазначити приналежність сфери здійснення ДПП до сфери державного інтересу; розширити сфери запровадження ДПП з урахуванням завдань модернізації економіки; ввести інституціональні форми ДПП; передбачити можливість гнучкого використання схем розподілу правомочностей власності, форм та механізмів фінансування й іншої участі державного та приватного партнерів; урахувати інтереси усіх сторін, у тому числі фінансових організацій; передбачити гнучкі форми державної підтримки проектів; забезпечити гарантії прав та законних інтересів приватного і державного партнерів);

II варіант – комплексний розвиток законодавства шляхом прийняття нового закону, використовуючи як базис Модельний закон про публічно-приватне партнерство країн СНД

розвиток інституціонального середовища для розробки і реалізації партнерських проектів:

утворення фінансових інститутів розвитку ДПП для інвестування і гарантування приватних інвестицій (Банк розвитку України, Інвестиційний фонд України, Венчурний фонд України, регіональні венчурні фонди);

утворення нефінансових інститутів розвитку ДПП (інформаційні, консультаційні, методичні, організаційні, експертні та інші організації);

утворення експертного органу розвитку ДПП для проведення незалежної експертизи фінансово-економічного обґрунтування, перевірки й оцінки проектів ДПП на предмет відповідності цілям і завданням державної політики, розподілу ризиків і таке інше;

утворення освітніх програм в учбових закладах для підготовки висококваліфікованих державних службовців у сфері ДПП

розвиток управління й організації ДПП, механізму реалізації проектів державно-приватного партнерства:

утворення єдиного спеціалізованого органу з формування, реалізації та моніторингу проектів ДПП;

розробка системи управління у сфері державно-приватного партнерства з чітким розподілом повноважень між органами державної влади в рамках підготовки і реалізації проектів ДПП та координацією їх діяльності;

запровадження контролю й моніторингу здійснення проекту ДПП як заключного етапу механізму реалізації партнерської взаємодії держави та приватного сектору у системі управління;

удосконалення механізму реалізації проектів ДПП.

утворення необхідних умов для розвитку державно-приватного партнерств:

макроекономічна стабільність і сприятливий інвестиційний клімат;

збільшення внутрішнього ринку і підвищення купівельної спроможності населення;

політична стабільність, розвинуті ринкові інститути, дієві законодавство та правозастосування.

Список використаних джерел

1. Довідка щодо результатів здійснення ДПП [станом на 01.01. 2017 р.] [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed00a2ba-480a-4979-84eb-d610a0827a8c&title=ZagalniiOgliad>.
2. Переходный процесс: остановка в пути?: Доклад о переходном процессе за 2013 год [Електронний ресурс] / Европейский банк реконструкции и развития. – Режим доступу: <http://tr.ebrd.com/tr13/ru/>.
3. Про державно-приватне партнерство [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404–VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні [Електронний ресурс]: Проект Закону України від 24.11.2015 р. №817-VII. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52471.
5. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-p>.
6. Модельный закон «О публично-частном партнерстве» [Електронний ресурс]: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств № 41-9 от 28.11.2014. – Режим доступу: http://www.iacis.ru/upload/iblock/18e/prilozhenie_k_
7. Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-p>.

Summary. The article is devoted to modern peculiarities of application of public-private partnership in the implementation of the area development projects. The author suggests the basic directions of development of public-private partnership: development of legislation; development of the institutional environment for the development and implementation of partnership projects; development and management of PPP governance mechanism creation and implementation; creating the necessary conditions for implementation.

Key words: public-private partnership projects, area development, legislation, institutional environment.

УДК 021.387:338.436 (477)

Самофатова В.А.,

к. е. н., доцент,

докторант кафедри економіки промисловості,

Одеська національна академія харчових технологій,

м. Одеса

СПЕЦИФІКА ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

У статті розглянуті особливості функціонування агропродовольчої сфери (АПС) регіону в умовах децентралізації влади. Відзначено, що ефективність місцевого самоврядування, для забезпечення сталого розвитку АПС регіону визначатиметься раціональним використанням усіх ресурсів – природних, людських, матеріальних, фінансових і т. ін. Зроблено висновок, що необхідно підтримувати більш тісні взаємозв'язки між містом і селом на засадах кооперування для формування спроможних територіальних громад.

Ключові слова: агропродовольча сфера, сталий розвиток, децентралізація, спроможна територіальна громада, кооперування.

Постановка проблеми. Світ прямує до порядку, де відповідальність кожної країни за добробут буде залежати від її самодостатності. В Україні нині активно розвиваються процеси децентралізації державного управління, самоуправління і самоорганізації в усіх сферах життя. Базовим принципом сталого розвитку має бути увага до руху суспільства у майбутньому на основі розумних компромісів у відносинах суспільства і природи. Зокрема, у центрі багатоаспектної системи факторів сталого розвитку має бути задоволення інтересів кожної окремої людини як рушійної сили необхідних реформ стосовно відродження нації, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення

екологічної безпеки країни [1, с. 8]. Агропродовольча сфера України протягом останніх десятиліть зазнала значних викликів, що пов'язані з екологічними проблемами, кліматичними змінами, деградаційними процесами розвитку сільських територій та відтворення трудового потенціалу. Децентралізація сприятиме передачі більшого обсягу повноважень об'єднаним сільсько-міським громадам та дозволить їм взяти відповідальність на себе для досягнення сталого розвитку провідної життєзабезпечуючої і бюджетоформуючої структури – агропродовольчої сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні питання функціонування агропродовольчої сфери на засадах забезпечення сталого розвитку розглядаються в роботах провідних вітчизняних науковців: В. Дієсперова, О. Гуторова, І. Іртищевої, Ю. Лупенка, О. Павлова, П. Саблука, М. Хвесика, О. Шубравської та багатьох інших дослідників. Проте проблематика забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери в умовах створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є визначення та обґрунтування стратегічних напрямів сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу. Повноцінна реалізація концепції сталого розвитку нерозривно пов'язана з її відповідним забезпеченням на різних управлінських рівнях. К. Кондратьєв і інші вчені виділяють наступні принципи формування політики сталого розвитку: цілеспрямованість, науковість, ієрархічність, розподіл прав, обов'язків і відповідальності, системність, забезпеченість розвитку відповідними ресурсами, поєднання галузевого і територіального підходів до формування політики сталого розвитку, зворотний зв'язок [2, с. 135]. Головним критерієм для оцінки прогресу на шляху до сталого розвитку має стати підвищення якості життя працівників агропродовольчої сфери та мешканців об'єднаних сільсько-міських територій та збереження її природно-ресурсного потенціалу у довгостроковому періоді. Децентралізація – це передача повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування, вона сприяє побудові ефективних взаємовідносин між центральним урядом та органами управління на локальному рівні. Тобто децентралізація – це розширення і зміцнення прав та повноважень місцевого та регіонального самоврядування стосовно незалежного прийняття рішень та виконання, делегованих державною владою, повноважень. Децентралізація повинна бути націлена на зростання економічної спроможності. Завдяки її проведенню, об'єднані територіальні громади (ОТГ) матимуть чимало додаткових можливостей для забезпечення сталого розвитку. Місцеве самоврядування, відображаючи політичні, географічні, соціально-економічні, національно-культурні та інші особливості різних територіальних одиниць, сприяє набуттю ними своєї

індивідуальності, посилює почуття належності людини до певної територіальної громади, має стратегічне значення в процесі соціальної інтеграції та політичної мобілізації суспільства. Теорія сталого розвитку дозволяє визначити і реально впровадити нові засади ефективного функціонування територіальної громади, які забезпечить потреби мешканців населених пунктів без перекладання можливих негативних економічних, екологічних та соціальних наслідків на майбутнє. Оскільки, ОТГ – це, передусім, громади сільських територій. Між міськими і сільськими територіями повинно бути досягнуто більш справедливого балансу бюджетних витрат, капіталовкладень в інфраструктуру, збільшення фінансування програм економічного розвитку сільських територій. Сільські поселення – найприйнятніше місце для розташування агросервісних служб, підприємств і організацій усіх видів обслуговування виробників сільськогосподарської продукції, її заготівлі, зберігання, переробки тощо. Стратегією регіонального розвитку є територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток, що передбачають недопущення поглиблення регіональних диспропорцій у доступі населення до базових соціальних, комунальних, транспортних, інформаційних та інших послуг та створення умов для співробітництва регіонів. Осучаснення регіональної політики має відбуватися на засадах домінування підходу, що передбачає врахування ендогенних регіональних і місцевих чинників розвитку територій шляхом забезпечення ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Для цього необхідним є виконання кількох інституційно-організаційних умов: залучення в регіональний менеджмент інструментів корпоративного управління; підвищення рівня публічності прийняття управлінських рішень. Ефективність місцевого самоврядування визначатиметься раціональним використанням усіх ресурсів – природних, людських, матеріальних, фінансових. Місцеве самоврядування, відображаючи політичні, географічні, соціально-економічні, національно-культурні та інші особливості різних територіальних одиниць, сприяє набуттю ними своєї індивідуальності, посилює почуття належності людини до певної територіальної громади, має стратегічне значення в процесі соціальної інтеграції та політичної мобілізації суспільства. Функціонування і розвиток агропродовольчої сфери повинно бути спрямоване на розв'язання ключових взаємопов'язаних завдань:

- продовольче забезпечення і продовольча незалежність регіонів і держави в цілому;
- розвиток сільських територій та спрямування агропродовольчого потенціалу на задоволення потреб населення;
- інтегрування України у світовий продовольчий ринок з розширенням участі у розв'язанні проблем світового продовольчого забезпечення [3, с. 5].

За визначенням О. Павлова, агропродовольча сфера – це сполучений сільсько-міський простір, у межах якого за допомогою людської праці з

використанням природних, матеріальних, інформаційних, фінансових ресурсів та сучасних техніки й технологій відбувається пристосування природного комплексу до суспільних потреб, його певне перетворення. Щоб цей процес відбувався динамічно, результативно і на постійній основі, необхідно підтримувати в належному стані природне та соціальне середовище. Такий збалансований, узгоджений і гармонійний розвиток агропродовольчої сфери можливий лише на засадах комплексного підходу й спорідненості її виробничої, соціальної та природної складових [4, с. 98]. До важливих проблем функціонування і розвитку АПС належать деформації структури виробництва; низька ефективність сільськогосподарських підприємств; деформації цінових пропорцій; нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення; критична зношеність основних виробничих фондів; недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення; відсутність реформування у соціальній сфері села. При розробці регіональних програм розвитку агропродовольчої сфери доцільним є розробка наступних розділів: аналіз і оцінювання стану розвитку регіональної агропродовольчої сфери; концептуальні основи розвитку агропродовольчої сфери, ресурсне забезпечення програми, організація, форми і методи управління програмою, механізм реалізації програми, оцінювання ефективності реалізації програми.

В науці давно склався просторово-територіальний підхід, що відкриває свої специфічні можливості для аналізу оптимального розміщення продуктивних сил у АПС регіону. В рамках означеного підходу місто і село розглядаються в єдиному предметному полі не в якості протиставлення одного іншому, а як взаємодіючі компоненти сільсько-міського континууму. Ідея сільсько-міського континуума відстоює континуальний підхід до розселення на противагу дискретному. Типові сільсько-міські зв'язки за схемою К. Лінча коротко наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні сільсько-міські зв'язки

Тип зв'язків	Сільська місцевість - місту	Місто – сільській місцевості
Ресурсно-екологічні	Вода, енергія і т. ін.	Забруднення
Людські	Трудова, навчальна міграція	Зворотна/Пенсійна міграція
Продовольчі	Свіжі продукти харчування	Перероблена продукція
Грошові	Накопичення	Інвестиції
Ідеологічні	Селянізація, руралізація	ЗМІ, культурна урбанізація
Туристичні	Зелений туризм	Культурний туризм
Етно-культурні	Збереження культури, народних традицій	Охорона історичних пам'яток

**Джерело: удосконалено за [5, с. 56]*

Розробка та практичне впровадження механізмів сталого розвитку сільських територій є пріоритетним завданням, оскільки від їх функціонування залежить сталий розвиток агропродовольчої сфери в цілому. Досягнення реальної фінансової спроможності сільських територіальних громад дасть змогу забезпечити належне виконання покладених на них функцій та перенести центр ваги управлінського процесу на місцевий рівень. Велике значення для відродження сіл є встановлення більш тісних зв'язків між містом і селом. Мова йде про розширення безпосередніх контрактів з продажу свіжої продукції між сільськогосподарськими виробниками і кооперативами шляхом доставки товарів додому або продаж виробниками продукції на орендованих прилавках в супермаркетах або на фермерських ринках. Міських мешканців, в свою чергу, приваблює сільська місцевість з її чистим повітрям, смачною натуральною їжею, красивими ландшафтами. Велику роль у цьому відіграє «зелений туризм», роль і обсяги якого постійно зростають. Економічно розвинуті країни ніколи не позиціонують себе як індустріальні або аграрні. Обидві складові вони розглядають як єдине ціле. Індустрія там передусім спрямована на розвиток аграрної сфери, як і функціонування останньої спрямовано на задоволення потреб індустріального розвитку працюючих там людей [6, с. 12]. Трансформація та інтеграція аграрного виробництва до інших видів соціально-економічної діяльності (харчова промисловість, торгівля, транспорт і зв'язок, освіта та ін.) як постачальника і споживача різних товарів (робіт, послуг) забезпечить модернізацію та розширення сільськогосподарського виробництва, створення нових робочих місць, підвищення доходів аграріїв і розвиток соціальної інфраструктури сільських територій в цілому. В досягненні сталого розвитку агропродовольчої сфери одним з найскладніших завдань є формування завершеного ланцюга з виробництва, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської та харчової продукції. Безперечно, агропродовольча сфера гостро потребує сучасних логістичних підходів та створення відповідної інфраструктури.

Сталий розвиток підприємств агропродовольчої сфери невідривний від процесу цілеспрямованих змін економічних і технологічних показників діяльності у взаємозв'язку з динамікою ринку, інноваційними технологіями і соціальними тенденціями для найбільш повного задоволення споживчого попиту і ефективного функціонування у ринковому середовищі. Вагомим напрямком забезпечення сталого розвитку АПС регіону є створення у територіальних громадах харчових і переробних виробництв: помел зерна, хлібопечення, консервування плодоовочевої сировини, виготовлення комбікормів, організації громадського харчування, заготівельної діяльності і т. ін. [7, с. 62]. Перспективи сталого розвитку повинні бути пов'язані з заключенням контрактів між підприємствами харчової промисловості і фермерами

для використання у переробці традиційної місцевої сільськогосподарської продукції. З одного боку, це підтримуватиме розвиток сільських територій, а з іншого – сприятиме залученню більшого числа покупців і отримання додаткових доходів для харчових підприємств. М. Кропивко акцентує увагу на тому, що існує чотири основних організаційно-економічних механізми агропромислової інтеграції для забезпечення ефективного функціонування і сталого розвитку АПС регіону: кооперація, корпоратизація, контрактація, кластеризація. Основним стимулом до кооперації і кластеризації є отримання вигід від ефекту масштабу і координації дій. При цьому в розвинутих країнах світу спостерігається інтеграційна багатокладність. У більшій або меншій пропорції в них застосовуються всі чотири перелічені механізми інтеграції [8, с. 110]. Відповідно забезпечення вимог сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону основними завданнями мають бути: забезпечення системного, збалансованого розвитку продовольчого комплексу регіону на користь нинішнього і майбутнього поколінь; сприяння розвитку галузей сільського господарства, передусім тваринництва; переоснащення підприємств переробної промисловості, пов'язане з глибокою переробкою місцевої сировини, випуску на цій основі високоякісних продуктів харчування; прискорений розвиток виробничої інфраструктури регіону; підтримка рівня зайнятості населення; сприяння зростанню добробуту населення, розвиток міжрегіональної і міжнародної співпраці з метою продуктивнішого використання ресурсного потенціалу і створення умов для залучення зовнішніх інвестицій; забезпечення екологічної безпеки шляхом раціонального використання природно-ресурсного потенціалу і здійснення природоохоронних заходів [9,с.822].

Висновки. Очевидно, що неможливо оцінити довгострокове майбутнє агропродовольчої сфери без урахування зворотних зв'язків між економічною, екологічною та соціальною підсистемами. Процес розробки стратегії розвитку агропродовольчої сфери регіону на засадах сталості повинен спиратися не тільки на систему економічних знань, але і на глибоке розуміння сутності соціальних процесів, а також процесів територіального і просторового розвитку систем регіонального рівня. Спроможні територіальні громади повинні мати на власній території об'єднання суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери, які стануть базовими для забезпечення сталого розвитку її економіки. Нинішні політико-економічні реформи мають сприяти забезпеченню формування високоефективної, конкурентоспроможної та збалансованої за соціо-економіко-екологічними показниками агропродовольчої сфери регіонів і держави в цілому. Успішне розв'язання зазначеної проблеми, багато в чому буде залежати від активної участі мешканців об'єднаних територіальних громад.

Список використаних джерел

1. Іртищева І. Інноваційне оновлення фінансово-економічного механізму реалізації децентралізаційної моделі сталого розвитку територіальних громад / І. Іртищева, М. Стегней // Економіст. – 2015. – №6 – С. 6-12.
2. Кондратьев К. Я., Крапивин В. Ф., Лакаса Х., Савиных В. П. Глобализация и устойчивое развитие. Экологические аспекты. М.:Наука, 2006. – 242 с.
3. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК – 2011. – №2 – С. 3-12.
4. Павлов О. І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки / О. І. Павлов // Економіка АПК – 2014. – №2 – С. 97-103.
5. Трейвиш А. И. Сельско-городской континуум: судьба представления и его связь с пространственной мобильностью населения / А. И. Трейвиш// Демографическое обозрение. – 2016. – Том 3, №1. – С. 53-70.
6. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК – 2015. – №2 – С. 10-17.
7. Дієсперов В. С. Сільські громади та адміністративно-територіальна реформа / В. С. Дієсперов // Економіка АПК – 2015. – №1 – С. 56-63.
8. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2014. – №7 – С. 109-120.
9. Гуторов О. І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації / О. І. Гуторов // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – Вип.2 – С. 820-823.

***Summary.** In the article, have been considered the peculiarities of functioning of the agri-food sphere (AFS) in the region in terms of decentralization of power. Noted, that the effectiveness of local government, to ensure sustainable development of the AFS of the region will be determined by a rational use of all resources – natural, human, material, financial, etc. Concluded, that it is necessary to maintain a closer relationship between town and country on the principles of cooperation for the formation of capable territorial communities.*

***Keywords:** agri-food sphere, sustainable development, decentralization, capable territorial community, cooperation.*

РОЗДІЛ 7.
СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО
ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ
СКОРОЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

УДК 304.4: 364.4:330.34:334.72

Горін Н.О.,
к.е.н., науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН Україна»,
м. Київ

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ С.М. КОЛАЧЕВСЬКОГО (1849 – 1911)

У статті досліджено питання історичних особливостей формування та становлення соціально-відповідального підприємництва на українських теренах на межі XIX–XX ст. на прикладі життя та діяльності С.М. Колачевського.

***Ключові слова:** підприємництво, залізорудна промисловість, благодійність, меценатство.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах відповіддю на стрімкі глобалізаційні процеси є розвиток соціальної спрямованості у діяльності як національних, так і міжнародних компаній. Для України, яка перебуває в складних соціально-економічних обставинах, обумовлених як військовими діями, так і реалізацією непростих економічних реформ, досить важливим питанням є зниження соціально-психологічної напруги та підвищення довіри між державою та бізнесом, між роботодавцями та працівниками, між владою та народом. Чудові можливості швидкого та ефективного вирішення на місцевому рівні гострих соціальних проблем з котрими не спроможна впоратись держава надає соціальне підприємництво, яке динамічно розвивається за кордоном та поступово впроваджується і в українську господарську практику. Ідея служіння суспільству не виникла вчора, а дискутувалась серед американських підприємців ще у 1920-х роках, проте економічна криза зменшила інтерес до цієї теми. В 1936 р. Р. Вуд порушив питання про обов'язок бізнесу керуватися інтересами суспільства в цілому, а не лише своїми власними. Всередині XX ст. концепція соціальної відповідальності бізнесу знову стає предметом наукової дискусії. З того часу вона починає активно впроваджуватись у життя. Разом з тим вітчизняний досвід соціального підприємництва теж має власну історію, традиції та культуру. Вже на межі XIX–XX ст. вітчизняні підприємці

активно реалізували на практиці ідеї соціального підприємництва. Попри те, що зарубіжний досвід є важливим та корисним для розуміння сутності соціальної відповідальності бізнесу, просте перенесення чужих принципів та стандартів у вітчизняну господарську практику без врахування власного позитивного історичного досвіду не дасть змоги досягти необхідної його ефективності на сучасному етапі розбудови держави, економіки та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку соціальної відповідальності бізнесу та соціальних інвестицій присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, у зарубіжних наукових виданнях це питання висвітлювалось у працях А. Керролла, П. Дауні, Д. Віндзора, М. ван Марревійка, Н. Лі, Р. Штойера, Дж. Макоувера, А. Крамера, А. Амана, Р. Мартіна, К. Хермана, Я. Андерсона, М. Фрідмана, С. Задека, Ч. Хілла, Ф. Котлера, Г. Діза, М. Кітцмюлера, Р. Сімса, М. Портера, В. Вайнера, М. Хопкінса та ін. Дослідження світового досвіду та українських особливостей функціонування соціально-відповідального підприємництва відображені в роботах В. Шаповал, Б. Батаєвої, І. Булеєва, Д. Баюри, В. Полухіна, О. Гогулі, І. Мірошник, А. Зінченка, З. Галушки, Т. Тресвятської, Л. Будьонної, А. Антонова, О. Сотули, Н. Супрун, О. Петроє, М. Мурашко, В. Кужеля, М. Бутко, А. Колота, В. Воробєя, О. Грішнєвої, Ю. Бєгми, Е. Лібанової, С. Мельника, П. Шевчука та ін. Окремі історичні аспекти зародження та становлення соціально-відповідального підприємництва на українських теренах прослідковано в працях В. Небрат, Н. Супрун, О. Кудласевич, К. Гордіци, Т. Лазанської, О. Мельника, Н. Романюка, В. Ковалинського, П. Біличенка. Разом з тим малодослідженим прикладом витоків вітчизняного соціально-відповідального підприємництва є життя та діяльність С. Колачевського – відомого рудопромисловця, судді, лікаря та мецената.

Мета цього дослідження полягає у висвітленні історії формування та розвитку соціально-відповідального підприємництва на межі ХІХ та ХХ ст. в умовах відсутності власної державності та відповідних стимулів до соціально корисної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сергій Миколайович Колачевський народився в 1849 р. у с. Федорівка сучасного Олександрійського району Кіровоградської області. Дитинство Сергія пройшло в навколишніх селах Туркестанівка, Кочубєївка, Березнегувате у маєтках батьків і численних родичів та в Кременчуку. Батько майбутнього доктора та рудопромисловця – Микола Федорович Колачевський, з юнацьких років став до військової справи, але через конфлікти з командуванням був розжалування в 1832 р. у рядові та висланий на Кавказ. Дослужився там до штабс-ротмістра й у 1835 р. пішов у відставку за станом здоров'я.

Конфлікти під час військової служби справили негативне враження на Миколу Колачевського, тому вирішив дати своїм дітям цивільну освіту.

Початкову освіту Сергій здобув у Кременчуцькій гімназії, а після її закінчення поступив у 1868 р. до Київського університету на медичний факультет. Тут зарекомендував себе здібним та наполегливим студентом. Був одним із кращих учнів відомого українського гістолога П. Перемежка. Під час навчання успішно виконав наукову роботу на тему: «Про нерви печінки», яка отримала золоту медаль та була опублікована в 1872 р. [5].

Після успішного закінчення університету та отримання диплому лікаря Сергій вирішив повернутись на малу батьківщину та попрактикуватись у земських установах Кременчука, де вже працював його старший брат. Протягом декількох років він зумів налагодити належне медичне обслуговування населення, організував у місті хірургічне відділення Полтавської губернської земської лікарні. До роботи Колачевський залучив молодих та перспективних фахівців, у тому числі відомого згодом українського хірурга та громадського діяча О. Богаєвського.

Наприкінці 1876 р. молодий лікар вирішив проявити свої навички на практиці та поїхав на Балкани у складі загону Червоно Хреста для допомоги болгарському народу у його боротьбі з Османською імперією. У військових госпіталях Колачевський пропрацював аж до 1879 р., а після закінчення військових дій повернувся додому. Продовжив наукову роботу й у 1881 р. в університеті Св. Володимира захистив дисертацію на ступінь доктора медицини на тему «До питання про будову кісткового мозку» [6]. 10 квітня 1888 р. в Одеській міській лікарні доктор Колачевський зробив першу в Російській імперії успішну резекцію шлунка при виразковій хворобі. Таким чином цей день став датою народження хірургічного лікування виразкової хвороби в державі і навіть більше – поворотним пунктом в історії хірургії шлунка в країні [1, с. 67].

На початку 1880-х рр. Сергій Миколайович переїхав до Одеси, де, окрім звичної лікарської роботи, займався культурною діяльністю, брав участь в отриманні дозволу на відкриття в місті художнього училища. Колачевський знав чотири мови та разом із Д. Дубенським видавав газету «Русское чтение». У 1883 р. був обраний секретарем медичного відділу розпорядчого комітету VII з'їзду природодослідників та лікарів. Того ж року одружився на Євгенії Розмарінца. Вона була племінницею поміщиці Зайцевої, котра дала їй у посаг 400 десятин землі (436 га) біля с. Веселі Терни. Спочатку ці землі подружжя здавало в оренду місцевим селянам. Періодично відвідуючи Криворіжжя і знаючи, що тут в різних місцях щорічно відкривають нові родовища руд, які приносять великі прибутки, Сергій вирішує детально дослідити й свою ділянку. З цією метою він запрошує штейгера М. Білогостицького для проведення

пробних розвідок. Перші ж шурфи показали наявність руди, попередні запаси якої оцінювались у 400 млн пудів з вмістом заліза понад 70%. У 1891 р. Колачевський орендував у пані Зайцевої ще 254 десятини землі. Для початку розробок були потрібні великі гроші, яких у Колачевського не було. Він жив на платню лікаря та отримував окрім цього 1600 рублів на рік від орендарів землі. Тому Сергій Миколайович вирішив ризикнути всім своїм майном і під заставу рудоносної ділянки та зобов'язань поставок руди взяв у кредит півтора мільйона марок в банку «Дойчен Кайзер» (приблизно 570 тис. царських рублів) [7, с. 14]. Перед отриманням кредиту для оцінки перспективності родовища приїжджала представницька делегація німецьких інженерів і техніків. Гостей вразив досить високий вміст заліза у руді, а тому вони рекомендували банку надати позику.

Після отримання позики Сергій Колачевський, будучи людиною розумною та завбачливою, усвідомив, що для успішного запуску та розвитку підприємства потрібно набрати кваліфікованих робітників, створити їм належні умови праці та дати гідну зарплату. Одночасно з роботами по відкриттю рудника споруджує цегельний завод, що дозволило побудувати шість гуртожитків-казарм на п'ятсот робітників, а для гірничих майстрів – дванадцять сімейних двоквартирних будинків. Інженерно-технічні працівники проживали в трьохповерховому будинку. В цих будівлях були усі зручності, зокрема вода, газ й світло, а квартплата складала лише 20 коп. Також була споруджена їдальня для тисячі працівників. Вона вважалась справжньою гордістю рудника Колачевського. Якщо хтось із робітників відмовлявся від обідів, він одержував додатково до зарплати п'ять рублів щомісяця. Унікальність цієї їдальні полягала в тому, що вона була пристосована під театр на тисячу глядацьких місць з власною сценою. Тут виступали відомі театральні трупи з такими видатними майстрами сучасності, як Панас Саксаганський та Марія Заньковецька. У вихідні та свята влаштовувались читання з подальшим переглядом «туманних карток» (прообраз сучасного кіно). У підвальному приміщенні цієї споруди розміщувалася пекарня (випікалось до 60 пудів хліба на день) та лазня з душовою. Для забезпечення рудника та людей чистою водою Колачевським було витрачено понад двадцять тисяч рублів на будівництво криниць. Завдяки Сергію Миколайовичу також з'явилась лікарня для робітників на десять ліжко-місць, відкрито притулок для бездомних. Ковалям, токарям, слюсарям та машиністам одразу була встановлена досить висока заробітна плата – 25-35 руб. на місяць (корова у 1910 р. коштувала коло 5 руб.), інженерам – до 100 руб., а поденні робітники отримували по 40 коп. на день та безкоштовно харчувались у їдальні [7, с. 15]. Багато з тих, хто приїжджав на тимчасову роботу, будучи задоволені побутовими умовами та оплатою

праці, залишались працювати назавжди – таким призначалась підвищена оплата.

На руднику Колачевського були відкриті також народна бібліотека для дорослих, православний молитовний дім та початкова школа на 50 учнів, яка в подальшому була реорганізована в зразкове училище. Не дивлячись на те, що річні витрати на школу склали 1800 рублів, діти робітників у ній навчалися безкоштовно [8, с. 3]. Спрямовуючи пожертви у сферу освіти, купці та промисловці того часу не тільки керувалися мотивом престижності, а й розглядали їх як своєрідну форму довготривалого вкладення капіталу в умовах розвитку ринкових відносин. Спеціальна освіта в підприємницькому середовищі стала визнаватися як фактор, що сприяв якісним змінам в управлінні торгівельними закладами й промисловими підприємствами. Завдяки організаційним та матеріальним зусиллям промисловців серед робітників України відсоток грамотних на поч. ХХ ст. досяг 50,8%, тоді як серед усього населення краю він не перевищував і 20%. Хоча діяльність добровільних організацій та окремих осіб не могла вирішити всіх проблем освіти в Україні, а надана ними підтримка була далеко недостатньою для тієї ситуації, в якій перебувала школа, усе ж саме благодійність значною мірою компенсувала мінімальне фінансування державою цієї важливої для суспільства сфери.

Для покращення транспортування видобутої залізної руди Колачевський домігся підведення залізничної гілки до його рудника. Сергій Миколайович був одним із перших у Криворізькому басейні, хто купив паротяги для рудничних потреб. Так, у 1897 р. був придбаний паротяг системи Вільдвіна, а в 1899 р. – паротяг фірми Кроуса. Згодом, у 1907 р. на Харківському заводі був куплений ще один паротяг. У 1902 р. Колачевський один з перших на Криворіжжі запустив електричну станцію, яка забезпечувала потреби рудника та освітлювала житлові будинки. В 1906 р. на руднику були збудовані приміщення для електростанції та підйомної машини [4].

За підтримки Сергія Миколайовича благодійницькими справами займалась і його дружина Євгенія. Так, у 1901 р. в Санкт-Петербурзькому піклувальному комітеті сестер Червоного Хреста виникла думка облаштувати дачу-санаторій для сестер Громади св. Євгенії та для дітей, що потребують додаткового лікування. Микола II погодив такий задум та наказав виділити ділянку землі неподалік Санкт-Петербурга. Була обрана комісія з членів комітету та відкрита підписка для збору коштів на будівництво санаторію. Найбільші пожертви надійшли від Євгенії Володимирівни Колачевської (18 032 руб.). Вона ж прийняла на себе всі турботи і була обрана керівником будівельної комісії. Під її наглядом і в значній мірі на її кошти були спроектовані і проведені роботи з будівництва санаторію. Після важкої хвороби Є. Колачевська померла 17 лютого 1906 р. Піклувальний комітет

ухвалив на честь пам'яті Євгенії Володимирівни присвоїти санаторію її ім'я. Надалі головою комісії був обраний її чоловік – Сергій Миколайович Колачевський, який став першим лікарем санаторію для дітей хворих на туберкульоз. Під його безпосереднім керівництвом було закінчене спорудження головного корпусу санаторію, відкритого для перших пацієнтів 1 червня 1906 р. Для хворих дітей призначалися чотири великі палати на сім чоловік кожна. Опалювали дровами, а для освітлення використовувався спирт. Проте вже з 1909 р. всі споруди санаторію почали освітлюватись електрикою. Санаторій був забезпечений водою, яка поступала через водопровід за допомогою помпи з глибокої криниці. Щоб діти завжди могли отримувати свіже молоко, санаторій утримував спочатку чотири, а потім шість корів. Для підвозу води та господарських робіт були куплені коні та вози, якими користувались для прогулянки хворі діти, які не могли ходити. З 18 грудня 1911 р. санаторій став називатися «Сестроріцький дитячий санаторій ім. подружжя С.М. та Є.В. Колачевських». Постановою від 24 грудня 1918 Сестроріцький дитячий санаторій ім. Колачевських перейшов у відання держави та призначався хворим на дитячий туберкульоз.

На початку ХХ ст. у різних галузях промисловості спостерігалась тенденція до монополізації ринку. Сергій Миколайович розумів, що для якнайкращого відстоювання інтересів рудопромисловців потрібно об'єднати зусилля та створити синдикат для координації зусиль у сфері видобутку і реалізації залізної руди. Перше засідання засновників відбулось на руднику Колачевського 4 жовтня 1907 р. Згідно з проектом Уставу передбачалось збільшення асигнувань на соціальні потреби (медицина, освіта) та культурний розвиток басейну. У 1908 р. рудний синдикат відбувся. Засновник товариства «Продаруд» С. Колачевський зробив у Державний банк перший внесок, що надійшов від акціонерів. До складу синдикату увійшло 6 підприємств, що виробляли майже 80% усього видобутку заводських рудників. Влітку того ж року у готелі «Франція» (м. Катеринослав) відбулися перші збори акціонерів «Товариства для торгівлі залізною рудою» (Продаруд). Головою зборів був одногосно обраний С. Колачевський, а секретарем – Б. Попков [2, с. 568]. «Продаруд» вів жорстку конкурентну боротьбу з металургійними підприємствами із синдикату «Продамет», який в 1913 р. в Криворіжжі володів 31 залізним рудником з 49. В цій боротьбі рудний синдикат був переможений сильнішим монополістичним конкурентом. Підприємства, що входили до складу «Продаруду» поступово були поглинені великими металургійними акціонерними товариствами Південного гірничопромислового регіону.

Напружене ділове життя та постійних рух забирали багато енергії в уже немолодого рудопромисловця. Заробивши чималі статки, Колачевський вирішив дещо відійти від справ і здав свій рудник

Російсько-бельгійському металургійному товариству в оренду на 36 років. Разом з тим Сергій Миколайович продовжував вести активну громадську та благодійницьку діяльність: підтримував дитячі будинки, лікарні для бідних, організував розведення нових сортів плодкових дерев та їхнє розповсюдження, створив мережу безкоштовних шкіл. А ще був почесним мировим суддею Верхньодніпровського земства протягом 1906–1911 рр., членом ревізійної комісії управи згаданого земства і попечителем Саксаганського ремісничого училища, членом комісії з покращення тваринництва у повіті. За приблизними підрахунками наукового співробітника Криворізького міського історико-краєзнавчого музею О. Мельника на благочинні справи Сергій Миколайович загалом витратив за сучасним перерахунком близько мільярда доларів.

Серце Сергія Миколайовича зупинилось від хвороби у Санкт-Петербурзі 23 травня 1911 р. Весь свій багатомільйонний статок заповів на благодійницькі справи. Це був рудник з маєтком на 697 десятин у Верхньодніпровському повіті, майно в Одесі і шахта в Іркутській губернії. Згідно із заповітом близько 100 тис. руб. було роздано робітникам, які працювали на руднику, 50 тис. руб. – Стурдзівській громаді сестер милосердя в Одесі, частина грошей була виділена на будівництво церкви на руднику. Коли після перерахованих роздач зібрався би капітал у 500 тис. руб., за волею покійного потрібно було негайно розпочати будівництво у маєтку Колачевського сільськогосподарського училища зі зразковими полями, фермою і фруктовим садом. Навчальний заклад потрібно було назвати іменем Євгенії і Сергія Колачевських. Для забезпечення нормального функціонування училища Сергій Миколайович заповів весь свій маєток разом рухомістю, капіталом і рудником та усіма його атрибутами. Обов'язковою умовою при створенні училища було відкриття відділів скотарства, фермерського господарства і плідівництва, а також безкоштовне навчання всіх станів населення Херсонської і Катеринославської губерній. Причому місця повинні були розподілятися у такій пропорції: 75% – селянам, 25% – дворянам. Споруди, що не будуть затребувані для училища, переробити на будинки для пристарілих жителів Херсонської і Катеринославської губерній всіх станів православного віросповідання. Згідно з підрахунками земства для училища залишався капітал у 29 млн рублів, або по тогочасному курсу – майже 15 мільйонів доларів (Альфред Нобель заповів на благодійництво коло 9 млн доларів).

Посмертна доля заповіту Сергія Колачевського склалась трагічно. Його племінник довгий час судився, вимагаючи через Сенат скасування духівниці. Коли суд визнав його дійсним, до справи взялись родичі Євгенії Колачевської, які висунули претензію в неправомочності її заповіту на користь чоловіка, бо вона, мовляв, була несповна розуму, коли його складала. На це був витрачений не один рік. Нарешті в 1916

р. Сенат прийняв рішення про законність заповіту. Але в дію він так і не встиг вступити. Через рік відбувся жовтневий переворот більшовиків. Маєток був зруйнований, а парк – покинутий. Між сучасним селищем Чапаєвим та шахтою Орджонікідзе над самим обвалом лежить забутий цвинтар, започаткований в кінці XIX ст. Поховання тут були ще в часи другої світової, а зараз воно занедбане і покинуте. На цьому цвинтарі і було поховане подружжя Колачевських. Їх могили вважаються навіки загublеними – тодішній владі такі герої не були потрібні. З урахуванням того, що частина цвинтаря просіла, уже не можна напевно сказати, чи останки видатної людини провалилися в нікуди, чи ще лежать під самою поверхнею землі, яку він так хотів зробити щасливою і квітучою.

Висновки. Багато часу зійшло, та пам'ять про видатного рудопромисловця та благодійника, незважаючи на забуття в радянський час, повернута сучасниками на карту його рідного краю. Так, у травні 2016 р. найдовша вулиця Кривого Рогу – вулиця 23 лютого, була перейменована на честь Сергія Миколайовича Колачевського – «Нобеля Півдня України», талановитого лікаря та успішного підприємця, неординарну особистість межі XIX–XX ст., яка стояла біля витоків українського соціально-відповідального підприємництва. С. Колачевський не чекав стимулів від держави, а з власної ініціативи відкривав школи та лікарні, церкви та заклади культури, турбувався про належні умови праці та гідну оплату як кваліфікованих, так і рядових робітників. Його життєве гасло – «Все боїться часу, але час боїться доброти» залишається актуальним і донині.

Звернення до національного історичного досвіду впровадження принципів соціальної відповідальності в економічне та культурне життя сприятиме не лише підвищенню конкурентоспроможності національних виробників, зростанню до них довіри, професійному визнанню, формуванню належної соціальної свідомості, але й закладанню відповідного фундаменту та ціннісних орієнтирів для майбутніх поколінь українських управлінців та підприємців.

Список використаних джерел

1. Балалыкин Д.А. Становление хирургии желудка как самостоятельного научного и клинического направления в 80-90-е годы XIX века // Хирургия. – 2006. – №1. – С.66-68.
2. История народного хозяйства СССР / [под ред. П. И. Лященко]. – Т.1. – М.: Госсозэкиз, 1939. – 675 с.
3. Истоки милосердия. Благотворительница Евгения Колачевская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtmuseum.spb.ru/interactive_map/Sanatory.php
4. Історична хроніка м. Кривий Ріг. Індустріальний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kryvyirih.dp.ua/ua/st/pg/171109120764160_s/

5. Колачевский С.Н. О нервах печени. (Соч. студента Колачевского, написанное на заданную от Мед. фак. тему и удостоенное золотой медали). – К.: Тип. ун-та, 1872. – 18 с.
6. Колачевский С.Н. К вопросу о строении костного мозга: Дис. на степ. д-ра медицины Сергея Колачевского. – К.: Тип. С.В. Кульженка, 1881. – 38 с.
7. Мельник О. Мільярд доларів на благодичність. Сергій Колачевський – Нобель Півдня України / Олександр Мельник // Експедиція. – № 12(90). – 2009. – С.14–15.
8. Шидо О. Рудопідприємець та меценат Колачевський С.М. / Олександр Шидо // Під знаком руди і металу. – 2005. – № 8. – С.3.

Summary: This article explores the questions of historical formation and incipience of socially responsible entrepreneurship on Ukrainian territory at the end of XIX – beginning of XX century on the example of life and work of S.M. Kolachevsky.

Key words: entrepreneurship, iron ore industry, charity, patronage.

УДК 332:330.341.32

Лях О.В.,

к.е.н., старший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті на основі вивчення досвіду країн Європейського Союзу, США та інших країн ОЕСР висвітлено доцільність розвитку сектору соціальних підприємств в Україні, та напрямки створення відповідних інституційних засад системи підтримки цього сектору в умовах децентралізації влади.

Ключові слова: соціальні підприємства, децентралізації влади, системна підтримка соціального підприємництва, інституційні засади, законодавство щодо соціальних підприємств.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні та внутрішні соціально-економічні виклики, що постали перед Україною, спонукають до пошуку нової стратегії в альтернативному нео-ліберальному підході методологічному полі щодо політики забезпечення подальшого стійкого та збалансованого в усіх аспектах розвитку. Формування такої

альтернативної стратегії повинно визначатися виходячи із розуміння того, що «дизайн ефективної політики не можна ґрунтувати на штучному поділі між соціальною складовою політики та макроекономічною...» [1, с. 15]. З метою зниження рівня безробіття та соціальної дезінтеграції, особливо в регіонах, що мають депресивні території, було б корисним використовувати для розробки такої політики порівняно новий для України вид підприємництва, який дозволяє залучити додатковий ресурс - соціальну ініціативу жителів цих територій та інших зацікавлених сторін. Йдеться про соціальне підприємництво та його форми - соціальне підприємство, соціальний кооператив, які широко визнані в якості нетрадиційного підходу до ослаблення безробіття, зниження рівня бідності, надання соціальних послуг необхідної якості в умовах гострого дефіциту публічних фінансів, особливо в колишніх соціалістичних країнах [див.: 2 - 4].

Причини і актуальність розвитку соціального підприємництва в Україні обумовлені не тільки тривалою невирішеністю гострих соціальних проблем і пошуком якісно нових, інноваційних рішень для успішних перетворень у соціальній сфері в країні в цілому та в її регіонах. В умовах постійного дефіциту бюджетних коштів, фінансової слабкості і недостатньої впливовості більшості організацій третього сектору соціальне підприємництво в принципі може виявитися тим інститутом, який здатний об'єднати представників влади, бізнесу і громадськості для вирішення нагальних проблем, розвиваючи міжсекторальну співпрацю і зміцнюючи соціальний капітал як важливий ресурс для кардинальних перетворень в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що переваги, які дає соціальне підприємництво, очевидні, його реальне значення і специфіка ще недостатньо досліджені. В умовах зростаючої популярності соціальне підприємництво означає різне для різних дослідників. Це обумовлено як відносною новизною терміну, так і різноманітністю соціальних ініціатив, які розрізняються за масштабами, цільовим групами і країнам. Для значної частини аудиторії соціальне підприємництво асоціюється виключно з неприбутковими організаціями, що відкрили які-небудь дохідні підприємства [5; 6]. Інші розуміють під соціальним підприємництвом неодмінно неприбуткові організації [7]. Треті вважають його різновидом соціальної відповідальності бізнесу, що реалізує соціально значущі програми через незалежні організаційні структури [8].

У Європі, незважаючи на відсутність універсальної і безперечної дефініції соціального підприємництва, ця концепція частіше використовувалася для виявлення альтернативного способу ведення самостійного бізнесу, який виникає у разі, коли підприємство створюється для того, щоб досягати в першу чергу соціальних цілей при одночасному здійсненні комерційної діяльності [9, с. 42]. Таким чином,

соціальне підприємництво відрізняється від явища, що зветься корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ), через різницю пріоритетів у цілях, переслідуваних власниками або засновниками компанії. У разі КСВ, соціальні результати є вторинними, в той час як соціальні підприємства вдаються до комерційної діяльності, насамперед, щоб забезпечити фінансову стабільність для соціальної діяльності.

Європейська Комісія в своїй ключовій ініціативі щодо соціального підприємництва (Social Business Initiative), прийнятої у 2011 році для визначення соціального підприємства дає таку дефініцію: «оператор в соціальній економіці, основним завданням якого є надання соціального впливу, а не створення прибутку для своїх власників або акціонерів. Воно працює шляхом надання товарів і послуг на ринку в підприємницькому та інноваційному стилі і використовує власний прибуток в першу чергу для досягнення соціальних цілей. Його управління здійснюється у відкритій і відповідальній манері, зокрема, із залученням співробітників, споживачів і представників зацікавлених сторін, на яких впливає його комерційна діяльність» [10]. Європейська дослідницька мережа EMES, яку створила Європейська Комісія у 2000 році, з самого початку дослідження феномену соціального підприємства, замість пошуку «елегантної» стислої дефініції, використовує інший концептуальний підхід, надаючи перевагу його визначенню за дев'ятьма критеріями, які розподілені за трьома групами:

(1) *економічний та підприємницький вимір*: постійна діяльність з виробництва товарів або надання платних послуг; значний рівень економічного ризику в діяльності; мінімальна кількість найманих оплачуваних робітників;

(2) *соціальний вимір*: явно виражена мета діяльності в інтересах громади; підприємство створено за ініціативою групи громадян або організацій громадянського суспільства; обмежений розподіл прибутку, що є відображенням переважно соціальної мети підприємства;

(3) *управлінський вимір*: високий ступінь автономії в управлінні; вагомість голосу членів при прийнятті рішень не на основі власності на капітал; демократичний тип управління, що означає участь у прийнятті рішень різних бенефіціаріїв, на яких впливає діяльність підприємства [9, с. 44-46].

В останньому роки тема соціального підприємництва стає все більш поширеною в суспільному житті і наукових дослідженнях в Україні. Однак публікації на веб-сайтах центрів, створених за підтримкою міжнародних донорів [11; 12], а також у спеціальній літературі з економіки та соціології [13 - 15], в основному, описують практичні приклади соціальних підприємств в країні та закордонний досвід розвитку соціальної економіки а також деякі навчальні матеріали з питань створення та функціонування соціальних підприємств. Лише в

декількох публікаціях зроблено спробу узагальнити теоретичні основи концепції соціального підприємництва до українських реалій, а також визначити заходи по створенню відповідного інституційного та бізнесового середовища для розвитку соціального підприємництва в країні [16 - 19].

Метою статті є дослідження доцільності розвитку сектору соціальних підприємств в Україні, та відповідних інституційних засад системної підтримки цього сектору в умовах децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду країн Європейського Союзу, США та інших країн ОЕСР дозволяє зробити висновки про можливий внесок сектора соціальних підприємств в модернізацію соціально-економічної сфери України, перш за все на локальному рівні. Соціальні підприємства виконують важливі функції для досягнення стійкого розвитку місцевих громад шляхом: 1) сприяння розвитку місцевої економіки, пропонуючи певні можливості для створення робочих місць і нових форм підприємництва і зайнятості; 2) надання допомоги в подоланні соціальної ізоляції (завдяки заходам з працевлаштування неохоплених ринком праці людей); 3) активізації участі громадян в добровільних роботах, що зміцнює єдність суспільства; 4) сприяння розвитку широкого спектру соціальних послуг, які необхідні для місцевої громади, але не цікаві для бізнесу, налаштованого на отримання певної норми прибутку (через низьку прибутковість діяльності, що пов'язано з низькою платоспроможністю отримувачів послуг, певними витратами на спеціальну підготовку персоналу тощо); 5) зменшення навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем; 6) вдосконалення структури соціальних програм в регіоні.

Сприяючи активізації самоорганізації членів громади та підтримуючи соціальні підприємства, діяльність яких спрямована на вирішення проблем громад, місцеві органи влади підвищують рівень зайнятості, в тому числі самозайнятості, урізноманітнюють набір соціальних послуг, зміцнюють цілісність місцевих громад, таким чином, значно знижують рівень соціальної напруженості і сприяють підвищенню соціальної безпеки. Інший аспект ефективності розвитку соціального підприємництва на місцевому рівні пов'язаний з тим, що в результаті функціонування цих підприємств виникає своєрідний ефект аутсорсингу: залучення мешканців до вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем територій веде до підвищення рівня включення громадськості та її ресурсів в діяльність місцевих органів влади, у яких виникає можливість переадресувати власні ресурси на інші види діяльності або проекти, що раніше було неможливо.

В цілому можна констатувати, що регіональні та локальні стратегії розвитку, які в якості важливого стратегічного напрямку

використовують підтримку і стимулювання зростання сектору соціальних підприємств, сприяють посиленню соціального капіталу на відповідній території. Цю тезу можна підтвердити наступними аргументами:

- заходи з просування соціального підприємництва - агітація, пошук і об'єднання зацікавлених сторін (громадських організацій і окремих осіб), відповідні тренінги та підготовчі заходи - все це сприяє посиленню самоорганізації населення для вирішення нагальних проблем громад, окремих колективів, викристалізувати реальні їхні потреби для актуалізації відповідних програм, проектів і поточних рішень органів влади, а також виявленню реальних лідерів, здатних відстоювати інтереси цих громад і колективів;

- включення соціальних підприємців в якості важливого актора в процесі прийняття і реалізації стратегічних рішень щодо місцевого розвитку вимагають від відповідних органів влади бути більш відкритими і приймати власні рішення не келійно, а прозоро;

- місцевий бізнес, переконавшись в ефективності соціальних підприємств, стане активніше залучати соціальних підприємців до реалізації власних соціальних програм, використовуючи ресурси зацікавлених сторін, що забезпечить більшу актуалізацію цих програм, в результаті чого довіра населення до бізнесу буде зростати.

Сучасне українське законодавство не передбачає визначення соціального підприємництва і не включає в себе будь-яких конкретних нормативних актів, що регламентують діяльність таких підприємств. Опитування представників громадськості, органів регіонального і місцевого самоврядування та бізнесу показав, що респонденти на регіональному рівні вказують на необхідність поліпшення законодавчої бази, що регулює функціонування неурядових організацій, які поєднують соціальну діяльність з комерційною, і цьому може сприяти прийняття спеціального закону про соціальні підприємства. На даний момент (початок II кварталу 2017 р.) у Верховній Раді України знаходиться на черзі на розгляд проект Закону України «Про соціальний підприємстві», поданий народним депутатом О. Фельдманом [20]. Проект недосконалий, і основними його недоліками є орієнтація тільки на створення таких підприємств представниками соціально вразливі верстви населення та/або для їх обслуговування, а також спроба надмірно формалізувати діяльність і підтримку соціальних підприємств, переважно органами центральної влади. Зауваження і рекомендації щодо вдосконалення цього законопроекту викладено нами в роботах [21; 22].

Беручи до уваги той факт, що в Україні розпочато процес децентралізації державного управління, яка повинна призвести до передачі суттєвої частини повноважень з регулювання економічного і соціального розвитку на регіональний і місцевий рівні, можна

констатувати наступне: закон про соціальні підприємства необхідно прийняти, але він повинен носити характер рамкового акту, який визначає сутність об'єкта регулювання, основні критерії та процедуру надання статусу соціального підприємства суб'єкту господарювання, основні обов'язки органів державного управління і місцевого самоврядування щодо підтримки соціальних підприємств. Що стосується питань створення, обліку, закриття соціальних підприємств – всі ці питання мають вирішуватися на основі законодавства відповідно до конкретної організаційно-правовою форми, яку вибрав для себе колектив соціального підприємства або соціальний підприємець. Конкретні заходи щодо підтримки соціального підприємництва повинні бути розроблені регіональними та місцевими органами влади, виходячи з реальних можливостей для фінансування цієї підтримки. Такі ініціативи можуть бути включені в традиційну практику розробки дворічних регіональних і місцевих програм розвитку малого і середнього бізнесу. Відповідні форми підтримки соціального підприємництва можуть бути обрані органами регіонального і місцевого самоврядування з перерахованих нижче:

- специфічні правові, фінансові та інші нормативні умови, можуть бути необхідні для соціальних підприємців, відповідно до тої конкретної форми, що їхні ініціативи прийняли. Для старих промислових регіонів, де в економічній базі переважають т. звані базові галузі промисловості, що стагнують та екологічно небезпечні, слід визначити такі гібридні організаційно-правові форми соціальних підприємств, які забезпечують співпрацю бізнесу – влади – громадськості у модернізації цих регіонів вирішення сучасних економічних, соціальних і екологічних проблем. Мова йде про адаптацію досвіду використання таких форм в США (Корпорації з розвитку громад), в Англії (Компанії в інтересах громади) тощо;
- державні (регіональні, місцеві) закупівлі і контракти на надання послуг повинні бути організовані таким чином, щоб соціальні підприємці могли консолідуватися, кооперуватися, ставати більш конкурентоспроможними і розширити їх участь в подібних контрактах;
- розвиток специфічного ринку для соціального підприємництва та забезпечення підготовки посадових осіб, які будуть мати справу з соціальними підприємцями, організацією проведення відкритих конкурсів по закупівлям, контрактам тощо;
- фінансові стимули для залучення інвесторів для соціальних підприємств-стартапів, різноманітні схеми кредитної підтримки цих стартапів;
- забезпечення підготовки та навчання соціальних підприємців, включення тематики соціального підприємництва в шкільні та університетські навчальні програми;

- проведення постійної оцінки впливу розвитку соціального підприємництва в регіонах, окремих місцевостях, особливо тих, що вважаються депресивними, і проведення досліджень для того, щоб оцінити різні потреби соціальних підприємців і бар'єри для розвитку сектору соціальних підприємств.

Висновки. Проведене дослідження показало, що в Україні практично зовсім не використовується суттєвий потенціал активізації соціальних, економічних і екологічних перетворень в суспільстві, який мають соціальні підприємства, про що свідчить досвід економічно розвинутих країн. Це негативно позначилося на креативній активності громадськості, можливості залучення цього ресурсу до забезпечення стійкого зростання в країні.

Для створення належних інституційних засад для розвитку сектору соціальних підприємств в Україні необхідно:

- прийняти Закон «Про соціальні підприємства», який би враховував різноманітні організаційні форми функціонування підприємств, що мають за основну мету діяльності досягнення соціальних цілей, при цьому не був надмірно формалізованим, охоплював широкі верстви населення і надавав широкі повноваження органам місцевого самоврядування, враховуючи потреби реальної децентралізації влади;
- розпочати статистичний облік соціальних підприємств і соціальних підприємців та створити науково-дослідницькі центри проведення досліджень екосередовища для розвитку сектору соціальних підприємств, з подальшим їх приєднанням до європейської мережі таких центрів;
- регіональними та місцевими органами влади розробити заходи щодо підтримки соціального підприємництва, виходячи з реальних можливостей для фінансування цієї підтримки в умовах розширення фінансової бази функціонування цих органів. Можливий перелік таких заходів наведено в статті.
- організувати розробку навчальних курсів з соціального підприємництва та введення їх в шкільні і університетські навчальні програми, а також розробити методичні матеріали для забезпечення підготовки та навчання соціальних підприємців на регіональному та місцевому рівнях.

Список використаних джерел

1. Fitoussi, J.-P. and Stiglitz, J. On the measurement of Social Progress and Well Being: some further thoughts / J.-P. Fitoussi and J. Stiglitz // Paper presented at the 16th World Congress of the International Economic Association, Beijing 4-8 July 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/dtravail/WP2011-19.pdf>.

2. UNDP and EMES European Research Network project (2008). Social enterprise: a new model for poverty reduction and employment generation // Ed. by Carlo Borzaga, Giulia Galera, and Rosno Nogales. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.emes.net/uploads/media/11.08_EMES_UNDP_publication.pdf
3. Московская А. А. Социальное предпринимательство в России и в мире: практика и исследования // А. А. Московская, М. А. Аларичева, А. И. Албутова и др.; отв. ред. А. А. Московская. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 288 с.
4. European Economic and Social Committee. Social economy and social entrepreneurship // Social Europe guide. – Volume 4. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 108 pp.
5. Hall M. The Canadian Nonprofit and Voluntary Sector in Comparative Perspective /Michael H. Hall, Cathy W. Barr, M. Easwaramoorthy, S. Wojciech Sokolowski, Lester M. Salamon. – Toronto: Imagine Canada, 2013. – 287 p.
6. V. Pestoff, T. Drandsen and B. Verschuere. New Public Governance, the Third Sector, and Co-Production. London and New York: Routledge, 2011. – 277 p.
7. Рудык Э. Н. Социальное предприятие, социальная экономика, социальное государство / Эмиль Николаевич Рудык. – Электронный журнал «Москва». – 2004. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moskvam.ru/2004/12/rudyk.htm>.
8. Dees, J.G. Social Entrepreneurship Is about Innovation and Impact, Not Income. The Skoll Foundation Discussion paper on Social Edge, 2003/ Gregory Dees. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://skoll.socialedge.org/?293@218.2JjfaI3NaTC.0@.1ad86d9e>
9. Defourny, J. and Nyssens, M. Social innovation, social economy and social enterprise: what can the European debate tell us? / In F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, and A. Hamdouch (ed.), The International Handbook on Social Innovation: Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research. – Edward Elgar Publishing, 2013. – pp. 40 – 53.
10. European Commission (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “Social Business Initiative. Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/docs/COM2011_682_en.pdf

11. Асоціація «Соціально-економічна співпраця і партнерство (СЕСП)». Веб-сайт: <http://sesp.org.ua/web/sesp/sesp-EN.nsf/0/BEЕВ3F7CAF10DA9AC2257911005076A8>
12. Ресурсний центр «Соціальна ініціатива». Веб-сайт: <http://socialbusiness.in.ua/>
13. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки / О. В. Сотула // Ефективна економіка. – № 4. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988>.
14. Мурашко Д. Великому бізнесу варто підтримувати соціальне підприємство / Д. Мурашко. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/141-dmytro-murashko-velykomu-biznesu-varto-pidtrymuvaty-sotsialne-pidpriemnytstvo>.
15. Назарук В. 5 великих можливостей для розвитку соціального підприємництва в Україні / В. Назарук. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/156-5-velykykh-mozhlyvostei-dlia-rozvytku-sotsialnoho-pidpriemnytstva-v-ukraini>
16. Смаглій К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємство? / К. Смаглій. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakonpro-sotsialne-pidpriemnytstvo>
17. Свинчук А. Роль держави у розвитку соціального підприємництва: європейський та американський досвід / А. Свинчук. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-sviti/155-rol-derzhavy-u-rozvytku-sotsialnoho-pidpriemnytstva-ievropeiskyi-ta-amerykanskyi-dosvid>
18. Черенкова М. А. Соціальне підприємництво і соціальне підприємство в Україні. Теорія і практика створення і діяльності соціальних підприємств в рамках діючого українського законодавства / Черенкова М. А., Козенко Т. М., Синякін С. М., Кизілова М. М. – Видання в рамках проекту Німецького Товариства Технічного Співробітництва (GTZ). – Донецьк, 2009. – 228 с.
19. Мокий А. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій / А. І. Мокий, О. І. Дацко // Економічна безпека і підприємництво. – 2014. – Випуск I (53). – С. 155 – 166. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM

=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vchtei_2014_1_22.pdf

20. Верховна Рада України (2015). Про соціальні підприємства. Проект закону України від 04.23.2015 р. N 2710. Автор законодавчої ініціативи: Народний депутат України Фельдман О. Б.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH23A00A.html.
21. Lyakh O. V. Development of Social Enterprises as Way of Mitigating the Social Situation in the Donbass / O. V. Lyakh // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 4(38). – с. 59 – 66.
22. Lyakh O. V. Social cooperatives: whether the European experience takes root in Ukraine? / O. V. Lyakh // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – 4(46). – с. 202 – 211

Summary. The feasibility of social enterprises sector development in Ukraine, as well as ways of appropriate institutional framework for the sector support creating that based on exploring of the European Union, United States and other OECD countries experience are considered in the paper.

Keywords: social enterprises, decentralization of authority, system for social entrepreneurship support, institutional framework, legislation on social enterprises.

УДК005.334.7

Мельник О.В.,
к.е.н., доцент кафедри стратегії підприємств,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима
Гетьмана»,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ В ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

В статті розглядаються основні аспекти проектного управління в діяльності сучасних громадських організацій України, визначено специфіку такої діяльності, а також основний інструментарій.

Ключові слова: управління проектами, стратегічне управління, соціальні проекти, громадські (неурядові) організації (НУО).

Вступ. Події останніх років зумовлюють нові виклики у діяльності сучасних підприємств та організацій. Підприємства намагаються застосовувати прогресивні технології управління однак мінливість ринкового оточення будь-якої компанії чи організації, швидкість

розповсюдження інформації, складність і масштабність завдань, що постійно розв'язуються управлінцями, збільшує ризик втрат від неефективних (нераціональних) рішень, які приймаються в умовах невизначеності та дефіциту часу. За таких умов здатність швидко та ефективно реагувати на ці події потребує відповідного застосування нових технологій стратегічного управління. Одним з найпродуктивніших сучасних напрямків управління є управління проектами.

Управління проектами є на сьогодні однією з найбільш актуальних та прогресивних управлінських технологій, що продовжує швидко розвиватись. Напрямок застосування концепції управління проектами надзвичайно багато і вони можуть охоплювати практично всі сфери людського життя. Більш того, поза межами використання даної технології реалізація багатьох актуальних завдань, що стоять у сучасних умовах перед різними організаціями, державою та суспільством у цілому, стає або майже неможливою, або вкрай неефективною. При чому чим більш масштабні ці завдання, тим більш нагальною стає потреба у застосуванні проектного менеджменту.

Сфера управління проектами є однією з пріоритетних щодо використання методів та прийомів цієї концепції. На жаль, розуміння цього та потенціалу методології управління проектами у відповідних колах недостатнє.

Успіх найчастіше приходить до тих організацій, менеджери яких знають і свідомо використовують специфічні методи та інструменти управління проектами. І навпаки, ігнорування цих методів та інструментів, управління проектами за принципом “як прийдеться” спричиняють до значних фінансових проблем, зниження ефективності функціонування організації та досягнення цілей, а в результаті призводить до втрат різного роду. Управління проектами вже давно не просто набір інструментів, а філософія успішного бізнесу.

Останнім часом в Україні зростає кількість громадських організацій, працює також безліч міжнародних організацій, які виконують як гуманітарні так і інші місії, таким чином вбачаємо актуальним дослідити ефективність управління проектами саме в цій сфері, виявити специфіку роботи з соціальними проектами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність цього напрямку діяльності – управління проектами свідчить поява численних публікацій. Особливо це стосується закордонних авторів серед яких можна виділити: Джеффи К. Пинто, Денис Локк, Клиффорд Ф. Грей, Єрик У. Ларсон, Harold Kerzner і інші. Але не менш важливим внеском до розвитку даного напрямку можна віднести праці російських та українських авторів, таких як: А. С. Товб, Г. Л. Ципес И. И., Мазур, Шапиро В. Д., Меньєв М. Ф., Батенко Л.П., Богданов В. В., Кучеренко

В. Р., Тарасюк Г.М., Тяч Р.Б., Кобилянський Л. С., що з'явилися за останні роки.

Питання функціонування громадських організацій неодноразово були предметом наукових досліджень В.Б. Аверьянова, І.В. Дробуша, В.Ф. Погорілка, І.Н. Рожко. Однак, дані дослідження були присвячені правовому регулюванню діяльності таких організацій.

Якщо брати до уваги сучасні українські громадські організації, то, на жаль, можна констатувати той факт, що вони знаходяться на першому етапі розвитку культури проектного менеджменту, для якого характерно управління проектами за допомогою досвіду та інтуїції, з використанням неформалізованих процедур і простих інструментів (призначення відповідальних і розробка плану заходів), при цьому керівництво не схильне розглядати проект в якості спеціальної діяльності, що потребує застосування специфічних знань, підготовки і ресурсів.

Разом з тим, суттєвими і проблематичними залишаються питання, щодо особливостей управління проектами в громадських неурядових організаціях, відсутність чітких правил послідовності процедур виконання проектів, методів їх реалізації.

Таким чином **метою статті** є теоретичне обґрунтування основних засад проектного управління в громадських організаціях та визначення його специфіки

Виклад основного матеріалу. У демократичному світі громадські організації, благодійні фонди, кредитні спілки, партії та інші організації, що не є державними і не займаються діяльністю, спрямованою на отримання прибутку, відносяться до так званого третього сектору. Відношення до двох перших секторів (державного і прибуткового) виключається тому, що підкреслюється незалежність громадських організацій від держави і фокусується увага на їх благодійних цілях [1 с.15].

Особливість управління проектами у вітчизняних громадських організаціях криється ще й в тому, що здебільшого проекти, які ними реалізуються фінансуються міжнародними донорами, таким чином фактична діяльність даних організацій зводиться до регламентованого виконання робіт проекту.

Таким чином, ми спробували сфокусувати свою увагу на головних елементах саме системного підходу до управління проектами, тобто закласти основу системи управління проектами в громадських організаціях.

Слід зазначити, що для підприємств (виробничих чи сфери послуг) проекти є основними засобами реалізації стратегії бізнесу. Вони відіграють досить значну роль у стратегічному управлінні. Реалізація стратегії передбачає виконання великої кількості проектів, які формують портфель проектів. Портфель проектів підтримує стратегію

розвитку підприємства. Не менш важливу роль проекти відіграють в оперативному управлінні, в той час як для громадських організацій це лише інструмент чи засіб досягнення цілей.

Саме проекти дозволяють звести воедино велику кількість різноманітних ресурсів, об'єднати їх в ефективний комплекс і спрямувати на досягнення поставлених цілей.

Головним елементом проектного менеджменту є проект — одноразовий комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на задоволення визначеної потреби (досягнення цілей проекту). При цьому досягнення конкретних результатів відбувається при встановленому матеріальному (ресурсному) забезпеченні з чітко визначеними цілями протягом заданого періоду часу.

Управління громадськими організаціями за допомогою проектного менеджменту забезпечує наступні конкурентні переваги:

1) Рациональне використання ресурсів з жорсткою регламентацією в обсягах та часі, що дозволяє досягти цілі проекту.

Ресурсами НУО є люди, інформація, фінанси, цінності та принципи, можливості, запаси, джерела додаткового доходу.

2) Формування хорошої репутації серед донорів.

Важливе місце в проектному управлінні громадських організацій належить репутації, основою якої є комунікації.

В практиці проектного управління сучасних НУО варто говорити про важливість правильно організованої інформаційно-комунікативної діяльності, оскільки результативність діяльності громадської організації визначається безперервним інформаційним зв'язком не лише з органами влади, а й клієнтами, ЗМІ, бізнес-структурами, а також неурядовими організаціями-партнерами. Інформування, як важливий компонент інформаційної діяльності НУО, потрібно розглядати як засіб впливу на органи місцевого самоврядування та громадськість. Інформаційний вплив НУО – це поширення в місцевій громаді інформаційного продукту, створеного організацією в якості різних типів інформаційних повідомлень [3].

При плануванні проекту значна роль належить інформаційного потенціалу НУО яка спирається на аналітичну інформацію, що відображає реальні умови та ресурсні можливості організації. Ефективний менеджмент орієнтує діяльність сучасної громадської організації на задоволення потреб громадян, досягнення цілей розвитку ГО та створює умови для формування позитивного іміджу. Збір та аналіз інформації, яка дозволяє розробити ряд конкретних заходів щодо досягнення очікуваної ефективності в процесі реалізації проектною діяльністю включає також прогнозування можливої ефективності організації

Для неурядових громадських організацій зазвичай виділяють дві головні складові проекту - це залучення громадськості і розвиток

недержавних організацій та розвиток спроможності місцевих органів влади чи окремих громадян в реалізації своїх прав та інтересів. Залучення громадськості ставить на меті підвищити рівень обізнаності громадян із питаннями, відповідно до специфіки проекту (зокрема багато проектів що зараз реалізуються ГО на Сході України мають на меті покращення місцевого врядування та розширення участі у житті місцевих громад шляхом розвитку навичок та спроможності як місцевих НУО, так і громадян) [1, с.23].

У проектах, котрі реалізуються неприбутковими організаціями, існує специфіка у відборі головних учасників проекту. Ініціатором, зазвичай, є сама громадська організація. У якості замовника може виступати орган місцевого самоврядування, бізнес-структура, вищі органи виконавчої влади чи ін. Замовник висуває вимоги щодо кінцевого результату. Проект громадської організації фінансується, як правило, за рахунок спонсорських коштів. В якості спонсорів можуть виступати окремі особи, благодійні фонди та інші інституції. Керівник проекту координує дії учасників та персоналу [3].

Перш ніж почати роботу над проектом громадська організація має поставити собі ряд запитань: хто скористається результатами виконання Вашого проекту? Чи сприятиме виконання цього проекту подальшому розвитку Вашої організації? Чи вистачить у Вас сили, часу та бажання на написання та виконання проекту?

Використання інструментів проектного управління дає можливість чітко сформулювати цілі, визначити стратегію, з'ясувати часові горизонти. Відмінністю проектного менеджменту від усіх інших методичних підходів є можливість оцінити надійність об'єкта інвестування, провести суцільну та всебічну перевірку, сформувати й оцінити команду проекту, контролювати ефективність реалізації завдань, розуміти потребу, включитися в глобальну мережу соціальних, гуманітарних та економічних відносин.

Проектний менеджмент дозволяє об'єднувати всі змінні і визначити ефективні важелі управління. Для ефективної реалізації проектного підходу в управлінні необхідно створити відповідні умови: організаційні, програмні і технічні, сукупність яких представляє собою систему управління проектами на підприємстві.

Особливе місце в проектному управлінні для громадських організації належить моніторингу та оцінці (цілей, робочого плану, штатного розкладу тощо). Моніторинг у багатьох аспектах схожий на оцінку. Різниця полягає в часі виконання, в тому хто виконує, а також у різноманітності та детальності зібраної інформації. Щодо типів зібраної інформації та методів її аналізу моніторинг та оцінка багато в чому збігаються. Моніторинг - це процес постійного накопичення інформації з усіх аспектів проекту, мета якого: визначити хід виконання та остаточне завершення запланованих дій, а також сприяти досягненню

бажаної мети. Моніторинг виявляє проблеми, що постають у процесі реалізації проекту, та необхідні зміни і дозволяє вносити вчасні корективи у сам проект та розклад заходів до того, як вони стануть занадто серйозними чи некерованими. Менеджер проекту відповідає за моніторинг і звітує про його результати. Агенція, яка виділяє кошти, також несе відповідальність за моніторинг і покладається на звіти, що складаються учасниками проекту.[2]

Висновки. Підводячи підсумок варто зауважити, що на сьогодні, громадські організації займають важливе місце та виконують ряд важливих завдань в різних сферах життя, крім того вони виступають своєрідним контролюючим органом суспільства різноманітних владних структур. В деяких випадках громадські організації навіть переймають на себе певні функції, які б мала робити держава.

Структура громадських організацій зазвичай проектна, оскільки збирає однодумців, що беруть на себе певні зобов'язання реалізації різноманітних соціальних проектів, а відтак покращують життя в суспільстві.

Управління проектами в громадських організаціях, має певну специфіку, та включає:

- визначення основних учасників і оцінювати їх потреби, інтереси та можливості;
- визначення та аналіз пріоритетних проблеми/обмежень й можливості розвитку;
- визначення цілей розвитку, які стосуються обраних пріоритетних проблем;
- визначати відповідність щодо стратегії та заплановані дії потенційних донорів.

Існує ряд принципів на яких будується управління проектами в громадських організаціях, серед них: принцип доречності та принцип здійсненності.

Список використаних джерел

1. Чотири кроки до успіху [Текст]: Посібник з менеджменту для неурядових організацій Підготовлено Творчим центром «Каунтерпарт», за ред. Н.Якубчк К: «МАКАР», 2005. 248с. с.15
2. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України. Практичний посібник / [Чемерис А.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 80 с.
3. Смолярчук Є. Специфіка проектного менеджменту громадських організацій в Україні. Електронний ресурс. Джерело доступу <http://naub.oa.edu.ua/2013/spetsyfika-proektnoho-menedzhmentu-hromadskiyh-orhanizatsij-v-ukrajini/>

Summary. The article examines the main aspects of project management in contemporary activities non-government organizations in Ukraine, specific features of the activities, and basic tools.

Key words: project management, strategic management, social projects, non -government organizations (NGO).

УДК 005.33:330.1:658.3

Оберемчук В.Ф.,

*к.е.н., доцент кафедри стратегії підприємств,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,*

м. Київ

Ліва О.М.,

*аспірант,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,*

м. Київ

ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ РОБОТОДАВЦЯ: СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті розкрито концепцію формування бренду роботодавця під призмою соціалізованості підприємства. Висвітлено соціальні механізми розвитку бренду роботодавця.

Ключові слова: *бренд роботодавця, соціальні аспекти, взаємодія, соціалізованість, соціальний капітал.*

Постановка проблеми. В епоху формації постіндустріальної ери підприємництва надзвичайної ваги набуває здобуття якісної кадрової бази. До залучення та утримання ефективних та висококласних спеціалістів прагне кожна компанія. З іншого боку кожен працівник при виборі роботи, окрім матеріальних стимулів, знаходиться під впливом бренду роботодавця. Нематеріальні блага, комфортність праці розглядаються кандидатом за інформацією про існуючі соціальні процеси на підприємстві. Тому формування успішного бренду роботодавця з урахування соціальних аспектів потребує детального вивчення і розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування бренду роботодавця набуває всебічного наукового обговорення на фоні економічно-соціальних зрушень розвитку підприємницької теорії. Концепція бренду роботодавця була закладена такими

вітчизняними та закордонними вченими, як Д. Аакер, С. Берроу, А. Вілер, Дж. Еванс, Ж.-Н. Капферер, К. Л. Келлер, Д. Коулі, Б. Мінчінгтон, Л. Лейтессер, Д. ЛеПла, Т. Нільсон, Дж. Ренделл, Е. Райс, Дж. Траут, С. Фурньє, А. Караваєва, С. Мокіна, Цимбалюк С.О. та ін.; соціальні аспекти діяльності підприємств висвітлені у працях В.Бейкера, П. Бурд'є, Дж. Коулмана, К.Лінна, Р. Патнема, Ф. Фукуями, О. А. Грішнова та ін.

Проте на даний момент доволі мало напрацювань щодо формування бренду роботодавця в контексті соціального підґрунтя, на відміну від стандартних рекрутингових методик.

Виклад основного матеріалу. Успішні міжнародні компанії, такі як Google, Facebook, IBM, ЕУ змістили фокус уваги від додаткового функціонального навантаження у відділах управління персоналом до цілого стратегічного управління брендом роботодавця, що передбачає створення окремого центру відповідальності на рівні топ-менеджменту компанії [1]. Бренд роботодавця – це є образ компанії як найкращого місця роботи, який створюється у свідомості співробітника чи потенційного працівника. Розвиток бренду роботодавця створює додаткову цінність для компанії, яка проявляється в таких ключових характеристиках діяльності як інноваційність, стабільність, конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість. Формування бренду роботодавця пролягає крізь соціальний капітал підприємства на відміну від загальної концепції бренду компанії. Це означає, що відомі компанії з мільярдними оборотами не завжди мають сильний бренд роботодавця. Компанія з налагодженими виробничими процесами, які не потребують високого рівня кваліфікації робочої сили, не зацікавлені в інвестиціях щодо посилення бренду роботодавця. Акцентують увагу на бренд роботодавця здебільшого компанії, які розвиваються та в яких домінує інтелектуальна складова в діяльності.

Бренд роботодавця є ключовою складовою при побудові стратегії розвитку персоналу стратегії та створює конкурентні переваги для залучення найкращих талантів. Нарощення бренду роботодавця безпосередньо впливає на такі економічно-організаційні процеси: залучення найкращих талантів, скорочення витрат на підбір персоналу, посилення утримання співробітників. Згідно дослідження 69% американців не підуть працювати в компанію із поганою репутацією, навіть якщо вони залишаться безробітними; 84% працівників готові розглянути перехід на нову роботу в компанію із відмінною репутацією при збільшенні зарплати тільки на 1-10% [2].

Паралельно з формуванням бренду роботодавця виникає поняття соціалізованості підприємства, яке розглядає діяльність компанії крізь призму суспільної взаємодії. І якщо в економічній науці давно відоме поняття «соціальне підприємництво», яке націлене на інновативну, суттєву та позитивну зміну у суспільстві [3], то окремого виокремлення

потребує поняття «соціалізованості», що відображає стан соціального розвитку підприємства. Тому, на наш погляд, доцільно ввести категорію «соціалізованого підприємства», яке характеризує рівень зацікавлення та залучення, активної участі в житті компанії як споживачів, так і самих співробітників. Тобто, соціалізованість підприємства - це стан розвитку соціальної активності усіх стейкхолдерів підприємства.

В таблиці 1 наведено рейтинг відомих світових брендів по відношенню до соціальної значущості роботодавця. Відповідно даних тенденції впливає декілька закономірностей:

вартість бренду корелюється та опосередковано впливає на бажання отримати роботу в даній компанії, існує прямий зв'язок між брендом роботодавця та соціалізованістю компанії.

Таблиця 1

Рейтинг соціально спрямованих роботодавців

Назва бренду	Рейтинг забезпечення соціальними благами*	Рейтинг бажаності отримати роботу*	Вартість бренду**, млрд. дол.
Google	1	1	82,5
Microsoft	3	3	75,2
Apple	4	2	154,1
Facebook	2	4	52,6
Coca-Cola	6	5	58,5
Samsung	5	6	36,1
Toyota	8	7	42,1
Amazon	7	8	35,2
Intel	9	9	27,7
Walmart	10	10	25,4

*Оцінка рейтингу проводилася на основі суспільної думки в межах 10 компанії в ранжуванні від 1 до 10 за найкращим вибором.

**Складено за оцінкою Forbes за 2016 р.

Такі соціальні чинники, як морально-психологічний клімат в колективі, командний стиль роботи, соціальна політика підприємства, довіра, повага та згуртованість колективу, налагодження мережових комунікацій, отримання зворотного зв'язку при виборі роботодавця мають не менше значення, ніж матеріальні у вигляді заробітної плати та бонусів.

Менеджмент компанії при побудові стратегії бренду роботодавця повинен бути в змозі дати відповіді на такі питання:

— Навіщо комусь працювати на вашу компанію?

— Який відсоток ваших менеджерів пройшли навчання в тому, як поширити (популяризувати) бренд роботодавця? (За міжнародними дослідженнями тільки 46 відсотків мають розроблений бренд роботодавця)

—Яке сприймають ваш бренд роботодавця співробітники і кандидати?

— Який відсоток ваших співробітників, які рекомендують компанію як відмінне місце для роботи?

Міцність бренду роботодавця характеризують такі показники: кількість заявок на вакансію, ефективність найнятих співробітників, плинність кадрів, рівень залучення співробітників до вирішення ключових питань в діяльності підприємства.

Маркетингові інструментарії розбудови бренду роботодавця будуть малоефективними без використання соціального фактору. Тільки 33% покупців довіряють повідомленням про бренд, в той час коли 90% споживачів довіряють продуктам та послугам, які були порекомендовані через їх контакти [4].

Соціологічні процеси закладені в фундаменті побудови бренду роботодавця. Зовнішні та внутрішні соціальні аспекти при формування бренду роботодавця мають надзвичайну вагу та вимагають значного запасу соціального капіталу. Р. Патнем зазначає, що є два механізми розбудови соціального капіталу: «склеювання» — встановлює зв'язки всередині підприємства, «міст» — наводить зовнішні контакти із зацікавленими групами [5]. Прояв таланту та здібностей працівників витікає із ядра соціальних взаємовідносин в компанії, а залучення нових кваліфікованих ресурсів вимагає розвитку зовнішньої соціальної мережі та корпоративної соціальної відповідальності.

Результати роботи Національного інституту бізнес-досліджень показують наскільки важливим є залучення співробітників до праці. Так було визначено наступні шість основних рис залучених працівників [1]:

- віра в організацію;
- бажання працювати із метою зробити речі кращими;
- розуміння бізнес-контексту та загальне бачення розвитку компанії;
- взаємоповага та взаємодопомога колег;
- прагнення до отримання додаткових завдань;
- перебування в курсі подій в рамках своєї галузі.

Залучені і об'єднані спільним досягненням цілей співробітники продуктивніші в рази більше, ніж співробітники, які є незацікавленими в праці. Задоволеність та лояльність 40% – 80% споживачів залежить від взаємовідносин між співробітниками [6]. Ефективна комунікація формується під впливом позитивного емоційного сприйняття співробітниками, а саме розширенні прав та можливостей, залучення до успіху в компанії, лояльності та задоволенні роботою (рис.1). Слід зазначити, що з погляду прихильності працівника до підприємства діє специфічна піраміда самореалізації, де на кожному етапі компанія повинна застосовувати відповідні механізми формування бренду.

Вважаємо за доцільне проводити діагностику емоційного сприйняття пропаганди та використовувати зазначений інструментарій для усунення слабких місць. Так, якщо існує потреба в піднятті духу колективу, отриманні впевненості у своїх силах, здобутті комунікаційних та професійних навичок, то у цьому випадку підійдуть навчання та лідерські тренінги; наставництво – найкращий інструментарій для моделювання поведінки в колективі; механізми утримання передбачають активне залучення до діяльності в компанії шляхом задоволення амбіцій, визнання досягнень працівників; програми пропаганди спрямовані на досягнення відчуття лояльності до компанії, популяризацію місця роботи та бажання працювати саме в цій компанії.

Рис.1 Модель взаємозв'язку між засобами формуванням бренду та сприйняттям працівником роботодавця

**Джерело: складено за матеріалами[1-2,4, 6, 9]*

Формування та розвиток бренду роботодавця базується на залученні та заохоченні співробітників через соціальні інструментарії:

Навчальні програми та тренінги. Зазвичай компанії розглядають тренінги як засіб нарощення інтелектуального капіталу, проте іншим аспектом є соціальна привабливість безкоштовного навчання як для кандидатів, так і для існуючих працівників. Корпоративне проведення навчальних заходів посилює комунікаційне поле між співробітниками, дозволяє краще пізнати колег та розширює мережу професійних контактів, які несуть в собі приховану економічну вигоду завдяки формуванню соціального капіталу. Навчальний курси MBA(MastersBusinessAdministration) є вдалим прикладом встановлення та налагодження соціальних взаємозв'язків між працівниками та власниками бізнесу. Як показує практика, зав'язані контакти під час навчання зберігаються та підтримуються протягом багатьох років, та

допомагають розбудувати кадрову базу та мережу професійних зв'язків підприємства.

Соціальні гарантії. Більшість працівників при виборі чи можливості зміни роботи розглядають даний соціальний аспект діяльності компанії під призмою стабільності виплати заробітної плати, надійності та впевненості у завтрашньому дні, забезпечення медичним страхуванням та компенсаційними виплатами при виході на лікарняні та у відпускні дні. Слід зазначити, що маніпулятивним середовищем в сучасному бізнесі є прийом на роботу працівників за умови оформленням ФОП (фізичної особи-підприємця). Використанням методики ФОП-оплати практикують такі провідні українські та світові ІТ-компанії, як EPAM, SoftServe, Luxoft, GlobalLogic, Ciklum та інші [7]. І хоча соціальні гарантії перестають бути обов'язковими в даному випадку, проте такі компанії здебільшого оформлюють медичну страховку для своїх співробітників для формування ефективного бренду роботодавця. Негативним чинником роботи підприємства за системою ФОП-найму працівників виступає втрата таких соціальних гарантій, як оплата декретного лікарняного для жінок та лікарняних днів, проблеми із закриттям ФОП при звільненні, що можуть мати негативну тенденцію при виборі роботодавця працівником.

Досвід новітніх технологій та асоціативне членство в галузевих організаціях. Інтелектуальний капітал, інноваційні технології та сучасна база знань підприємства виступають основоположними факторами формування бренду роботодавця з погляду залучення молодих та талановитих працівників, які готові працювати на компанію майже безкоштовно або за невелику винагороду заради здобуття таких необхідних знань з точки зору практики та передових технологій. Даний соціальний інструментарій є вигідним для обох сторін: працівники з часом збільшують свою вартість праці, а підприємства мають доступ до недорогих ресурсів та можливості генерації та вливання нових ідей в бізнес.

Асоціативне членство компанії, її співробітників в різних асоціаціях, дозволяє розширити клієнтську базу підприємства, дізнатися про оптимальні та передові методи виробництва та співпраці, зміцнити законодавчий механізм захисту бізнесу. Для співробітників участь в даних асоціаціях обумовлена такими соціальними критеріями, як здобуття соціальної значущості, реалізації ідея та амбіцій. Ефективність асоціативного членства організацій підтверджують Спілка підприємців України, Асоціація закупівельників України, Всеукраїнська Асоціація консультантів з управління та ін.

Корпоративні заходи та хобі. Спільне проведення різноманітних корпоративних заходів та зустрічей, об'єднання працівників навколо певних хобі та захоплень становить значний аспект соціального заохочення при виборі роботодавця та для утримання персоналу

компанії. Проведення корпоративних пікніків на природі, спільних туристичних походів та подорожей, святкових вечірок є беззаперечним атрибутом більшості фірм, в яких бренд роботодавця знаходиться на значному рівні. Доволі популярними стають такі хобі для працівників як корпоративні футбол, пінг-понг, гра в монополію, корпоративний театр та ін., які формують позитивне ставлення до компанії.

Інтелектуальні та оздоровчі змагання. Відчуття духу конкуренції — один із основних психологічно-соціальних інструментів розвитку особистості. Забезпечення участі в таких оздоровчих заходах, як наприклад «Пробіг під каштанами в Києві» чи організація корпоративної інтелектуальної гри, як «Що? Де? Коли?», активно позначаються на інтелектуальному та ментально-фізіологічному розвитку співробітників компанії, їх соціальній адаптованості та залученості. Оздоровчі програми для співробітників на даний момент дуже рідко використовуються вітчизняними підприємствами, хоча мають надзвичайний вплив на психологічно-фізіологічний стан робітників, і відповідно на продуктивність та інноваційність роботи.

Доступ до унікальних ресурсів. Відмінна робоча атмосфера, офісна інфраструктура, як у Google, чи наявність сучасного бібліотечного фонду, як в Київстару, являються додатковими соціальними благами для співробітників, які посилюють бренд роботодавця.

Корпоративна відповідальність бізнесу. Участь у благодійних заходах, спонсорство, екологічна направленість бізнесу безпосередньо позитивно впливає на бренд роботодавця. Внутрішнім аспектом корпоративної відповідальності, як соціального інструментарію побудови бренду роботодавця, є відчуття приналежності працівника до організації, в той час як зовнішнім аспектом є бажання потенційних кандидатів працювати в соціально-відповідальній компанії.

Участь підприємства у різноманітних еко-програмах є частиною соціальної корпоративної відповідальності та передбачає застосування технологій бережливого виробництва. Діючи в інтересах суспільства, підприємства можуть не тільки отримати прихильність працівників й споживачів, а й значно скоротити витрати. Доволі простим прикладом є відмова від процесу документообороту в паперовому вигляді та перехід на збереження усіх документів на хмарному сервері з використанням цифрового підпису. В даному випадку компанія заощаджує на купівлі та друкованій паперу, а також опосередковано впливає на зменшення вирубування дерев, таким чином пропагуючи збереження екосистем.

Розвиток соціальних мереж. Першоосновою розвитку соціальної мережі є «інформаційна потреба», за рахунок якої особа отримує відповідні знання. Мережеві комунікації підприємства відображають середовище спілкування, яке перебуває під впливом колективної поведінки працівників. Комунікації підприємства можуть бути представлені через такі соціальні мережі в інтернеті, як Facebook,

Вконтакте, LinkedIn. Практично кожна солідна компанія має свою сторінку в цих соціальних мережах, де висвітлює свою суспільну діяльність, рекламує продукти компанії та проводить політику соціальної відповідальності. Як зазначає у прес-релізі Дж.Бартон, генеральний директор компанії SerenaSoftwareInc — піонера у використанні мережі Facebook,— «Соціальні мережі допомагають нам краще пізнати один одного, допомагають зрозуміти наш бізнес і наші продукти, і допомагають краще обслуговувати наших клієнтів»[2].

Останнім часом все більшого поширення набуває створення внутрішніх соціальних мереж для комунікації співробітників. Так в компанії «Київстар» було спочатку введено в дію інтранетну мережу, де працівники могли вільно знаходити необхідну інформацію про будь-якого співробітника за ім'ям та прізвищем: посаду та відділ, фото, дату народження, контактні дані, місцезнаходження офісу, розпорядок дня, стан зайнятості, а також додатково можна було вказати свої хобі, номер машини та розмістити матеріали для спільного доступу. Така інтранетна мережа дозволила значно полегшити інформаційні процеси пошуку при побудові комунікації, завдяки чому оптимізується організаційний механізм в компанії та заощаджується робочий час. Також в компанії діє внутрішній сайт із новинами, де можна дізнатися актуальну інформацію про компанію, подивитися керівні документи, та дізнатися останні новини про зміни та нові напрямки розвитку. У 2016р. компанія «Київстар» зміцнила внутрішню мережу через впровадження закритої робочої мережі Facebook.

Програми пропаганди. У соціології широко розвинута теорія «шести рукостискань», яку розробили американські соціологи С. Мілгрем та Дж. Треверс у 1969р. на основі проведених експериментів з передаванням через знайомих конвертів між двома американськими містами [8]. Результати досліджень показали, що через ланцюг у шість комунікаційних контактів можна познайомитися з будь-якою людиною світі. Ця теорія є базисом для вивчення соціальних мереж, а в підприємницькій діяльності відображає широту зв'язків через які можна добути бажані контакти. Тому важливим інструментом розвитку бренду роботодавця з погляду зовнішніх соціальних аспектів постає створення програми пропаганди від співробітників компанії.

Імплементация даних програм передбачає активне просування брендового контенту в соціальних мережах, рекомендацію продукції або послуг компанії родині. Згідно даних статистичних досліджень 72% споживачів розглядають свої соціальні контакти для рекомендації купівлі товарів і послуг, що свідчить про ефективність використання соціальних зав'язків співробітниками з метою підвищення обізнаності бренду за наявності значного рівня взаємодії. За недавніми медіа-дослідженнями 79% фірм повідомили про більшу онлайн видимість відразу після реалізації офіційної програми пропаганди

співробітниками, і 65% повідомили про збільшення впізнаваності бренду [9]. Іншим аспектом програми пропаганди є позитивний вплив на самих співробітників. Близько 86% співробітників досягнули кар'єрного зростання завдяки залученню до соціальних медіа-мереж. Можливість розширювати професійну мережу та слідувати тенденціям галузі — два найбільш поширених блага для співробітників, які надає програма пропаганди бренду. Інші примітні переваги включають в себе здатність розвивати навички, які користуються великим попитом, диференціювати себе від своїх однолітків і думати як лідери. Залучення працівників до пропаганди повинно базуватися на розробленні та імплементації ключових показників ефективності даної програми.

Висновки. Таким чином бренд роботодавця забезпечує конкурентні переваги підприємства завдяки залученню найкращих талантів та шляхом поширення продукту та послуг компанії через соціальні мережі працівників. Формування ефективного бренду роботодавця вимагає розуміння емоційного сприйняття працівниками компанії, її цілей та діяльності, а також соціальних аспектів залучення працівників до розбудови бізнесу та досягнення успіху в компанії. Створення та впровадження соціальних механізмів розвитку бренду роботодавця через процес залучення та нематеріальної зацікавленості (навчальні програми та тренінги, соціальні гарантії, досвід новітніх технологій та асоціативне членство в галузевих організаціях, корпоративні заходи та хобі, інтелектуальні та оздоровчі змагання, доступ до обмежених ресурсів, корпоративна відповідальність бізнесу, розвиток соціальних мереж, програми пропаганди) дозволяє підприємству бути конкурентоспроможним на ринку праці. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на удосконалення соціальних механізмів формування і розвитку бренду роботодавця.

Список використаних джерел

1. Employer Branding Global Trends Study Report BrettMinchington, May2014 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.slideshare.net/brettminch/2014-employer-branding-global-trends-survey-report-by-employer-brand-international>
2. Employer Brand eBook/Glassdoor [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://resources.glassdoor.com/rs/glassdoor/images/GD_EmployerBrand_eBook_Final.pdf
3. J. GregoryDees. The Meaning of Social Entrepreneurship. CASE atDuke, 1998.
4. Employee Advocacy and the Power of Social Media Sharing [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.capitolcommunicator.com/employee-advocacy-and-the-power-of-social-media-sharing/>

5. RPutnam. Bowling Alone/ The Collapse and Revival of American Community, Simon&Schuster — NewYork, NY, 2000.
6. C. Bulgarella. Employee Satisfaction&Customer Satisfaction: Is There a Relationship? /Guide Star Research Analyst, 2005 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://meetingmetrics.com/research_papers/whitepaper_cs_es_relations_hips.pdf
7. Рейтинг ІТ-роботодавців України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://jobs.dou.ua/ratings/>
8. Travers J., Milgram S. An experimental study of the small world problem // Sociometry, 1969—№32(4). —pp. 425–443.
9. L.Frederiksen.ResearchShowsFirmswithEmployeeAdvocacyPrograms GrowFaster,2015 [Електронний Ресурс] — Режим доступу: <https://hingemarketing.com/blog/story/research-shows-firms-with-employee-advocacy-programs-grow-faster>

***Summary.** The article reveals the concept of the employer brand forming under the prism of company socialization. The social mechanisms of development of the employer brand are described.*

***Keywords:** employer brand, social aspects, communication, socialization, social capital.*

УДК 338.2:338.43

Семендяк В.М.,

кандидат економічних наук,

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ВПЛИВ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Розкрито теоретичні та методологічні засади визначення рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств. Обґрунтовано необхідність розвитку соціальної відповідальності аграрних підприємств та запропоновано підходи до оцінки рівня її впливу на конкурентоспроможність таких компаній.

***Ключові слова:** соціальна відповідальність, рівень соціальної відповідальності, конкурентоспроможність аграрних підприємств.*

Постановка проблеми. Подальший розвиток ринкових відносин у нашій державі в контексті посилення її інтеграції у спільний загальноєвропейський та світовий економічний простір передбачає постійне зростання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, у тому числі через збільшення їх соціальної спрямованості. Теорія та практика переконливо довели, що активна соціальна діяльність аграрних підприємств суттєво підвищує їх конкурентоспроможність як а вітчизняному, так і на зарубіжних ринках, імідж та ділову репутацію, інвестиційну привабливість серед потенційних інвесторів.

Поступове підвищення рівня соціальної відповідальності підприємств аграрного сектору, яке спостерігалось в останні роки, значною мірою сприяло розбудові їх теоретичних та практичних засад. Водночас, все ще залишається актуальним питання об'єктивної оцінки впливу досягнутого рівня соціальної відповідальності на конкурентоспроможність підприємств аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти підвищення соціальної відповідальності підприємств аграрного бізнесу досліджуються у працях таких зарубіжних вчених, як М. Альбер, Р. Байлер, М. Беньоф, Ю. Благов, К. Девіс, П. Друкер, С. Івченко, Е. Карнегі, А. Керолл, Т. Короткова, Ф. Котлер, М. Крамер, К. Левін, С. Літовченко, Д. Маврідіс, М. Мескон, С. Перегудов, М. Портер, О. Романова, М. Фрідмен, Р. Фрімен, В. Хойер, Ф. Хайєк, У. Шарп та інші. Серед вітчизняних авторів, які займалися розробкою різних аспектів вдосконалення соціальної поведінки компаній, слід відзначити таких українських вчених, як В.М. Геєць, О. Гирик, Т.М. Гнатєва, Л. Грицина, І.О.Гришова [1], І. Каленюк, О. Красноручський, А. Колот, Ю.М. Конюхов [2], Ю.М. Мельник [4], В.Я. Месель-Веселяк, Г.А. Місько [3], О.В. Ніколюк, Ю.М. Новіков, П.Т. Саблук, М.П. Сахацький, М.А. Саприкіна, П.К. Ситник [5], В.А. Скуратівський, І.І. Топіха, В.П. Трощинський, А. Чухно, Т. Шабатура, Б. Язлюк та багатьох інших.

Разом з тим невирішеними залишаються питання, які стосуються вибору критеріїв оцінки впливу рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств на їх конкурентоспроможність, а також удосконалення інших теоретико-методологічних засад активізації механізмів соціальної відповідальності суб'єктів аграрного бізнесу, направлених на підвищення їх конкурентоспроможності.

Крім того, у нашій державі практично відсутні науково обґрунтовані засади регуляторного впливу на соціальну відповідальність суб'єктів аграрного бізнесу, його механізми, важелі та інструменти, залишається слабо імплементованим світовий досвід із вищезазначених питань.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є визначення теоретичних та методологічних засад розвитку соціальної

відповідальності підприємств аграрного бізнесу, а також рівня її впливу на конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом останніх років у аграрному секторі економіки успішно функціонували та активно розвивалися великі та середні підприємства, частина яких приділяла певну увагу питанням підвищення власної соціальної відповідальності. Насамперед, це стосувалося найбільших та найпотужніших підприємств – так званих агрохолдингів, які і у даний час роблять суттєвий внесок у забезпечення продовольчої безпеки держави, зростання її експортного потенціалу, водночас залишаючись найбільш конкурентоспроможними суб'єктами господарювання в галузі. Разом з тим, позбавлення галузі пільгового режиму оподаткування податком на додану вартість з 1 січня 2017 року, підвищення мінімальної заробітної плати, загострення проблеми дефіциту обігових коштів та підвищення вартості засобів виробництва вже призвело до згорання окремих соціальних проектів аграрних підприємств. Це може супроводжуватися скороченням зайнятості, і, навіть, реальної заробітної плати.

Окрім того, у значної частини власників аграрних компаній завжди існували скептичні підходи стосовно доцільності розвитку соціальної відповідальності. Основним причинами цього вважалися порушення принципу максимізації прибутку, суттєві витрати на реалізацію соціальних програм, необхідність висвітлення звітності про соціальну відповідальність для широкої громадськості (при відсутності загальноприйнятих стандартів у цій сфері) тощо.

Також держава до цього часу не розробила чітких та прозорих рішень та заходів, які були б направлені на хоча б мінімальну підтримку соціальних ініціатив аграрного бізнесу. А суб'єкти господарювання, у багатьох випадках, самі не визначили бажані напрямки соціалізації бізнесу, які могли б сприяти максимізації прибутку.

Разом з тим, практика діяльності кращих соціально відповідальних аграрних підприємств свідчить про те, що вищезазначені питання у довгостроковій перспективі нівелюються тими позитивами, які вони отримують від провадження бізнесу на принципах соціальної відповідальності. Перш за все, йдеться про зменшення нефінансових ризиків, стабільне та довгострокове поліпшення іміджу та ділової репутації, зростання ринкової вартості підприємства, набуття конкурентних переваг (у тому числі, на зовнішніх ринках), а також стратегічної стійкості.

Провідні дослідники розрізняють наступні 3 рівні соціальної відповідальності: перший – стосується відносин із державою,

проявляється у ступені виконання податкових зобов'язань; другий – рівень виконання зобов'язань соціального характеру перед власними співробітниками; третій – рівень взаємодії із суспільством [4, с. 155].

У цьому контексті основними пріоритетними напрямками розвитку соціальної відповідальності аграрного бізнесу на нинішньому етапі повинні стати:

- 1) приведення виробництва до кращих європейських та світових стандартів (насамперед, екологічних);
- 2) постійне підвищення мотивації праці;
- 3) формування розвиненої корпоративної культури та позитивного і сталого соціально-психологічного клімату в організації;
- 4) виявлення показників та принципів взаємодії між компанією та її оточенням (зацікавленими сторонами);
- 5) підвищення ділової та суспільної репутації компанії;
- 6) моніторинг суспільної думки.

Останні із вищезазначених напрямків мають неабияке значення, хоча ним часто не приділяється належної уваги на практиці. Адже репутація суб'єкту аграрного бізнесу, його визнання з боку контрагентів та суспільства, рівень якості продукції є тими чинниками, які безпосередньо приносять суб'єкту господарювання прибуток та забезпечують можливості зміцнення конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішніх аграрних ринках.

Таким чином, оптимізація внутрішніх процесів сприяє підвищенню доходів та забезпеченню зростання продуктивності компанії. Інвестиції в екологічні технології обов'язково повернуться в результаті зростання доходів.

Підвищення рівня соціальної відповідальності стає ще більш бажаними для тих підприємств, які прийняли рішення про вихід на зовнішні ринки запозичень. Адже сьогодні зарубіжні інвестори (в .ч. інституційні) приділяють значу увагу етичним аспектам інвестування. Тобто, вони цікавляться прийнятою діловою практикою у компанії, якістю та соціальною нешкідливістю продукції, ступенем впливу на оточуюче середовище, фактами співпраці з диктаторськими урядами, роботи на небажаних територіях, зловживання недоліками законодавства країн, що розвиваються.

Враховуючі викладене, ми прийшли до висновку про те, що в якості основних критеріїв оцінки впливу рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств на їх конкурентоспроможність варто обрати наявність соціального захисту працівників компанії (соціальний пакет), своєчасна сплата податків до бюджетів усіх рівнів, своєчасна виплата орендної плати а землю, активна участь у розвитку місцевої сільської громади, наявність інформації про безпечність та якісь продукції у широкому доступі, соціально-економічна ефективність діяльності.

Слід також відмітити той факт, що в Україні й досі не сформована власна цілісна національна модель соціальної відповідальності

аграрного бізнесу, що не сприяє активізації роботи таких підприємств з підвищення рівня їх соціальної відповідальності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок із даного напрямку. За сучасних умов господарювання в аграрному секторі впровадження та вдосконалення системи соціальної відповідальності є надзвичайно важливими заходами, застосування яких обов'язково призведе до досягнення конкурентних переваг. Важливим питанням при цьому є обґрунтований вибір критеріїв оцінки впливу рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств на їх конкурентоспроможність.

Список використаних джерел

1. Гришова І. Ю. Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2014. – Вип. 4. – С. 183–187.
2. Конюхов Ю.М. Соціальна відповідальність суб'єктів аграрного бізнесу в системі соціально-економічного захисту їх конкурентоспроможності / Ю.М.Конюхов // Вісник Сумського національного аграрного університету. серія «Економіка та менеджмент» .- №4(68). – 2016 – С 38-42.
3. Корпоративна соціальна відповідальність: модель і управлінські практики: підручник для ВУЗів / М. А. Саприкіна, М. А. Саєнсує, Г. А. Місько та ін. –К.: Вид. «Фарбований лист», 2011. – 690 с.
4. Мельник Ю.М. Пріоритети розвитку соціальної відповідальності аграрного бізнесу / Ю. М. Мельник // Економічний форум. – 2014. - № 4. – С. 263-269. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_44
5. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. - К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

***Summary.** The theoretical and methodological principles of the level of social responsibility's determination of agrarian enterprises are being exposed. The necessity of the development of agrarian enterprises' social responsibility s being grounded. The approaches to the estimation of its influence's level on the competitiveness of such companies are being proposed.*

***Key words:** social responsibility, level of social responsibility, competitiveness of agrarian enterprises.*

*Рарок Л.А.,
к.е.н., асистент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

*Рарок О.В.,
к.е.н., старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

СТАН СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглядаються актуальні проблеми соціального розвитку сільських населених пунктів України. Акцентується увага на окремих показниках стану соціальної інфраструктури сільських територій.

***Ключові слова:** сільські території, нормативно-правове забезпечення, державне управління, аграрна політика, зайнятість, соціальна інфраструктура.*

Складний соціально-економічний стан аграрного сектора країни, породжений тривалою системною кризою, вимагає здійснення невідкладних заходів, спрямованих на подолання деструктивних процесів у виробничій сфері, забезпечування нарощення обсягів сільськогосподарської продукції, призупинення руйнування матеріально-ресурсної бази села, його глибокого соціального і морального занепаду.

Аналіз досліджень і публікацій останнього часу показує, що проблеми розвитку села, сільських територій України розглядаються в працях О.Ю.Амосова, О.А.Біттера, Ф.А. Важинського, А.В. Лісового, О.Ю. Лупенка, М.Й. Маліка, М.М. Миколайчука, М.К. Орлатого, О.Г.Осауленка, О.І. Павлова, І.В. Прокопи, В.П. Рябокonia, П.Т. Саблука, М.А. Хвесика та інших.

Відродження сільських територій, виведення їх із кризового стану не можна розглядати як повернення до певного, раніше досягнутого рівня соціального їх забезпечення. Цей процес необхідно вивчати з позиції розвитку високотехнологічного конкурентоспроможного й ефективного аграрного виробництва на інноваційній основі, спрямованого на повне задоволення потреб населення у високоякісних харчових продуктах, забезпечення продовольчої безпеки країни. Під впливом сукупності організаційно-економічних, політичних, правових, техніко-технологічних, етнічних й інших факторів в Україні превалює, як і раніше, пріоритетність розвитку виробничої сфери в аграрному секторі, першочергове створення умов для нарощування обсягів і підвищення

ефективності агропромислового виробництва, що можна вважати закономірним процесом. Адже результативність діяльності аграрного сектору економіки значною мірою впливає на розвиток інших галузей господарського комплексу країни, на рівень продовольчого забезпечення населення, є матеріально-ресурсною базою для поліпшення умов соціального розвитку сільських поселень, підвищення матеріального й культурно-побутового рівня селян. Все це формувало тенденцію пріоритетності розвитку сільськогосподарського виробництва, пов'язану, насамперед, із перерозподілом більшості коштів і засобів у виробничу сферу.

Щодо соціального розвитку сільських територій, поліпшення умов життєдіяльності сільського населення, то тут здебільшого переважали й нині переважають принципи залишкового виділення коштів і матеріально-технічних ресурсів. Це призвело, як відомо, до призупинення системного відновлення спожитих засобів у соціальній сфері на селі, до його матеріально-ресурсного та морального занепаду, що суттєво вплинуло на згортання розвитку соціальної сфери села. За таких умов винятково важливого значення набуває проблема соціально-економічного розвитку сільських територій.

На початку 2016 року сільська поселенська мережа налічувала 28385 сільських населених пунктів, в яких проживало 5,7 млн. осіб економічно активного населення, в тому числі 5,1 млн. зайнятого. Серед зайнятого населення в сільській місцевості дві третини працювали за наймом, майже третина самозайняті, та 1,3 % – це роботодавці та безкоштовно працюючі члени сім'ї.

Протягом дев'яти років (2006-2014) на 119,0 тис. осіб, або у 2,4 рази, збільшилася чисельність працюючих за кордоном – усього 205,2 тис. осіб, але фактично цей показник у кілька разів вищий. За цей період також збільшилася кількість працюючих пенсіонерів – на 74 тис. осіб.

Безпосередньо в сільських населених пунктах за місцем реєстрації працює 1,6 млн. осіб, із них 35,3% – у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними галузях, 19,6 і 6,6% – відповідно в галузях освіти й охорони здоров'я, 8,2% – у торгівлі та займалися ремонтом автотранспортних засобів, майже 2,9 млн. осіб, або кожен третій житель у віці 16–59 років, не працювали і не навчалися, 3,2 млн. осіб зайняті тільки в особистому селянському господарстві, що на 26,9% більше порівняно з 2005 роком. Така ситуація пояснюється, передусім, труднощами із працевлаштуванням, із року в рік знижується зайнятість. Так, протягом 2000–2013рр. чисельність найманих працівників у сільському господарстві скоротилася від 2,8 млн. до 661,4 тис. осіб. Одним із важливих факторів, що впливає на зайнятість, є наявність у сільській місцевості суб'єктів господарської діяльності, водночас у 34,2% населених пунктів вони відсутні.

Соціально-економічна криза в Україні зумовила несприятливі демографічні передумови відтворення сільського населення, тому погіршився демографічний потенціал, накопичений попередніми поколіннями. За період з 1991 по 2014р. чисельність сільського населення зменшилася на 2,7 млн. осіб, а кількість населених пунктів із чисельністю населення понад 500 осіб відповідно на 9,6%. На початок 2014 року 17,3% сільських поселень налічували до 50 осіб, майже у 2,5 тис. сільських населених пунктах понад 50% становило населення у віці 60 років і старше. Серед усіх сільських жителів 18,9% – діти віком до 18 років і 22,8% – населення у віці 60 років і старше. За даними проведеного Держслужбою статистики обстеження на початок 2014 р. у 6,8 тис. сільських населених пунктів не було дітей у віці 6 років, у 4,3 тис. – дітей у віці 7-9 років, у 3,4 тис. – дітей віком 10-14 років, у 3,9 тис. дітей у віці 15-17 років. Порівняно з 1990 р. кількість народжених зменшилася на 41 тис. Основною причиною кризи демографічного стану на селі є активізація негативних процесів: з одного боку, зростання смертності, розлучень, старіння населення, з іншого – зменшення народжуваності та шлюбності селян.

Якісно нова система організації суспільного життя і побуту селян повинна змінити демографічну ситуацію й негативні тенденції в соціальному розвитку сільських територій: формування молодих сімей, підвищення рівня народжуваності й зниження смертності сільського населення, особливо дітей і осіб працездатного віку, забезпечення природного приросту населення та припинення процесу депопуляції. У період становлення ринкової економіки здійснювані заходи в аграрній сфері повинні сприяти стабілізації чисельності селянства, оптимізації статево-вікової й професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів, цілеспрямовано регулювати демографічні та соціальні процеси в сільських регіонах. Посилюється потреба соціального захисту населення. Внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, промислових товарів та послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень. Діючий пакет соціальних допомог не в змозі зупинити спаду рівня життя сільського населення. Більшість сімей не забезпечені прожитковим мінімумом. З цих причин, передусім для непрацездатних громадян із мінімальними доходами, необхідна цільова грошова допомога, а межа малозабезпеченості має відповідати фізіологічному мінімуму. Створення нормальних соціальних умов – один із головних факторів поліпшення життєвого рівня селян.

Отже, аналіз загальних тенденцій генезису соціально-економічної ситуації на селі дає підстави для відповідних висновків, які є основою

щодо визначення стратегічних напрямів відродження й розвитку селянського буття в Україні. При цьому слід виходити із теоретичних засад розвитку суспільного виробництва, його постійних і змінних складових. Якщо чисельність працівників і технічна оснащеність аграрної сфери виробничої діяльності сільськогосподарських формувань характеризуються як змінні фактори, то земля як засіб виробництва в просторовому значенні належить до постійних виробничих чинників.

Процес зменшення чисельності сільського населення, його продуктивної частини, кількісного складу сільської поселенської мережі відбувається історично, і ці зміни до певної міри є об'єктивним соціально-економічним явищем. При цьому розширюються та збільшуються вимоги щодо основного фактора діяльності сільськогосподарського виробництва – нарощування обсягів і поліпшення якості продовольчих ресурсів для повного задоволення зростаючих потреб населення й виробництва сировини для переробної промисловості. Це відбувається на основі інтенсифікації суспільного виробництва, розвитку матеріально-технічної бази шляхом системного оновлення спожитих засобів, впровадження сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій в агропромисловій сфері. Альтернативи розвитку цього процесу, як відомо, немає. Тільки безперервна заміна постійно вибуваючих з аграрного виробництва працівників і техніко-технологічних засобів може забезпечувати відтворення суспільного виробництва.

На сучасному етапі у виробничій сфері України спостерігається тенденція до деіндустріалізації сільського господарства. Основні засоби галузі з 2000 року зменшилися на 23,1%. Частка інвестицій у сільське господарство в господарському комплексі країни скоротилася від 1990 року на 14,2%. Забезпечення аграрного виробництва машинно-тракторним парком не перевищує 45–50% від потреби. До того ж понад 90% технічних засобів потребує невідкладної заміни через їх фізичну зношеність. Усе це призвело до того, що виробництво сільськогосподарської продукції у 2014 р. порівняно з 1990-м зменшилося на 11,1 %, а в сільськогосподарських підприємствах – на 30,2 %. При цьому значно знизився рівень споживання основних видів продукції на душу населення. Так, якщо у 1990р. споживання м'яса і м'ясопродуктів на одну особу за рік становило 68,2 кг, молока і молочних продуктів – 373,2, риби та рибних продуктів – 17,5, хлібопродуктів – 141,0, цукру – 50,0 кг, то у 2014 р. – відповідно 54,1; 222,8; 11,1; 108,5; 36,3 кг. Якщо у 1990 р. калорійність складала 3597 ккал, то у 2014 р. – на 658 ккал менше.

Упродовж тривалого періоду відбувається деградація українського села, наростає негативна демографічна ситуація, щороку зникають із

карти держави сільські поселення. Так, тільки з 2000 по 2015 р. кількість сільських населених пунктів зменшилася на 263 од. Із загальної кількості сільських населених пунктів не мали населення і не були зняті з обліку: у 2001 р. – 151, 2005 р. – 227, 2013 р. – 369 сіл. Здебільшого у селах культурно-побутові умови не відповідають сучасним вимогам цивілізованого суспільного буття через неналежний рівень забезпечення сільського населення житлом, послугами медичного обслуговування, комунальної сфери, дитячими, освітянськими, культурними закладами, засобами дорожнього сполучення.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної інфраструктури на селі. Бюджетні асигнування на утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях відчутно зменшились і не забезпечують їх нормального функціонування. При цьому спостерігається значна нестача виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів. З передачею об'єктів соціальної сфери на бюджетне фінансування місцевих органів самоврядування ситуація не змінилася, адже у них відсутні для цього кошти. Водночас переважна більшість нових організаційно-правових формувань, фактично всі агрохолдинги самоусунулися від фінансування соціальної сфери села.

Для здійснення заходів щодо відродження й розвитку українського села, насамперед необхідно подолати нинішній стан у соціальній інфраструктурі та головне – усунути причини, які зумовили її занепад. Тут важливо досягти збалансованих міжбюджетних відносин, поєднувати виділення фінансових ресурсів із державного бюджету й коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно мати такі обсяги асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі. Для цього потрібна реальна підтримка держави щодо бюджетного інвестування відновлення й розвитку соціальної сфери на селі в обсягах, передбачених Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві».

Подальший розвиток галузей соціально-культурного й побутового призначення потребує створення нових формувань, які б повною мірою забезпечували сільське населення соціальними послугами у ширшому асортименті та належної якості. Формування й ефективне використання системи організаційно-економічних форм і методів відтворення умов життя сільського населення повинно стати складовою частиною аграрної політики держави.

На сучасному етапі чітко окреслюються дві тісно пов'язані проблеми: з одного боку, в українському селі практично слід реалізувати великий обсяг організаційно-економічних заходів та

матеріало- і трудомістких робіт, спрямованих на створення і розвиток високопродуктивного сільського господарства на засадах докорінної соціально-економічної перебудови українського села, і це завдання на часі; а з іншого боку, на селі наявний великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. Значна його частина, як вже зазначалося, в пошуках зайнятості та заробітку для існування емігрує в інші країни.

Назріла реальна потреба створення із числа безробітних сільських жителів працездатного віку, в основному в районних територіальних межах, громадських трудових виробничих кооперативів для здійснення комплексу робіт з будівництва мережі сучасних доріг, виробничо-технологічних комплексів у суспільному секторі аграрного виробництва, об'єктів соціально-культурного призначення, а також різних господарських приміщень і споруд для приватних формувань та господарств населення, широкого надання комунальних послуг селянам. Створення й діяльність громадсько-виробничих кооперативів можливі за істотної підтримки держави та банківської системи фінансування цих формувань. Однією з важливих умов успішного функціонування сільських кооперативних структур є забезпечення високої оплати праці їхніх членів, а саме не нижче рівня оплати кваліфікованих робітників провідних промислових галузей. З урахуванням великого обсягу різновекторного характеру будівельно-монтажних та інших видів робіт у системі громадської кооперації, слід мати проектно-архітектурні структури для розробки проектів створення господарсько-соціальних агломерацій.

Кооперативна форма організації соціально-економічної перебудови і розвитку українського села має стати пріоритетним напрямом нової аграрної політики держави, важливим засобом подолання безробіття сільського населення, значного підвищення його добробуту та культурно-побутового рівня. З цією метою в кооперативній системі необхідно організувати постійно діючу школу підготовки кваліфікованих працівників масових робітничих професій, з яких у перспективі формувати спеціалізовані холдингові компанії. В складі цих компаній слід створювати проектно-конструкторські фірми для здійснення виваженої будівельно-технологічної політики на селі. У державі назріла невідкладна проблема створення сільськогосподарської будівельної індустрії, яка б могла поставляти селу сучасні будівельні конструкції та матеріали.

Важлива роль українського села у стабілізації економіки країни потребує розроблення на державному рівні стратегії перспективного розвитку всієї сільської території з визначенням пріоритетних галузей, переведення агропромислового виробництва на інноваційну модель.

Зважаючи на різновекторний характер діяльності громадських виробничих кооперативних формувань, їх доцільно об'єднати на рівні держави в кооперативний союз, створивши центральний відомчий розпорядчо-управлінський орган. До його функцій слід включити розроблення стратегії розвитку сільських територій, проектів створення матеріально-технічної бази, визначення загальної потреби матеріальних ресурсів.

Вже нині дедалі більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціально-економічної та техніко-технологічної перебудови українського села, перетворення аграрної сфери виробництва у пріоритетну галузь господарського комплексу. Варто нагадати про неодноразові спроби опрацювання організаційно-економічних програм відродження й розвитку сільських територій, проте їх основні положення, як і ряду законодавчих та нормативних актів здебільшого залишилися не реалізованими.

Враховуючи надзвичайно велике значення селянства та роль аграрної сфери виробництва у забезпеченні людської спільноти високоякісними харчовими продуктами, розвиток визначальних факторів життєдіяльності людей об'єктивно потребує постійного відтворення належних умов для їх ефективного функціонування. Нині це стає важливою складовою стратегії формування нової державної аграрної політики в Україні. Основна її сутність повинна бути спрямована на законодавче схвалення та організацію практичного здійснення кардинальної перебудови українського села у напрямі створення й розвитку пріоритетної сфери забезпечення всіх жителів країни високоякісними продовольчими ресурсами і переробної промисловості сировиною, входження її в перелік провідних держав з формування продовольчого достатку населення.

Нинішній стан українського села, його соціально-економічної інфраструктури, культурно-побутові умови життя населення вимагають здійснення невідкладних і разом із тим радикальних організаційно-економічних, техніко-технологічних, а також політично-правових державних заходів, спрямованих на докорінні зміни в розвитку сільської поселенської мережі, на цілковиту перебудову у свідомості суспільства ролі та значення сільської категорії населення як у сучасній, так і в стратегічній перспективі формування високоцивілізованої держави.

Критичний стан соціальної сфери села вимагає проведення продуктивної державної аграрної політики як потужного чинника не тільки економічного, але й соціального розвитку сільських територій, створення повноцінного соціально-життєвого середовища в сільській поселенській мережі. Зважаючи на певні об'єктивні і суб'єктивні причини, село опинилося в стані глибокого соціального занепаду, який

пояснюється, передусім, прорахунками в реалізації державної аграрної політики, відсутністю необхідних джерел фінансування, а також належного контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів із питань соціального розвитку села.

Розв'язувати проблеми збереження сільських населених пунктів і трудових ресурсів у них створенням соціальної, виробничої, інженерної структури необхідно в тісній взаємодії міста й села, формуванням сільських поселень із використанням природних ресурсів і ресурсів міського соціуму.

При формуванні соціальної сфери життєдіяльності трудівників села необхідно впливати не тільки на фактор, який знаходиться в мінімумі, але й на опосередковані його фактори. Разом із тим слід враховувати переважний вплив певного фактора на відновлювальному етапі розвитку села і пов'язаного з цією перевагою тих чи інших потреб по мірі фізичного й духовного становлення індивідууму. Проблема соціального розвитку села може бути успішно розв'язана при врахуванні дії та за умови діалектичного поєднання і взаємозв'язку усіх соціально-економічних факторів, тобто при системному підході до впливу комплексу потреб і планування заходів щодо їх повнішого задоволення.

Сільські території, та в цілому селянські питання повинні бути виведені на національно необхідний рівень, що за твердженням академіка НААН В.В. Юрчишина, позицію якого ми підтримуємо, можливий лише за умов, якщо:

- послідовно й реально відбуватиметься суспільне визнання з його наступним практичним втіленням (матеріалізацією) фундаментально-створювальної місії вітчизняного селянства у творенні країни Україна. У тому числі як основи надії з її високою духовною та гуманістичною основою; творця і примножувача віками набутих мовних, народно-культурних, звичаєво-побутових надбань історично-ментального ціннісного рівня; незрадливого оберігача й захисника Вітчизни та історичної пам'яті про те, що віками відбувалося на її теренах; фундатора-творця вітчизняного хліборобства з його визнаними світом самотністю і національно-генетичним багатством. За таким не формальним, а сутнісним визнанням має об'єктивно реально відбутися суспільне визнання селянства національною цінністю державотворчого рівня з відповідним цьому усім подальшим суспільним і державним ставленням до нього, забезпеченням його інтересів і потреб на рівні, гідного його хліборобської, націєтворчої та державотворювальної величі;

- інтереси села, селянства й іншого сільського соціуму, сільського сектора загалом, чинних у ньому місцевих громад реально і послідовно посідатимуть одне з чільних місць у системі розвитку національної економіки і чільне місце в аграрній політиці держави. Згідно з цим

об'єктивно необхідна переорієнтація держави в бік інтересів села і селянства, здійснювана в країні аграрна політика в її теперішній, переважно щодо селянства безтілесній, аморфній і, відповідно, малорезультативній формі повинна послідовно набувати село/селянино-центристського змісту й характеру її здійснення. А ще краще, якщо буде опрацьована спеціальна політика держави щодо села і селянства;

- досягатиметься, послідовно підтримуватиметься і збагачуватиметься збалансованість агропродовольчих інтересів держави й безпосередніх інтересів села і селянства, та, звичайно, агроформувань, інших виробничо-господарських структур, що діятимуть у сільсько-селянському секторі. У тому числі, навіть передусім, господарств населення, які, вирощуючи у свій час дві третини і навіть три чверті вироблюваної у країні продукції сільського господарства, та більше половини ще й тепер, врятували країну від чергового голоду;

- у системі великої сукупності політичних, правових, соціальних, економічних, організаційних, наукових й інших чинників чільне місце посядуть і реально проявлятимуться інституційно-забезпечувальні чинники. Достатньо підстав стверджувати, що їх недосконалість та неефективне функціонування відповідних інституцій, багато чого з того, що наразі має інституційне призначення, стали однією з основних причин (основною причиною) того загрозливого, що вкоренилось і продовжує поглиблюватися в агросфері країни та її сільсько-селянській складовій;

- ефективне вирішення селянського питання стане однією з визначальних складових модернізації агросфери й посідатиме високе місце у більш загальній системі модернізації України загалом, як цього вимагають сучасні обставини;

- послідовно здійснюватиметься і збагачуватиметься очікуваний від неї результат – системна переорієнтація розвитку агросфери на засадах соціоекономіки, під якою у даному випадку розуміється соціально орієнтований та якісно досконалий соціальний синтез усієї сукупності елементів (складових), покликаних забезпечувати національно необхідний розвиток агросфери. При цьому приймається, що така переорієнтація має стати однією з найважливіших складових розвитку агросфери на засадах сталості;

- одержить суспільно й соціально необхідний розвиток сільських територій (сільський розвиток) та діючих на ній місцевих громад і домогосподарств (господарств населення). У прикладному відношенні це означатиме набуття сільськими територіями, передусім територіями первинного (базового) рівня, консолідованих кожною окремою сільською (селищною) радою, привабливого для проживання, роботи й відпочинку на них змісту та форми соціального осередку. Не тільки тих,

хто на них безпосередньо мешкає, а й тих, хто облюбує їх як відпочинкові оази.

Все це та інше відповідного спрямування й підпорядкування має послідовно здійснюватись і набувати реальної завершеності та відповідної їй результативності під кутом зору надання на всіх рівнях – від первинного, базового до національного вирішення селянського питання не тільки соціально, а й суспільно важливого звучання, змісту, наповнення, характеру функціонування і відповідної цьому результативності. При цьому об'єктивною необхідністю та важливістю має стати дотримання цих й інших вихідних засад вирішення селянського питання навіть при подальшому об'єктивно зумовленому зменшенні частки селянства в людському капіталі країни та його чисельності у виробництві її матеріального, економічного багатства. Бо навіть за цих обставин, тільки воно на послідовно оновлюваній якісній основі залишатиметься єдиним годувальником країни, відновлюючи і зміцнюючи водночас її історично високе місце у світових агропродовольчих процесах.

Формування соціально-економічних умов розвитку українського села на сучасному етапі вимагає посилення ролі держави в системі аграрних відносин, яка визначається, передусім, проведенням ефективної аграрної політики, яка є потужним чинником не тільки економічного, а й соціального розвитку сільської поселенської мережі. Проте, як уже відмічалось, відсутність саме такої ефективної аграрної політики, незадовільні умови праці та побуту селян негативно впливають на поселенську мережу й потребують обґрунтованого визначення стратегічних напрямів функціонування соціальної сфери та удосконалення економічного механізму регулювання її розвитку. Насамперед це стосується формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення економічних і соціальних інтересів сільського населення, комплексного розвитку сільських територій. Важливо також створювати умови для зупинення спаду та забезпечення нарощування обсягів виробництва, відновлення внутрішнього і зовнішніх ринків продовольства, прискорення соціально-економічних перетворень на селі. Державна аграрна політика повинна бути спрямована на переоцінку ролі села і сільського господарства в економічному розвитку, підвищення ролі та значимості сільських територій у житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Малік М.Й., Орлатий М.К. Розвиток сільських територій України //Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Випуск 1/2006. К.: НАДУ, 2006. – с. 471-478.

2. Рарок Л.А. Развитие финансовой поддержки социальной инфраструктуры на сельских территориях / Л.А. Рарок // Электронное научно-практическое периодическое издание. Экономика и социум. – Саратов : Институт управления и социально-экономического развития. – 2014. – №1(10). – Режим доступа до журн.: <http://www.iurp.ru>.
3. Рябоконт В.П. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій / В.П. Рябоконт, Л.А. Рарок // Економіка АПК. - 2016. - № 4. - С. 56-65.
4. Юрчишин В.В. До проблем майбутнього вітчизняного села і селянства / В. В. Юрчишин // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 3. – С. 58–67.

Summary. Discusses actual problems of social development of rural settlements of Ukraine. Focuses on selected indicators of social infrastructure of rural territories.

Key words: rural areas, legislative support, public administration, agricultural policy, employment, social infrastructure.

УДК 330.341.1

Яцишина І.В.,
 д. е. н., професор,
 Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
 Огієнка,
 м. Кам'янець-Подільський
Коновалова М.В.,
 к. н. з держ. упр.,
 Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
 м. Київ

ЄВРОСПІЛЬНОТА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІННОВАЦІЙНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано європейський досвід інноваційно-соціального розвитку інтегрованої економіки; визначено основні тенденції впливу інноваційних параметрів розвитку на соціалізацію економіки; виявлено взаємозв'язки інноваційного та соціального розвитку за допомогою побудови двох факторних регресійних моделей.

***Ключові слова:** інноваційна економіка, інноваційна політика, соціальна ефективність інновацій, моделювання.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток національних економік, успішність та дієвість їх економічної політики формується під впливом інноваційних чинників уже впродовж півстоліття. Останнім часом і соціальний розвиток більшості європейських країн ґрунтується на інноваційних засадах. Вивчення досвіду соціального спрямування інноваційної політики євроспільноти дозволить і українським науковцям та практикам аргументувати невідкладність інноваційних зрушень для активізації соціально-економічних перетворень в країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальна спрямованість науки та науково-технічного прогресу активно досліджувалась в ХХ ст. починаючи від Дж. Бернала і далі радянськими ученими, зокрема Вечкановим В., Віленським В., Голосовським С., Осиповим С., Покровським В., Хачатуровим Т., Якобсоном Л. та ін. Соціальні аспекти інноваційної політики українські дослідники (Гончарова Н., Захарін С., Федулова Л.) спрямовують на вирішення окремих проблем соціально-економічного розвитку суспільства. Значну увагу проблемам соціального спрямування інноваційного розвитку макrorівня економіки приділяє київська школа наукознавства (Малицький Б., Мех. О., Попович О.), особливо щодо формування соціального капіталу науки, соціалізації інноваційних зрушень у вітчизняній фармакології тощо.

Невирішені частини загальної проблеми. Однак сучасні науковці фактично залишають поза своєю увагою зростаючу необхідність загальної переорієнтації інноваційної політики на комплексне вирішення соціальних завдань, протиріч та викликів сьогодення. Напрямок наукових досліджень, який можна умовно назвати «соціальна інноватика» тільки зароджується в Україні, тому вивчення європейського досвіду щодо застосування механізмів інноваційної політики для подолання соціальних проблем на часі.

Мета статті – дослідити вплив інноваційного розвитку ЄС на соціальне зростання спільноти.

Основні результати дослідження. Ще в кінці 1990-х років спеціалісти ЄС виділили вісім напрямків науково-технічного розвитку, які визначались першочерговими для забезпечення соціально-економічного прогресу в країнах євроспільноти. Це зокрема: захист навколишнього середовища, охорона здоров'я, освіта та підвищення кваліфікації, мобільність, комунікації та транспорт, сфера послуг, процесні та продуктові технології, біотехнології, інформаційні технології. Їх соціальна спрямованість є очевидною. Лісабонська стратегія розвитку ЄС (2000 р.) означила мету – побудувати до 2010 р. найбільш конкурентоспроможну динамічну знанневу економіку, що прагне максимального наближення до повної зайнятості та соціальної справедливості. Наступна «Стратегія 2020» ставить своїм завданням поєднати «м'яке» інноваційне зростання, «стійке» екологічне зростання та «соціальне» зростання [1]. Фактично до Стратегії 2020 було

включено два соціальні напрями, а по кожному із п'яти решти напрямів визначено окремі соціальні завдання. Таке зростання соціальної спрямованості цілей інноваційної політики ЄС обумовлене усвідомленням Єврокомісії нагальної необхідності вирішення соціальних проблем, які стають вагомою перешкодою на шляху досягнення економічних цілей, за допомогою науково-технологічного розвитку.

В цілому на зламі тисячоліть інноваційна політика відходить від свого суто економіко-технологічного спрямування і стає дієвим інструментом вирішення мінливих в часі соціальних проблем кінця ХХ – початку ХХІ ст.: безробіття, пристосування до інтеграції, ліквідація наслідків світової кризи (70-ті рр.); старіння населення, екологічні проблеми, техногенні катастрофи (80-90-ті рр.); соціальна адаптація, вирівнювання диференціації доходів, конкуренція на ринку праці, демографічна криза (2000-ті рр.).

Починаючи із 1984 р. і до сьогодні основним інституційним механізмом проведення політики ЄС в сфері інновацій є рамкові програми (РП). Усі ці програми конкретизували Стратегії та були спрямовані на вирішення як економічних так і соціальних завдань. Фактично формування тематичних областей кожної наступної РП (від третьої до сьомої) відбувалось під впливом зростаючого розуміння нарощування суспільних проблем і необхідності їх вирішення за допомогою науки та інноваційного розвитку.

Таблиця 1

Соціальні цілі рамоквих програм інноваційної політики ЄС

Назва РП	Період дії	Соціальні цілі
Третя	1990-1994	Завершення створення єдиного внутрішнього ринку для розширення наукової співпраці та розвитку творчості
Четверта	1994-1998	Підвищення мобільності працівників
П'ята	1998-2002	Посилення ролі науки у вирішенні соціальних проблем; зосередження на рішенні поточних соціальних завдань за допомогою наукових досліджень, а не на дослідженнях безпосередньо; Дослідження для підвищення рівня життя та умов праці
Шоста	2002-2006	Наукові дослідження для життя та здоров'я; доступ громадян до інформаційного суспільства; безпечне харчування та ризику для здоров'я; розвиток суспільства, заснованого на знаннях
Сьома	2007-2013	Дослідження щодо створення ефективних систем охорони здоров'я, забезпечення якості та безпеки продуктів харчування, довкілля та зміни клімату, розвиток соціально-гуманітарних наук
Горизонт 2020	2014-2020	Фінансування співпраці для відкриття нових та перспективних областей соціальних досліджень та інновацій; Забезпечення дослідників можливостями для навчання, кар'єри та дослідної інфраструктури; Покращення здоров'я і самопочуття протягом всього життя; Забезпечення

	безпечними та високоякісними харчовими продуктами; Перехід до надійних, екологічних і конкурентноздатних енергетичних систем; Створення європейської екологічно безпечної транспортної системи; Спрямування економіки на раціональне використання ресурсів і задоволення потреб населення в екологічно раціональних межах; Подолання соціальних викликів (бідності, безробіття, соціальної відчуженості, демографічних проблем тощо).
--	---

**Складено за джерелами [2,3].*

Значно зростають соціальні витрати у кожній наступній програмі. Так, 6-та Рамкова Програма визнала основним формування єдиного європейського простору та досягнення соціальних пріоритетів, її соціальні витрати зросли у 1,8 раз відносно попередньої РП; Сьома програма більше зосереджена на реалізації тематичних напрямів із врахуванням інтересів приватного бізнесу, а значить відзначена поглибленням економічної спрямованості, однак на рішення соціальних задач в ній заплановано виділити в 2 рази більше коштів, ніж в 6-й РП і тому питома вага витрат на соціальні цілі становила більше ніж 40 % загального бюджету РП 7. Програмою Горизонт – 2020 планується освоїти ще в 2,5 разів більше коштів на соціальні цілі. Бюджет Програми Горизонт – 2020, що становить дещо більше 80 млрд. євро, і на 72% є соціально-спрямованим. Євроспільнота визнає, що інноваційна політика стає все вагомішим джерелом вирішення соціальних проблем і викликів.

Важливо, що програма Горизонт – 2020 є відкритою для участі всіх країн. За перші два роки дії програми від України було подано 394 проекти за усіма пріоритетними напрямками. Загалом було підтримано для фінансування 42 проектні пропозиції із загальним фінансуванням ЄС у розмірі 7,1 млн. євро. Це проекти, які спрямовані на забезпечення дослідників покращеними можливостями для навчання та кар'єрного зростання (13); дослідження ефективних енергетичних систем (5); екологічні проекти (5); дослідження ІКТ та «розумних технологій» (5); вивчення безпеки харчових продуктів, сталого с/г (4 пропозиції). Загальний рівень успішності України становить 10,66% [3]. Для України участь у програмі – це перед усім інтеграція у міжнародне дослідницьке середовище та набуття досвіду подолання соціальних викликів за допомогою досліджень та інновацій.

Отже, що на зламі тисячоліть у країнах ЄС відбувається перехід від вузької до широкої концепції інноваційної політики, що передбачає розширення меж інноваційної діяльності поза суто техніко-технологічні та науково-технічні рамки, коли: інноваційними визнаються не тільки технології чи товари, а й моделі бізнесу, дизайн, послуги, методики; інноваційним стає не лише бізнес-сектор, а й державний і соціальний сектори; для розв'язання соціальних проблем, завдань та викликів все більше залучаються науково-технічні та інноваційні рішення; наукова

політика і, частково промислова, регіональна та соціальна інтегруються в інноваційну політику; зростає роль соціального регулювання в стимулюванні інноваційних процесів; окремим напрямком інноваційної політики держави стає діяльність, спрямована на пропаганду проблем науково-технічного та інноваційного розвитку серед широкої громадськості; відбувається визнання інноваційної відсталості одним із чинників нарощування соціальної нерівності.

Наукове завдання щодо визначення соціальної ефективності інноваційної політики досить складне. Причинами складності оцінки соціальної ефективності інновацій називають: 1) неможливість кількісної оцінки низки соціальних ефектів, пов'язаних зі зміною рівня культури, естетичних смаків, цінностей, стану здоров'я та психологічного самопочуття, відчуття щастя тощо; 2) незіставність одиниць виміру, або їх відсутність, що унеможливує їх сумування. Ще І. Бестужев-Лада пропонував визначати соціальний ефект інновації як ступінь сприяння розв'язанню тої чи іншої соціальної проблеми або комплексу соціальних проблем: чим більше певна дія сприяє вирішенню соціальної проблеми, тим ця дія має більшу соціальну ефективність [4].

Однак, якщо немає прямих показників оцінки результату впливу одних процесів на інші, то визначають взаємозв'язки та взаємозалежності між ними, як правило, на основі економетричних та статистичних методів дослідження. У нашому випадку кількісна оцінка соціальної ефективності інноваційної політики ЄС можлива шляхом виявлення взаємозв'язків між індикаторами інноваційного та соціального розвитку інтегрованої економіки Євроспільноти.

З-поміж найбільш відомих вимірників інноваційності країн заслуговують на увагу такі [5]: Global Innovation Index BCG – глобальний інноваційний індекс BCG; Global Innovation Index INSEAD – глобальний індекс інновацій GII; Innovation Capacity Index – індекс інноваційного потенціалу ICI; Summery Innovation Index – сумарний інноваційний індекс SII. Європейський індекс SII найбільше спрямований на охоплення показників, які характеризують усі етапи інноваційного процесу, від створення інтелекту для інноваційної діяльності до отримання конкретних результатів у вигляді патентів через інституційне забезпечення процесу НДДКР, дифузії та впровадження нововведень, що відображають реалізацію заходів інноваційної політики. Індекс обраховується перед усім для країн ЄС.

Оцінка соціального стану країни та його динаміки з погляду макроекономічного аналізу та державного регулювання може здійснюватись за низкою показників. У наш час основним індикатором, який дозволяє в найбільш загальному вигляді характеризувати соціальний (а також економічний) стан та розвиток країни, використовується показник ВВП на душу населення (або

середньодушовий Національний дохід), розрахований за паритетом купівельної спроможності для міжнародних порівнянь, який є узагальненою характеристикою рівня добробуту населення, оскільки віддзеркалює рівень доходів на одного жителя країни. У порівняльних міжнародних дослідженнях ООН розвиток людини в різних країнах визначають за допомогою індексу Human Development Index (HDI), що включає в себе не тільки валовий національний дохід за ПКС на душу населення, а й середню очікуваність тривалості життя при народженні, середню тривалість навчання, очікувану тривалість навчання. Інтегральним показником соціального стану суспільства визнано індекс якості життя (QLI). Розрахунок індексу базується на методології, яка дозволяє пов'язати результати досліджень суб'єктивної оцінки життя із об'єктивними детермінантами якості життя в обраних країнах. Поняття «якість життя» конкретизує категорію «рівень життя (HDI)».

Таким чином соціальна результативність інноваційної політики ЄС може бути охарактеризована через виявлення взаємозв'язків між індексом рівня інноваційного розвитку SII та соціальними показниками: НД (ПКС) на душу населення, індексом розвитку людини (HDI) та індексом якості життя (QLI). Проведене нами дослідження на масиві статистичних даних країн ЄС за 2011 р. [6] та за 2015 р. дають можливість не тільки виявити ці взаємозв'язки, а й порівняти їх в динаміці.

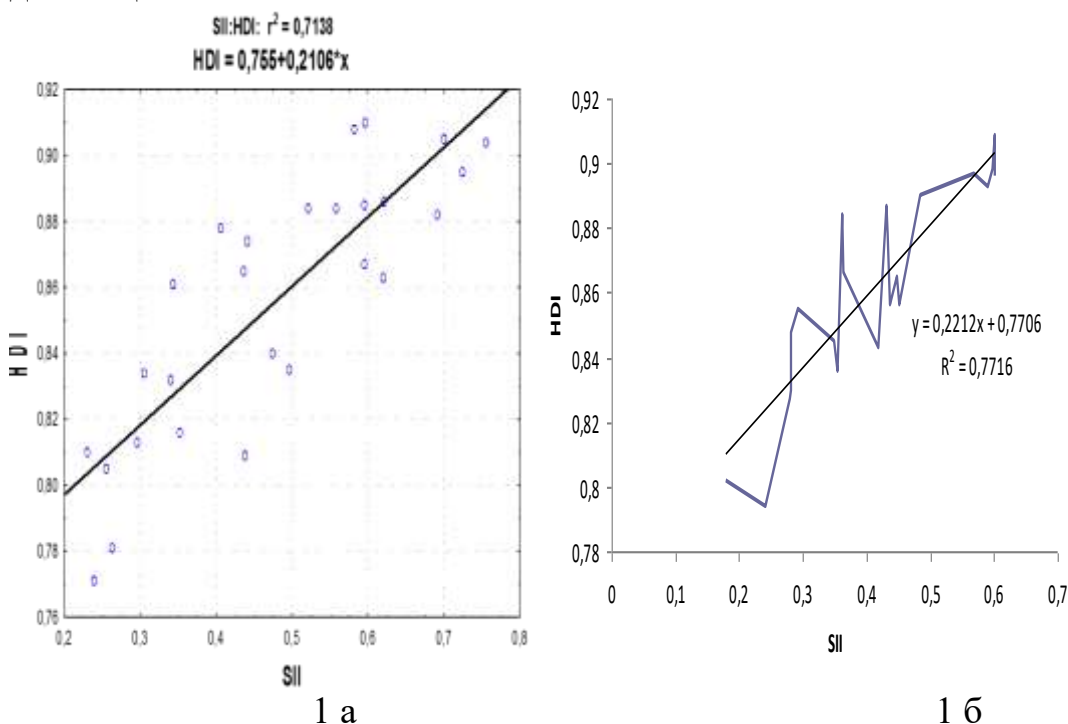

Рис. 1. Зв'язок інноваційного індексу SII з індексом людського розвитку HDI за даними 2011 р.(рис. 1 а) та за даними 2015 р. (рис. 1 б) по країнах ЄС.

**Розраховано за джерелами [8, 9].*

Побудовані та перевірені за допомогою прикладного пакету STATISTICA 6,0 на статистичному матеріалі 2011р. та 2015р. парні регресії демонструють прямий зв'язок між європейським індексом інноваційного розвитку (SII) і індексом розвитку людини (HDI), при чому тіснота зв'язку зростає.

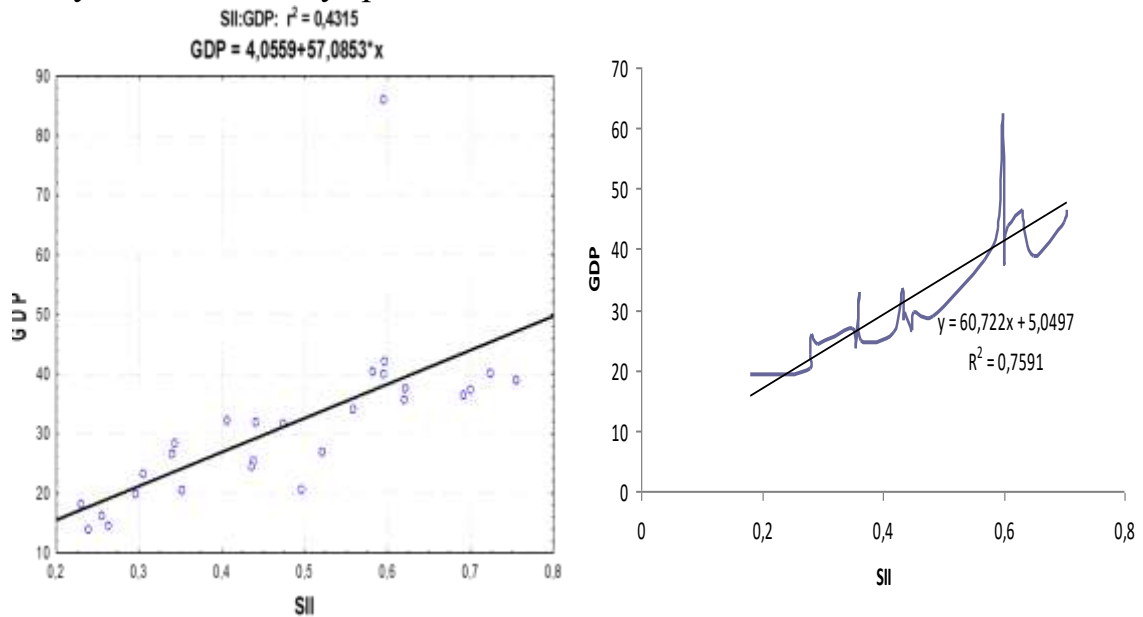

Рис. 2. Зв'язок інноваційного індексу SII з індексом людського розвитку GDP за даними 2011 р.(рис. 1 а) та за даними 2015 р. (рис. 1 б) по країнах ЄС.

**Розраховано за джерелами [8, 9].*

Проведені розрахунки щодо взаємозв'язку європейського сумарного інноваційного індексу та ВВП (ПКС) на душу населення показують, що зв'язок є прямим, коефіцієнти кореляції та детермінації суттєво зросли. Такі зміни у параметрах моделі свідчать про зростаючу соціальну ефективність послідовної цілеспрямованої на соціальні зрушення інноваційної політики ЄС.

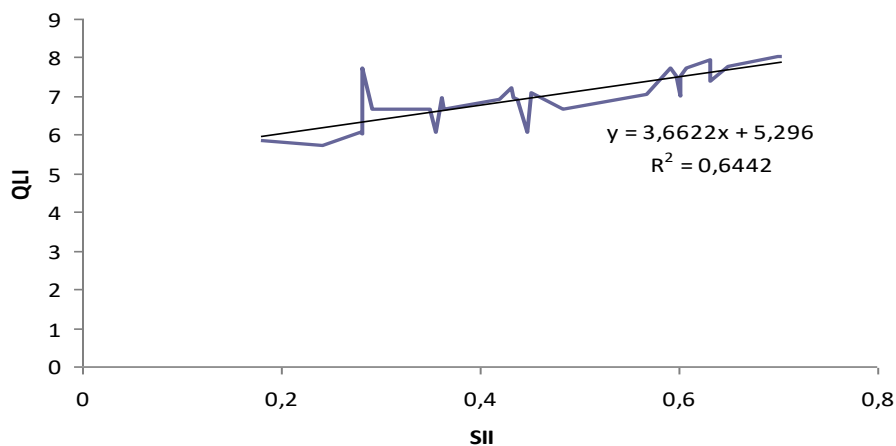

Рис. 3. Зв'язок інноваційного індексу SII з індексом якості життя QLI за даними 2015 р. по країнах ЄС.

**Розраховано за джерелами [7, 9].*

Аналіз даних за 2011 р. виявив, що зв'язок між QLI та SII слабкий, коефіцієнт кореляції становив $r = 0,2736$. Однак розрахунки за даними 2015 р. показують наявність прямої залежності між індексами інноваційного розвитку і якості життя у країнах ЄС із коефіцієнтом кореляції $r = 0,8$ та коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,64$, що свідчить про наявність сильного зв'язку між досліджуваними показниками із досить значним впливом SII на зміну QLI.

Таким чином інноваційний розвиток країн ЄС, що є результатом послідовної багаторічної інноваційної політики об'єднаної Європи, має суттєвий зростаючий в динаміці позитивний вплив на соціальні індикатори розвитку цих країн.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже проведений аналіз уможливило наступні висновки:

-сучасний європейський розвиток характеризується переходом від вузької до широкої концепції інноваційної політики, яка все ширше залучається для вирішення соціальних задач;

-інноваційна політика все більше спрямовується на подолання не тільки економічних, а й соціальних проблем і характеризується соціальною результативністю;

-інноваційний розвиток європейських країн сприяє соціальному прогресу, що підтверджується проведенням аналізом взаємозв'язку сумарного інноваційного індексу країн ЄС (SII) із соціальними індикаторами (HDI, GDP per capita, QLI) в динаміці.

Проведене дослідження може слугувати ще одним вагомим аргументом на користь необхідності визнання науково-технологічного зростання потужним важелем вирішення соціальних проблем та необхідності побудови соціально-інноваційної моделі розвитку економіки України.

Список використаних джерел

1. Research and innovation: introduction. [Electronic resource]. – URL : <http://europa.eu/int>.
2. Framework Programmes for Research and Technological Development. [Electronic resource]. – URL : <http://www.ec.europa.eu>. – Название с экрана.
3. Перші підсумки реалізації Програми ЄС «Горизонт 2020» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://science.univ.kiev.ua/news/official/2282/>. – Название с экрана.
4. Гринев Б.В. Инноватика / Б.В. Гринев, В.А. Гусев. – Х. : ИСМА, 2010. – С. 11.
5. Яцишина І.В. Характеристика показників оцінки рівня інноваційного розвитку європейських країн / І.В. Яцишина //

- Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 5. – С. 10-15.
6. Яцишина І.В. Соціальне спрямування інноваційної економіки: досвід, тенденції, наслідки: монографія / Ірина Яцишина. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2012. – С. 285-289.
 7. Индекс качества жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%B6%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B8. – Название с экрана.
 8. Human Development Reports [Electronic resource]. – URL : <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>. – Название с экрана.
 9. European Innovation Scoreboard [Electronic resource]. – URL : http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en. – Название с экрана.

***Summary.** The article analyses the European experience of innovative social development of integrated economy; identifies the key trends in the impact of innovation development parameters of the socialization of the economy; to identify the relationship of innovation and social development by means of building two-factor regression models.*

***Key words:** innovative economy, innovation policy, social effectiveness of innovation, modeling.*

Наукове видання

ВІСНИК

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Економічні науки

Випуск 12

Том 2

Підписано до друку 5.05.2017 р. Формат 8 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум. друк. арк. 17,2. Обл. вид. арк. 17,1 Тираж 300. Зам. 188

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, ба. Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3025 від 09.11.2007 р.